

Halász Iván
Léva és környéke az irodalomban
(Az iskolai, szakmai és laikus közönség számára)

Ivan Halász
Levice a ich okolie v literatúre
(Pre školskú, odbornú a laickú verejnost')

Selye J. Egyetem
Tanárképző Kar

Halász Iván

Léva és környéke az irodalomban
(Az iskolai, szakmai és laikus közönség számára)

Komárom
2020

Realizované s finančnou podporou
Fondu na podporu program kultúry
národnostných menšín
č. projektu: 20-230-00352

© Doc. Dr. Halász Iván, PhD.
Selye János Egyetem

Szakmai lektorok:
Prof. PhDr. Peter Káša CSc.
PhDr. Karol Wlachovský

Szakmai tanácsadó:
Újváry László

Olvasószerkesztő:
Fedinec Csilla

Fordítás:
Jončev Zsolt

Szerkesztő:
Dr. habil. PaedDr. Keserű József, PhD.

ISBN 978-80-8122-362-4

Tartalom

Előszó	7
Léva rövid története	11
A lévai irodalmi és kulturális élet infrastrukturális háttere	33
Léva társadalmi és mentális jellemzői a szépirodalom tükrében	39
A lévai nemzetiségi viszonyok ábrázolása az irodalomban	93
A lévai bor és szőlők a szépirodalomban	119
Léva és vidéke a költészetben	127
Irodalom	263
Resume	269

Előszó

Édesapám, Halász Iván emlékének ajánlom

A könyvnek, melyet most az olvasó a kezében tart, az a célja, hogy bemutassa Lévát és környékét a magyar és szlovák íróktól származó gondolatok és idézetek segítségével. Léva azon közép-európai városok közé tartozik, amelyek múltja, jelene és kultúrája viszonylag jól feldolgozott. Ez főleg a különböző profilú tudósoknak, művészeknek és a lelkes lokálpatriótáknak köszönhető, de a folyamatban a szépirodalom is szerephez jutott. Különösen sok szakmunka született az elmúlt harminc évben, amikor a szabadság és demokrácia rengeteg energiát szabadított fel. Több olyan mű is megjelent, amely a helyi lakosok szubjektív érzéseit, meglátásait, esetleg fényképeit tárják elénk. A lévaiak mindig is büszkék voltak saját városukra, annak műemlékeire, kulturális és oktatási intézményeire, továbbá alkotói teljesítményeire, e föld neves szülötteire és különböző szellemi, művészi vagy üzleti termékeikre. Az utóbbiak között mindig fontos szerepet játszott a helyi borászati kultúra és annak folyományaként a bor.

Más városokhoz hasonlóan Lévát is időről időre megérintették a történelem nagy viharai. Emiatt az előző évszázadokban sok jó, de nem kevés rossz dolog is történt a városunkkal. Bár Léva soha nem volt semminek a fővárosa, sőt a járásnál, illetve megyénél nagyobb területi egység központja sem, mégsem nevezhető igazi Isten háta mögötti helynek vagy teljes perifériának. Ahogyan most sincs messze a szlovák főváros, Pozsony, korábban sem volt messze a történelmi Magyarország fővárosa, Budapest. De még a hajdanvolt birodalmi Bécs sincs innen beláthatatlan távolságra. Nem is

beszélve a szlovák és az egyházi történelemben oly fontos püspöki Nyitráról, amely által fémjelzett megyébe most is tartozik a város. Az egyházi és szellemi történelemben ugyancsak fontos szerepet játszó Esztergom és Nagyszombat sincs messze innen. Az akkor mintegy tízezer lakosú Léva már a 20. század elején sem volt az a porfészek, amely alig különbözött volna egy nagyobb falutól.

Léva tehát nemcsak a földrajzi, politikai és igazgatási térképeken nem számított soha fehér foltnak, hanem a kulturális térképeken sem. A jó és messzi földön híres oktatási intézményeinek köszönhetően sok olyan fiatal fordult meg a városunkban, aki később – sokszor már befutott, illetve a pályafutása vége felé összegző – alkotóként megemlékezett az itt töltött éveiről, jó és rossz élményeiről. De nem mindig csak diákként fordultak meg itt az országos híru művészek és tudósok. Volt, aki itt tanított, hivatalnokskodott vagy katonáskodott. Végül, de nem utolsósorban meg kell említeni azokat az írókat, akik innen származtak. Bár a nagy műveiket általában nem itt alkották meg, a lévaiságuk lenyomatát azok is őrzik.

Bár némileg meglepőnek tűnhet, Léva olyan sok irodalmilag aktív személyiséget tud felmutatni, hogy mindegyikük bemutatására itt nem is kerülhet sor. Néha pedig az országos hírességek kevesebb figyelmet kapnak, mint egy-egy regionálisan jól beágyazott helyi alkotó. Ez semmiképpen sem tekinthető az ignorálás megnyilvánulásának vagy művészi értékítéletnek. Inkább arról van szó, hogy itt főleg azok a szerzők és műveik kerültek bemutatásra, akiknek, illetve amelyeknek közvetlen mondandójuk volt a városról és környékéről. Emiatt előfordulhat, hogy egy helyi jelentőségű szerző bemutatása terjedelmileg megelőzi a nemzeti szintű alkotót, vagy akár az is, hogy egyes helyi kötődésű írók kimaradtak ebből az összeállításból. Ez a munka ugyanis nem a teljesség igényével készült és nem törekszik a helyi kötődésű alkotók lexikonjának helyettesítésére.

A szerzők kiválogatásának volt még egy fontos szempontja. Lévának és a lévai létnek nyilván sokféle olyan aspektusa létezik, amelyeket érdeemes lenne bemutatni. Mindegyiknek az irodalmi megnyilvánulását viszont nehéz lenne megragadni egy szerényebb terjedelmű könyvben. Ezért most csak a három kiemelt – valószínűleg a legjellemzőbb – lévai megnyilvánulásra koncentrálunk: elsőként Léva városias jellegére, továbbá társadalmi

és összetett nemzetiségi, etnikai jellemzőire, valamint a várost körülölelő, a helyi életritmust és szórakozási, pihenési kultúrát évszázadokon keresztül meghatározó szőlőkre.

Végül a szerző köszönetet szeretne mondani a szakmai lektoroknak, nevezetesen Káša Péternek és Karol Wlachovskýnak azokért az értékes tanácsokért, bírálatokért és megjegyzésekért, amelyekkel hozzájárultak a munka hiányosságainak a kiküszöböléséhez. A szerzőnek továbbá rengeteget segített Újváry László, a lévai társadalmi és kulturális viszonyok nagy szakértője. Köszönettel tartozik továbbá Fedinec Csillának és Vlasta Zsákaiovának a szöveg nyelvi gondozásáért, valamint Jončev Zsoltnak a fordításokért. Nagy segítséget kapott édesanyjától, Alica Halászovától is, aki közvetített, illetve szükséges anyagokat gyűjtött és kölcsönzött számára. A képanyag összeállításában segített neki húga, Halász Táňa, illetve a felesége és gyerekei is. Végül, de nem utolsó sorban köszönet illeti a családját azért a türelemért és támogatásért, amely nélkül ez a munka soha nem jött volna létre.

Léva rövid története

A kedvező földrajzi és mezőgazdasági adottságokkal rendelkező Léva és környéke valószínűleg régóta lakott hely. A középkori latin nyelvű írásbeliség megjelenése előtti időszakról alig lehet tudni valamit. A város és környéke régészetileg a Szlovákia legérdekesebb területei közé tartozik. Léván tulajdonképpen a kőkorszaktól kezdve a szlávok és a régi magyarok letelepedéséig bezárólag minden korból származó leleteket megtalálhatók. Viszonylag ismert például a kelta érmékből álló kincs, amelyet véletlenül találtak meg a városon belül. Természetesen ez halmozottan igaz a későbbi korokra is.¹

Bár majdnem biztos, hogy Léva környéke is a kora középkori szláv Nyitrai Fejedelemséghez tartozott, egyelőre csak kevés korai szláv leletet találtak a környéken. Csak Koháry Istvánnak a várostól északra található kápolnájánál kerültek elő szláv kerámiák, illetve településnyomokra bukkantak a baratkai ásatásoknál. A régi magyarok sírjait megtalálták Gényénél, de a város területéről is előkerült néhány ómagyar ékszer.²

Az első írásos emlékek Léváról és közvetlen környékéről az Árpád-házi királyok korából valók. Ebből a szempontból fontos a garamszentbenedeki bencés kolostor közelsége, amely fontos kulturális és adminisztratív központ volt. Az ottani dokumentumok megemlékeznek a baratkai templom 1156. évi felszenteléséről és a földesúr általi megajándékozásáról. Baratka ma Léva részét képezi. A következő oklevél, amely a mai város területét érinti, 1158-ból származik. Az Ó-Léva nevű település, ahol ma-

¹ Krekovič, Eduard: Archeologické nálezy. In: Monografia mesta Levice. Zost. Švolíková, Marta. Štúdio Harmony, Banská Bystrica, 2010. 26.

² Uo. 31.

napság a szőlőhegyek vannak, azonban még nem volt megemlítve ezekben a korai okiratokban.³

Léva város születése szempontjából kulcsfontosságú a 13–14. évszázad. Az 1241. évi tatárjárás után IV. Béla király jóvoltából elindult a biztonságot szolgáló kővárak építése. Azelőtt a tágabb környéken csak a nyitrai vár és a Bars vármegye központjának számító Ó-Bars vára rendelkezett kőfalakkal. Nem lehet pontosan tudni, hogy a lévai vár építése még IV. Béla idején kezdődött el vagy inkább az északi területeket egyesítő oligarcha-kiskirály Csák Máté volt az igazi építtetője.⁴ Tény viszont, hogy a 14. század elején már állt a vár. 1321 nyarán a vár az Anjou-dinasztiából származó új király, Károly Róbert kezébe került. Károly Róberthez kötődik az a kivégzés is, amely tragikus módon ugyan, de országosan ismertté tette a középkori Lévat. A Zách Felicián által 1330-ban elkövetett merénylet miatt, amely során megsérült a királyné, a lévai vár udvarán kivégezték az elkövető egyik lányát, Sebét, férjét pedig életfogytiglani börtönre ítélték, gyerekeit rabszolgának adták el.⁵

A 14. században a lévai vár és a hozzá tartozó uradalom királyi birtok volt. A fejlődő bányavárosoknak egyre több élelmiszerre volt szükségük, amit főleg a barsi és a honti földművesek teremtettek elő. Ez a térség gazdasági fellendüléséhez vezetett. Fejlődött a szőlőtermesztés és bortermelés is. A lévai várnak és a környékén kiépülő kisvárosnak ebben az időben jót tett, hogy a király által kinevezett várnagy (castellanus) egyben barsi ispán is volt. Ennek az összekapcsolásnak köszönhetően a megyeszékhely átkerült a marginalizálódó Ó-Barsból Lévára, amely a térség fontos piaci és vám-szedő helye lett. Léva fokozatosan a némi önkormányzattal rendelkező privilegizált kisváros, oppidum lett, mégpedig királyi tulajdonban, legalábbis az Anjou-dinasztia idején. Luxemburgi Zsigmond király uralkodása alatt azonban megváltozott a helyzet. 1387-ben az uralkodó a várat az uradalommal együtt Sárjai Lászlónak adományozta, akinek fia, Péter később felvette a Cseh jelzőt is. Ők ketten alapozták meg a Lévai nevű család lévai pozícióját.

3 Lukačka, Ján: Levice v stredoveku. In: Monografia mesta Levice. Zost. Švolíková, Marta. Štúdio Harmony, Banská Bystrica, 2010. 39-40.

4 Uo. 41.

5 Uo. 41.

cióit. Ez a család, amely a 15. században az ország leggazdagabb és legbefolyásosabb családjai közé tartozott, 165 évig birtokolta a várat és környékét. Utolsó gyermektelen férfi tagja, Lévai Cseh János Bécsben halt meg 1553-ban.⁶ Ezzel a vár és környéke a koronára szállt vissza, és Habsburg Miksa király az egri hősnek, Dobó Istvánnak adományozta. Dobó komoly fejlesztéseket hajtott végre a várban és védelmet nyújtott a városnak is.⁷

A 16. század más vonatkozásokban is jelentős változásokat hozott Léva lakóinak életébe, összefüggésben a török veszedelem megjelenésével. Léva lett a három részre szakadt Magyarország királyi részében kiépített végvári vonal egyik fontos eleme. Az első közvetlen támadásnak 1544-ben lett kitéve, amikor Balassa Menyhért várkapitány képes volt megvédeni a várat, de a városban a törökök komoly pusztítást végeztek. Balassa rablólovag-ságra adta a fejét és dézsmálni kezdte a bányavidék aranszállítmányait, amivel magára vonta az uralkodó haragját. Salm Miklós császári tábornok serege 1549-ben ostrom alá vette a várost és a várat, amely egy hónap után kapitulált.⁸ A lévaiak sok kárt szenvedtek, de az ostrom és a Dobó István színrelépése után kezdetét vette a megerősítő munkálatok és fejlesztések időszaka, amit a közeli török veszély tett indokolttá. 1578-ban újabb török támadás érte Lévat, de a vár megint ellenállt.⁹

A 16. és 17. században több földesúri család cserélődött Léván. A Dobó család után következett Kollonich Siegfried báró, akinek a király 1604-ben pénzért adományozta az uradalmat. A kiválasztásban az is szerepet játszott, hogy Kollonich jó katona volt. 1605-ben Bocskai István hajdú támadták meg a várost, ahol pusztítást végeztek, de a várat nem sikerült bevenniük. Kolonich halála után ismét a királyra szállt a birtok, aki 1640-ben Csáky László grófnak adta oda a várat és uradalmat. A vár helyőrsége azonban továbbra is a rendi felkelések idején megbízhatónak vélt német zsoldosokból állt.¹⁰ Azokra szükség is volt, mert a város és környéke gyakorlatilag folyamatosan veszélynek volt kitéve. A törököknek egyébként a lévai várat

6 Uo. 42-43.

7 Strasser Elemér: Lévai lexikon. Nyitrai és Társa, Léva, 1934. 10.

8 Uo. 10.

9 Lukačka, Ján: Levice v období včasného novoveku. In: Monografia mesta Levice. Zost. Švolíková, Marta. Štúdio Harmony, Banská Bystrica, 2010. 48-49.

10 Uo. 53-55.

1663-ban csak egy évre sikerült elfoglalniuk. Ebből az időszakból származik a később még megemlítendő vár- és városleírás Evlia Cselebi török utazó tollából. Az 1664. július 19-i lévai csatában végül a keresztény seregek legyőzték a számszerűleg nagyobb török ellenfelet.¹¹ Ebben a csatában halt meg a magyarországi csapatok vezetője, Koháry István gróf, akinek az emlékét mai napig őrzi a várostól északabbra fekvő kápolna. Léva még a csatát megelőzően gazdát cserélt és ismét a királyi erők birtokába került. Érsekújvár azonban továbbra is a törökök kezében maradt. Léva helyzete véglegesen csak húsz évvel később rendeződött, amikor a keresztény seregek majdnem az egész Magyarországról kiűzték a törököket.

Legnagyobb károkat a városban azonban nem az előbb említett török megszállás, illetve a környékén zajló csaták okozták, hanem az 1696-ban pusztító tűzvész. A tűzvész nem volt ismeretlen jelenség Léván, de a 17. század végi különösen nagy károkat okozott. A dokumentált lévai tűzvészekre egyébként ezekben az években került sor: 1434, 1552, 1554, 1605, 1703, 1708, 1772, 1808, 1822. 1876-ban a város végül megtiltotta a házak náddal és szalmával való fedését és ezzel elejét vette a további pusztító tűzvészeknek.¹²

A II. Rákóczi Ferenc által vezetett utolsó kuruc szabadságharc szintén komolyan érintette Lévát. A kurucok számára Ocskay László foglalta el a várat, aki aztán Léván tartotta meg esküvőjét Tisza Ilonával. Rákóczi a várost Vak Bottyánra bízta. Vak Bottyán 1708-ban, miután tovább már nem tudta védeni a várat, felrobbantotta a benne lévő puszkaporos tornyot.¹³ A lévai vár attól kezdve romokban hevert és elvesztette a korábbi katonai jelentőségét. A megmaradt épületeiben működött az Esterházyak, majd a Schoellerek uradalmi adminisztrációja, lévén a vár épületkomplexuma az uradalomhoz tartozott. Időről időre sor került az állagmegóváásra, de komoly rekonstrukciója csak az államszocializmus idején történt meg.

A Csáky-korszak 1688-ig tartott, amikor a lévai uradalom adásvétel útján az Esterházy család tulajdonába került, amely az uradalmán keresztül egészen 1867-ig meghatározta a város sorsát. Esterházy Miklós nádor egy

11 Uo. 55.

12 Strasser Elemér: I. m. 17.

13 Uo. 12.

ideig királyi birtokként irányította Lévát és környékét. Az első igazi tulajdonos a fia, Esterházy Pál lett, aki hercegi rangot is szerzett a családjának.¹⁴ Ezzel a tulajdonosváltással hosszú időszak vette kezdetét, amely alatt Léva egyrészt gazdaságilag fejlődött, másrészt egy sor konfliktusa volt a földesúrral a városlakók terheit rögzítő szerződéseket illetően.

A viták 1725-ben kezdődtek, 1729-ben folytatódtak, majd 1732-ben ideiglenesen rendeződtek. Ekkor született meg ugyanis az a szerződés, amely a következő negyven évben szabályozta a város és a földesúri minőségben fellépő Esterházyak kapcsolatait. Az 1770-es években ismét kiéleződött a helyzet. 1781-ben a felek új szerződést kötöttek, amely a városlakók részéről sok kritikát váltott ki. A szerződés egyik kritikus pontja az volt, hogy a földesúr követelésére át kellett térni a fejenkénti adóztatásra, az addigi egy összegben kifizetendő városi adó helyett. Újabb szerződést 1785-ben kötöttek, de az is a megyei bírósági szervek előtti vitákhoz vezetett. 1787-ben a városban zendülés tört ki, amelyet 150 katona tudott lecsitítani, illetve letörni. Eljárások indultak a várost vezető és egyben az ellenállást szervező hadnagy és az egyes városrészek (tizetek) vezetői ellen. A büntetések között volt életfogytiglani gályarabság, kényszermunka és botozás is. Megváltozott a város igazgatási rendszere, aminek következtében csökkent a város autonómiája.¹⁵

Ezekben a konfliktusokban nemcsak a jobbágyi státusban élők vettek részt, hanem a szabad emberek is, köztük a Léva lakosságán belül jelentős számot kitevő kismemesek. A 18. századi városka szociális összetétele meglehetősen sokszínű volt. Még a török háborúk idején ugyanis sok szabad nemesember húzódott ide, ahogyan különböző etnikai és vallási hátterű kereskedők is. A helyőrség sokáig többnyire német zsoldosokból állt, de helyi végvári katonák is szolgáltak a várban, akik közül aztán sokan letelepedtek a városban. Jelentősen megnőtt a vár és a lakosság igényeit kiszolgáló kézművesek száma is, akik céhekbe tömörültek. A legjobb jogi és gazdasági helyzetben a különböző szakmákban (birtokosok, hivatalnokok, kisiparosok stb.) helyet foglaló nemesek voltak, akik az 1700-as években nagyjá-

14 Dóka Klára: *Levice za Esterháziovcov*. In: *Monografia mesta Levice*. Zost. Švolíková, Marta. Štúdio Harmony, Banská Bystrica, 2010. 59.

15 Uo. 61-63. és 67.

ból a helyi lakosság 20%-át tették ki. A hadnagy és a városi tanácsnokok fele többnyire a nemesek köréből került ki, bár jogi előírás erre nézve nem létezett.¹⁶ Egyre növekvő számokat mutattak ki ebben az évszázadban a kézművesek és kereskedők. Természetesen a város lakosságának jelentős része földművelésből élt, szőlőgazdaként, önálló parasztként vagy függő zsellérként.¹⁷

Az akkor már közel 3000 fős városi lakosság majdnem kétharmada római katolikus volt, annak ellenére, hogy a 16–17. században még a protestánsok voltak többségben. A reformáció két fő ága közül Léván mindig a reformátusok voltak az erősebbek az evangélikusoknál. A városban azonban éltek görögkeletiek is, akik valószínűleg főleg a szerb és görög kereskedők közül kerültek ki. Az első zsidók csak az 1830-as években tudtak letelepedni Léván. A 18. század elején lengyel bevándorlók is érkeztek a városba, akik aztán gyorsan integrálódtak a helyi közegbe. A helyiek többsége hagyományosan magyar nemzetiségű volt, de Léván mindig éltek szlovákok is, tekintettel, hogy a szlovák többségű régiók közel voltak.¹⁸

Léva igazgatási szerkezete sokáig magán viselte a 17. században kialakult katonai jelleget. A város dekúriákra tagolódott, amelyek élén tizedesek álltak. Az egész város élén hadnagy (duktor) állt, akit évente választottak, de újraválasztható volt. 12 városi tanácsnok segítette őt a munkájában. A városi vezetés 1754-től már a külön erre a célra vásárolt épületben ülésezett. A szőlőhegyi közösségek is saját választott elöljárókkal rendelkeztek. Az 1787. évi zendülés után II. József elrendelte a városigazgatási szerkezet módosítását. A hadnagy feladat- és hatásköreit átvette a városbíró, amely modell jellemző volt más földesúri városokra is. A jelölteket, akik közül a lakosok választani tudtak, az uradalmat képviselő földesúri hivatalnok állította. A városi esküdtekre is a földesúr tette a javaslatot. A városi tisztviselők mandátuma viszont már három évre szólt és a fizetésüket is az uradalom rendezte.¹⁹

A 19. század fokozatosan ugyan, de jelentős gyarapodást hozott Lévá-

16 Uo. 65.

17 Uo. 65.

18 Uo. 66-69.

19 Uo. 62-63. és 71.

nak, akár a gazdasági erejéről, akár a demográfiajáról, akár a jogállásáról volt szó. A lakosok száma akkoriban majdnem megduplázódott – míg 1813-ban 3056 fő lakott a városban, 1867-ben már 5709 fő. A katolikusok továbbra is egyértelmű többségben voltak, de az 1830-as évek végétől nőni kezdett a zsidók létszáma. A gazdaságban a zsidók egyre inkább kezdték átvenni korábban az ortodox görög és szerb kereskedők által betöltött szerepet. Valamennyivel nőtt az evangélikusok száma is.²⁰

Az uradalom és a város közötti feszültségek nem szűntek meg az új évszázadban. Az új szerződések 1826-ban és 1828-ben születtek meg. Az utóbbi 1859-ig volt hatályban. Közben nőtték a feszültségek a nemesi és nem nemesi származású lakosok között, ami azzal is összefüggött, hogy az utóbbiak számszerű és vagyoni gyarapodásával megnőtt a súlyuk a városi magisztrátuson belül. Ellentétek voltak a régi lakosok és az újonnan betelepülők között is. Az 1832-ben kezdődő reformkorban Léva és környéke politikailag inkább ellenzéki beállítottságú volt. Az úgynevezett „Bars-megyei ellenállás,” amelynek vezetője Balogh János országgyűlési követ volt, Léváról indult. Az ellenzéki tanácskozások sokszor a Vörös Ökör nevű fogadóban zajlottak.²¹ Nem meglepő, hogy az 1848/1849. évi forradalom és szabadságharc elején Léva 118 honvédot és 435 nemzetőrt tudott kiállítani.²²

Az 1848-as esztendő új igazgatási berendezkedést hozott magával. Az 1848. évi XXIII. törvénycikk értelmében Léván is meg kellett választani a polgármestert, aki egyébként az addigi városbíró lett. Mellette megválasztották a városi kapitányt, a főügyészt, a főjegyzőt, a levéltárost, a békébírókat és a könyvelőt, akik együtt az aljegyzővel, a könyvelővel, a városi orvossal, a tanácsossal és az ügyvéddel alkották az úgynevezett belső tanácsot, szemben az 50 főből álló külső tanáccsal. Azt szintén választották. A szabadságharc leverése után korlátozottan érvényesült a városi önkormányzat egészen 1861-ig, amikor megint rendes választásokat tartottak. A következő reformokra az 1871. évi XVII. törvénycikk alapján került sor. 1873-ban Léva is rendezett tanácsú város lett. Ezt a státust a törvény szerint

20 Uo. 70.

21 Strasser Elemér: I. m. 14.

22 Dóka Klára: I. m. 73-74.

a kormánytól kérvényezte, mert 6000 fős városként már nem akart minden ügyben a megye és a főszolgabíróság alá tartozni. A rendezett tanácsú városoknak jogában állt saját ügyeinek intézése és a saját vagyonnal való gazdálkodás. A gazdasági és peres ügyekben a polgármesteri hivatal, kihágási és rendészeti ügyekben pedig a polgármester alá tartozó rendőrkapitányi hivatal intézkedett. A városnak saját rendőrsége lett.²³

1873. március 28-án került sor a városi szervek megválasztására. A képviselőtestület tagjainak mandátuma hat évre szólt, de háromévente meg kellett újítani a tagok felét. Először 60 fős testületről volt szó, amelynek létszáma később 72-re emelkedett. Felerészben virilistákból állt, akik a legnagyobb adózók voltak. Tehát csak a tagok fele került be a választás révén.²⁴ 1868 óta Léva a járásbíróság székhelye volt és közjegyzőséget is kapott. 1869-től kezdve a városban állomásozott a 61. honvéd gyalogzászlóalj, amelynek a Honvéd utcában új laktanyát építettek. 1889-től kezdve pénzügyi igazgatóság is működött a városban.²⁵

A függetlenségi ellenzéki (azaz „kossuthista”) hírben álló városnak²⁶ nem sikerült Lévát megyeszékhellyé emelni. Az óbarsi vár pusztulása után a középkori megyei kongregációkat ugyan Léván tartottak, de a törökvész idején azokat inkább a biztonságosabb Kistapolcsányban, majd Aranyosmaróton kezdték rendezni. Ez volt a helyzet 19. században is. 1890-ben felmerült Bars és Hont megyék egyesítése, aminek következtében Léva lett volna az új megyeszékhely, de az akkori közigazgatási reformokat meghiúsította Szilágyi Dezső igazságügyi miniszter váratlan halála. A helyi politikusok 1902-ben ismét akciózni kezdtek a megyeszékhely ügyében, és Holló Sándor megalakította az úgynevezett megyei pártot, amely a megyeszékhely Lévára való áthelyezését szorgalmazta. A párt pozícióját erősítette, hogy a megyei közgyűlés negyedrészt lévaiakból állt és a lévai járás egymaga több adót fizetett, mint a megyét alkotó összes többi járás együtt. A város fejlett oktatási intézményhálózata is Léva mellett szólt. 1907-ben sor került arra a megyegyűlésre, amelyen a szavazás során Léva került

23 Strasser Elemér: I. m. 18.

24 Vincze, Ladislav: Po rakúsko-uhorskom vyrovnaní. In: Monografia mesta Levice. Zost. Švolíková, Marta. Štúdio Harmony, Banská Bystrica, 2010. 80.

25 Strasser, Elemér: I. m. 18.

26 Uo. 15.

ki győztesen. A vesztes „maróti párt” azonban nem akart belenyugodni a vereségébe és a határozatot befolyásos arisztokraták is megfellebbezték. Végül a megyegyűlésen hozott határozatot az akkori belügyminiszter, gróf Khuen-Héderváry Károly hatályon kívül helyezte és Léva hivatalosan soha nem lett a Bars megye székhelye.²⁷

A város említett majdnem örökös ellenzéki beállítottságára jellemző az az eset, is amelyről Féja Géza, a lévai származású magyar népi író emlékezett meg a városról szóló szociográfiájában:

„Közvetlenül az első világháború előtt történt, hogy Tisza István valaminő református gyülekezésre a városunkba érkezett. Ekkor ismét megmozdult az elsüllyesztett ősi város, fölcsapott az apák lelke, az emberek úgy tettek, mintha senki se érkezett volna körükbe. Az uradalom hintója ment ki Tisza elé az állomásra, és mindössze két presbiter a szekeren díszkíséretnek. Az utcák tüntetően üresek voltak, csak néhány elszabadult inasgyerek kiabálta az »abcúg Tiszát«. Az öreg malom mellett állottam, a város közepén, a fahídon. Gyerekszemeim magukba itták Tisza Istvánt, nem nézett se jobbra, se balra, csak előre, mintha a végzetét kémlelné, pedig önmagába süppedt inkább.”²⁸

A megyeszékhely ügyét leszámítva az osztrák–magyar dualizmus időszaka sok pozitív változást hozott Lévának. Az Esterházy uradalom 1867-ben adásvétel útján, 1 100 000 aranyért átkerült a Schoeller család tulajdonába. A német-osztrák nagyvállalkozó család gyökerei a német Aachen városába nyúltak vissza, de a fő vállalkozásaik már az Osztrák–Magyar Monarchiában voltak. Az 1863-ban lovagi rangot szerzett vállalkozó családnak volt bécsi és brnói ága is. Modern módon működtették az uradalmi gazdaságot, ami a városi lakosság javát is szolgálta. A nevükhöz kötődik Léva egyik meghatározó épületének, a malomnak a felépítése. De a mai napig létező Újtelep nevű városrész is a Schoeller telkeken épült fel. Az evangélikus vallású nagyvállalkozó család támogatta a legnagyobb lévai római katolikus templom tornyának építését is. A későbbi csehszlovák földreform következtében a földjei kétharmadát elveszítő Schoeller család egészen 1945-ig volt tulajdonosként jelen Léván. Miután a család többségének né-

27 Uo. 20.

28 Féja Géza: Bölcsődal. Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc, 2002. 111-112.

met állampolgársága volt, a vagyonuk 1945-ben konfiskálásra került. 1990 után azért sem tudták érvényesíteni kárpótlási igényeiket, mert a kisajátítás cégeként érintette őket.²⁹

A következő jelentős változást a vasútépítés hozta. A vasúti összeköttetést az 1880-as évektől kezdve a Léva–Csata, majd a század végén Léva–Garamberzence és az első világháború előestéjén a Léva–Nagysurány vonal jelentette a lévaiak számára.³⁰ Ez a tény sokat lendített az alapvetően mezőgazdasági jellegű vidék gazdasági eredményein.

A 19. századhoz kötődik a város hagyományosan jó oktatási intézményhálózatának a kialakulása is. Az első plébánia melletti iskola minden jel szerint már a 14. században is létezett Léván. A reformáció idején a források megemlítenek a városban egy hosszabb távon fenn nem maradt protestáns alsóbb gimnáziumot és egy római katolikus népiskolát. Először egyosztályos volt, de a 18. század közepén már két osztálya volt.³¹ A legnagyobb minőségi változást a piarista gimnázium 1815. évi megalapítása jelentette, hiszen ezen intézmény a mai napig a város legfontosabb és legpatinásabb középfokú oktatási intézménye. A gimnázium a különböző helyi tényezők összefogásából született. A létrehozásában fontos szerepet játszott a városi és a megyei vezetés, illetve természetesen Esterházy Miklós, mint az uradalom ura. Marczibányi István gróf is sokat segített. A szomszédos megyék közül Hont megye adott pénzt. Körmöcbánya szabad királyi város pedig zsindelekkel segítette az épület rendbehozatalát.³²

Az 1815-ben megnyitott iskolában először latinul folyt az oktatás. Az 1842 után megtörtént a magyar oktatási nyelvre való áttérés. A Bach-abszolútizmus alatti néhány évben németül oktattak, aztán megint magyarul, egészen 1919-ig. 1919 őszén a csehszlovák állami hatóságok az iskolát véglegesen átvették a távozó piaristáktól. Az új államnyelv lett a gimnázium

29 Bátovská, Jarmila: Schoellerovci, noví majitelia levického panstva. In: Monografia mesta Levice. Zost. Švolíková, Marta. Štúdio Harmony, Banská Bystrica, 2010. 78-79.

30 Strasser Elemér: I. m. 16.

31 Švolíková, Marta: Školstvo v 19. storočí. In: Monografia mesta Levice. Zost. Švolíková, Marta. Štúdio Harmony, Banská Bystrica, 2010. 198.

32 Vincze, Ladislav: Piaristické gymnázium v Leviciach. In: Pamätnica gymnázia v Leviciach. Red. Opaterná, Ľubica – Vincze, Ladislav. Gymnázium Andreja Vrábľa. Levice, 2015. 16-27.

oktatási nyelve – ebben az időben az hivatalosan csehszlováknak nevezett nyelv volt, illetve Szlovákiában annak szlovák változata. Az igazgató és több tanár a cseh tartományokból érkezett. Néhány évig párhuzamosan magyarul is lehetett tanulni, de amikor a magyar képzésben kezdett hallgatók leérettségiztek, kizárólag szlovák nyelvű lett az oktatás. A városi vezetés a két világháború közötti időszakban többször kérte a hatóságokat, hogy a városi lakosság nemzetiségi összetételére való tekintettel folyamatosan tegye lehetővé a párhuzamos magyar osztályok indítását, de a minisztérium ehhez nem járult hozzá.³³ A lévai állami reálgimnázium ebben az időszakban is megőrizte kiváló színvonalát és az egész régióban közkedvelt helynek számított. Az 1919 előtti állapotokhoz képest az volt a fő változás, hogy koedukált lett, azaz a két világháború közötti húsz évben lányok is tanulhattak itt. Ez a helyzet megváltozott 1938-ban, amikor Léva ismét Magyarországhoz került. A felsőbb évfolyamokban tanuló lányok azonban még befejezhatték a tanulmányaikat. Megváltozott az oktatás nyelve, amely ismét magyar lett. Bár a Magyar Királyi Gimnázium névre hallgatott, azaz nem lett egyházi intézmény, az akkori magyarországi korszellemnek megfelelően szellemisége jóval vallásosabb lett a korábbiaknál.³⁴

Újabb éles fordulatra 1945-ben került sor, amikor megint felvette az Állami Gimnázium nevet és szlovákra változott az oktatási nyelv. Az 1953 és 1960 között a gimnáziumot összevonták az egyik helyi általános iskolával és így jött létre – szovjet mintára – a 11 éves középiskola, amelyben azonban csak nyolcéves tanulás volt kötelező. E korszak végén a középiskolai szinten néhány évre megint megjelentek párhuzamos magyar nyelvű osztályok (összesen kettő).³⁵ 1960 és 1969 között az intézmény hároméves Középszintű Általános-oktatási Iskolaként működött. 1969 és 1989 között viszont már négy évfolyamos gimnázium volt. Az osztályok közül hagyó-

33 Švolíková, Marta: Československé štátne reálne gymnázium v Leviciach 1919-1938. In: Pamätnica gymnázia v Leviciach. Red. Opaterná, Ľubica – Vincze, Ladislav. Gymnázium Andreja Vrábla. Levice, 2015. 82.

34 Vincze, Ladislav: Maďarské kráľovské gymnázium v Leviciach 1938-1944. In: Pamätnica gymnázia v Leviciach. Red. Opaterná, Ľubica – Vincze, Ladislav. Gymnázium Andreja Vrábla. Levice, 2015. 95.

35 Bešinová, Eva: Gymnázium v Leviciach 1945-1989. In: Pamätnica gymnázia v Leviciach. Red. Opaterná, Ľubica – Vincze, Ladislav. Gymnázium Andreja Vrábla. Levice, 2015. 119.

mányosan kettő magyar nyelvű volt, egészen az 1974/1975-ös tanévig, amikor a lévai gimnáziumban végleg megszűnt a magyar nyelvű oktatás.³⁶ Azok a fiatalok, akik magyarul akartak tanulni, kénytelenek voltak Zselizre vagy más dél-szlovákiai városba járni gimnáziumba, illetve középiskolába. Csak az 1989. évi rendszerváltás utáni demokratikus időszakban nyílt meg Léván ismét a lehetőség magyar nyelvű középiskolai tanulmányokra a helyi református egyház által működtetett iskolában. De ez már egy másik történet.

Az éles politikai és nyelvi fordulatok, amelyek az elmúlt kétszáz évben jellemezték a lévai gimnáziumot, komolyan érintették a tanári kart is, amely rendszerint nagymértékben kicserélődött. Mindig akadtak azonban kivételek is, többnyire a helyi kétnyelvű tanárok között, akik képesek voltak megőrizni tanári pozíciójukat a különböző rendszerekben és modellekben.

Léva másik patinás középfokú oktatási intézménye az 1870-ben alapított állami Magyar Király Tanítóképezde volt. Mikovics László volt az első igazgatója. Először hároméves volt, majd négyéves lett az oktatás. A dualizmus idején magyar nyelvű volt az oktatás, amellet idegen nyelvként németet is oktattak. Ettől függetlenül szlovák diákok is tanultak itt. A 20. század elején az intézmény megkapta a mai napig működő impozáns épületet a Kálvária-hegy oldalában. 1919-ben a tanítóképezde is szlovák tannyelvű és koedukált lett. Ezen intézmény 1939-ben szűnt meg, miután át lett költöztetve a Szlovákiában maradó Újbányára. Léván viszont az 1939/1940-es tanévtől megint működött magyar nyelvű Állami Tanítóképző Akadémia, amely össze volt kapcsolva az állami líceummal. 1945-ben az épületbe ismét visszatért a szlovák nyelvű Állami Tanítóképző Akadémia, amely 1950-ben átalakult az óvónők oktatását szolgáló pedagógiai intézménnyé.³⁷ Ezzel tulajdonképpen 80 év után véget ért a lévai tanítóképzés.

A jelesebb lévai oktatási intézmények közül külön meg kell még említeni az Irgalmas Nővérek Intézetét, amely a helyi köznyelvben többnyire zárdaként szerepelt. A szatmári irgalmas nővérek által egy adománynak (Szepesy Imre), az érseki (Simor János) támogatásnak és a városi vezetés igyekezetének köszönhetően 1880-ben megalapított oktatási intézmény-

36 Uo. 125.

37 Švolíková, Marta: Školstvo v 19. storočí. In: Monografia mesta Levice. Zost. Švolíková, Marta. Štúdio Harmony, Banská Bystrica, 2010. 199., 202. és 209.

ben a lévai lányok egész generációi tanultak. Eredetileg ugyan csak elemi leányiskoláról volt szó, de 1893-ban Vaszary Kolos hercegprímás lehetővé tette a polgári leányiskola megnyitását is. 1912-ben egyéves ipari- és kereskedelmi női szaktanfolyamot is szerveztek. Az irgalmas nővérek vezetése alatt működött katolikus óvoda is.³⁸ Az irgalmas rendű nővérek által működtetett nevelési és oktatási intézményeknek kivételes helye volt a lévai oktatás történetében, mert komplex és szerteágazó intézményhálózatuk sok helyi lány számára tette lehetővé a viszonylag komplex képzést. Ez főleg 1919 előtt volt fontos, amikor a lányok még nem járhattak a helyi piarista gimnáziumba és az állami tanítóképezdebe. Kevés hasonló méretű kisvárosban volt ugyanis akkoriban nőknek lehetősége egy helyen tanulni az óvodától kezdve a felnőtt kor küszöbéig.³⁹

Ezenkívül Léván működött még általános polgári iskola a fiúk számára. Továbbá meg kell említeni a polgári korban a helyi kereskedő és kisiparos réteg utánpótlása számára fenntartott egyéves magánkereskedelmi tanfolyamot, kereskedő tanonciskolát és az iparos tanonciskolát. Az utóbbi kettő nem rendelkezett ugyan saját épülettel, de a két világháború közötti időszakban mindkettőben lehetett már két nyelven is tanulni. Az 1930-as években a városban működött még egy állami népiskola, egy római katolikus fiú elemi iskola, egy katolikus lány elemi iskola, továbbá egy-egy református és izraelita elemi iskola és a tanítóképezde gyakorló iskolája. Ezt a rendszert egészítette ki akkoriban három óvoda is – egy katolikus, egy református és egy állami. Az utóbbi már szlovák nyelvű volt.⁴⁰

Az oktatási intézményhálózatnak ilyen részletes bemutatására azért volt szükség, mert különböző korokban ugyan, de főleg az első helyen említett három iskolában (gimnázium, tanítóképezde és az irgalmas nővérek polgári leányiskolája) tanult az irodalmi élet majdnem minden szereplője, illetve többen közülük oktatói voltak ezen intézményeknek. A lévai kulturális életben tehát nélkülözhetetlen szerepük volt.

A lakosság száma a 19. században tovább gyarapodott. A legnagyobb

38 Strasser Elemér: I. m. 73.

39 Švolíková, Marta: Školstvo v 19. storočí. In: Monografia mesta Levice. Zost. Švolíková, Marta. Štúdio Harmony, Banská Bystrica, 2010. 198.

40 Strasser Elemér: I. m. 74-75.

változást e tekintetben a lévai zsidóság megjelenése, majd létszámbeli és gazdasági megerősödése jelentette. A bányavárosok közelsége miatt Léván és környékén sokáig nem telepedhettek le zsidók. A barsi megyegyűlés 1791-ben ugyan engedélyezte nekik, hogy üzleti célból és engedéllyel a városba lépjenek, de nem maradhattak ott éjszakára, azaz a letelepedésről még szó sem lehetett. Több dokumentum jelzi, hogy egy idő után a városban raktárakat kezdtek bérelni. Később az uradalom vezetése engedélyezte a városban való hosszabb tartózkodást is. 1835-ből lehet tudni az első izraelita hitvallású lévai lakosról. A következő években már többen telepedtek le a városban és 1837-ben megalakították az első lévai hitközségüket is. A bevándorlók többsége az északnyugati vármegyéből érkezett. 1839-ben már 42 fős zsidó közösség élt Léván. A városi hatóságok azonban nem örültek nekik és a vármegyénél többször (1839-ben és 1844-ben) megpróbálták elérni a távozásukat. Nem jártak azonban sikerrel. Az Esterházyak sem voltak érdekeltek ebben. A zsidók ugyanis egyre markánsabb szerepet játszottak a helyi gazdaságban. Már akkor voltak köztük kereskedők, kézművesek, borpince, sörkifőzde és szeszfőzde bérlők. Lelkesen támogatták az 1848-as változásokat és többen beálltak a honvédseregbe is, amiért a lévai hitközségnek később ki kellett fizetni a Bars megyére a király által kiszabott pénzbírság felét.⁴¹ 1851-ben a megye összes hitközsége a lévai hitközséghez csatlakozott, azért a lévai rabbi egyben Bars megyei rabbi is volt. 1853-ban épült fel Léván az első zsidó imaház, majd 1883-ban a most is ugyanazon a helyen álló zsinagóga. Az utóbbiban már 400 férőhely volt.⁴²

Az 1860-as években fokozatosan megszűntek a zsidókra vonatkozó különböző korlátozások. 1860-tól kezdve vásárolhattak ingatlant, 1861-ben megszűnt a bányavárosokban való letelepedési tilalom, 1867-ben a magyarországi zsidókat polgárjogilag és politikailag egyenjogúvá tették a többiekkel. 1895-től kezdve az izraelita vallás bevett vallásnak számított. 1867-ben már 326 zsidó élt Léván, amely létszám a lakosság 6%-át jelentette.⁴³ A dualizmus idején a korábban már említett szakmák mellett nagyon fontos

41 Švolíková, Marta: Z histórie židovskej komunity v Leviciach. Tekovské múzeum v Leviciach, Levice, 2012. 3-4.

42 Uo. 7-8.

43 Uo. 11.

szerepet játszottak a helyi bankszektorban, továbbá a nyomdaiparban, a textilkereskedelemben, a gabonakereskedelemben és egyre inkább a szabad foglalkozások területén. A modernebb gondolkodású helyi zsidó polgárság a különböző kulturális és sportesemények lelkes támogatója és résztvevője lett.

Az 1867 és 1918 közötti időszak jelentőségét a város történetében továbbá mutatja egy sor olyan intézmény, amely élhető várossá tette Lévát. Mindenekelőtt ilyen volt a lévai kórház létrehozása, amelynek megalapítása Dr. Brach Ferenc nevéhez fűződik. Brach a Magyarországra települt francia hugenották leszármazottja volt. Ő volt egyébként Léván a szabadkőművesek képviselője, legalábbis Féja Géza később sokat idézett városi szociográfiája szerint. A kórházépítés 1878-ban kezdődött el és 1885-ben fejeződött be. Létrehozásában fontos szerepet játszottak a különböző magánkezdeményezések is. 1925-ben állami tulajdonba került, ami segítette rendezni az anyagi helyzetét. Nemcsak a város, hanem a szélesebb vidék igényeit is kielégítette.⁴⁴ Léva első gyógyszertára 1664-ben jött létre. A 19. század elején már két gyógyszertára volt a városnak. Ez a szám az 1920-as években egy harmadikkal bővült.⁴⁵

A 19. század végén a városban a következő templomok működtek – kettő római katolikus, egy református, egy evangélikus templom és egy izraelita zsinagóga. Ez a felsorolás bővült ki az 1980-as években a Testvéri Egyesület protestáns gyülekezet modern templomával és jelenleg van városnak egy új, modern stílusban épült római katolikus temploma is. Kisebb protestáns felekezetek is saját imaházakkal rendelkeznek Léván.

Önálló postahivatala már 1852-től van Lévának. 1884-ben az állam államosította ezt a fontos intézményt. A távírdát 1892-ben csatolták hozzá, a távbeszélést pedig három évvel később. A lévai villanytelep 1903-ban kezdte meg a működését. Az Önkéntes Tűzoltó Egyesület 1882-ben alakult meg. 1908-tól azonban már a város fizette a tűzoltókat.⁴⁶ Az első lévai mozi (Apolló) pedig 1912-ben kezdte vetíteni a filmeket.⁴⁷

Sok más városhoz hasonlóan Léva története is drámai fordulatot vett az első világháború éveiben és közvetlenül az utána következő összeom-

44 Strasser Elemér: I. m. 85-87.

45 Uo. 65.

46 Uo. 109.

47 A fenti információk forrása Strasser Elemér: Lévai Lexikon. Léva, 1934.

lás hónapjaiban. A városi vezetés a Károlyi Mihály féle polgári demokratikus kormányának és a Budapesten székelő Magyar Nemzeti Tanácsnak engedelmeskedett. Rendfenntartási célokból megszervezték a nemzetőrséget, amelynek főleg vidéken kellett fellépni a rablásokkal és atrocitásokkal szemben. A magyar katonák 1919. január 8-án hagyták el a várost. A csehszlovák egységek (légiósok) hét nappal később foglalták el a vasútállomást, de a belvárosba még nem tudtak bemenni. Magát a várost csak január 21-én foglalta el egy 200 fős csehszlovák katonai egység. A helyi lakosság nem fogadta jól ezt a változást. A magyar Vörös Hadsereg 1919. június 1-jén megszállta a várost. A város környékén majdnem egész júniusban harcok folytak. A hónap végén pedig a Vörös Hadsereg katonái elhagyták Lévat, amelybe visszatértek csehszlovák csapatok. A város 20 évre a polgári demokratikus Csehszlovákiához került.⁴⁸

Ezen időszak fontos demográfiai, politikai és társadalmi változásokat hozott Léva életében. Talán a legfontosabb változás az volt, hogy megváltozott a város etnikai jellege. Az addig alapvetően magyar nyelvű városban a helyi szlovák lakosság nagyobb fokú emancipációja, valamint a cseh és szlovák hivatalnokok, vasutasok, tanárok és más közalkalmazottak megjelenése révén a szlovákok nagyobb szóhoz jutottak. Az összes középfokú oktatási intézmény is szlovák nyelvű lett ebben az időszakban. Az első csehszlovák népszámlálás szerint, amely még 1919 augusztusában történt, a város 10 338 fős lakosságából 6763 fő magyarnak (65,42%), 2985 fő szlováknak (28,78%), 230 fő németnek (2,23%) és 337 fő zsidó nemzetiségűnek (3,26%) vallotta magát. 23 lakos egyéb nemzetiségű volt. Felekezetileg a 7139 római katolikus volt a meghatározó (69,06%), őket követték a zsidó vallású lakosok (1361 fő, azaz 13,17%), a reformátusok (1330 fő, azaz 12,87%), majd evangélikusok (398 fő, azaz 3,85%). A városban akkor már megjelentek a csehszlovák testvéri egyház hívei (23 fő), továbbá itt élt 16 görögkeleti, 6 görög katolikus és 1 unitárius. 61 fő felekezeten kívülinek vallotta magát.⁴⁹

Az 1930. évi népszámlálás további etnikai elmozdulásokat eredménye-

48 Az impériumváltás eseményeiről lásd Švolíková, Marta: *Levice v Československej republike*. In: *Monografia mesta Levice*. Zost. Švolíková, Marta. Štúdio Harmony, Banská Bystrica, 2010. 88-91.

49 Uo. 90.

zett. A 12 576 lelket számláló városban 5956 fő csehszlovák nemzetiségűnek vallotta magát (49%), 4974 fő magyarnak (41%), 954 zsidónak (8%) és 214 fő németnek (2%). Felekezeti tekintetben a következő volt a helyzet: 9033 római katolikus mellett 1449 izraelita (azaz zsidó), 1388 református és 577 evangélikus élt Léván. Egyéb kategóriába 109 fő tartozott, 102 fő pedig felekezeten kívüli volt.⁵⁰ A zsidóság változó száma mögött az állt, hogy szemben az 1918 előtti korszakkal, amikor zsidóságot felekezeti szinten tartottak nyilván, a két világháború közötti Csehszlovákiában zsidó nemzetiségűnek is vallhatták magukat. Nem mindegyik zsidó lakos élt ezzel a lehetőséggel és sokan továbbra is – legnagyobb valószínűséggel – magyarnak vallották magukat. A lévai járásban még nagyobb volt az eltolódás a szlovákok (azaz hivatalosan a csehszlovákok) irányába. A körülbelül 45 000 fős járás lakosságának 70%-a csehszlovák, illetve szlovák volt, a magyarok pedig körülbelül 30%-ot tettek ki. A felekezeti megoszlás a következő volt: 70% római katolikus, 20% református, 5% izraelita és 5% egyéb (többnyire evangélikus).⁵¹

A második népszámlálás tehát a magyar lakosság arányának jelentős csökkenését hozta magával,⁵² ám az nem befolyásolta ugyanilyen erőteljesen a város kulturális és mentális jellegét. A városházán egyértelműen a magyar pártok voltak túlsúlyban, a helyi kommunisták jelentős része is magyar volt. A város hivatalosan is kétnyelvű volt, az ülési jegyzőkönyvek is így készültek. Dr. Ondrej Zošťák ügyvéd volt a város első szlovák polgármestere. Magyar iskolázottsága miatt a kezdeti időszakban neki is meggyűlt a baja a szlovák hivatali levelek megfogalmazásával.⁵³ Később ő lett az 1922-ben megszervezett lévai járás elöljárója. Ezt a posztot 1923-tól kezdve egészen 1938-ig betöltötte. A hivatali helyiségei a városháza első emeletén voltak.⁵⁴

50 Strasser Elemér: I. m. 25.

51 Uo. 77.

52 Švolíková, Marta: Levice v Československej republike. In: Monografia mesta Levice. Zost. Švolíková, Marta. Štúdio Harmony, Banská Bystrica, 2010. 91.

53 Uo. 91.

54 Az első szlovák polgármesterről Zostyák Ondrej néven egyébként Féja Géza is megemlékezett a Bölcsődal című könyvében. Kissé epésen „dzsentrikedő ösügyvédjelöltnek” titulálta a lévai csehszlovák főhivatalnokot. 143.

Az 1920-as és 1930-as években kialakult a strukturáltabb pártélet. Amíg a dualizmuskori Lévát politikailag alapvetően a mindenkori kormánypárt és a függetlenségi ellenzék szembenállása határozta meg, addig a két világháború közötti időszakban már jóval több politikai párt és irányzat jelent meg. A városban többnyire a magyar (azaz a Magyar Nemzeti Párt, illetve az Országos Keresztényszocialista Párt) és a baloldali pártok (azaz kommunisták és szociáldemokraták) voltak az erősek. Az 1924-ben például Klain Ödön keresztényszocialista magyar politikus volt a polgármester. Az 1930-as években a magyar és a baloldali egyensúlyt már jól tükrözte a városi vezetés összetétele. A magyar nemzetieket képviselő református lelkész, Antal Gyula lett a polgármester, helyettese pedig a kommunista Csernák Gyula volt.⁵⁵ Mindkét helyi politikus impozáns sírhelye egymás közvetlen szomszédságában áll a lévai temetőben. Csernákon kívül még egy magyar nemzeti párti politikus állt a város élén, Boros Béla alpolgármester.⁵⁶ Ebben az időszakban egyébként a kommunisták 9 mandátummal, a magyar nemzetiek 7 mandátummal és a szintén magyar nemzetiségű országos keresztényszocialisták 6 mandátummal rendelkeztek. Negyedik helyen a csehszlovák szociáldemokraták álltak 4 mandátummal.⁵⁷ Ezeket az erőviszonyokat tükrözték az 1935. évi nemzetgyűlési választások is. Léván a két magyar párt a képviselőházi választásokon 2521 szavazatot kapott, a kommunisták pedig 1431-et. A szenátusi eredmények hasonlóak voltak – 2255 fő magyar pártokra szavazott, 1207 fő kommunistákra.⁵⁸ Végző soron ezek az eredmények nem annyira meglepőek, mert Szlovákiában Komárom és Érsekújvár után Léva volt a harmadik legmagyarabb város, legalábbis a 10 000 lakosnál népesebb városok kategóriájában.⁵⁹ A két világháború közötti időszakban mindkét akkori köztársasági elnök, Tomáš Garrigue Masaryk és Edvard Beneš is ellátogatott a városba (1923-ban, illetve 1936-ban).⁶⁰

55 Strasser Elemér: I. m. 34.

56 Švolíková, Marta: Levice v Československej republike. In: Monografia mesta Levice. Zost. Švolíková, Marta. Štúdio Harmony, Banská Bystrica, 2010. 94.

57 Uo. 94.

58 Uo. 94.

59 Uo. 94. és Strasser Elemér: I. m. 25.

60 Švolíková, Marta: Levice v Československej republike. In: Monografia mesta Levice. Zost. Švolíková, Marta. Štúdio Harmony, Banská Bystrica, 2010 91. és 95.

A következő éles államjogi fordulatra 1938 őszen került sor, amikor az első bécsi döntés eredményeként Léva ismét Magyarország része lett. Akkor éppen Boros Béla volt a polgármester. A magyar csapatok és hivatalnokok 1938. november 10-én foglalták el a várost. Klain Ödön megint polgármester lett, de nem hosszú időre. Később Lehotzky Brúnó foglalta el a polgármesteri széket, aki korábban Kaposváron szolgált. Halála után Bődy Sándor lett a magyar időszak utolsó polgármestere. 1938 decemberében egyébként Léva az egyesített Bars és Hont megye székhelye lett. Emellett immár határváros is volt. Röviddel ezután betiltották a politikai pártokat és fokozatosan bevezették a zsidóellenes intézkedéseket. Még 1938-ban, majd 1939-ben a területet el kellett hagyniuk a csehszlovák telepeseknek, akik a korábbi földreform során kaptak földeket és nem a környékről származtak. Szintén távozniuk kellett azoknak a közalkalmazottaknak, akik nem a történeti Magyarország területéről származtak. 1940-ben Ján Denk szlovák származású szállodabérlő⁶¹ is kénytelen volt elhagyni Lévát, akinek a neve mai napig sokak szemében összekapcsolódik a főtéri Oroszlán szállóval.⁶²

A második világháború letragikusabb lévai eseményére 1944 kora nyáron került sor, amikor a náci Németország által megszállt Magyarországról is a haláltáborokba deportálták a zsidóságot. Előtte a gyorsan létrehozott lévai gettóba terelték össze a városi és a környékbeli zsidóságot. Június elején már 1229 fő volt a városi gettóban. A régi laktanyában továbbá összegyűjtötték 572 környékbeli zsidót. Innen 1944. június 13-án indultak el transzportok a megszállt lengyelországi haláltáborokba, amelyek borzalmait körülbelül 300 lévai zsidó lakos élte túl.⁶³ A hitközségi élet túlélte a háborút. A lévai zsinagóga egészen 1967-ig működött, amikor az épületet eladták a csehszlovák államnak. Utána a Lakatos utcai imaházát használták, amely később áldozatul esett a belvárosi Atom hotel építésének.⁶⁴ Azóta Léván

61 Ján Denk a várostól bérelte a szálloda épületét. Lásd Tolnai Csaba: *Levice na starých fotografiách. Stratené mesto. Agripa, Levice, 2015. 68-69.*

62 Švolíková, Marta: *Levice v Československej republike.* In: *Monografia mesta Levice.* Zost. Švolíková, Marta. Štúdio Harmony, Banská Bystrica, 2010. 100.

63 Švolíková, Marta: *Z histórie židovskej komunity v Leviciach.* Tekovské múzeum v Leviciach. Levice, 2012. 38-40.

64 Uo. 44.

nincs a zsidó vallási célokat szolgáló helyiség. Igaz, már hitközség sincs.

A délről és délkeletről érkező szovjet csapatok (a Rogyion Malinovszkij marsall vezette 2. ukrán front katonái) 1944. december 20-án érkeztek Lévára, ahol nem bontakoztak ki komolyabb harcok. A legnagyobb károkat az az előre betervezett szovjet bombázás okozta, amely nem vette figyelembe, hogy szovjet katonák egy nappal korábban foglalták el a várost. További károk keletkeztek a lakosság evakuálása alatt, amelyre az 1945 márciusában kezdődő pozsonyi-brnói hadművelet miatt volt szükség. A frontvonalként szolgáló Garam ugyanis nagyon közel volt.

Ezzel az impériumváltással megint egy új korszak kezdődött el a város történetében. Léva ismét Csehszlovákia része lett. A magyar lakosságot az Edvard Beneš által kibocsátott dekrétumok következtében súlyos retorziók érték, amelyek komolyan kihatottak a város mai képére és mentalitására. Magyarországra való kitelepítésre 457 főt jelölték ki. Még 1945 nyarán a lévai hatóságok sikertelen egyoldalú kitelepítési akciója kudarcot vallott, mert Magyarország nem akarta befogadni a Léváról törvénytelenül kiűzött több száz helyi magyart. A csehszlovák-magyar lakosságcsere 1947-ben került sor. Ennek keretében Léváról körülbelül 120 magyar családot telepítették ki. A helyükre körülbelül 100 szlovák család érkezett Magyarországról, főleg Nyíregyháza környékéről. 1948 előtt aztán hozzávetőleg még további 100 magyar családot telepítették ki.⁶⁵ Az országban maradt magyaroknak nem voltak polgári és politikai jogaik egészen 1948 elejéig. Komolyan hátrányok is érték őket.

A második világháború utáni első években tehát jelentős demográfiai, gazdasági és kulturális változások mentek végbe Léván. A kitelepítések, betelepítések, a nyelvi tilalmak és a reszlovakizáció ellenére azonban a magyar nyelv nem tűnt el a városból. Ugyanis sok új embernek is a magyar volt a mindennapi nyelve, és az független volt attól, hogy ki milyen nemzetiséget jelentett be a hatóságoknak. A szlovák nyelv és kultúra emiatt igazából csak az 1960-as években vált meghatározóvá Léván. Ez főleg az iparosítási folyamattal és a Szlovákián (illetve a lévai járáson) belüli migrációval függött össze. Ezeket a változásokat jelezték az 1948. évi statisztikai

65 Bátorovská, Jarmila: Od leta 1945 do februára 1948. In: Monografia mesta Levice. Zost. Švolíková, Marta. Štúdio Harmony, Banská Bystrica, 2010. 109. és 112.

és 1961. évi népszámlálási adatok is. 1948-ban 12 921 lakosa volt Lévának, ebből körülbelül 3500 fő szlováknak, 7500 fő reszlovakizált személynek (azaz korábbi magyarnak) és 2821 fő pedig továbbra is magyarnak vallotta magát. Ez a gyakorlatban magyar többséget jelentett, függetlenül a városon belüli hatalmi viszonyoktól, amelyek már a szlovákoknak kedveztek. 1948 után ugyan megszűntek a legkeményebb magyarellenes intézkedések, a magyarok is visszakapták a csehszlovák állampolgárságot, illetve ismét beindult a magyar nyelvű oktatás, de a kommunisták hatalomátvétele másfajta jogtalanságok sorát eredményezte. Ugyanakkor az időszakban számos fejlesztés indult, amelyek célja az egész ország gazdasági és társadalmi átalakítása volt. Gyorsütemű iparosítás indult be, amely magával hozta a városiasodást. Az alapvetően vidékies és kisvárosias Szlovákia a déli vidékeivel együtt fokozatosan modernizálódott, annak minden jó és rossz oldalával. Tény, hogy az 1949-ben felmerült nagyravágyó terv, miszerint Lévának 50 000 lakosú várossá kellett volna növekednie, soha nem valósult meg, bár elindult egy jelentős demográfiai növekedés.⁶⁶

Ezt jelezték a második világháború utáni népszámlálások és statisztikák is. 1961-ben demográfiailag már más volt a helyzet, mint 1948-ban. Lévának akkor még csak 13 744 lakosa volt, de ebből már 11 180 szlovák nemzetiségűnek vallotta magát és csak 2319 fő magyarnak. Továbbá itt élt még 165 cseh, 24 orosz vagy ukrán, 21 bolgár, 4 lengyel, 3 szerb és 2 német nemzetiségű személy. 26 fő pedig nem adta meg a nemzetiségét.⁶⁷ Magyarul azonban a fenti számnál jóval többen beszéltek, mert sok magyar kötődésű vagy többes identitású lakos még nem írta át hivatalosan az 1940-es években „kapott” szlovák nemzetiségét. A magyar lakosság csökkenése tehát valójában nem volt ennyire drámai. A tendencia viszont ettől függetlenül egyértelmű volt és a következő évtizedekben még erősödött is.

A rendszerváltás utáni első népszámlálás teljesen egyértelműen kimutatta az új nemzetiségi viszonyokat. 1991-ben Lévának 33 962 lakosa volt, ebből 28 062 fő volt szlovák, 5143 fő magyar, 408 cseh, 162 roma és 18 fő

66 Bátovská, Jarmila: Budovanie ľudovodemokratickeho zriadenia (1949-1960). In: Monografia mesta Levice. Zost. Švolíková, Marta. Štúdio Harmony, Banská Bystrica, 2010. 116.

67 Bátovská, Jarmila: I. m. 122.

más nemzetiségű.⁶⁸ 2001-ben már 36 538 fő élt a városban, akiknek 84,8%-a szlovák nemzetiségűnek vallotta magát. Ez a változás a történelmi és hatalmi változásokon kívül főleg az államszocializmus alatti gyors ütemű iparosítási és az azzal együtt járó urbanizációs folyamatokkal függött össze. Nem szabad elfelejteni, hogy 1961 és 1991 között majdnem megháromszorozódott a város lakossága. Ebben az időszakban a városban felépült egy sor gyár is, egyebek mellett textilgyár, kővállalat, tejgyár, bútorgyár és sok más üzem. Végül az 1980-as években elkezdődött a közeli Mohi nevű faluban az atomerőmű építése. Ezen építkezés nyilván hatással volt a város képeire, sajnos inkább negatív előjellel. Léva tehát fél évszázad alatt a kisiparos és mezőgazdasági városból ipari központtá vált. Igaz, a rendszerváltás után ez a lendület megtört, de ez már egy másik történet.

68 Bátovská, Jarmila: Návrát demokracie po roku 1989. In: Monografia mesta Levice. Zost. Švolíková, Marta. Štúdio Harmony, Banská Bystrica, 2010. 132.

A lévai irodalmi és kulturális élet infrastrukturális háttere

Léva szellemi élete – sok más hasonló státusú kisvároshoz hasonlóan – a polgárosuló 19. században lendült fel. Ez a század ugyanis komolyan megnövelte a lakosság általános műveltségi színvonalát, valamint rengeteg alkotói energiát szabadított fel. Nyilván Léva túl kicsi volt ahhoz, hogy itt állandó színház alakuljon, de arra már alkalmas volt, hogy itt jelenjen meg 1881-től kezdve Bars vármegye meghatározó – és sokáig egyetlen – sajtóorgánuma a *Bars* nevű hetilap. Fő kezdeményezője Holló Sándor tanítóképezdei tanár volt, aki az első felelős szerkesztője is volt. Egy idő után az újság a vármegye hivatalos lapja lett. Magyarul íródott, magyar közönségnek és időről időre magyarosító hangok is megjelentek benne, annak ellenére, hogy maga a vármegye nemzetiségileg vegyes volt. A többségi szlovákok mellett számos magyar és német is élt itt. A lap zavartalan megjelenése és nyomdai előállítására érdekében aztán 1884-ben megalakult a Nyitrai és Társa nevű lévai nyomda, amely több mint fél évszázadon keresztül meghatározó szereplője volt a környéki nyomtatásnak.

1908-tól kezdve a *Bars* politikai lappá alakult át és az akkori közjogi ellenzékot támogatta, ami nem volt meglepő, mert Léva hagyományosan függetlenségi és ellenzéki város volt. Akkor nyilván már nem volt a megye hivatalos lapja. A vasárnaponként megjelenő hetilap 1912-ben szakított a politikával és társadalmi-kulturális hetilapként határozta meg önmagát, amelyben a helyi élet különböző szegmensei kaptak helyet.⁶⁹

69 Strasser, Elemér: I. m. 48.

Az első szlovák nyelvű helyi lap a *Južné Pohronie* (Dél-Garamvölgye) volt, amely 1932-től jelent meg. 1934-től adták ki a *Magyarság* nevű lapot, amelyet Ipolyságon nyomtattak. Egy ideig az *Evangélikus Lapot* is Léván szerkesztették, de aztán ez a lap átköltözött Somorjára. Rövid életűnek bizonyultak a következő helyi alapítású újságok: *Barsi Gazda*, *Léva és vidéke*, *Lévai Hírlap*, *Lévai Őrálló*, *Garam*, *Garamvölgye* stb. Az államszocializmus időszakában a hivatalos járási lap szerepét a *Pohronie* című töltötte be, amely két nyelven jelent meg. A magyar verziója logikusan a *Garamvölgye* címet viselte.⁷⁰ Ezeket azért fontos megemlíteni, mert rendszerint megjelenési felületet biztosítottak a helyi irodalmárok, illetve a lelkes műkedvelők írásainak.

A hosszú 19. század a polgári vagy más néven civil társadalom megszületésének az évszázada is. A felsőbb társadalmi és értelmiségi osztályok gyülekezési helye a Kaszinó Egyesület volt, amely 1858-ban alakult meg a városban. A kultúrestélyei komoly szerepet játszottak a helyi társadalmi élet kialakulásában. Ezt a funkciót 1918 után is betöltötte. Saját székházzal, olvasóteremmel és körülbelül 1400 kötetes könyvtárral rendelkezett.⁷¹ Ennél is nagyobb könyvtára volt az 1894-ben alapított Katolikus Körnek, amely sok újságot és folyóiratot is járatott a tagok számára. A monarchia végén ez volt a legnagyobb helyi társadalmi egyesület. 1926-tól kezdve állandó színpada is volt a saját tulajdonban lévő épületében. Számos felolvasó estét is itt tartottak.⁷² Hasonló funkciót töltött be a város életében az Iparos Olvasókör, amely 1891-ben alakult meg és szintén rendelkezett olvasóteremmel, ahol a tagok számára előfizetett lapokat és folyóiratokat lehetett olvasni.⁷³ A két világháború között jelent meg Léván az első szlovák közkönyvtár, illetve a városban működött a Dobrovický Kölcsonkönyvtár. Természetesen a középfokú oktatási intézmények is rendelkeztek saját könyvtárral.⁷⁴ A két világháború közötti időszakban a Városi Magyar Közkönyvtár volt a legnagyobb könyvállománnyal rendelkező intézmény.⁷⁵

70 Uo. 110.

71 Strasser, Elemér: I. m. 80-81.

72 Uo. 81-82.

73 Uo. 71-72.

74 Uo. 88.

75 A lévai könyvtárak történetéről és jelenéről lásd még Pamätnica Tekovskej knižnice

A második világháború után és különösen az államszocializmus időszakában a kultúra művelése és a társadalmi élet szervezése az állam szigorú felügyelete alatt történt. A komoly modernizációs és társadalomátalakító programmal fellépő kommunista rezsim azonban nem becsülte le a kultúrát, amelyre viszonylag sokat áldozott. Ezen keresztül is lehetett nevelni, illetve befolyásolni a társadalmat. A szervezés java pedig főleg a városi és járási szervekre hárult. A kulturális életben pedig erőteljesen jelentkezett a központosítás. Ez látványosan megnyilvánult az egyesített járási könyvtár megalakításában, amelyre 1951-ben került sor. Ebbe bekerült a korábbi a magyar és szlovák könyvtárak könyvtárállománya. Először a Lévai Járási Könyvtár, illetve Népkönyvtár volt a neve. 1965-től kezdve már csak Járási Könyvtár és 1996-ban felvette ma is használt nevét – Barsi Könyvtár Léván.⁷⁶

Még a monarchia idején alakult meg Léván a Reviczky Társaság, amelyet 1912-ben a helyi irodalombarátok hoztak létre. A társaságnak volt irodalmi, zenei és színházi szakosztálya. 1914-ben még zeneiskolát is működtetett. Az első világháború után viszont már nem folytatta működését.⁷⁷ Részben ennek a kezdeményezésnek a hagyományait igyekszik folytatni a rendszerváltás után megalakult Reviczky Társulás, amely a lévai magyar kulturális élet – a Csemadok mellett – egyik meghatározó társadalmi intézménye. Végül meg kell említeni, hogy már 1861-ben Pólya József későbbi alispán és parlamenti képviselő kezdeményezésére megalakult a „Műkedvelő Színelőadásokra Vállalkozó Társaság”. Megkapaszkodni azonban nem nagyon tudott. 1878-tól pedig a lévai tanítóképző tanárai játszottak fontos szerepet a színjátszás iránt érdeklődő műkedvelők szervezésében. Különböző már említett társadalmi szervezetek is igyekeztek szervezni a műkedvelőket. Komolyabb előadásokra rendszerint a városi szálloda nagytermében került sor.⁷⁸

1973-ban megalakult a közfinanszírozású Városi Művelődési Társaskör, amely később a Városi Művelődési Központra változtatta a nevét. 2003-tól

v Leviciach. Zodp. red. Holubcová, Jana a kol. Tekovská knižnica v Leviciach, 2017.

⁷⁶ <https://www.kniznicalevice.sk/o-nas/historia>

⁷⁷ Strasser Elemér: I. m. 110.

⁷⁸ Uo. 94-95.

pedig a Városi Kulturális Központ névre hallgat. A központ, amely a városi önkormányzat alá tartozik, jelenleg egyik legfőbb – nem társadalmi jellegű – kultúraszervező közintézmény Léván. Továbbá meg kell még említeni a Barsi Múzeumot is, amely a legfontosabb honismereti intézmény az egész járásban. A múzeum létesítésének a gondolata már a 19. század végén merült fel, de akkor még Aranyosmarót megelőzte Lévát. Léván csak 1927-ben jött létre önálló múzeum, amelynek az alapját Nécsey József verebélyi postamester magángyűjteménye képezte. Akkor még a városháza épületében helyezték el a múzeumot.⁷⁹ A lévai várba, egy kis kitérővel, a múzeum 1958-ban került és azóta is ott működik.⁸⁰

Végül, de nem utolsósorban meg kell említeni még egy, a szlovák irodalmi élet szempontjából fontos fejleményt, amelynek köze volt Lévához. A lévai születésű Kertész Kálmán (Bagala) (1964) ugyanis 1991-ben megalapította a KK Bagala nevű szépirodalmi kiadót, amely azóta is a szlovák eredeti irodalmi művek kiadására szakosodik.⁸¹ Az alapítóra a szlovák irodalomból személyesen legnagyobb benyomást Ivan Kadlečík gyakorolta, aki a közeli Bakabányán élt. Kadlečík teljesen más generációhoz tartozott, de viszonylag korán ismerkedtek meg. Később ő is több fontos művét a barátja kiadójában jelentette meg.

Az első években a KK Bagala⁸² számára komoly segítséget jelentett az alapító tulajdonos egy másik vállalkozása, az LCA irodalmi és kulturális ügynöksége, amely Pozsonyban könyv- és zeneműboltot üzemeltetett. Számos rendezvényt, köztük irodalmi versenyeket is szervezett.⁸³ Ez a vállalkozás azonban később csődöt mondott. A kicsi, de hamar nevéssé vált kiadó és tulajdonosa az elmúlt majdnem harminc évben sok sikert és kudarcot élt meg, de még mindig létezik és főleg a fiatal kezdő és alternatív szerzők körében fogalomná vált.⁸⁴ Rajtuk kívül befutott idősebb szerzők is szívesen

79 Strasser Elemér: I. m. 93-94.

80 <http://www.muzeumlevice.sk/index.php?mnu=HS&jazyk=SK&estyle=>

81 Kertész Kálmán fiútestvére pedig Léván nyomdát üzemeltetett.

82 <http://www.kkbagala.sk/>

83 Ilyen a Poviedka, azaz Elbeszélés című írói verseny, amely zsűrijében neves szlovák irodalmárok vesznek részt.

84 Az alapító 2014 és 2016 között megint egy könyvesboltot működtetett Pozsonyban, illetve 2011-től a literarnyklub.sk polgári társulást is. Ezek ma már nem léteznek (könyvesbolt), illetve az alapító kivonult azokból.

itt adják ki a műveiket, így Léva (Levice) neve sok szép kiadványra került fel.⁸⁵

Grendel Lajos író az 1990-es évek elején szintén közreműködött egy szintén fontos, a KK Bagalánál szélesebb profilú, az egész Közép-Európában hírnevet szerzett kiadó, nevezetesen a pozsonyi, illetve budapesti székhelyű Kalligram alapításában.⁸⁶ Léva szülöttei tehát a rendszerváltás utáni könyvkiadás területén is maradandót alkottak.

Itt a teljesség igénye nélkül még meg kell említeni a Léva környékéről származó néhány olyan kulturális és tudományos személyiséget, akiknek a tevékenysége különböző országos szintű intézményeket is érintette. Mindenképpen közéjük tartozik Kubička Kucsera Klára (1936), aki a pozsonyi Komenský Egyetemen szerzett művészettörténeti és esztétikai diplomát, majd Prágában kandidátusi fokozatot és Pozsonyban a tudományok doktora címet. Szakmai pályafutását a műemlékvédelem területén kezdte, majd hosszú éveken át tanított pedagógusokat Besztercebányán. Később kutatóként Pozsonyba került, ahol egy ideig a Szlovák Nemzeti Galéria igazgatóhelyettese volt.

A lévai járásbeli Hontfüzesgyarmatról származik Erdélyi Margit (1945). Nyitrán szerezte tanári diplomáját, majd Pozsonyban a kandidátusi fokozatot. Hosszú éveken át tanította a magyar pedagógusjelölteket Nyitrán, majd Besztercebányán. A magyar tanítási nyelvű Selye János Egyetem megalakulása után egy ideig dékánként vezette annak Tanárképző Karát. Komáromban magyar szakos hallgatókat is tanított. Tudományosan főleg irodalomelmélettel, drámával, a kutatás módszertanával és irodalomtudományi komparatistikával foglalkozik.

A nyitrai Konstantin Filozófus Egyetemen szerezte meg a magyar és szlovák szakos diplomáját Benyovszky Krisztián (1975), aki azóta is ott tanít, 2019-től kezdve már egyetemi tanárként. Mindkét nyelven publikál. Fő kutatási területe az irodalomelmélet, azon belül pedig a szláv neostrukturalizmus, intertextualitás, František Miko elméletei, az irodalmi szövegek értelmezése, illetve a 20. századi magyar és szlovák irodalom.

Végül, de nem utolsó sorban meg kell említeni Újváry Lászlót (1930), aki

85 <https://www.litcentrum.sk/institucia/kk-bagala/o-institucii>

86 Ma már csak Budapesten működik a Libri Csoport tagjaként.

nélkül az elmúlt évtizedekben nemcsak a lévai, de túlzások nélkül az egész dél-szlovákiai magyar kulturális élet elképzelhetelen lenne. A tanítói végzettségű Újváry gyakorlatilag az 1950-es évektől kezdve jelen van a helyi magyar kulturális és közoktatási életben. Noha ő maga nem költő, nevéhez kötődik versimádók és szavalók egész generációjának felnevelése, illetve – immár sok évtizede – a délszlovákiai műkedvelő magyar színjátszás. Sőt, 1968-ban Újváry László majdnem a komáromi magyar színház igazgatója lett, amiért azonban végül – egyebek mellett – alaposan meghurcolták.⁸⁷

⁸⁷ <https://csemadok.sk/csemadok-szemelyisegek/ujvary-laszlo/>

Léva társadalmi és mentális jellemzői a szépirodalom tükrében

Bár a két világháború közötti időszakban Léva Szlovákia 14. legnagyobb városának számított, és a maga majdnem 11 000 lakosával nagyobb volt az akkori Besztercebányánál és Trencsénél, alapvetően mindig is kisvárosi jellegű volt. A vár körül a 14. századtól kezdve kialakuló Nagy vagy Új Léva soha nem volt szabad királyi város, noha sok nemes és szabad ember élt a falai között. A modern kor előtti korszak egyik legelső, viszonylag koherens városleírása egy 17. századi török utazó tollából származik. Evlia Cselebi akkor járt Léván, amikor a város 1663 és 1664 között rövid ideig oszmán megszállás alatt állt, sőt rövid időre a török területi egységnek számító szandzsák központja lett. Cselebi az egzotikus szemüvegén keresztül a következőképpen látta a helyszínt:

„Régi időben ez a vár Felső-Magyarországnak Egyiptoma volt, mivel a Garam folyó partján sok rizs termett. Jelenleg szántóföldek vannak ott; mostanában is bőség van azokon. Hegyeiben arany- és ezüstbányája sok helyen van, síkságán pedig a Garam folyó az élet vize gyanánt folyik. Sőt a vár külvárosának déli részén lévő nádas mocsár is a Garam kiáradása... Léva vára azonban olyan vár, melyet látni kell. Belső vára kicsiny, kőépületű és négyszög alakú, melynek körületén hat nádtornyocska van. A kapitány háza, a hadiszertár és magtárak vannak benne, más épület nincs. Keletre néző kis kapuja van. E belső várnak árka a Garam vizével van tele és süppedékes. Külső városa. A belső várnak keleti részét övező Garam folyó mocsara partján, keletre terjedőleg kettős tömésfal kerítésű vár van, melynek ötszáz deszkatete-

jű háza nem valami szép. Árka köröskörül vízzel van tele. Keletre néző egy fakapuja van. A benne lévő két templom közül az egyik a Khunkjár dsámi, a másik a nagyvezír dzsámija lett. A ráják mind eljövén, behódoltak és házaikban megmaradtak. A várban negyven-ötven bolton kívül egyéb nincs. A vártól keletre eső hegyeken, a szőlőkben, a várra nézve sok magaslat van, sőt ha e szőlőkben valaki köp egyet, az is a várba esik.”⁸⁸

Másik hasonló kortárs leírás az utolsó magyarországi polihisztor, Bél Mátyás, illetve az általa vezetett szerzői gárda tollából származik. A Bars megye leírása, amelyben szerepel Léva is, a szerző-szerkesztő monumentális latin nyelvű többkötetes tudományos művében – *Notitia Hungariae novae historico-geographica* – jelent meg. Bars megye leírása az 1742-ben kiadott negyedik, utolsó kötetében kapott helyet Hont, Kishont, Nógrád és Nyitra vármegyékkel együtt. A két leírás között tehát körülbelül nyolc év-tized telt el. Igaz, a 18. század sokkal nyugodtabb volt, mint a háborús 17. század, és akkor már Léva is lassú gyarapodásnak indult. Erről tanúskodik az alábbi leírás is:

„A városka külleme. A városka a vár délkeleti szomszédságában terül el és azon sok fordulat után, amelyeket ki kellett állnia, valóban gyéren lakott. A lakosok magyarok, köztük sok a nemes, akik régebben a hadseregben szolgáltak. A lakosok jellege. Manapság főleg földműveléssel foglalkoznak, hiszen a város környéki földeken gabona és szőlő terem. A helyi borrhól azt mondják, hogy túlzottan savanyú ahhoz, hogy bárki ihasson belőle és dicsérhesse az ízét. Minden esetre nem túlzottan tartós. Viszont a helyi vásárok sok embert vonzzák Lévára. Lévai vásárok. Többségük ünnepi napokra esik, nevezetesen a Pünkösöd, továbbá a Szent Jakab és a Szent Mihály Arkangyal napjára. Rend szerint nemcsak a kézműves vásárookra kerül sor, hanem négy nappal előttük sor kerül jószág vásárookra is, amelyekből a helyiek számára jelentős bevételek származnak. Bizonyára sok marha kereskedő sereglik ide, aki közül az egyesek eladni akarnak a jószágukat, mások pedig elhajtának azt, amit megvettek. A múltban a lévai vásárok rossz hírét

⁸⁸ Evlia Cselebi török világlátó magyarországi utazásai. 1660-1664. Második kiadás. Gondolat, Budapest, 1985. 425-426.

*keltették tolvajok és rablók, manapság azonban mindezek a gyakori bűnesetek inkább már a múlté. Ez a hivatalnokok erélyességének és éberségének köszönhető. Maga a városka manapság szépen újjáépül, azért reménykedni lehet, hogy a korábbi évek megpróbáltatásait hamar el lehet majd felejteni.*⁸⁹

Kulturális és irodalmi szempontból a lévai vidék talán egyik legfontosabb koraújkori szülőtte Szöllősi Benedek (1609–1656) jezsuita szerzetes volt, aki a közeli Garamszőlősen látta meg a napvilágot és a nevéhez fűződik a legfontosabb 17. századi katolikus énekeskönyv – *Cantus Catholici* – összeállítása és kiadása. A magyar és a szlovák nyelvet jól bíró, egyebek mellett nagyszombati és bécsi tanulmányokat maga mögött tudó Szöllősi a lévai régió hagyományaihoz méltóan mindkét nyelven készítette a korának legfontosabb katolikus énekeskönyveit. Ezek nem fordításai egymásnak, hiszen a szlovák énekeskönyvbe sok cseh eredetű korabeli dal is bekerült. A szerző az előszóban hivatkozik a Cirill és Metód örökségére, sőt ez az egyik legelső említés a szlovák barokk irodalomban.⁹⁰

A modern és olvasmányos irodalom megszületésének korszaka Közép-Európában igazából a 19. század. Az itt élő népek romantikus és realista írói olyan műveket alkottak meg, amelyek most is könnyen olvashatóak és népszerűek. Szerencsére ezen szerzők némelyikétől fennmaradt egy-két olyan részlet, amely némi képet nyújt Léváról is, noha komplex leírásról azért még nehéz beszélni.

A 19. és 20. század fordulójának egyik legfontosabb lévai származású költője és drámaírója Kersék János (1869–1927) volt,⁹¹ aki ugyan nem szerzett országos hírnevet, de Léván méltán népszerű szerző volt. Református hitvallású iparos családban született, elvégezte a helyi gimnáziumot, majd Budapesten tanult jogot. A szülővárosába való visszatérése után ügyvédi irodát nyitott és aktív munkatársa volt a *Bars* című című hetilapnak, amelynek 1914-től ő volt a főszerkesztője. Főleg verseket írt (kötetei: *Hegedűs ének, Az aranyerdőből kifelé, Muzsikálnak, Csitri, Templomcsend*), vala-

89 Bel, Matej: Tekovská stolica. Összeállította Turóci, Martin. Kysucké múzeum v Čadci. 2019. 363.

90 Mikula, Valér a kol.: Slovník slovenských spisovateľov. ÚSL SAV - Kalligram, Bratislava, 2005.

91 <http://adatbank.sk/lexikon/kersek-janos/>

mint kisebb népszerű drámákat írt (*Szirmaiék, A csodasíp*). Verseinek dalamossága a népdalokra emlékeztette az olvasókat.⁹²

A századfordulói Léva egyik leghíresebb szülöttje valószínűleg Kittenberger Kálmán (1881–1958) volt, aki nevéhez számos afrikai úti leírás és vadászbeszámoló fűződik. Ebben az értelemben nem volt szépíró. Sokgyermekes kisiparos családban született Léván, ahol az elemi szintű, majd a középiskolai tanulmányait is folytatta. Anyagi és fegyelmi okokból viszont nem tudta folytatni gimnáziumi tanulmányait, azért az állami tanítóképzőbe iratkozott be, ahol a nagyhírű Kriek Jenő tanár egyik segédje lett. Itt tanulta ki az állatpreparátori szakmát. Később a budapesti Magyar Nemzeti Múzeumban lett segédpreparátor, közben folytatta tanárképző főiskolai tanulmányait, melyet félbe kellett szakítani és egy ideig a székelyek között tanítóskodott. Szenvédélyes vadász volt. Először 1903-ban egy bácskai földbirtokos kísérőjeként járt Afrikában, de az útját a Nemzeti Múzeum finanszírozta, amiért cserébe gyűjteményeket ígért a múzeumnak. Számos kalandot és betegséget élte át, illetve túl. Összesen 16 évet töltött Afrikában. Életrajzi jellegű könyvet Fekete István írt róla, akinek előtte lehetősége volt sokat beszélgetni az egyébként zárkózott és hallgató vadással.⁹³ E könyv oldalain természetesen röviden feltűnik Léva is. Érdekes utalások is vannak benne a tudásra vágyó kisiparos családok felemelkedési stratégiáiról:

„Kálmán a nyolcadik gyerek volt a családban, és alig találni magyarzatot arra, hogy honnét telt a szegény iparos apának a Világkrónikát és a Képes Néplapot járattatni, amelyeket még évenként gondosan be is kötötte. És miből került megmaradt hat gyermekének taníttatására, bár mint jó tanulók, minden akkori kedvezményt megkapták, és – koplalva bár – de mind diplomát szereztek. Segítségül volt anyai nagybátyjuk, aki a szomszédos Nemcsényben esperesplébános, de ez a segítség nem lehetett valami nagy, hiszen éppen Kálmánt a reménytelenség és éhezés majdnem az öngyilkosságba kergette. A pap nagybácsi egyébként szerette a fiúkat, akik minden vakációjukat nála töltötték, és itt elégítették ki tomboló vadászszenvédélyüket. Mert a két „nagy” fivér éppen úgy élt-halt a vadászatért, mint Kálmán; ha aztán

92 https://hu.wikipedia.org/wiki/Kers%C3%A9k_J%C3%A1nos

93 Fekete István: Kittenberger Kálmán élete. Móra Ferenc Kiadó, Budapest, 1982.

*útjaik el is kanyarodtak egymástól, mert Jánosból tanítóképzői tanár, majd igazgató, Sándorból pedig törvényszéki bíró lett.*⁹⁴

Kittenberger említett testvérei egyébként később Katonára magyarosították a családnevüket. Kálmán viszont megőrizte németes hangzású családnevet, bár a némettanulással kisiskolás korában gondjai voltak – a család nyelve ugyanis már akkor is magyar volt.⁹⁵

Országos jelentőségű író lett Juhász Gyula (1883–1937), aki ugyan Szegeden született és halt meg, de 1907 őszén rövid ideig a lévai piarista gimnázium magyar–latin szakos tanára volt. A Ladányi út 16. szám alatt lakott. Valószínűleg komoly depresszióval küszködött, mert a tanév kezdete után egy hónappal összecsomagolt, lerendezte a tartozásait és egy levelet írt, miszerint a nehéz idegbetegsége miatt véget vett az életének. Október 1-jén Pestre utazott, ahol a Lánchídról leugorva öngyilkosságot akart elkövetni, de egy véletlenül arra járó ismerőse megmentette az életét azzal, hogy közölte vele: Szegeden éppen megjelent az első verseskötete.⁹⁶ A költő azonnal Szegedre utazott. Lévai tartózkodása viszont egy-két utaláson kívül nem hagyott maradandóbb nyomot a munkásságán. A tájverseire sokkal inkább hatott a Tisza, illetve a szakolcai tanári tartózkodása alatt az alföldi táj utáni nosztalgiaja.

Az első világháború előtt Léván újságíróként dolgozott Szilárd János (1891–1951) magyar szép- és közíró is, aki Kemencén született egy hercegprímási uradalmi intéző családjában. Az apja őt is hasonló pályára szánta, Lipcsében járatta az egyetemre, de a fiát inkább a bölcsészet és az irodalom érdekelte. Amikor az apja hazarendelte, ő nem ment haza az uradalomra, ehelyett inkább cikkíró lett Léván. 1912-ben itt jelent meg az első novellás kötete is, *Kis gyerekek, nagy gyerekek* címmel. Aztán önkéntesként bevo-
nult az első világháborúba, ott komolyan megsebesült és a két világháború közötti időszakban már Budapesten élt, ahol a radikális jobboldali újságok (*Magyarság*, majd *Új Magyarság*) munkatársa lett. Közben regényeket és novellásköteteket írt, amelyeken sokszor érződtek egyrészt első világháborús tapasztalatai, másrészt az északi vármegyékben és a Tisza menti váro-

94 Uo. 77.

95 Uo. 79.

96 Sándor, Karol: Mesačný pobyt v Leviciach. In: Historická mozaika. 2019. 34.; továbbá: [https://hu.wikipedia.org/wiki/Juh%C3%A1sz_Gyula_\(k%C3%B6lt%C5%91\)](https://hu.wikipedia.org/wiki/Juh%C3%A1sz_Gyula_(k%C3%B6lt%C5%91))

sokban összegyűjtött élményei. Tipikusan ilyen mű volt *Egy viharvert legény tarsolyából* című karcolatgyűjteménye 1932-ből, amelyben található egy lévai vonatkozású elbeszélés is. A *Hlboki* című humoros karcolat egy lévai borbélymesterről szól, aki egyben lelkes önkéntes tűzoltó-parancsnok is volt. Ebben a minőségben tűz esetén sokszor megszakította a kliensek borotválását, akik többnyire megvárták a visszatértét. Ez történt Komócsi lakatos és bádogos mesterrel is, akinek viszont leégett a háza, amíg ő nyugodtan várta a tűzoltó borbély visszatértét.⁹⁷

Ebben a műben Szilárd a város egyik jellegzetes társadalmi csoportjának, a kisiparosságnak állított emléket, amely sok száz éven keresztül meghatározta a város életét. Talán akaratlanul, talán tudatosan, de a pesti humorista és író karcolatában is megjelentek közvetett utalások a város jellegzetes etnikai helyzetére, a szlovák vidékek közelségére. Az megnyilvánult a helyi nyelvezetben, amire utal a következő mondat is: „*De ne járjon a papulája, mer még megvágom!*”⁹⁸

Igazán komoly irodalmi emléket az 1918 előtti Lévának és lakosságának mégsem az előbb említett szerzők, hanem a náluk jóval fiatalabb Féja Géza állított az 1945 és 1957 közé eső bonyolult években. Féja a 20. század közepi magyar népi irodalom egyik meghatározó alakja volt. A *Bölcsődal* címre hallgató kisvárosi szociográfiája 1958-ban jelent meg. Mai napig az egyik legfontosabb lévai vonatkozású munka, mégpedig annak ellenére, hogy a Léva kifejezés egyszer sem fordult elő benne. Műfajilag nehezen besorolható műről van szó. Grendel Lajos, egy másik méltán híres lévai származású író, a könyv 2002. évi újrakiadásához íródott utószóban tömören „kisvárosi hanyatlástörténetnek” nevezi a könyvet. Bővebben viszont következő módon jellemezte:

„Töprengék, találgatom, ugyan milyen műfajba tudnám beskatulyázni ezt a könyvet. Önéletrajzi regény a Bölcsődal? Hát persze, nagyjából-egészében az, ám sok mindenben eltér az ilyen jellegű irodalom szabványaitól. Vannak a könyvnek fejezetei, amelyekben az író személye hosszabb időre a háttérbe szorul. Tényregény? Akár az is lehetne, kitűnő irodalmi szociográfia, a műfaj legjobbjai közül való. A Bölcső-

97 Szilárd János: *Egy viharvert legény tarsolyából*. Budapest, 1932. 67-70.

98 Uo. 70. A papula szlovákul ugyanis pofát jelent.

dal lapjain végigvonul a múlt század eleji kisvárosi társadalom minden rétege a dzsentritől a »povalacsokig«, az iparostól és az iparossá szegényedett köznemesektől a Tabán-negyed parasztgazdáig. Fikció? Semmi esetre sem, a könyv írója mégis elbüszkélkedhetne azzal, hogy sok karakterjegye emlékeztet Móricz, Krúdy vagy Kosztolányi kisvárosi miliőire és külön, furcsa, mindazonáltal végtelenül tarka embertenyészetére. Azt hiszem, a Bölcsődal igazi varázsát éppen azzal teremti meg Féja Géza, hogy egyéni módon, csálhatatlan írói érzéssel elegyíti a különféle műfaji jegyeket. És sosem egyiket a másik rovására. Egy idő után az a benyomásunk támad, ennek az önéletrajzi műnek nevezett könyvnek nem az író, hanem a város, Léva a főszereplője. Ámde ennek a városnak a nevét nem írja le Féja Géza... Az ember azon kapja magát, hogy úgy olvassa ezt a könyvet, mintha fikciós regényt olvasna. Regényt, amely valamilyen gyorsan polgárosodó magyar mezővárosban játszódik. Mindegy, hogy melyikben. Hiszen sok ilyen kisváros van ebben az időben a történelmi Magyarországon. Sok Léva... Az önéletrajzi és szociográfiai olvasat mellett lehet ennek a könyvnek egy harmadik olvasata is. Olvashatjuk afféle „hanyatlástörténetként“ is. Nyomon kísérhetjük benne azt a folyamatot, ahogy a hajdani becsületes köznemes, iparos vagy parasztgazda apák gyermekei és unokái elherdálják ősük legbecsesebb örökségét: a becsületet, a tartást, az erkölcsi feddhetetlenséget és a nemzet felemelkedésének – ha mégoly szerény – szolgálatát.”⁹⁹

Féja a városleírás kezdetén jól érzékeltette, hogy a Léva sorsa mennyire összefonódott a benne lévő várral.

„Az én életemben a pusztát hamarosan fölvaltotta a város, melynek, helyesebben várának a története az árpád-korba nyúlik, s véres vartörténelem. Utóbb Károly Róbert itten végeztette ki a Zách-család egyik tagját, később török foglalta el egy időre, majd a kuruc háborúk vérvonalába került. A paraszt-városrészben állott Vak Botytyán egyszerű háza, semmiképpen sem emelkedett ki a többi közül, a Hegyalatt, a mai Hideg Pince fogadó épületében tartott lakodal-

⁹⁹ Grendel Lajos: A kisvárosi hanyatlástörténet. In: Féja Géza: Bölcsődal. Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc, 2002. 243-244.

mát Ócskay László Tisza Ilonával... A település jellegzetes uradalmi város, valamikor elefánti Jaklin Miklós és az Eszterházyak uralták. Az őslakosság harcolt a bozóttal, a mocsárral, kertet nevelt, szőlőt telepített... Ugyanakkor a városban egymás után alakultak az iparos céhek, s a kereskedők száma is megszorodott, a haladás útját tehát az egykori viszonyok közepette ez a kispolgárság jelentette... Az uradalmi város avatag történelmi képződménynek, az oligarchikus nagybirtoknak az alkatrésze, ezért nem nőhetett itt viruló magyar város. Az uradalom a jobbágyfelszabadítás idején a városi parasztságot úgyahogy kielégítette, de a város határának a javát s a környező falvakat fojtogató földterületeit „megmentette“ magának. Így „szabályozta“ a parasztság életkedvét, tehát szaporodását, és áttörhetetlen korlátok közé szorította a város fejlődését. Ezen a vidéken földhöz csak úgy juthatott a paraszt, ha a másik tönkrement, vagy pedig a korán jelentkező egykézés következtében kihalt egy család... Az én városom parasztságát elintézte az uradalom, de másik alulról huzalkodott társadalmi réteg is élt nálunk: a nem utolsó sorban elszegényedett köznemesekből seregülő kispolgárság, az iparosok, a céhek; friss réteg, mely saját képére és hasonlatosságára kezdte formálni a várost. Az uradalom arathatott és hatalmaskodhatott, ahhoz azonban gyenge volt, hogy lelket adjon a városnak, ez a feladat nem is az egyre inkább visszaszorulásra kényszerített parasztokra várt, hanem a kispolgárságra, mely vállalta, s amíg lehetett, becsülettel teljesítette. Egészséges, félig ipari, félig mezei életet folytattak, minden megállapodottabb kisiparosnak volt háza, szőlője, földcskéje. A mester legényeivel és inasaival délutánokként kivonult a műhelyből kukoricát kapálni, szőlőt kötözni, gyümölcsfát hernyózni. Tehenet tartott, sertést hizlalt, baromfit tenyésztett, ludat elsősorban... Az iparos vásárra dolgozott, természetesen szükségleteket elégített ki, még nem ismerte a kapitalista szabad verseny testet-lelket emésztő ütemét. Volt ideje s kedve közügyekkel törődni... Gyökös polgár ült a városbírói székekben, jól tudta, hogy mértéktartóan kell bánnia a hatalommal, mert néhány esztendő múlva lejár az ideje, s vissza kell vonulnia a polgárság soraiba.”¹⁰⁰

100 Féja Géza: Bölcsődal. Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc, 2002. 25-27.

Néhány oldallal később a szerző tovább folytatta ezt a számára oly kedves gondolatmenetet:

„Gyerekkoromban a régi patriciusi életnek az emléke még pislálolt. Valamikor, a mélyebb múltban minden városnak megtermett a maga patriciusi rétege a dolgozó polgárság javából. A szerény patriciusi „mód” verejtékkel szerzett garasokból nőtt, s tetőpontján is mértéketes volt: családi ház egyszerű stílusban, cserépkályhás szobákkal, nagy kerttel, melynek elején rózsák, violák, georginák, árvácska, rezeda és százszorszépek vigasztaltak. A rózsafákat támogató karókon színes üveggömbök csillogtak, gyermekkorom ragyogó glóbusai. A virágos kertek mögött veteményes ágyak sorakoztak, öreg gyümölcsfák merengtek, az utak szélét ribiszke- és köszméte bokrok szegélyeztek, a kert melletti udvarban baromfi kotkodácsolt, disznót hizlaltak, húsvét előtt pedig ott ugrált a bárány, feláldozása előtt szalagot s csengőt kötöttünk nyakába. A vagyon távolabbi nyúlánya volt a szőlő barát-ságos hajlékkal, néhány földpászta, részvények az öreg takaréokban és az új hitelintézetben. Mindkettő takarékpénztár volt még valóban, nem pedig vezérüzér, mint a későbbi átkozott bankok. Ön- és családbiztosítás volt a patriciusi vagyon, tartalék az öregedő napokra, támasz az özvegynek és az árváknak, lendítőerő az utódoknak... Ezek a patriarkális lelkületű patriciusok voltak az én pátriámban az első és utolsó független polgárok. Munkájukból éltek, vagyonuk elsősorban arra szolgált, nehogy az élet változásai és meglepetései függetlenségükből kiforgassa őket.”¹⁰¹

Ez a némileg idealizált patriarchális világ azonban a 19. század második felében kezdett eltűnni. A főúri arisztokráciával szemben ellenséges, részben németellenes és időről időre pedig burkoltan a zsidósággal szemben is kritikus Féja a romlás első jeleit az 1848/1849-es szabadságharc leverése utáni években vélte felfedezni.

„A 48-as forradalom bukása után jóvátehetetlen emberi erdőirtás történt, melyet a kiegyezés korszaka könnyelműen folytatott: az emberi szálfák megbocsáthatatlan pusztítása, és a csak bozót tenyésztésére alkalmas mindenféle cserjék járványszerű szaporodása. A XIX. szá-

101 Uo. 118.

zad második felében megindult az önkormányzat felszámolása és az állönkormányzati rendszer egyre tervszerűbb meghonosítása... A kapitalizmus térhódításával fogyni kezdett a hősi szerepet teljesítő klaszszikus polgár, a »citoyen«, s egyre szaporodott a burzsoázia, az eredeti polgár paródiája. A város vezetéséből kiszorultak a régi, gyökös polgárok, s helyükbe a hatalom parancsszavára leső tisztviselők meg a legtöbb adót fizetők, a »virilisek« léptek. A vagyon lett a politikai mérték, s megkezdődött a burzsoázia politikai előrenyomulása. A régi, gyökös, munkájából élő kispolgárságnak el kellett veszítenie a csatát. Az önkormányzat veszte megszüntette hagyományos politikai szerepét, végzetes sebet ejtett önérzetén, a kapitalizmus hirtelen térhódítása pedig létalapját zúzta szét.¹⁰²

A köznemesi és kispolgári származású Féja mindig különös vonzalmat érzett a magyar parasztság iránt, amelyben – a népi írókhoz méltóan – az igazi nemzetmegtartó erőt látta. Megviselte ennek a rétegnek hanyatlása, illetve a kapitalizmus alatti tehetetlensége is:

„Nem volt különb pátriámban a parasztság sorsa sem. Tényleges kisebbséget alkotott a városban, és úgy élt a falusi arculatú Tabánban, miként gyarmatokon a megvetett bennszülöttek. Hétköznapokon csak akkor jöttek be a belső városba, ha hivatalbéli ügy parancsolta, vagy eladnivalót hoztak a piacra, leszegett fővel jártak, talán szégyellették, hogy ilyen elocsmányosodott városban egyáltalán dolguk akad... Ez a parasztság már túl volt a passzív ellenálláson is, belenyugodott halálába, s félelmetes közönnyel szemlélte az élet dolgait. Letűnt világkorszak ittfelejtett teremtményei járhattak ilyen merev, szentvelen arccal, ilyen furcsa, fojtott fénnel szemükben. Ez a város, mely állítólag bekapaszkodott a »fejlődés iramába«, s lassanként mindent megcsinált, amit a burzsoázia igényelt, például rövidesen három kávéház nyitott meg, holott mindössze tízezer lélek lakta, a parasztságnak soha semmit sem nyújtott. A felvidéki kisváros zömét értelmiség és polgárság tette, de nem akadt soraikban senki, aki a parasztság halódását legalább észlelte volna.¹⁰³

102 Uo. 31.

103 Uo. 32-33.

A nemzeti tradicionalista és antikapitalista Féja a régi – általa becsületesen vélt – élet pusztulásának okait, az Esterházyakhoz és a Schoellerhez hasonló oligarchákon kívül főleg a könnyű megélhetést a hivatali pályától remélő álértelmiségi és dzsentrirétegben találta meg, illetve az előbb már többször emlegetett „nem gyökös” burzsoáziában látta. Előbb a második rétegről kellene néhány szót ejteni. Bár a második világháború után Magyarországon a korábbi szélsőségesen nacionalista és jobboldali kapcsolatai miatt néhány éves szilenciumra ítélt Féja ezt nem mondta ki nyíltan, a burzsoázia alatt nagy valószínűséggel részben azt az új polgári réteget értette, amelynek gerincét az 1867 után felemelkedett zsidóság alkotta. Ez nem jelenti azt, hogy ennek a rétegnek nem lehetek volna más összetevői (magyar, szlovák, német stb.) is, de a korabeli magyarországi társadalmi viszonyok között az áthallás meglehetősen egyértelmű volt. Erre az 1950-es években nem lehetett nyíltan utalni, annál is inkább, mert a második világháborút megélt lévai kortársak közül többen emlékeztek Féja fiútestvérére, aki a helyi nyilasok egyik hangadó aktivistája volt és még 1944 decemberében is a szovjet hadsereggel szembeni ellenállásra buzdított, mielőtt ő maga is elmenekült a városból.

Féja gyerekkorában, azaz a 20. század legelején a régi lévai polgári patricius és kismemesi körökben ezt a réteget még mindig „jöttmentnek” vagy méginkább – régiesen – „gyütt-menteknek” nevezte a korabeli helyi közbeszéd. Ez a csoport főleg a régi vágású „tősgyökeres”, avagy Féja szavajárását használva, „gyökös” polgárságtól különbözött. Ezt a szembeállítást használta egyébként az 1934-ben kiadott nagyon informatív jellegű Lévai Lexikonban Strasser Elemér ügyvéd, aki elvileg éppen a „jöttmentek” csoportjából származott. Igaz, nála már harmonikusnak tűnt a kapcsolat, amikor a következő sorokat vetette papírra:

„A harmonikus városi fejlődéshez szükséges együttműködést az ötvenkint lefolyt heves képviselőválasztások sem akadályozták meg és az ide szakadt idegenek (»gyütt-mentek«) együtt dolgoztak mindig a város őslakóival (»gyükérek«) a város felvirágoztatásán.”¹⁰⁴

Strasser valószínűleg nem tévedett a régi Léva egyik legsikeresebb korszakának megítélésében, de a két csoport közti harmóniájára és az egymás-

104 Strasser Elemér: I. m. 15.

ba való integrációjára alaposan rácsfolt az 1944/1945. évi vészorszak.

A „gyökösök” közül való Féja viszont következőképpen látta ezt az új felkapaszkodó réteget:

„A századforduló elején új embertípusok kezdtek sokasodni a vidéken, akár az élősdí rovarok, ha engedelmes talajra találnak. A kapitalizmus rohamléptű kibontakozása teremtette ezeket a típusokat, melyek az ingó tőke természetének megfelelően gyökértelenül lebegtek, vándoroltak, s ha időlegesen le is telepedtek, csak anyagik és üzleti lehetőségek kiaknázásáért cselekedtek. Ezek az »új emberek« képesek és hajlamosak voltak mindarra, amitől a gyökös emberek puritán erkölcsé érhetően visszaborzadt. Bölcs öregek onnét számították a város romlását, midőn választott polgár helyett került először jogvégezett, ugyancsak jövevény »értelmiségi« a polgármesteri székbe. Ekkor csúszott ki a város vezetése az őslakosság kezéből, és ez az időpont egybeesik a burzsoáziának és fullajtárhadának a térhódításával.”¹⁰⁵

Ezt a réteget leegyszerűsítés lenne csak a feltörekvő zsidósággal azonosítani, Féja többször igyekezett elkerülni ennek akár csak a látszatát is. A becsstelen új embertípusok között megnevezte például az egyik korrump polgármestert, a szintén megvesztegethető városi rendőrkapitányt, ahogyan néhány helyi nyereszkedő keresztény úri ügyvédet is (például Nedeczky vagy Vlcskó). Az új réteg egyik fontos jellemzője Féja szerint a tisztázatlan körülmények között végbemenő gazdagodása volt, amelyet a helyi közösség már nem tudott ellenőrizni.

„Am a századforduló után olyan gyorsan burjánzásnak indult a burzsoázia, olyan mohón, olyan gyorsan növekedtek a titokzatos eredetű vagyonok, hogy a közvélemény belefáradt az ellenök folytatott küzdelembe, elmaradtak a legendák, megszűnt a közösség ellenőrző és fékező szerepe... Ezek a gátlásokat nem ismerő jövevények arra voltak jók, hogy a múltat megszenteltlenítsék és lerombolják. A romok fölött aztán az ingó tőke siserehada, a gyökértelen és hedonista ember szervezett »új életet«. A burzsoá nem végzett komoly testi avagy lelki erőfeszítéseket, nem teremtett, nem termelt, csak közvetített, ügyeskedett, »spekulált«... A dzsentri-sors, a dzsentri-polgári szertartás a romlás

105 Féja Géza: I. m. 119.

félelmetes jegyeit mutatta, ám a burzsoázia mást hozott: romlottságot. Az egyik haláltánc volt, a másik az élet eredeti értelmének ellentmondó, az élet szent céljait megcsúfoló tenyészet... ”¹⁰⁶

A jövevény modern burzsoázia azonban a Féja szemében egy pozitív tulajdonsággal bírt, amely azonban nem kárpótolt senkit a sok rossz vonásáért és végül mégis hamisnak bizonyult:

„Gyakran halljuk a vélekedést, hogy a burzsoázia a dzsentrivel és a dzsentrizmussal szemben mégis haladást jelentett. Annyi tény, hogy a burzsoázia fiatalabb nemzedékei európai kulturáltságra törekedtek. Az ő leányaik adták kezembe először Thomas Mannt, ők hívták fel a figyelmemet a Nyugatra. Tagadhatatlan, hogy izgatott lelkesedés lobogott bennük minden új iránt, s az Ady-nemzedék aligha bírt kibontakozni az egykorú burzsoázia támogatása nélkül. Azt sem hallgathatjuk el, hogy az a magyar középréteg, mely Adyék és általában minden »új« ellen hadsorokba tömörült, semminemű kultúrát sem hordozott, még a XIX. század magyar klasszikusait sem olvasta. A burzsoázia azonban támogatta az újat, de a kultúrában élvezeti cikket szemlélt. Eleinte ugyan magáévá tette Adyék forradalmiságát, vállalta harcukat a feudalizmus ellen, de míg Adyék a feudalizmus romjain parasztok és munkások hazáját akarták felépíteni, a burzsoázia csupán a maga társadalmi szerepét kívánta megszilárdítani, s ezáltal uralkodó erővé nőni... ”¹⁰⁷

A jövevény burzsoáziánál Féja talán csak az előbb már említett dzsentrivel jellegű hivatalnokok hadával volt szigorúbb, amely részben a régi domináns köznemesi rétegekből verbuválódott. Ennek a rétegnek szintén egy külön fejezetet szentelt a könyvében a *Dzsentrivel-polgári szertartás* címen.

„Megyém köznemessége utoljára a XIX. század reformkorszakában tanúsított csakugyan nemes magatartást... A régi magyar köznemességet az utókor összetévesztette a »dzsentrivel«, holott a vadászgató, négy lovat hajtó, kávéházi tükörbe lövöldöző, választási csínyekben remeklő dzsentrivel semmiképpen sem azonosítható a hajdani köznemesség zömével. A köznemesség többsége a mi vidékünkön sohasem rendelkezett

106 Uo. 121. és 129.

Uo. 130.

terjedelmesebb birtokkal, életszintje a későbbi kisgazdákéhoz hasonlított, félig-meddig nép volt, később pedig, ha alkalma nyílt, gyorsan polgáriasodott, iparos társadalmunk jelentős része a köznemességből regrutálódott.”¹⁰⁸

A romlás kezdetét az idézett szerző e réteg vonatkozásában is az 1848/1849-es szabadságharc utáni megtorlásokban látta:

*„A nemességnek inkább az alja vészelt át az 1849 után következő zord időt, s ebből a fáradt, elvtelen társadalomból sarjadt a »dzsentri«: az óvatosakból, a félrehúzódoókból, a kockázattól didergőkből. A hajdani köznemesség java minden hibája ellenére őrizte független lelkét, a nemesi vármegye tömzsi bástyaként állott ellen minden felülről érkező erőszaknak. A dzsentri azonban éppen a hajdani köznemesség legméltóbb erényét: függetlenségi szenvedélyét adta fel, s a felsőbb hatalom mindenre kész közigazgatási végrehajtó szervévé, vagy pedig a közélet elvtelen élősdi-jévé süllyedt...”*¹⁰⁹

A problémát csak tetézte, hogy ennek a romlott rétegnek az életstílusa és ízlésvilága a többi feltörekvő réteg számára is példakép lett. A hivatalos korszellem pedig megerősítette ebben a törekvésben a születőben lévő közrétegeket.¹¹⁰

„Megyénkben néhány dzsentri úgy-ahogy tartotta »skvarkáját«, gyatra középirtokot, melyet nálunk »paflagóniának« neveztek... Ám utolsó bölények voltak e családok, s a csehszlovák államnak már csak a kegyelemdőfést kellett megadni, hogy végleg eltűnjenek. A dzsentrivilágot megyénkben egy-két bárócsalád színezte, ők sem éltek magasabb anyagi s erkölcsi szinten, csak orrukat viselték fennebb, a botránykrónikát pedig alaposan gyarapították... A dzsentrilányokra azonban jó világ járt, ha nemi is voltak csinosak és hozomány sem mutatkozott a látóhatáron, a fölfelé kapaszkodó polgárok magasabbrendű lényt szemlélték bennük, és szívesen vezették oltárhoz.”¹¹¹

Féja szerint ezen réteg életformája egybeket mellett azért is vált

108 Uo. 99.

109 Uo. 100.

110 Uo. 100.

111 Uo. 110-111.

társadalmi eszményképpé, mert mutatványos volt és látszólag diadalmas. Úgy érezte viszont, hogy „Sokkal fáradtabb volt már ez a réteg, semhogy szépen és termékenyen éljen, de ahhoz is, hogy idejében és méltósággal haljon meg.”¹¹²

A régi iparos-kereskedő patríciusokkal, a köznemesi származású kispolgárokkal, a hivatalnok és birtokos dzsentrikkel, valamint az új burzsoákkal még nem merült ki teljesen az akkori lévai lakosság. A kispolgári társadalomnak volt ugyanis még egy alrétege, amelyet a régi „magyaros” Léván is szlovák kicsengésű kifejezéssel illettek. Az úgynevezett „povalacsokról” volt szó.

„Ki volt a povalacs? A kispolgári társadalom jellegzetes bomlásterméke, mely főként az egyre inkább széteső kisiparos rétegből verődött össze, de akadtak soraiban lezüllött értelmiségiek is. A céhek kemény uralmának dőlte után a kisipari termelésben is a szabadverseny elszabadultsága következett. A keményebb kötésű iparosok álltak a sarat, a minőségi igények kielégítése érdekében szükség is volt rájuk, a lazább kötésű elemek azonban egyhamar elfáradtak a harcban, termelésüket feleslegessé tette a tetszetős és olcsóbb gyári áru. Nagyobb ipari üzemek a mi tájunkon nem akadtak, pedig ezek szívhatták volna fel munkásként a lemaradó iparosokat. Így azután tengtek, lengtek, elszoktak az állandó munkától, mindenbe belekaptak, mindent abba is hagytak, olykor útra keltek szerencsét próbálni, s egyre ütődöttebben pottyantak vissza a szülőföldre. Ők töltötték be spekulanciáikat, ők szavaltak a piacon, belőlük kerültek ki a választások kortesei. Borostás és sárga arcú, véres szemű, korán kopaszodó, vedlett figurák voltak, némelyik rendszeres ipart is űzött ugyan, de apró huncutságokkal és képtelen hazudozásokkal gyötörte rendelőit. Ha némi pénzhez jutottak, rögtön gögös facérkodásba kezdtek, éjt s naphosszat kocsmában tanyáztak, e világ végét hirdették... A kispolgári fiatalság még feltűnőbben povalacszkodott, mert Pestre menni, gyárban dolgozni lealázónak vélte, ezenfelül csakugyan komoly ragaszkodás élt benne a szülőföld iránt... olykor szellem, humor, igaz ítélet szikrázott belőlük, nemegyszer ők képviselték a szabad, bátor bírálatot a polgári álszenteske-

112 Uo. 112.

déssel szemben, mert nem akadt veszténivalójuk. Mégis reménytelen züllésbe fulladtak szinte valamennyien."¹¹³

A többi réteg Féja szerint minimálisan volt jelent Léva társadalmában. „Ipari munkásság nem élt a városban, csak városszéli kétkezi emberek, akikben nem nőtt elegendő kalandos kedv Amerika felé, szelíden tengődtek, hol itt, hol ott akadt egy kis munka részükre. Lumpen réteggé züllöttek ezek is, mert semminemű állandóság nem volt az életükben... A városszélén húzódtak meg a pusztáról kiszorult elemek is, öregedő béresek, kimustrált kocsisok, pásztorok, akik ismerős családoknál vállaltak ház körüli munkát, így éldegéltek.”¹¹⁴

De kikkel is szimpatizált a magyar népi író? Hivatalosan a paraszttal, akiknek azonban a lévai művében csak nagyon kevés figyelmet szentelt. Emiatt viszont azt gondolhatjuk, hogy Féja inkább a polgárok műveltebb kategóriájával szimpatizált, akiket helyi „robinzonoknak” és „hajótörötteknek” nevezett. Tehetségesebb, szélesebb érdeklődési körrel rendelkező helyi értelmiségiekről volt szó, akik gyakorta dolgoztak az oktatási intézményekben és a lehetőségeikhez képest igyekeztek szervezni a helyi kulturális és társasági életet. Sőt, múzeumot is ők akartak szervezni. Sokan közülük azonban több kudarcot éltek meg, mint sikert, a környezetük nem mindig értette őket és az időszakos mániáikkal maguk is nevetségessé váltak. Mindezek ellenére Féja ebben a csoportban legalább a magasabb kultúra iránti érdeklődés szikráját látta, amelyet úgy hiányolt a vidéki érdektelenség és kulturális felszínesség tengerében.¹¹⁵

Végül Féja következőképpen jellemezte a dualizmus végi lévai társadalom viszonyait, amiben nem nagyon tért el a más hasonló magyarországi helyektől:

„Ilyen volt pátriám társadalma, ebben a társadalomban nem keletkezhetek komoly feszültségek, tisztító, termékenyítő küzdelmek. Az egykező parasztság komor, kálvinista zártságba menekült, a kétkezi embert még két kézzel fogta az ezeréves alázata. A dzsentrik, az áldzsentrik és a pöffeteg polgárok gögösen uralkodtak, a kispolgárok pedig foszla-

113 Uo. 137-138.

114 Uo. 142-143.

115 Uo. 132-135.

doztak. Azt hiszem, éppen ebben rejtett középéletünk veszedelme és veszte: nem talált idejében kemény ellenfélre, nem kényszerült tisztítva edző küzdelemben, nem válhattak élménnyé benne a társadalom igazi kérdései, nem tolódott válaszútra. A mesterséges csend-rend langyos tócsájában tenyészett, s puha-tunya társadalmi növénné fajult."¹¹⁶

A Féja által az első világháború után elhagyott Lévára érkezett körülbelül másfél évtizeddel később Alexander Matuška, a szlovák irodalom egyik legragyogóbb tollú kritikusa és esszéírója, aki 1935 és 1938 között középiskolai tanár volt a városban. Az ominózus 15-16 év alatt Léva nyilván sok tekintetben megváltozott, talán valamivel demokratikusabb és korlátozottan szociálisabb is lett. Mindenesetre kevésbé homogén módon volt már magyar. Megváltozott a város politikai élete és azzal együtt megjelentek az új igazodási pontok. Ilyenek voltak például a politikai pártok, a műkedvelő egyesületek, a sporttársaságok stb. A fiatal és lelkes Matuška azonban kissé burokban élt az új állomáshelyén, hiszen fiatal tanár volt, aki nemrégén érkezett Prágából. De hogyan is látta ő maga az 1930-as évek Léváját és a saját helyzetét?

*„Ha figyelembe vesszük, hány embert megretten manapság attól a gondolattól, hogy olyan városokban kellene tevékenykedniük, amelyek nekik a világ végén lévő száműzetésnek tűnnek, rájövünk arra, hogy a kishazánk tulajdonképpen nagy. Egy mostani ifjú úr vagy fiatal kisasszony nem is tudnak elképzelni, hogy a drága személyükkel és annál jóval olcsóbb ismereteikkel megtisztelhetnének a vidékünket – azaz a Pozsonyon kívüli egész Szlovákiát. Valaki másnak azonban azt el kellene tudni képzelni, sőt, olyanokra is lenne szükség, akik afelől örködnének, hogy mindez kötelező legyen, és mindenkinek jusson egy-egy vidéki hely...”*¹¹⁷

Ebből az idézetből is kiderült, hogy a fiatal tanár nem teljesen önszántából és saját akaratból került az akkor már nem felföldi, hanem inkább dél-szlovákiai városkába. Aztán így folytatta:

„...manapság azt mondanának divatos szófolyamban, hogy sokkal, borzasztó (és faszcináló) volt Prágából megérkezni Lévára. Valóság-

116 Uo. 147.

117 Matuška, Alexander: *Osobne a neosobne*. Slovenský spisovateľ, Bratislava, 1983. 72.

ban az egyáltalán nem volt ilyen. Az ember nem várta, hogy a tanulmányai befejezése után éppen oda kerül, ahová szeretett volna... arra is fel volt készülve, hogy néha át is helyezik, és nem mindig a rosszabb helyről a jobbra. Ha az ember a kinevezését nem is olvasta nagy lelkesedéssel, még örülhetett is annak, hogy egyáltalán kapott állást. És nem volt ideje arra, hogy Lévát, Nagymihályt vagy Tiszolcot Prágával vesse össze.”¹¹⁸

Az akkori jellemező kisvárosi létről pedig következőképpen vélekedett: „Kisvárosok mindig kisvárosok voltak, de úgy tűnik nekem (az »úgy tűnik« szófordulatot csak tapintatból használom, mert egyébként biztos vagyok benne) hogy ugyebár régen sem volt az másképp, de mégis jobb volt a helyzet, mint manapság. Most az emberek vagy Pozsonyban akarnak maradni, vagy éppen oda törekednek azért, hogy szemtanúi lehessenek a világ nagy eseményei alakulásának a Duna e rövidke pozsonyi szakaszán. Jelenleg mindent megzabálja a gazdaság és politika. A kisvárosaink viszont a kultúrházak ellenére alultápláltak. A kulturális referensek és más illetékesek ellenére úgy importálják azokba a kultúrát, mint déli gyümölcsöt – azaz a központban lévő Pozsonyból a perifériára. Az ifjú éveimben a kisvárosaink a politikai pártok pasalikjai voltak. Ezek a pártok pedig megállapodtak, hogy meg fognak állapodni. (Ez Šrámek néppárti politikus kijelentése.) Ez azt jelentette, hogy a pártok helyi képviselői sem kaptak hajba, ellenkezőleg, ahogyan a helyi államférfiakhoz illik, szívélyes egyetértésben éltek. Nekik is volt Napocskájuk, amely körül forogtak; a járási főnök (azaz röviden járásfőnök) volt az. Ő volt az életük közepe, elemük, mennyországuk és egységük – például Léván is. Ha éppen nem emésztettek a finom ebéd után vagy mélyen lélegezve mélyen nem gondolkodtak, vagy ha éppen nem sétáltatták a feleségüket vagy a kutyuskájukat, a kávéházakban és vendéglőkben üldögéltek és megoldották a helyi, illetve világszerte problémákat. De mindennél szívesebben kártyáztak a nemzet kártyaasztalain, mindenki szeme láttára, de csak akkor, ha kisebb összegekről volt szó. A nagy összegek sorsa a »diszkrét szeparékban« dőlt el. Ismerős, már majdnem szabványosított típusokról

118 Uo. 72-73.

*volt szó. Többnyire szántalmas alakok voltak, az a honoráció, amely nem volt mulatságos és a korlátoltságában már-már ijesztő volt, főleg amikor kenyértörésre került sor. Ebből a körből kerültek ki mindig a vezető hiénák, amikor valami összeomlott vagy kimutatta a foga fehérségét...*¹¹⁹

Matuška lévai tartózkodása idején Léván valóban aktív pártélet zajlott, hasonlóan mint a két világháború közötti Csehszlovákia más településein. A politikai pártok behálózták az egész korrupciós közéletet, de egyben stabilizálták is a demokráciát, legalább is addig, amíg lehetett. Léva sem volt kivétel. Ilyen mozgalmas pártélet viszonylag újdonság volt, mert az 1918 előtti városban még nem nagyon voltak ennyire modern módon szervezett pártok. A város maga ugyan hagyományosan függetlenségi – azaz ellenzéki – volt, de az akkori pártok mások voltak. Főleg a választásokra, a kortesek és a szavazók mozgósítására koncentráltak. A választások közti időkben viszont alig léteztek. Az ipari munkásság híján a modernebb felfogású szociáldemokratáknak nem nagyon volt mit keresni Léván, a kisgazdák éppen hogy csak szerveződtek, a katolikus néppártiak hangja elhalványult a függetlenségi pártos mellett. Más volt a helyzet az első Csehszlovák Köztársaság idején. A helyi pártviszonyokat jól tükrözték a Matuška érkezése előtti utolsó (azaz 1932. évi) önkormányzati választások, amelyek a város dominánsan magyar nemzeti és baloldali érzelmeit mutatták. A városi képviselőtestületben a Magyar Nemzeti Pártot heten képviselték, a szintén magyar kisebbséget megszólító Országos Keresztényszocialista Pártot pedig hatan. Kommunisták viszont kilencen voltak. Őket követte négy csehszlovák szociáldemokrata. A többi országos és helyi párt egyaránt legfeljebb egy-két képviselővel rendelkezett. A Hlinka-féle szlovák néppártiaknak és a Zsidó Pártnak egyaránt két-két mandátuma volt a városházán, a csehszlovák republikánus agráriusoknak, a velük szövetséges Köztársasági Magyar Földműves Szövetségnek, a Magyar Nemzeti Munkás- és Földműves Pártnak, az Állami Köz- és Magánalkalmazottak Pártjával, valamint a Csehszlovák Nemzetiszocialista Pártnak és az Iparos és Kereskedő Pártnak egyformán csak egy-egy mandátum jutott.¹²⁰ Az akkori kisvárosi társadalmi és kulturá-

119 Uo. 73-74.

120 Strasser Elemér: I. m. 27.

lis életet viszont ennél jobb színben látta a fiatal tanár:

„A kultúrával nem nagyon törődtek, bár megvolt róla a véleményük – éppen olyan pontos, mint korlátolt. A kultúra pedig magával törődött. Mondhatni akkor »önellátóbb« volt, mint most. Nem beszéltek a mozikról (akkor még a kinofikáció nélkül) vagy a Novák féle utazó operett »társulatról« (Három a kislány, Cigánybáró, Marica grófnő), illetve a Devínsky féle Népszínházról, amely szintén bejárta a hazánkat. (Nagymihályban valaki mesélt nekem egy olyan lányról szóló történetet, amely egész évben összespórolt annyi pénzt, hogy aztán minden előadáson az első sorban ülhetett.) A helyi színjátszó társulatokról beszéltek, amely a helyi emberek bevonásával dolgoztak mindenféle szubvenciók nélkül; egy beszercebányai VSZT (városi színjátszó társulat) az nem volt akármilyen. És azt nem azért mondom, hogy egy ideig dramaturgia voltam. Milyen színpadmester halt meg bennem! A helyi akadémiákról és estélyekről beszéltek, amelyek főszervezői középiszkolai tanárok voltak diákjaikkal; továbbá előadásokról és egyéb rendezvényekről, amelyek szervezését szintén gyakran magukra vállalták a tanítók és tanárok...”¹²¹

A fenti jellemző vonások – hasonlóan mint Féja esetében – azonban bármelyik szlovákiai kisvárosra igazak lehetnek volna. De mi maradt meg Matuškában konkrétan Lévából? Melyek voltak azok a benyomások, illetve helyi színek és ízek, amelyek megragadták a fantáziáját:

„Minden város valamit adott nekem, mindegyikből valamit elhoztam, ha mást nem, akkor legalább az emlékeket. Léva a fiatal emberekkel való első érintkezéseket jelentett számomra, és az első munkatapasztalatomat egy olyan szakmában, amely néhány évre a hivatásom lett. Aztán az a furcsa helyzet, amelyben az ember találta magát: eddig csak kaptam és vittem, önző módon fogyasztottam, aztán egyszerre nekem is adnom kellett valamit, és komolyságot kellett erőltetnem magamra... És azok a még meleg libafertályok, kolbászok, szőlők és Kati néni...”¹²²

Matuška lévai korszakának végével nagyjából egy időben véget ért a

121 Matuška, Alexander: I. m. 74.

122 Uo. 75.

csehszlovák demokratikus szakasz Léva hosszú történetében. Ismét visszatért a magyar korszak, amely azonban emlékezetileg már nem volt olyan kedélyes és nyugodt, mint az 1918 előtti hosszú évszázadok. Ebben főleg az újabb világháború és az azzal együtt járó üldözések és népirtások játszották a fő szerepet, amelyek nemcsak a világot, hanem azon belül Lévat is alaposan megváltoztatták.

A második világháborús évek nyilván a Léva történetében is a letragikusabbak közé tartoznak. Ebben az időben alkotta meg az összes fontos regényét Rudnóy Teréz, aki a kornak megfelelően talán a letragikusabb sorsú lévai író volt. Rudnóy Teréz álnéven írt 1939 és 1944 között Engel Teréz (1908–1947), aki Löwy Lipót lévai nagykereskedő lányaként született, majd Engel Pál helyi kereskedőhöz ment férjhez. Végül a zsidóellenes holokauszt kevésszámú helyi túlélőinek egyike volt. Férje és két fia azonban elpusztultak a véskorszakban. Ő maga a háború utáni években felválta és Budapesten¹²³ és Léván, ahol egyetlen megmaradt rokona, lánytestvére élt. Őt látogatta meg 1947 márciusában is, amikor a Budapestre történő hazafelé úton belefulladt a Dunába. Mária Valéria híd ugyanis akkor már nem létezett, és az emberek kis ladikokon próbálták átkelni a folyón, nem mindig sikerrel. Legnagyobb írói sikerét valószínűleg a *Szabaduló asszonyok* című regénnyel érte el, amely kétszer is megjelent (1947, 2011). De ő maga már nem tudott erről a sikerről.

Szlovákiai magyar íróként először 1936-ban nyilvánult meg *A vörös toronynál* című novellájával, amelyet még a valódi neve alatt (Engel Teri) publikálta. Még csak 26 éves volt akkor. De a következő, szintén ugyanabban az évben megjelent *Pubertás* című novelláját már Rudnóy Terézként jegyezte. Mindkettő írása a *Magyar Újság* című lapban jelent meg, ahogyan a következő kisebb-nagyobb prózai művei (tárcái, illetve elbeszélései) is.¹²⁴ Az első regénye *Osztott szerelem* címmel a budapesti Dante Kiadónál látott napvilágot 1939-ben. A szomorú sorsú cseléd hősnőjének sorsa pozitív fogadtatásra talált mind a kritikusok, mind az olvasók körében. A katolikus értelmiségi *Vigília* folyóiratban is megjelent róla pozitív recenzió. Sőt, azt lehet mondani, hogy a fasiszta magyar szélsőjobboldalt leszámítva pozitív visszhangra talált a konzervatív, nemzeti-keresztény és szociáldemokrata

123 Budapesten egy ideig a kassai származású Palotai Boris író lakásán lakott.

124 Sándor László: Egy elfelejtett szlovenszkói író, Irodalmi Szemle, 1985/2.

kritikusok és recenzensek körében.¹²⁵ A pesti bérházak és a gangok fulladt és szagos miliójében játszódó cselédtörténet mégsem foglalkozik a téma szociális vonatkozásaival. Inkább a bonyolult kapcsolatok pszichológiai oldala érdekelte az írónőt. A második regényét, amely *Izzó kemence* címen jelent meg, szintén pozitívan fogadta a kritika és olvasóközönség. Itt is kapcsolatról van szó, mégpedig a hebegős Paulinka téglagyári munkásnő és a sánta Veréb uradalmi kocsis kapcsolatáról. A köztük lévő összhangot végül egy idegen férfi borította fel. Egyes kritikák az orosz regényekhez hasonlították Paulinka sorsát.¹²⁶

Az *Öregember szerelme* című regénye, amely 1942-ben jelent meg, egy nyugalmazott falusi szabómester késői szerelmét ábrázolja. A szerelme a fiatal menyee (Rózsika) iránt lobbant fel, amely érzés elől menekülve a családját és beteg feleségét is hátrahagyva világgá ment. Először a faluja környékén bujdosott, aztán a lévai vásárosok egyik csoportjához csatlakozott, akik befogadták őt és a kis segítség fejében etettek is. Leginkább befogadó Vastag Maca nevű vásáros kofa volt, aki korábban prostituált volt, aztán az ötvenéves kor elérése után szakmát váltott. A bujdosó öreg mester végül azonban az ősz beköszöntével kénytelen volt visszatérni a családjához. Figyelemre méltó, hogy az akkoriban alig harmincéves írónő egy idős férfi szemével próbálta megragadni a reménytelen szerelem problémáját.

Az *Öregember szerelme* című regény tartalmazza talán legtöbb utalást Lévára és környékére. A szerző nem keresi helyszíneknek irodalmi álneveket. Az idős szabó mester egy Garam-menti faluban él, a folyó mentén indul útnak, aztán megérkezik az Ipoly völgyébe, onnan pedig a piacokkal együtt eljut Pásztóig, amely a mai magyarországi legmagasabb hegység, a Mátra egyik kapuja. Pásztón kívül a regény többször említi Lévát, továbbá az ahhoz közeli Verebélyt, ahol általában legmagasabb a helypénz, illetve szóba került Nagysurány, ahonnan származott a prostituált Maca egyik leg-hűségesebb kuncaftja.¹²⁷

125 Jablonczay Tímea: Traumatikus és szomatikus emlékezet egy korai holokauszt-regényben. Rudnóy Teréz: Szabaduló asszonyok. Tiszatáj, 2018. július-augusztus, 120.

126 Sándor László: I. m. 166.

127 Rudnóy Teréz: *Öregember szerelme*. Regény. Dante Kiadás, Budapest, 1942. 170.

„Mondtam, hogy lehet. El is jött. Nős ember volt az illető, Nagysurányban lakott. Marhával kereskedett, idejárt üzletek miatt. Azontúl úgy nem járta meg Lévát, hogy hozzám el nem jött volna. Tizennégy esztendeig. Azóta felőle nem halottam. Csak meghalt, mert más azt tőlem el nem választhatta. Más nőszemély az ilyen élettől beteg lett volna, meg öreg. Mért változtatott énrajtam? Éjjel aludtam, kocsmába a lábam be nem tettem, soha én cigarettát el nem szívtam, aztán, amit tettem, abból nékem örömöm volt. Hat gyereket szültem, azokat amint felcseperedtek kiadtam a házból, mind ember, a legidősebb fiam bezupált, egyik bognár, két lányom férjezett, egy varrónő, a legkisebb fiam második éve tanulja a borbély mesterséget.”¹²⁸

A Rudnóy írásaiból azonban túl sokat nem lehet megtudni Léváról, kinézetéről vagy akár belső viszonyairól. Talán egyetlen leíró jellegű mondata a következő: „Így érünk Szecse közelébe, Léva város határába. Innen már látni a város világító, sok csillagát.”¹²⁹ Mindenesetre Rudnóy most ismertetett regénye végül indulatos kritikát kapott a magyar szélsőjobboldali és az antiszemita lapok részéről. Az legrosszabbkor jött az írónőnek, aki nemsokára majdnem az egész családját elveszette a népirtás során.

A dunai halászkokról szóló, a Párkány-Nána és Esztergom környékén játszódó *Kerekhold* című regénye a háború alatt már nem is tudott megjelenni és csak 1945 után kerülhetett az olvasók kezébe. Az utolsó regénye a *Szabaduló asszonyok*, amely a táborból való szabadulás első óráit ábrázolja, már a szörnyű háborús események hatása alatt született meg. Bár 1947-ben viszonylag visszhangtalan maradt, 2011-ben Budapesten újból kiadták és az irodalomtudósok figyelmét is felkeltette.¹³⁰ Annak idején viszont főleg a sajtó foglalkozott vele, mégpedig általában a tragikus sorsával összekapcsolva. A dunai balesete ugyanis Budapesten is hír volt.

Figyelemre méltó tény, hogy a Rudnóy kiadója az *Izzó kemence* című regényére szerződést készített elő egy angol filmgyártó vállalattal (Dowdle

128 Uo. 174-175.

129 Uo. 180.

130 Péntek Orsolya: Lenni kell. Az első magyar holokausztregény és írója, Rudnóy Teréz nyomában. Múlt és jövő, 2016. 1. szám. Jablonczay Tímea: Traumatikus és szomatikus emlékezet egy korai holokauszt-regényben. Rudnóy Teréz: Szabaduló asszonyok. Tiszatáj, 2018. július-augusztus. 116-134.

Production Limited), amely a tragikus szerelmi történetet le akarta fordíttatni, majd megfilmesíteni. A jogokért 15 000 dollárt fizetett volna ki. A körülményekre való tekintettel ez a terv sajnos megghiúsult. Egyébként ezt a regényt a háború után Bécsben németre fordították és ki is adták.¹³¹

A lévai zsidóság második világháború alatti és utáni tragikus sorsáról viszont nem a szépíró Rudnóy Teréz hagyott maga után részletes leírást, hanem egy másik lévai zsidó lakos, Michal Moše Hoch. Hoch Mihály sokgyermekes lévai zsidó családban született, Léván nőtt fel és az 1944-es deportálások idején már fiatalember volt. A koncentrációs táborból is Lévára tért vissza, ahonnan aztán még az 1940-es években kivándorolt Izraelbe. A visszaemlékezései sokáig kéziratban maradtak, de hosszú előkészületek után 2011-ben végre kiadták *A útechu nenájdeš (És nincs vigasz)* címmel. A táborból Érsekújváron keresztül tért haza, a többi lévaival együtt, előbb vonattal, majd egy lovaskocsival. Erre következőképpen emlékezett vissza évtizedekkel később:

„Az út jó pár órát vett igénybe, de végül a távolban megpillantottunk Lévát. Már messziről lehetett látni a pedagógiai iskola épületét. Boldogok, de teli az aggodalmakkal, néztünk a közeledő városra. Szüntelenül arra kellett gondolnunk, hogy kit találunk otthon, és kit nem. Örültünk és egyben féltünk... Nagyon vágytam haza, de a szívemben félelem volt és folyamatosan arra kellett gondolnom, hogy mit is találok otthon. Ezen kívül tudtam, hogy már nem fogom megtalálni azt a kedves várost, ahol születtem, felnőttem, szenvedtem és örültem. Arra a Lévára tértem vissza, ahonnan oly megalázó módon elhurcoltak minket halálba és szenvedésbe. Éreztem, hogy a régi Léva már halott és az új várost már soha nem fogom úgy szeretni, mint korábban. Soha nem fog visszatérni a régi szép életünk, amelyet korábban éltünk, mert azt a gyilkosaink mindenkorra ellopták tőlünk. A kocsink Lévára ért, átmentünk a Koháry utcán, a domb mentén, onnan észrevettük Kálvária-hegyet. Tovább haladtunk a vár mellett a városközpontba. Forró nyári délután volt, 1945. július 16-a. A kocsi megállt a főtéren és mi megkönnyebbülten tudtuk, hogy otthon vagyunk. Legalábbis azt gondoltuk... Hihetetlennek tűnt, hogy ismét Léván vagyunk, ahonnan egy évvel korábban elhurcoltak

131 Uo. 121.

minket. A város ugyanúgy nézett ki, mint azelőtt, semmilyen változást nem láttam rajta. A téren csendesen leszálltunk a kocsiról, leraktuk a csomagjainkat és tanácstalanul álldogáltunk. Aztán elindultunk, bár nem tudtunk, hová is menjük. Amikor mentünk a utcán, alig láttunk embereket. A város teljesen kihaltnak tűnt. Végül találkoztunk egy ismerős pincérrel, aki elmagyarázta nekünk hol található az úgynevezett Zsidó Ház. Azt mondta, hogy most ott élnek és étkeznek azok a zsidók, akik visszatértek a deportálásról. Ezért mi is oda indultunk. A Zsidó Házban nagy örömmel és szeretettel fogadtak minket. Rögtön adtak enni és inni. Közben azoknak a nevét sorolták fel, akik már hazatértek.”¹³²

A visszatérés azonban nem volt teljesen zökkenőmentes, ami nyilván a megváltozott körülményekkel függött össze:

„De teljesen más Lévát láttam, más világot, mint amelyet a deportálás előtt ismertem meg. A zsidó lakások és boltok többségébe beköltöztek nem-zsidók, akik semmi áron nem akarták ezeket kiűriteni. Később azonban a zsidók visszakapták a lakásaik többségét. Még szerencse, hogy Léván létezett Zsidó Otthon, ahol mindent az amerikai JOINT finanszírozott. Ide húzódhattak azok a zsidók, akiktől elvették a lakásaikat és mindennemű segítséget is itt kaptunk meg. Mi visszatért zsidók most olyanok voltunk, mint a legjobb testvérek, nem volt különbség az előkelő és szegény származásúak között. Azokban az években szeretetben és megértésben éltünk együtt. Szívesen emlékszem vissza azokra az évekre. Volt néhány keresztény, aki örült a visszatérésünknek. De az emberek többsége nem örült. Főleg az egykori nyilasok és gárdisták lepődtek meg... Nem akartunk új közös életet a borzalmas romokon. Nem akartunk Léván maradni, inkább mihamarább távozni szándékoztunk. Új életet akartunk kezdeni a zsidó államban. Ez azonban nemcsak az akaratunkon múlt. Mindent megtettük azért, hogy mihamarább elutazhassunk Európából, de a helyzet bonyolult volt. Négy évig tartott, amíg sikerült az újonnan alapított zsidó államba, Izraelbe elmenni, ahol azóta is boldogan és nyugodtan élünk.”¹³³

132 Hoch, Michal Moše: A útechu nenájdeš. YMCA na Slovensku. Bratislava, 2011. 159-160.

133 Uo. 161-162.

Egy évtizeddel volt fiatalabb a zselízi születésű magyar író, Ordódy Katalin (1918–2000). Igazi neve Bojsza Katalin volt. Léván és Zselízen járta ki az iskoláit, majd Pozsonyban szerzett tanítói oklevelet. Egy ideig banktisztviselő az édesapja által irányított zselízi fiókban, majd sokáig háztartásbeli volt. Utána a szlovákiai magyar sajtónak dolgozott. Az 1950-es években kezdett írni és a családi, illetve dél-szlovákiai magyar vonatkozású művei népszerűek lettek. Az első komoly írói sikert a *Megtalált élet* című regénnyel érte el, amely 1958-ban jelent meg. A regény egy vidéki kisváros polgárainak sorsát ábrázolja az 1938 és 1950 közötti időszakban. Itt sokat tudott meríteni a saját kisvárosi tapasztalataiból. Részben hasonló időben játszódik *Az idegen* című regénye (1968) is, amely egy fiatal lány, majd nő szemüvegén keresztül realizztikusan ábrázolta az 1940-es és az 1960-as évek közötti életet. Ebben a műben rátalált egyik legfontosabb témájára, a nőkérdésre.¹³⁴ További fontos regényei: *Nemzedékek* (1961), *Dunáról fúj a szél* (1963), *A keskenyebb út* (1971), *Kiküldetés* (1977), *Kerekes út* (1979), *Közjáték a Kumadasin* (1986), *Mediterrán széllel* (1991), *Botrány a XXII. században* (1991), *A kulcs és kard* (1991), *Dóra* (1994). A művei közül a *Keskenyebb úton* foglalkozik a magyar–szlovák kapcsolatok realista ábrázolásával. Sokat foglalkozott a szlovákról magyarra való fordítással is. Ő fordította például Ján Johanides műveit.

Az idegen című regény eleje a második világháború alatt játszódik, amikor a főhős még fiatal lány. Szüleivel együtt egy Garam menti községben lakik, ahol az édesapja fényképész volt. A nagyravágyó kispolgári édesanyja néha segített neki a műhelyében. Az író finoman ábrázolta a pusztulásba menetelő magyar polgári, illetve kispolgári világ utolsó rezgéseit, az avított megnyilvánulásait és a szociális feszültségeivel együtt. Ezek megnyilvánulási helyszíne egyrészt a falusi vendéglő melletti teniszpálya, ahol ugyan a partnerek kezét fognak a velük teniszező fényképésszel, de egyéb téren már nem érintkeznek vele. Érdekesebb és részletesebb képet rajzolt

134 Vidékünk írói (ag), Zselízi Hírmondó, 2006. 4. szám https://web.archive.org/web/20140325035149/http://hu.zeliezovce.eu/?id_menu=0&module_action_41598__id_clanok=8483, továbbá <http://adatbank.sk/lexikon/ordody-katalin-bojsza/>, illetve <http://mek.oszk.hu/02200/02227/html/04/36.html>

viszont az író a közeli kisvárosban (valószínűleg Léván) működő zárdáról, ahová a szülők egyetlen lányukat küldték:

„A falunkban ugyanis csak nyolcosztályos elemi iskola volt, így jutottam én a közeli városkába, az apácák internátusába mint polgári iskolai tanuló. Voltak ott földbirtokosok gyerekei, de gazdagabb parasztok is beadták lányaikat az internátusba. Eleinte nem ismertünk más megkülönböztetést, csak hogy ki a jópofa vagy ki a nyafka, árulkodós. Kis társadalmunk állandó forrongásban élt, barátságok bomlottak fel, új csoportok alakultak, hogy ismét szétessenek, és más összetételben alakuljanak ki. Év végére azért az egymáshoz való viszonyunk kikristályosodott. Éltünk a magunk zárt életét, és nem nagyon vettünk figyelembe, hogy idestova már egy éve háború van. Később gyakrabban találkoztunk ezzel a szóval, és a világ is átalakult körülöttünk. Élelmszerjegyek, családjainkban előforduló behívások jelezték, hogy a világ reng körülöttünk. Ezek a jelek mégsem hagytak bennünk maradandó nyomokat. Túlságosan el voltunk zárva és így nem tudtuk felfogni a külső világ eseményeinek horderejét. Elfoglaltak apró ügyeink. Én a háborúnál sokkal nagyobb jelentőségűnek tartottam, hogy a hűsvétra kapott csinos ruhám felkeltette társnőim csodálatát. A háború, úgy látszik, nem ártott meg apám üzletének. Ha az anyagbeszerzés nehézségekkel járt is, a munkában nem volt fennakadás. Valahányszor anyu látogatóba jött hozzám, panaszkodott, hogy kénytelen ő is beállni apuhoz segédnek, annyi a megrendelés, néha még éjjélkor is a sötétkamrában dolgoznak, retusálnak. Akkoriban fogadtunk fel egy kis falubeli parasztlányt kisegíteni. Barátnőim előtt, beszélgetés közben, többször szót ejtettem »cselédünkről«. Ezen ugyan nem illetődtek meg, hiszen magától értetődőnek tartották, engem azonban titkos büszkeséggel töltött el. Több jogot éreztem rá, hogy úrilányok közé tartozom, mert ha nem egészen tudatosan és kihívóan is, de osztályoztunk: ezek úrilányok, ezek meg nem. Én itt közējük tartoztam, s ez otthoni helyzetemmel szemben emelkedést jelentett.”¹³⁵

Következő jeles, és nem melleleg roppant termékeny szlovákiai magyar író, Duba Gyula (1930) is részben kötődik Lévához. Nem a város

135 Ordódy Katalin: Az idegen. Madách Könyvkiadó, Pozsony, 1968. 7-8.

szülöttje, hanem a közeli falué – Duba ugyanis Hontfüzesgyarmaton született református magyar paraszti környezetben. Az önéletrajzában ezt írta a származásáról:

„A palócság nyugati nyúlványán, az alsó Garam mentén születtem, falum akkor színmagyar volt. Az etnikai határon fekszik, a szomszéd község, Szántó már szlovák, s onnan északkelet felé kezdődik a szlovák vidék. A táj jellege hasonló, északkeletnek dombok, majd hegyek kezdődnek, délnyugatnak a határunk síkvidék. A tájelemek éppen Hontfüzesgyarmat határában találkoznak. S ez meghatározza a lakosság munkájának és kultúrájának a jellegét, más az élet a síkvidéken és más a dombokon. Mindkettőhöz érteni kell. A nagyapám, Duba József a 19. század végén és a monarchia értelmében volt parasztember, apám már a 20. század és a köztársaság jegyében az, családunkban jobbághagyományok és némi idegenes korszerűség élt együtt. Nagyanyám kendert tilol, fon és sző a szátván, kalácsot készít ünnepekre, anyám szép gyerekruhát és játékokat vesz és süteményt süt vasárnaponként. Mindkét lelkiséget értem, helyük lesz bennem. Kor és sorsfordulókon, a 20. század gyermekeként születtem.”¹³⁶

A református elemi iskolát még a szülőfalujában kezdte, de a polgári iskolai tanulmányait már Léván folytatta. Utána a lévai Magyar Királyi Állami Gimnázium alsó tagozatán tanult. Érettségizni viszont már nem tudott, hiszen jöttek a magyarelles megtorlások által jellemzett „hontalanság évei”. Az érettségi bizonyítványt csak később, a kassai magyar nyelvű Középfokú Gépészeti Ipariskolában tudott megszerezni. Az egyetemi tanulmányait azonban már Pozsonyban a Szlovák Műszaki Egyetemen folytatta. Mégsem lett igazi mérnök, mert akkor már aktív író volt, aki inkább a közírói, majd szerkesztői, később pedig a kiadói pálya felé kacsingatott. A rendszerváltás előtti években ő volt a pozsonyi magyar nyelvű Madách Kiadó felelős vezetője.¹³⁷ Bár Léván igazából csak néhány évig élt serdülőkorában, egyik későbbi írásában mégis a következőképpen fogalmazott: *„Két kisváros és tíz község, ez az én szűkebb pátriám.”*

136 Duba Gyula: Curriculum vitae. <http://mmakademia.hu/mobil-eletrajz/-/record/MMA15766>

137 Márkus Béla: Duba Gyula. <http://mmakademia.hu/mobil-eletrajz/-/record/MMA15766>

Duba Gyula igazi nagy témája a dél-szlovákiai magyar falu a 20. századi történelmi viharok és társadalmi átalakulások közepette. Természetesen városokról is szó esik a műveiben, köztük Léváról, de nem ez az igazi otthonos közege. Ezt a viszonyulást plasztikusan bizonyítja az *Örvénylő idő* című regénye (1982), amely egy trilógia középső része. A trilógia első részét *Ívnek a csukák* 1977-ben megjelent regény jelenti, a zárókötetét pedig a 2001-ben megjelent *Halódó parasztvilág*. Az *Örvénylő idő* című regény cselekménye egy kitalált, de tipikusnak is mondható Garam-menti faluban (Füzesnyéken) játszódik a világháború és a szocializmus közötti időszakban. Ebben a regényben szó van a háború utáni magyarellenes retorziókról, továbbá a kollektivizálásról, az új – szocialista – világ építéséről. Központi szerepet játszik Nagybene magyar református parasztcsalád. A regény különböző hősei a közeli járási városba járnak az orvoshoz, néha az iskolába, rendszeresen a tanácsai vagy más hivatalokba. Jönnek ide szekerén, időnként traktoron, idővel pedig egyre sűrűbben a tömegközlekedési eszközökkel. Már a regény vége felé a főhős meglátogatja nagybeteg haldokló apját a járási kórházban:

„A vonat megrándul és gyorsan indul a város felé. A magasból súlyosan lóg alá a nyirkos őszi est. Rideg, kietlen homályba burkolja a várost. Tompán, fáradtan derengnek benne az utcai lámpák, és beleborzongnak az emberek. Minden nedves, a betonjárda, a kövek, az autók teste, a ruha és az arc. Apró szemű és korai köd keveréke ez a lucskos közeg, nem látható úgy, mint a sűrű téli köd, de tömöttebb az esőnél, vigasztalanabb. Mindeniütt ott van. A fehér neonfényekben a város hideg, ellenséges és idegen marad. Pedig egyszer – sokáig – az ő városa volt. De már régen nem az. Nagy részét lebontották és újraépítették, korszerűbbre és főleg magasabbra. De ez most nem fontos, éppen csak eszébe jutott. Most az új szálloda következik, gondolja, aztán nemsokára átmegyek a Malom-patak új betonhidján, és a park mellé érek. Akkor már a városban vagyok, végigmegyek a kellős közepén, és ha elhagytam a régi szállodát, a kórház közelében vagyok.”¹³⁸

A leírásban a helyieknek nem nehéz felismerni a vasútállomásról a város belseje felé haladó hosszú utat, amelyet a Rozkvet szálló, a Perc csatorna,

138 Duba Gyula: *Örvénylő idő*. Madách Könyvkiadó, Pozsony, 1982. 386.

a városi park és az Oroszlán avagy régiesen a Denk hotel épülete szegélyez. A főhős minden jel szerint Léván járt, bár a város neve egyértelműen nincs kimondva.¹³⁹ Az út jól ismert, Duba Gyula szemlélete mégis a kívülállóé, mégpedig a falusi (majd a nagyvárosi) kívülállóé.

Jóval bensőségesebb viszonyulás jellemezte Duba Gyula egyik író- és kortársának, Andrej Chudoba szlovák írójának fontos lévai vonatkozású művét, a *Zázrak na konci sveta (Csoda a világ végén)* című regényét. A mű 1993-ban jelent meg, de a szerző majdnem félszáz éve született tervét valósította meg. Eredeti néven Ondrej Hudoba (1927–2014) egy olyan Zólyom-megyei kismemesi és paraszti gyökerekkel rendelkező családban született, amely 1919-ben került a lévai vidékre. A későbbi író a Lévához közeli kisfaluban, Kiskereskényben született, majd ott, illetve Báton és Léván járt általános, később pedig polgári iskolába. 1945 és 1949 között elvégezte a lévai állami tanítóképzőt, majd néhány évig tanítószkodott a környező falvakban. 1952 után kiszorult a közoktatásból és munkásként, illetve rajzolóként dolgozott. 1963 és 1990 között Bakabányán dolgozott mint tanító. Ott is élt 86 éves korában bekövetkezett haláláig. Éveken át együttműködött a lévai Barsi Könyvtárral is, mint az ifjú szerzők körének szakmai tanácsadója. A lévai környék, illetve barsi vidék hatása egész munkásságán érződik. Tulajdonképpen kevés olyan országosan elismert szlovák író van, akit annyira meghihetett volna a barsi és honti táj. Legtöbb prózája itt játszódik, és a lírájában is érezhető a bájos dímbes-dombos vidék kisugárzása.¹⁴⁰

A fenti bekezdés elején említett regény egy érdekes, de bonyolult pillanatban ragadta meg az író által kedvelt város történetét – a második világháború utáni első években, amikor a szerző ott tanult. A mű tulajdonképpen a visszaemlékezésekre támaszkodó diákregegy, amelyben a nagy történelem és a szociográfiai vonatkozások csak másodlagos szerephez jutottak. Bár a szerző hivatalosan a Lisice nevet adta a tanítóképzőnek otthont adó városnak, mindenki tudta, hogy Léváról írt. Közvetlenül a front átvonulása után tanuló első középiskolás (konkrétan tanítóképzői) nemzedék élményeiről van szó, amelyet Léván sajátossá tettek a magyar nemzetiségűekkel szembeni retorziók és korlátozások, hiszen a magyarok csak limitáltan ta-

139 Uo. 386.

140 <http://www.andrej.chudoba.szm.com/zivot.htm>

nulhattak az ismét szlovák nyelvűvé vált intézményben. Ezt a problémát a szerző az egyik magyar nemzetiségű diákhősén keresztül következőképpen ragadta meg:

„Tavaly szeptember elsején itt kezdtem, a magyar királyi állami gimnáziumban, de a tanulmányaim már október 28-án véget értek. A nyilasok bezártak az iskolát és azt javasolták a diákoknak, hogy jelentkezzenek a Hunyady tankhadosztályba. Azonban senki nem jelentkezett... Amikor áprilisban visszatértem ide, már egy szlovák iskolát találtam itt. Az emeleten azonban még minden úgy volt, mint októberben. A szekrényben egymás mellett feküdtek Jókai, Herczegh, Zilahy – a volt kötelező olvasmányaink... Nem jöttem egyedül, hanem hatan voltunk. Öt fiú és egy lány, Ildikó, mellesleg nagy szépség, korábban Esztergomban járt lánylíceumba. Egyik közülünk – most éppen harmadikos – bement az igazgatóhoz. Az utóbbi közénk jött és kikérdezett minket, kik vagyunk és mit szeretnénk. Rajtam és Ildikón kívül mindenki tudott szlovákul. Az igazgató figyelmeztetett minket, hogy ne álljunk vigyázban és ne üssük össze a bokánkat, mert az új iskolában már nincs szükség ilyen viselkedésre. Aztán kijelentette, hogy az új iskolába csak szlovák nemzetiségű fiúk és lányok járhatnak. Minden fiú – tehát én is – szlováknak jelentkezünk, csak a lány vallotta magát magyarnak. Az igazgató erre azt válaszolta neki, hogy sajnálja, de ő nem járhat ebbe az iskolába. Hazafelé úton szemrehányást tettünk neki, hogy miért nem jelentkezett ő is szlováknak. Ne haragudjatok fiúk, mondta nekünk, de én soha nem tudnám megtagadni a nemzetiségemet. »Az angyalát neki, de orrotokra koppintott« jegyezte meg Miki. »Nem jogosan«, védekezett a konvertita, »hiszen közülünk mindenkinek legalább egy szülő szlovák volt. Anyukám például szlováknak érzi magát, a nagymamám nem is beszél magyarul.« »Akkor te miért nem tanultál meg szlovákul?« beszélt a lelkére egy buzgómócsing. »Nyilván az rangon aluli volt számára.« »Lehet, hogy azt hitte, Horthy örökké itt marad.« A megjegyzéseknek Peter vetett véget. »Figyeljétek fiúk, mi közünk hozzá? Hozzánk jelentkezett, akkor a miénk, és kész.«”¹⁴¹

141 Chudoba, Andrej: Zázrak na konci sveta. Slovenský spisovateľ, Bratislava, 1993. 22.

A regényben mégsem ezen van a hangsúly, sokkal inkább az egyes tanár és diák jellemrajzokra koncentrálnak, sűrűn emlegeti különböző diákcsínyeket, első szerelmeket, barátságokat. A nagy történelmi események, mint például a kitelepítések, az első államosítások, a kommunista hatalomátvétel, a választások itt csak kiegészítő szerepet kaptak. Ez nem jelenti azt, hogy a mindig is nyitott szemű szerző érzéketlen lett volna a városra jellemző vallási, nemzetiségi, illetve politikai sajátosságokra, csakhogy elsősorban nem ezeket exponálja. Ő ugyanis nem korrajzot vagy szociográfiát akart írni. Ettől függetlenül a város egyes részei, tájai jól beazonosíthatóak a műben. Az író alapvetően egy vidéki gyerek vagy fiatalember szemszögéből ábrázolja a második világháború utáni Lévát. Ebben valóban hasonlít Duba Gyulára. A hősei folyamatosan a két világ között mozognak, de már a városi dimenzió sem idegen tőlük. Sőt, elkezdődik egyfajta egybeolvadásuk is, amelyet többnyire a szerelem tesz lehetővé.¹⁴²

Chudoba ugyanakkor még abban a pillanatban ragadta meg Lévát, amikor az nemcsak nemzetiségileg, hanem szociálisan is a két világ között állt. A tanítóképzőben tanuló diákok szervezeten jártak templomba – katolikusok a nagy kéttornyúba, az evangélikusok a kisebb és szerényebb épületbe. Ebben az időszakban a városi nagyszállóban, amelyet a regényben Aranyoroszlánnak nevez, még van farsangi álarcosbál, amelyen a diákokon kívül jelen van az egész akkori – egyébként már megváltozott összetételű – városi patrícius réteg. Ott vannak tehát a járási vezetők, hivatalnokok, kereskedők, a volt magyar üzleteket és üzemeket irányító nemzeti gondnokok, katonatisztek, sőt egy vállas és széles szíjas partizán is.¹⁴³ A városban még mindig létezik három korzó, egyik a városi honoráció és az „arany ifjak” számára, a másik, kisebb, padokkal szegélyezett az előrehaladottabb párok számára és végül a harmadik, úgymond népi, a katonák, cselédlányok és más plebejusok számára. Ezeket mind be lehetett látni a tanítóképző kollégiumából, és valahol a tanítóképző, a városi szálló és a kórház között helyezkedtek el. Az Aranyoroszlán kávéházban pedig a régi patinás családok képviselői között

142 Lásd Chudoba, Andrej: *Zázrak na konci sveta*. Slovenský spisovateľ, Bratislava, 1993.

Fontos recenziót írt róla Jozef Melicher. Melicher, Jozef: *Z Levíc, spoza Levíc*. Výber z publicistiky. SB Press Ilmače, 2009. 104-106.

143 Uo. 134.

már ott ültek a gyorsan kiemelkedő polgárok, nemzeti gondnokok, ügyeskedők és mindenfajta aranyásók.¹⁴⁴ Sőt, Chudoba finoman (azaz utalásokban) megörökítette a Kálvária hegyalján, azaz a tanítóképzőhöz meglehetősen közeli Jadran, azaz Adria bordélyházat is,¹⁴⁵ amelyről a Strasser Elemér *Lévai lexikonja* is diszkréten megemlékezett.¹⁴⁶

Érdekes, hogy a másik bakabányai lakóhelyű szlovák íróra, Ivan Kadlečíkra kevésbé volt jellemző ez a bensőséges hozzáállás a barsi tájhoz és városaihoz. Az is igaz viszont, hogy ő Modorban született evangélikus lelkészi családban, aztán Kassán, Pozsonyban és Turócszentmártonban tevékenykedett, és Bakabányára csak az 1970-ben társadalmi és politikai kiszorítása után került a helyi könyvesbolt vezetőjeként. Kadlečík ugyanis 1989 előtt feketelistán volt, főleg a cseh másként-gondolkodókkal tartott kapcsolatot és szamizdatban publikált. Ő maga viszont személyesen kevésbé kötődött Lévához, ahová csak a gyerekei jártak gimnáziumba. Ez látszik az írásain is, amelyek ugyan filozofikusabbak, de kevésbé kötődnek a helyi tájhoz.

Fontos szerepet játszott Léva (irodalmi néven Pohronce) Anton Hykisch *Atomnyár* című regényében (1988). Tulajdonképpen ez a mű tekinthető az államszocializmus végi „lévai szociográfiájának”. Hykisch hozzáállása is a kívülállóé volt, de teljesen másként, mint a feljebb említett „falusi” Duba esetében. A selmecbányai születésű Hykisch (1932) a második világháború után, illetve a kommunista rezsim elején Léván járt (akkor már szlovák nyelvű) gimnáziumba, ahol 1951-ben le is érettségizett. Felsőfokú tanulmányait Pozsonyban a Közgazdaságtudományi Egyetemen folytatta. Az érettségi vizsga utáni élete tehát már Szlovákia fővárosához kötődik.

Hykisch személyes tapasztalata Léváról rövidebb és felszínebb volt, mint Féja esetében, aki családjá és ősei révén emocionálisan sokkal jobban kötődött a szülőföldjéhez. Ennek ellenére később Hykisch egy önéletrajzi jellegű művet szentelt ifjúkora városának. A *Waldemar* (1950–1952) című novellájában több évtizedes különbséggel ugyan, de Léván megélt kommunista éveit írja le. Hykisch egy sikertelen illegális határátlépési kísérlet után a kommunista diktatúra elején egy ideig börtönben ült, majd szabadulása

144 Uo. 146.

145 Uo. 134.

146 Strasser, Elemér: I. m. 102.

után Lévára került, ahol édesapja (a volt jegyző) a Járási Nemzeti Bizottság alkalmazottja volt.

A novellában a később elemezett *Atómové leto*, azaz *Atomnyár* című regényétől eltérően a szerző egyenesen a nevéen említi Lévát és egyes részeit (például a Káka nevű negyedét, a Perc patakot), a sült kacsát és a libafertályokat pedig helyi specialitásként tünteti fel. Szereplőinek többsége szlovák, vagy legalábbis szlovák nevük van. Itt-ott a szerző jelzi, hogy Léva a második világháború alatt Magyarországhoz tartozott és helyenként magyar név is feltűnik a műben. Ilyen neve volt az öreg Medve esperesnek, akinek az ironizáló Hykisch szerint „...a boldogságához csupán egy »gy« hiányzik”.

„[Medve esperes] Léván átélte a lakosságcserét, a reszlovakizálást, és most, a győztes február után visszakapott állampolgárságával úgyahogy szabadon lélegezhetett, mint a népi demokratikus Csehszlovák Köztársaság magyar származású polgára. Kegyesen latinul szolgált csendes és énekes miséken is. Prédikációt – ma magasztosan homíliának nevezve – a felolvasott evangéliumról éppoly meggyőzően mondott szlovákul, mint magyarul, a háború előtti értelmiség hangsúlyozásával.”¹⁴⁷

Medve barátságosan fogadta az új káplánt, Blažej Hrnčiar a Szepességből és jó szándékú tanácsokkal látta el, hogyan lehet túlélni az előrenyomuló kommunizmust és annak egyházellenes mindennapjait. Ebben a műben található enyhe utalás Léva déliességére, ahol a hó nem tart ki sokáig. Egyébként a szerző e műben ezenkívül nem említi a nemzetiségi viszonyokat, sem a regionális jellegzetességeket. Azokra inkább az *Atomnyár* című regényében tért ki. Érdekes e regény megírásának a háttere. Hykisch 1986-ban ugyanis a többi író társával együtt meglátogatta Mohit, ahol akkor már gőzerővel épült az atomerőmű. A regényt tulajdonképpen az ottani felhívásra kezdte el írni. Léva nem volt tőle idegen város, de nem is volt igazán az övé. Másként látta és ábrázolta ezt a várost, mint évtizedekkel korábban Féja, aki erős nosztalgiát érzett a gyerekkora helyszíne iránt.

Az *Atomnyár* című regényében¹⁴⁸ Hykisch nem nevezi nevéen Lévát.

147 Waldemar novella megtalálható: Hykisch, Anton: Rozkoš dávnych čias. MS, Martin, 2009. 213-239.

148 Hykisch, Anton: Atómové leto. Slovenský spisovateľ. Bratislava, 1988.

1988-as regényének cselekménye Pohronce városában játszódik, az új atomerőmű építése pedig Žitňany-ban zajlik, amely név valójában Mohi nevű falut (Mochovce) rejti. Minden környékbeli várost viszont a saját eredeti nevükön nevez, csupán Jászlót, ahol egy másik atomerőmű működött, említi Hronceként. A lévai Halastavak (Rybníky) nevű nagy lakótelepek a regényben Mocsarak I., II. és III. néven szerepelnek. A város központjában az Atom Hotel az Elektron regénybeli nevet viseli, és a szerző az egyes vendéglátó-ipari egységek neveit is megváltoztatta. Egyébiránt a szerző viszonylag pontosan leírta a város struktúráját és a lakosság eloszlását a jellegzetesebb részekben. A gazdagok (újak és régiek egyaránt) a családi házakkal beépített új részen éltek a városközponttól balra (ezt a részt a valóságban Cigánkának nevezik), a különböző nemzetiségű, vallású és szakmájú régebbi lakosok pedig a két háború között kiépült Újtelepen (Nová osada). Itt az utcákat a nép valóban számmal jelöli, ugyanúgy, mint New Yorkban. Ez után kezdődnek a nagy panel lakótelepek, meglehetősen vegyes lakossággal. Ezekben a lerombolt házakat maguk után hagyó „régiek” ugyanúgy laktak és laktak, ahogyan az újonnan beköltözők.

A 20. század végi Léva társadalmilag a szocialista modernizációnak „köszönhetően” jóval homogénebb volt, mint a száz évvel korábbi kisváros. A régi rendies társadalom a különböző mentalitástípusokkal eltűnt. Nagyobb vagyoni különbségek is eltűntek a szocializmusban. Ugyanakkor Hykisch is említést tesz az új jövevények különböző generációról: az első köztársaság alatti cseh hivatalnokokkal és csendőrökkel kezdte, őket követték a második világháború utáni szlovákok, majd az 1970-es években megérkeztek az atomerőmű építői. A legegztikusabbnak talán a szovjet atomtudósok hatnak a városban, akik az Elektron hotelben élnek, akárcsak a helyi textilgyárban dolgozó kubai munkáslányok, akik a KGST (Kölcsönös Gazdasági Segítségnyújtási Tanácsa) keretében jöttek ide. A szerző azonban a regényében nem exponált sem társadalmi, sem etnikai konfliktusokat. Konfliktusjelleggel itt legfeljebb a családokon belüli interperszonális kapcsolatok bírnak, továbbá előjönnek a munkahelyi problémák. A legfőbb gond, hogy az emberek a csernobili katasztrófához hasonló balesettől tartanak. Ettől fél Klára Chladová, a regény egyik főhőse. Ez a kérdés az 1980-as években valóban rezonált a helyiek és a környékbeliek között. Az

új erőmű építésével ugyanis sokak szerint Léva túlságosan is közel került ehhez az alternatívához.

Hykisch főhőse, Igor Chlad mérnök lévai őslakos, apukája pedig Újtepen lakik, tehát abban a családi házas városrészben, amely a két világháború között épült fel. A főhős nemzetiségével az író nem foglalkozott, a nyelvtudásával sem, de a neve alapján valószínű, hogy szlovákról volt szó. Emiatt érdekes a gyönyörű és művelt Klára nevű feleségének leírása, akinek esetében Hykisch kiemelte az északi vonásokat és felső-garamvölgyi származást. Léva, a forró időjárásával, a déli színvilágával és temperamentumával idegen számára. Igor nem foglalkozik ezzel, hiszen ő otthon van.

A selmecbányai származású Hykisch egyértelműen délre pozicionálja Lévát és majdnem az összes olyan klisé és sztereotípiát felhasználta a leírása során, amelyeket a szlovák irodalom a szlovákiai Dél ábrázolása közben szokott felhasználni. A déli táj ebben az ábrázolásban meleg, fülledt, ugyanakkor termékeny, néha kicsapongó, máskor álmatag, télen sáros és lombos (azaz nem fenyves). Tipikus gyümölcse pedig a dinnye, a barack és a szőlő.

Selmecbánya és Léva földrajzilag nincsenek távol egymástól. Ezért kisé meglepő az a távolság, amelyet a szlovák „északi” Hykisch tart a „déli” Lévától, amelynek lakóiról egyik hőse az Atomnyárban a következőket írta: „*A te vitalista Dél-szlovákiai magyar-török-tatár-bizánci lelkedben a pirkadat nem vált ki megtisztulást, hanem inkább fordítva.*”¹⁴⁹ Pedig a két város közötti távolság nem haladja meg a negyven kilométert és Léva hagyományosan kapuként szolgált a Selmeci hegyekben található bányavárosok felé. Azokat a török betörésektől volt hivatott védeni a tatárjárás után felépült várával.

Hykisch délvidéke a Garam folyón található Szlovák Kapu mellett kezdődik, valahol Garamtolmács szintjén és a Bars közepén:

*„Ezer évvel ezelőtt amott a Szlovák Kapu mögött, északon a Garam mentén terültek el a megközelíthetetlen, mély erdők, a felfedezetlen Szlovákia. Hol a te szülőfölded, Klárikám? Én még a limes Romanorum területén fogantam meg, a rómaiak utódja vagyok, nem barbár. Szülőföldem Bars...”*¹⁵⁰

149 Hykisch, Anton: *Atomové leto*. Slovenský spisovateľ, Bratislava, 1988. 82.

150 Uo. 82.

Az idézetből úgy tűnik, hogy az író exponálni szeretné a régóta civilizált dél és a barbár erdős észak közti kontrasztot, ám Hykisch képe ennél összetettebb. Az ő délvidéke átmeneti terület, ahol kevert népesség él, és ahol különböző hatások és kulturális kódok keresztezik egymást. Mohi községet (a regényben Žitňany), amely lakosságát az atomerőmű építése miatt kitelepítették, Hykisch „magyar–szlovák gulyásnak” nevezi. Erről a kérdésről még szó lesz a következő fejezetben.

Hykisch plasztikus módon leírta regényében az egyes lévai helyszíneket, tereket, nevezetességeket és a már említett városrészeket. Ebben a tekintetben – Féja után – éppen az ő munkássága egyedülálló. A vár hangulatát például következő módon próbálta megragadni:

„A vár csak magányos rom, egyetlen tornya kazamatáiban elrejt a járási múzeum dolgozószobáit. A többi csupa tábla, következő feliratokkal: VIGYÁZZ, BALESETVESZÉLYES vagy TILOS A VÁRFALAKRA LÉPNI. Nyári turizmus szép hozadéka MÚZEUM ZÁRVA VAN felirat. Már csak az írókra maradt a feladat, hogy életet leheljenek bele a Pohronce történetébe, azaz egy törökellenes őrvárral rendelkező piactartó joggal rendelkező kisváros történetébe. A nemzetiségi hovatartozás szerint hőssé emelheti Rákóczit vagy a Habsburg tábornokokat, vagy akár Jánošíkot (itt is megjelent).”¹⁵¹

Aztán az író a várfalakon kívül folytatta a várost bemutató útját:

„A várfalakon túl van a volt gimnázium, most közgazdasági szakközépiskola, aztán hársfás fasor, volt irgalmas-rendi kolostor, most az ipari szakközépiskola üres kollégiuma, a romossá vált zsinagóga, az északi szárnyában pedig a járási építővállalat raktára. Új cipő-, szőnyeg- és méteráruiüzlet. Továbbá a Szocialista Ifjúsági Szövetség járási bizottsága (korábban jegyzőhivatal), gépkocsi-alkatrész bolt és a hibás áruk boltja. Közel a könyvtár, a szépirodalmi részleg bejárata. Majdnem megszakadt a nadrágom a kihalt Pohronec Szálló (az előtt Sas, még azelőtt Bánffy hotel) tornyocskáján. Igor, ott volt szalagavatónk... A Pohroncei főtér négyzete kihalt. A májusi és novemberi felvonulások által kicsiszolt macskaköveken a hold itt felejtett fényei és eltévedt békák ugrálnak. A város hajdanvolt élénk központja most a

151 Hykisch, Anton: I. m. 82.

negyvenes korosztályomhoz tartozó építészek kísérleteinek objektuma. Mindenki ott valósítja meg önmagát, ahol tud. Fúj, azt a szecessziós szállodát ennyire üresen, elhagyatottan hagyni, mint a tönkrement fogsort. Átellenben most kezdték lerombolni az első köztársaságból való házakat, nem eléggé fennköltek az új sétálózóna számára. Ó, milyen »gyönyörű« lesz ez a város pár év múlva!”¹⁵²

Aztán Hykisch megpróbálta olvasóinak bemutatni a város egyes jellegzetes részeit, negyedeit.

„Aztán Igor előtt kettévált a város, mégpedig az osztályharc törvényei szerint. Csak az oldalak nem stimmelnek. Balra, a szőlőhegy felé húzódik a gazdagok Pohroncája. A családi házak negyede. Házak, házikók, óriásházak, villák és kisvillák, rezidenciák, palotácskák és paloták is. A magyar időkből, az első köztársaság idejéből, átszöve a mostani igyekvők házaival. Kinek nincs itt joga a rendes lakásra? Minden világmárkájú fűnyíró-gépek által kaszált füves területek, tuják, ezüstfenyők vagy szomorú fűzfák, a világnézet vagy a világfájdalom alapján. Élő kerítések és látszólag halott gépkocsik. Klárikám itt nem olvassák Marcus Aureliust, de a bestsellerek után azonnal rohannak... Jobbra pedig, egészen a tejüzemig, malomig és baromfigyárig, illetve az új textilgyárig egyfajta régi dél-szlovákiai Peking húzódik. Földszinti házak sorakoznak itt, a szüleim Pohroncája, Chladék, Hegyiék, Kollárok, Senešiek, Vargáék, Tišlerék, Fišerék, Skolnyikok és Školnikok Lévája. Itt állnak az Auschwitz-ban elgázosított vagy az izraeli kibucokban gőzölő néhai Blumok, Popperek, Gebauerok, Friedmannék, Kohnok házai is. Összegernyedtek házak, az utca felől úgy tapadnak egymáshoz, mint az emberi testek egy régi kocsmában, hátul kertekkel, szőlődarabkákkal, kedves hárs- és diófákkal, dühös kutyákkal. Most azok élnek itt, akik elutasítják a panelházak kényelmét és az ablakból inkább az egyetlen saját fára néznek, mintsem a méretes gaz bokrokra.”¹⁵³

152 Uo. 83.

153 Uo. 85-86.

Az utóbbi városrészben éltek a régi iparos és közalkalmazotti réteg örege-
dő maradványai, a volt kereskedők özvegyei, sokgyermekes cigánycsaládok,
sportolók, a közeli gyárak dolgozói, a volt cseh légiósok leszármazottai és így
tovább. Ebben a leírásban már nem nagyon lehet ráismerni a jelenlegi elegáns
újtelepi házakra, de Hykisch ezt a városrészt azokban az 1980-as években írta
le, amikor a hasonló negyedek nagyjából lerombolásra voltak ítélve.

Végül Hykisch észrevételezte Léva új lakótelepi részét, amelynek egy
része éppen azokban az években épült fel és főleg az atomerőmű építés
igényeit elégítette ki.

*„Most a Pohronce utolsó részét vizitálja. Majdnem összetöri magát
a toronyház falán. Egyszerre csak ott voltak a kivilágítatlan ötödik és
hatodik utca legvégén. Igor egy kicsit vitorlázik az emberi mértékű, a
gyerek-játszóterekkel és rendes gyeppel is rendelkező, járdákkal, nor-
mális utcákkal és kisterekkel átszőtt (az inkriminált sztálini építészet
műve) civilizáltabb lakórészek felett, aztán viszont óvatosan körülre-
püli a generációs társak legújabb monstrumai felett... Mégis felépítet-
ték ezeket és laknak bennük. Kik is? A ma és a holnap emberei, a jövőre
várakozók, mindenki egyfajta átmenetben, a metafizikai várakozásban
arra, hogy valamifajta csoda, amely itt lakáshoz juttatta őket, évek
után ki is szabadítja őket innen. A provizórium érzésében a lakásfa-
lak között minden ember igyekszik megfeledezni róla, például egy
exkluzív alakú kisasztal vételével, új tapétával vagy az erkélyen lévő
téli kert kialakításával, nem is beszélve a hifitornyokról vagy a színes
tévéről. Persze csak amennyiben az üzlethálózat képes felkínálni eze-
ket. Itt élnek a holnap építői. Az egész Szlovákiából ide sereglett »jő-
vevények« tucatjai, sőt százai, akik az építkezés miatt vannak itt. Amíg
a Žitňany-ban dolgoznak, olyan gyorsan és könnyen jutottak ezekhez
a lakásokhoz, hogy tudat alatt az már-már bizonytalansággal tölti el
őket. Itt lakik a város »atomtalan« elitje is, úgymond a járási székhely
hadserege és altisztjei (a tisztek és tábornokok a szőlőhegy alatti
villanegyedben laknak), a huszonhat vállalat alkalmazottai, munká-
sok, mesteremberek, mérnökök, különböző szintű üzemvezetők taní-
tónő, orvosnő, mérnökő, takarítónő, hivatali és takarékszövetkezeti
előadónő, varrónők, kórházi nővérek és az utazási irodában dolgozó*

*feleségeikkel együtt. Mocsár I., Mocsár II. és Mocsár III. – a természet ember általi leküzdésének történelme...*¹⁵⁴

Mocsár I-III. alatt a szlovák író nyilván a Halastavak I-V. lakótelepeket értette, amelyek a mai napig állnak Léva szélén, otthont biztosítva az emberek ezreinek. Most már a Hykisch-féle városleírás is részben a múlté, bár nyilván a helyi lakosok több ismerős elemre bukkannak benne, mint Féja leírásában. Az 1980-as évek mégiscsak jobban élnek az emlékezetben, mint a 20. század eleje. Léva ebben a tekintetben tulajdonképpen szerencsésnek mondhatja magát, hogy két markáns korszaka (a monarchia vége és az államszocializmus vége) is viszonylag jól dokumentált a szépirodalomban.

Léva szocializmuskori hangulatára finomam utalt a később részletesebben idézett visszatekintő könyvében Mila Haugová (1942) neves szlovák lírai költőnő, aki a városban járt középiskolába, majd rövid ideig maga is ott tanított és most is a városhoz közeli Nyúlvölgyben lakik. A gyerekkora Léváját úgy látta, mint egy álmos déli várost, amelyből nem hiányzott a kedvesség. Az éppen eltűnőben lévő kisiparos jellegére is felfigyelt:

*„A főtértől indultak a régi szép és kevésbé szép házakkal szegélyezett utcák. Az iskolánk a vasútállomáshoz volt közel, azért reggel autóbusszal egészen az állomásig mentünk, délután viszont átmentünk a városon és a főtéren szálltunk fel a buszra. Az iskolától a városba vezető utca a kisboltok utcája volt: tejcsarnokok, hentes- és textiltoltok, cipőjavító műhelyek... Ezekben az években még néhány kisiparos is működött a városban, főleg cipészek (Borovský úr anyunak és apunak is gyönyörű cipőket készített, nekem is fehér szandált...)... Azon kívül, hogy Borovský cipésmester elegáns cipőket készített, arról is híres volt, hogy a második világháború óta alig aludt, egész éjszakákon át csak feküdt és rádiót hallgatta, természetesen Londont és Szabad Európát is. Így ő lett a Nyugatról származó »friss információk« leg-hitelesebb forrása, amely információkat aztán reggel a kávéházban továbbadták...”*¹⁵⁵

154 Uo. 88-89.

155 Haugová, Mila: Zrkadlo dovnútra. Koloman Kertész Bagala, Levice, 2013. 57-58.

Figyelemre méltó, hogy az új jellegzetes korszak, amely az 1989-es rendszerváltó fordulattal kezdődött, szintén megszülte már a saját „lévai” alapművét. És nem is akármilyet, hanem olyat, amely több díjat nyert és bekerült a legújabbkori szlovák irodalmi kánonba is. Igaz, ebben a műben Léva tulajdonképpen csak kulissza, de gondosan kiválogatott kulissza. Pavol Rankov (1964) szlovák író *Stalo sa prvého septembra (alebo inokedy) (Szeptember elsején történt (vagy máskor))* (2008) című regényéről van szó.¹⁵⁶

A mű közel áll a szlovák irodalom Dél problematikájához, de inkább csak látszólag. A déli és „alföldies” Léván játszódik ugyan, de magát az „alföldies” kifejezést Rankov nem használja művében. Inkább multietnikus kulisszának használja Lévát, ahol kezdődik és kibontakozik¹⁵⁷ a három ifjú barát és lányszerelmük története. A cseh származású Jan (Honza) Bílek, a magyar Rónai Péter a kétnyelvű lévai zsidó Gabriel Rosenberg, valamint a szlovák Mária Belajová története 1938. szeptember 1-jén kezdődik és 1968 augusztusáig tart. Tehát a cselekmény a 20. század legmozgalmasabb, legtragikusabb és legvéresebb harminc évét öleli át.

A poprádi születésű Rankovnak – szemben a fentiekben bemutatott szerzőkkel – nem volt személyes tapasztalata Léváról. Egyik beszélgetésben jelezte, hogy a városi kulisszák leírása során sokat támaszkodott édesapja emlékeire, aki viszont egy ideig valóban élt a városban. Ezért nem meglepő a könyv ajánlása sem: „*Apámnak, apám barátainak és az egész elveszett nemzedéknek, amelynek – isten tudja, miért – mindent a saját bőrén kellett megtapasztalni.*” Az író mégis jól ismeri néhány fontos helyi lévai és általános magyar reáliát. A regény eleve a következő mondatokkal kezdődik:

„A huszadik század harmincas éveinek végén a Csehszlovák Köztársaságban kevés kisváros büszkélkedhetett saját strandfürdővel, de Levice ezek közé tartozott. Mivel 1938. szeptember elsején szép napos idő volt, csaknem mindenki kint volt a strandon. Felnőttek gyerekekkel és gyerekek nélkül, fiatalok és idősek, lévaiak és a környező falvak

156 A regény magyarul is olvasható, lásd Rankov, Pavol: *Szeptember elsején (vagy máskor)*.

Fordította: Mészáros Tünde. Kalligram, 2011. Az idézetek ebből a kiadásból valók.

157 Maga a cselekmény azonban máshol is történik – például a morvaországi Brnóban, Budapesten, Észak-Amerikában, a Közel-Keleten stb.

lakói, magyarok, szlovákok, csehek, zsidók, cigányok, a német Barthel és a bolgár Rankov, családotul. Kint voltak a demokraták, liberálisok, konzervatívok, monarchisták, szocialisták, nacionalisták, kommunisták és fasiszták. Csak az anarchista Varga volt Spanyolországban. A strandról nem hiányzott Peter, Honza és Gabriel sem."¹⁵⁸

A regény egyes hősei a valóban létező épületekben vagy városrészekben éltek. Mindenképpen ilyen a református egyház tulajdonában lévő Kálvin-udvar, a Denk szálloda vagy például az Újtelep nevű negyed. A bevezetőben említett városi strand is az ilyenek közé tartozik, és az is igaz, hogy ilyen strand megléte akkor még egyedülálló volt a hasonló kisvárosokban. Az Újtelepet viszont a szerző némileg tévesen úgy írta le, mint a város legszegényebb részét:

„Az Újtelep volt Léva legszegényebb utcája. Tulajdonképpen nem is utca volt, hanem vagy húsz apró ház, szerteszórva a város peremén. A háztetők cserepei repedeztek, a vakolat mállott, az ablaktáblák nagy része kitört. A javítással jobb időkre vártak."¹⁵⁹

Rankov szintén megemlíti néhány olyan történelmi eseményt, amelyek mélyen bevésődtek a helyiek emlékezetébe. Ilyen volt a magyar katonák és hivatalnokok 1938. évi novemberi bevonulása vagy a *János vitéz* című Petőfi-mű lévai bemutatása. Mindmáig átfolyik a városban a Perc csatorna, ami mindkét nyelven azonosan hangzik. Sőt, szó van a regényben a kommunista Koprdáról, aki valóban élt a városban. Az ifjúság társalog egyebek között Féja Géza magyar íróról is, aki Léváról származik.

Mindezek ellenére sem a regény szerkezetéből, sem Léva leírásából nem érződik a szerző mélyebb és emocionálisabb viszonya a városhoz. Az is igaz, hogy Rankov – a szlovákiai magyar délvidéket a szlovák olvasók számára közel hozó Ladislav Ballektől, Ivan Habajtól és Peter Andruškától eltérően¹⁶⁰ – nem igyekezett felhasználni Lévát a déli szín- és ízvilág bemutatására. Hiányoznak a regényből az akácok, a vizek, a bujaság és a termékenység, ami olyan jellemző volt Ladislav Ballek, a közeli Ipolyság „irodalmi bárdja” számára. Rankov meglepően kihagyja Léva olyan kul-

158 Rankov, Pavol: Szeptember elsején... 9.

159 Uo. 30.

160 Róluk és a déli problematika bemutatásáról lásd részletesebben: Halász Iván: Dél-Szlovákia az irodalomban. UJS PF, Komárno, 2018.

turális és mentális jellegzetességét is, mint a város fölött és a város alatt hosszan elterülő szőlők. Teljesen hiányzik tehát a város leírásából a bor dimenziója. A déliségből csupán a magyarok jelenlétét és a vegyes nemzetiségi jellegzetességeket emelte ki. Rankov célja tehát teljesen más, mint az előbb említett íróké – ő csak be akart mutatni egy rendkívüli módon összetett korszakot Szlovákia újkori történelmében.

Léva és környéke művészeti feldolgozásában érdekes helyet foglal el Miroslav Pius (1942) *Zvonovina. Tragický život tekovského majstra Urbana (Harangok. A barsi Urban mester tragikus élete)* című történeti prózája (2012). Pius Zsitvaújfaluról származik, de Léván tanult pedagógusnak, aztán egy ideig Óbarson tanított. A pozsonyi Komenský Egyetemen elvégezte szlovák nyelv és irodalom, illetve történelem szakot. Pozsonyban kezdte pályafutását, ahol szerkesztőként, népművelőként és újságíróként dolgozott. Nemcsak szakmai munkái, hanem a szépirodalmi művei is gyakran a barsi régióval foglalkoznak, hiszen ez a vidék közel áll hozzá. Az előbb említett történeti prózája a 17. század második harmadában játszódik a Garam és Zsitva folyók által megjelölt térségben.¹⁶¹ Leggyakrabban emlegetett település Bakabánya, de több esemény Báthoz, Garamszentbenedekhez vagy Újbányához is kötődik. A szerző leírta a vezekényi csatát is. Prózája jó történeti és helyismeretről tanúskodik. A kitalált szereplőkön kívül egy sor valódi történelmi személyiséget is felvonultat művében, köztük Szöllösi Benedeket, Evliya Cselebit, különböző hadvezéreket, arisztokratákat és más hasonló személyiségeket. Lévával részletesebben csak a mű végén foglalkozik. Főleg a várat írta le részletesen, magának a városnak csak egy-két mondatot szánt, de ő is megemlékezett a lévai szőlőkről.¹⁶² Tulajdonképpen Léván ér véget az egész történet. Pius részletesen leírta az 1664. évi lévai csatát, amelyben a keresztény seregeket a francia származású Jean-Louis Raduit de Souches tábornok vezette. Minden lévai tudja, hogy ebben a csatában halt meg Koháry István, akinek az emlékét a Léva és a Tolmács között elhelyezkedő kiskápolna örökíti meg.¹⁶³

161 Pius, Miroslav: *Zvonovina. Tragický život tekovského majstra Urbana*. SB Press, Tlmače, 2012. 14.

162 Uo. 206.

163 Uo. 208.

Körülbelül másfél évtizeddel az 1989-es bársonyos forradalom után született Csáky Pálnak (1956) a *Harmatos reggelek álmai* című regénye,¹⁶⁴ amely egyelőre csak magyarul férhető hozzá, de a témája miatt hosszabb távon hasznos lenne a szlovák nyelvű kiadása is. Csáky nemcsak szlovákiai magyar politikus, hanem régóta aktív és termékeny szép- és drámaíró is. A szerző sokatmondó alcímet adott a műnek: *Dokumentumregény: egy tanító élete 1968-ban és utána*. A dokumentumregény egy sokat tapasztalt valós személy életútját dolgozza fel születésétől egészen a nyugdíjazásáig. A történet Léván és környékén játszódik. Egy magyar tanító szubjektív szemszögéből ábrázolja azt, ami a lévai járásban történt az 1930-as évektől kezdve egészen az 1990-es évekig. Főleg a magyar kisebbségre koncentrál, azon belül is annak népművelő értelmiségi rétegére. Annak sorsán keresztül viszont sok egyéb réteg és társadalmi szegmens életébe is enged bepillantást. A mű jól kiegészíti a Lévával foglalkozó szociografikus munkák sorát, hiszen sok vonatkozásban hasonlít az ötven évvel azelőtt íródott Féja-féle *Bölcsődalra* és részben talán még Hykisch féle *Atomnyárra* is. Éppen olyan korszakra és társadalmi csoportra koncentrál, amellyel az előbb említett írók nem tudtak vagy nem akartak foglalkozni.

Nem sokkal a mű megjelenése után Tózsér Árpád a következőképpen jellemezte azt: „*Az emlékirat-narrációjába foglalt történet lélektanilag mélyen hiteles hőse afféle »szlovákiai magyar Rubasov«, egy a naivságig tiszta tanító, aki előtt, meghurcoltatásai során, fokozatosan világosodik meg a husáki ún. normalizációs rendszer aljas, bizantinista »filozófiája«.*”¹⁶⁵ A könyv azonban nemcsak a husáki normalizációról szól, hanem tulajdonképpen átfogja a szlovákiai magyarok egész második világháború utáni történetét, egészen a rendszerváltásig. Sőt, plasztikusan ábrázolja az 1938-ban visszatért „magyar korszak” egyes aspektusait, érdekes módon összevetve azt a korábbi „cseh érával”. A főhős azt a korszakot csak gyerekfejjel tudta észlelni, de nyilván az akkori élményeit későbbi tapasztalata alapján is értelmezte: „*Gyerekkoromból néhány részletre emlékszem csupán. Apámra, aki mindig is több akart lenni annál, mint aki éppen volt. Fűszeresnek*

164 Csáky Pál: *Harmatos reggelek álmai*. In: Csáky Pál: *A pacsirta éneke*. AB-ART, Győr, 2016.

165 Uo. A könyv hátsó borítója.

tanult, aztán hentes lett, mígnem tizenkettő éves koromban egyszer csak arra eszméltem, hogy távúton együtt jár velem a polgári iskolába. Harminchét éves volt akkor... Bennem is felmerült a kérdés, miért csinálta? Benősült ide, elvette egy parasztszalád lányát, némi pénzre is szert tett, belefogott ebbe-abba – és tönkrement. Érdekes, most nyolcvan-egynéhány korában is azon vitatkoznak anyámmal, miért ment akkor tönkre. Apám hiszékeny alkat volt, mindenkinek adott mindenfélét hitelbe... Amikor becsukta a hentesüzletet beállt rendőrnek. Városi rendőr lett, emlékszem, szép egyenruhát kapott, a forgalmat irányította másodmagával a város központjában. Ott feszített nap mint nap a Denk Szálló előtt, forgalmi rendőrként, amikor jóformán még forgalom sem volt... Mindez a cseh világban történt, a két háború közötti furcsa években. A városban nagyrészt magyarok éltek, apám is magyarul tudott csupán, csehül vagy szlovákul élete végéig nem tanult meg jól. Az igazság az, hogy nem is nagyon bíztak benne, keménynyakkú, javíthatatlan magyarnak tartották. Szívja csak a kereszteszűrésben a benzingőzt, azzal nagy veszélyt nem jelent senkire, gondolhatták. A vicces az volt, hogy amikor később, harmincnyolc után átjelentkezett magyar rendőrnek, nem vették fel mondván: megbízhatatlan, mert cseh rendőr volt. A magyar világban hivatali szolgának alkalmazták csupán, hivatali altisztnek, ahogy akkor szépen mondták, de szolga volt csak, mert takarított is, a port is ő törölte le, hiszen takarítónő ott, akkor még nem létezett.”¹⁶⁶

A főhős életében még jutott néhány rendszerváltás, amelyeket viszont már felnőtt fejjel kellett megélni, ami mindig más, mint egy gyerek perspektívája. Ezek leírása más jellegű és kevésbé kötődik magához a városhoz, inkább általános üzenetet hordoz.

Pavol Rankovnál sokkal személyesebb kapcsolat fűzi Lévához Grendel Lajost (1948–2018), az egyik legnagyobb és legelismertebb lévai származású író, aki méltán vetekszik Féja Gézával, sőt valószínűleg túl is szárnyalja őt. Grendel ugyanakkor egyben az a határon túli magyar író, aki nemzetiségi hovatartozásra való tekintet nélkül nemcsak a kortárs magyar, hanem a modern szlovákiai irodalom egyik meghatározó alakja is egyben.

166 Uo. 64-65.

A számos nyugati nyelvű és orosz fordítás révén sok külföldi olvasó is megismerkedhetett műveivel.¹⁶⁷

A „csehszlovák” majd „szlovákiai magyar” Grendelt nemcsak régi és modern magyar irodalmi hatások érték, hanem a korábbi és kortárs cseh meg szlovák irodalom is hatott rá. Regényeinek olvasója nem tudja nem észrevenni a Jiří Menzel által megfilmesített hrabali regények egyes szövegvi hangulati elemeit, az e regényekből sugárzó bölcs megértést, türelmet, szomorú beletörődést, dinamikus lassúságot és végső soron mély emberszeretetet. Természetesen a New Hont trilógia megszületéséhez ezeken a hatásokon kívül kellett még a mozgalmas 1990-es évek, az akkori abszurdításokkal együtt. A háttérben pedig mindig ott lebeg Grendel egyik kedvenc klasszikusa és majdnem földije, Mikszáth Kálmán felejthetetlen hatása is. Nyugodtan bölcs, nem bántó, az ellentéteket harmonizáló, de azokat nem elrejtő stílusának hatása érződik e gyönyörű, egyszerre kiegyensúlyozott és temperamentumos táj másik nagy szülöttjének, (azaz Grendelnek) az írásain.

Léva ugyan nem fő témája Grendel munkásságának, de valamilyen formában mindig visszatér hozzá. A figyelmes lévaiak már az 1969-ben publikált *Teniszlabda* című novellájának¹⁶⁸ első soraiban ráismerhetnek a városukra. A szerző ugyanis a város feletti villanegyedbe (Káka) helyezte el a helyszínt, amely felett a domb felső részén kertek találhatóak. Innen már az egész tájat be lehet látni – jobbra a várost a templomtornyaiával, a hegy alatt pedig a laktanya jellegű új toronyházakat, balra pedig kisebb szigeteket, amelyek falvakra emlékeztetik a nézelődőt. A novellában emlegetnek még egy a háború alatt lebombázott kastélyt is. A legutolsó novellái között is lehet találni olyat, ahol a szerző megpróbálja leírni visszatérést a szülővárosba. *Az idő hosszában* novella főhőse negyvenkét év után Amerikából hazalátogat a gyerekkora városába és felkeresi a régi szerelmét:

„Rendszerint a hidon találoztak, s a híd megvolt még, csak barna helyett most zöldre festették, és csupa héteemeletes panelház takarta,

167 Itt a szerző felhasználta az általa írt Dél-Szlovákia az irodalomban c. könyvének Grendel Lajosra vonatkozó részeit. Lásd Halász Iván: Dél-Szlovákia az irodalomban. UJS, Komárno, 2018.125-132.

168 Ez volt Grendel első megjelent novellája, amely akkor az Irodalmi Szemle című lapban jelent meg.

*míg negyven évvel ezelőtt gaz és gyom volt körülötte. Megváltozott, és igazándiból megcsúnyult a város is, mely már nem volt kisváros, de még nagy sem. Már nem kukorékolt a kakas hajnaltájt, már nem mosolygott a hold éjfélkor a szerelmesekre, igazából minden szürkébb lett és sivárabb és realistább, mint a kilencvenes évek filmjei – teli gondokkal és megváltatlan jövővel.*¹⁶⁹

Az igazi lévai búcsúnak azonban nem ez a novelláskötet tekinthető, hanem a *Négy hét az élet* című regény, amely 2011-ben jelent meg. Érdekes, hogy erre – hét évvel a szerző halála előtt – ráértett a kötet borítója is, amely következőképpen reklámozza a tartalmát:

„A Kossuth-díjas szerző legújabb műve a számvetés regénye. Kegyetlen és önsajnálattal nélküli szembenézés azzal, hogy eltűnt egy világ: megszűnt a Felvidéken a magyar középosztály. Grendel Lajos mindezt tragikus iróniával, sok humorral és szigorú élelátással beszéli el – pátosz és nosztalgia nélkül.”

Az író ez irányú családi hátterét pedig a róla szóló egyik korai kismonográfia a következőképpen foglalta össze:

*„Léván született. Apja Grendel Lajos jogász, anyja Krizsányi Mária háztartásbeli. A Grendel család Gömör megyéből származik, luteránus vallású, az író apai nagyanyja, Kollár Mária, annak a Ján Kollárnak a családjából származik, aki nemcsak jeles szlovák költő volt, hanem a pánszlávizmus »atyja« is. A Krizsányiak Bars megyei református kismemesi család, előnevük arra utal, hogy a Lévától délre fekvő Töre és Alsóvárad község határában lehetett hajdan a birtokuk. Egyik ősrük állítólag pozsonyi városbíró volt, egy másik alispán. De lehet, hogy ez csak családi legenda. Az író anyai nagyanyja bajorországi eredetű. Vasútépítőként jöttek a múlt században Magyarországra. A Mándokyak (nyilván magyarosított név) a család egyetlen katolikus ága. Az írókat római katolikusnak keresztelték.*¹⁷⁰

Grendel tehát többé-kevésbé abból a lévai városi értelmiségi (patriciusi) rétegből származott, amelynek oly sok figyelmet szentelt Féja Géza a *Bölcsődalban*. Azért nem meglepő, hogy éppen ő volt az, aki a fent említett regényében még képes volt megragadni az utóéletét is, majd lassú eltűnését.

169 Grendel Lajos: *Rossz idők járnak*. Kalligram, Pozsony, 2016. 191-192.

170 Szirák Péter: *Grendel Lajos*. Kalligram, Pozsony, 1995. 141.

„Csak meg ne bánd, fiam, mondta Sanyi apjának Sanyi nagyanyja a diófa alatt az idők kezdetén, amikor Sanyi apja bejelentette, hogy köztiszteletnek örvendő személy lett. A városban, ahol Sanyi felnőtt, nem minden közismert személyt tartottak egyben köztiszteletben álló személynek is – a kommunisták, például, közismert személyek voltak, de normális ember nem tisztelte őket. A köztiszteletben álló személynek a kevésbé köztiszteletben álló személyek előreköszöntek, a köztiszteletben nem álló személyek pedig vagy köszöntek, vagy nem, visszaköszönniük pedig nem kellett, mert a köztiszteletben álló személyek és a kevésbé köztiszteletben álló személyek nekik nem köszöntek előre... A városban, ahol Sanyi felnőtt, érvényben volt valamilyen titkos hierarchia, ami, hiába államosítás meg kommunista hatalomátvétel, a régi világ értékrendjének változatlan fennállására utalt. A kommunisták ebben az értékrendben sehol sem voltak, még a legalsó létrafokon sem. Ők kívül álltak az értékrenden, ők uralkodtak, s ezt el kellett fogadni, ha beletörődni nem is volt szabad... Sanyi nem tudta, hogy mitől lett valaki köztiszteletnek örvendő személy... Apja azonban felvilágosította, hogy amit a köztiszteletben álló személyekkel kapcsolatban gondol, azok mind badarságok. Az sem igaz, hogy csak gazdag ember állhat köztiszteletben. A köztiszteletben állás sok-sok apró jócselekedet mozaikdarabjaiból állt össze köztiszteletben állássá. Vagyis sokat kell menni ahhoz, hogy az ember köztiszteletben állhasson. Aztán, ha már köztiszteletben áll, akkor az idők végezetéig úgy marad, hacsak nem követ el valami bűntényt, sikkasztást, liliomtiprást és hasonlókat. A köztiszteletbe tehát az ember belenő, mint ápolatlan köröm a húsba. Az az ember, aki tegnap még nem állt köztiszteletben, ma egyszer csak köztiszteletben áll, s talán még ő maga sem tudja, hogy miért. De, természetesen, nem tiltakozik ellene.”¹⁷¹

171 Grendel Lajos: Négy hét az élet. Kalligram, Pozsony, 2011. 15-17.

A szerző ezekkel a sorokkal, amelyeket az új évezred második évtizedében írta le, még az 1950-es évekre gondolt, amikor a városban hirtelen megváltoztak a viszonyok, évtizedes, sőt évszázados hierarchiák, ami nyilván azoknak, akik kiestek azokból, rosszul esett és a soraik összezárásával próbálták reagálni a kialakult helyzetre. A gazdasági-szociális realitás azonban olyan dinamikusan fejlődött, hogy ez már nem volt sokáig tartható. Erre utalt Grendel is néhány oldallal később:

„Ekkorra, a hatvanas évek derekára azonban valami megváltozott a város életében. Nemcsak Nándi bácsi költözött el, hogy új életet kezdjen egy távoli, idegen városban, a jó emberek is kezdtek kihalni, vagy pedig megváltoztak, beszeplősödtek, már nem voltak annyira makulátlanul tiszták, mint korábban, önzőbbek lettek, kicsinyesek vagy éppen nagyképűek, sértődékenyek és hiúk. Minél elegánsabban és színesebben öltözködtek, annál szürkébbé és unalmasabbá váltak belül. A módosabbak már külföldre jártak nyaralni, a tévékészülék már nem volt luxuscikk, ahogy a hűtőszekrény és a mosógép sem. A párházban is lecserélték a régi kommunistákat, mint valami pecsétes ágy-neműhuzatot. A helyükbe lépők fiatalabbak voltak, engedékenyebbek, szívélyesebbek, s megpróbálták úgy viselkedni, mintha köztisztületben álló személyek lennének, holott köztisztületben álló személy már alig akadt a városban, mert nem volt rájuk többé igény. S amióta nem volt rájuk igény, nemcsak a kommunisták kezdtek hasonlatossá válni a nem kommunistákhoz, hanem a nem kommunisták is a kommunistákhoz, s a dolog odáig fajult, hogy a jó embereket egy idő már nem lehetett megkülönböztetni a rossz emberektől, mert valahogy minden ember egyszerre volt jó is meg rossz is, segítőkész meg önző is, legbelül kommunista is meg nem kommunista is. Divatba jöttek a beatmisék, s vasárnaponként Sanyi nem valamelyik parkban vagy cukrászdában randevúzott Katalival, hanem a templomban.”¹⁷²

A rendszerváltás utáni Grendel egyik legnépszerűbb alkotása a New Hont trilógia megteremtése volt. A trilógia kötetei a *Nálunk*, *New Hontban*, valamint a *Mátyás király New Hontban* és a *Tömegsír* című kisregények. A *Tömegsír* igazából utólag, a kiadó és műfordító javaslatára került a má-

172 Uo. 54-55.

sik két mű mellé, és vált ezáltal a trilógia második részévé. A *Tömegsír* című regény csak a szlovák fordításban kapta meg a szerző engedélyével az új nevet: *Hromadný hrob pri New Honte*, azaz *Tömegsír New Hontnál*.¹⁷³ Ezáltal az 1999-ben íródott kisregény másodikként besorolódott a 2001-ben ki adott *Nálunk, New Hontban* és a 2005-ben megjelent *Mátyás király New Hontban* regények közé, pedig látható, hogy a *Tömegsír* magyar eredetije elsőként készült az említett művek közül. Kicsit el is üt a másik két regénytől, hiszen főhőse és egyben a fő színhelye nem New Hont, a sokszínű és az élet útján ügyesen-ügyetlenül botladozó polgárságával, hanem Pozsony és Németország mellett egy kis dél-szlovákiai falu (T. falu). Igaz, valahol a képzeletbeli New Hont közelében. Bár stílusában és humorában nem nagyon lóg ki a trilógiából, tematikájában mégiscsak markánsabban különbözik a többi kisregénytől, azaz kevésbé hasonlít az egyfajta 20. századi kis „honti” történeti eposzként funkcionáló New Hontra vagy a rendszerváltás utáni Mátyás királyos kis korrajzra. A narrátor lelki-testi magánélete is jóval hangsúlyosabb a *Tömegsír*ban.

Az Akasztó-hegy alatt, valahol az Ipolyság, Selmecebánya és Losonc alkotta Bermuda-háromszögben található a kitalált, de egyben nagyon is életszerű és valóságízű, bizarr nevű New Hont városka. A neve alapján arra lehet következtetni, hogy a híres Hont megyében található, de leírása alapján nyugodtan lehetne bárhol a hajdani Bars vagy Gömör-Kishont megyében. A fent említett régiók is bővelkednek néhány ezer főt számláló kisvároskákban, amelyek a lelkük mélyén ugyan tisztában vannak saját településük geopolitikai jelentőségével, de nyíltan azt sosem ismerik el. A prototípusnak is felfogható New Hont nem nagy település, de azért város, nincs köztéri szobra vagy híres szülöttje, de van néhány temploma (legalább egy római katolikus és egy református, de nem lehet kizárni, hogy valahol ott rejtőzik a régen tönkrement, vagy inkább tönkretett kis zsinagóga is). Este nyolc után az életnek semmilyen nyoma nincs, de azért egy darabig ott volt a világ legkisebb McDonaldsa. Egészen addig, amíg a hamburgerhez nem

173 Az ötlet egyébként Karol Wlachovský műfordítótól származott, aki összesen 13 regényt fordított Grendel Lajostól, ezzel is nagyban elősegítve a magyar író szlovákiai recepcióját. Azt utóbbi jelzi, hogy Grendel Lajos már 1986-ban megkapta a Szlovákiai Írószövetség legjobb prózáért járó díját.

szokott new hontiak gyomrának az ellenállása és a McLaczi „laczikonyhája” a maga zsíros, házias pörköltös, tarhonyás és uborkasalátás kínálatával nem vitte pusztulásba a globális kapitalizmus és közétkeztetés eme neves intézményét (legalábbis lokális szinten). A szerző által használt sokatmondó „New” jelző talán a városkának a globalizált világba és a modern korba való beágyazottságára akart utalni. Mert bármilyen messze is fekszik a történelem fővonalától, annak fő vagy utórezgésesei mindig utolériik.

Igaz, nem mindegyik ellenséggel birkóztak meg a helybeliek ilyen sikerrel, mint a hamburgeres civilizáció szálláscsinálóival. Erre leginkább a trilógia utolsó része mutat rá. Pedig jöttek errefelé más ellenállhatatlan erők is – csehek, magyarok, németek, oroszoknak hitt ukránok, mongolok, aztán 1968-ban az oroszok helyett jött magyarok, akik az adott történelmi pillanatban származásuk és nyelvük ellenére mégsem voltak oly kedvesek a helyieknek. 1945 után pedig jöttek a szlovák nyelv közintézményi és köztéri használatát ellenőrző tanfelügyelő ellenőrök, máskor pedig a legősibb mesterséget űző helyi hölgyek és logisztikai háttérüket biztosító helyi leányok szakmai teljesítményét dézsmáló rendszerváltás utáni multinacionális maffiózók. A helyiek pedig megpróbálták mindent túlélni, ami azonban nem mindenkinek sikerült (lásd az oroszok által kivégzett, később az első köztéri szoborral megajándékozott helyi mártírt, Nehéz Gyuszit, aki az első republika alatt – értsd a két világháború közötti Csehszlovákia idején – polgármester volt). Néha-néha az ellenállás jeleit is mutatták a derék new hontiak (lásd a szlovák nyelvnek a privát otthonában és az utcán egyaránt hősiesen ellenálló öreg Bárány Jóska asztalosmestert), de többnyire beláták, hogy a vis maior az mégiscsak vis maior. Így tett az előbb említett mesterember is. A helyi ember büszke a hőstettekre és az ellenálló-képességére, de azért nem megy fejjel a falnak. Amit szégyell, arról pedig nem beszél.

„Ha jól összeverik, észhez tér. Azonkívül a hülyeségeiben következetes, az okosságban pedig következtelen. A bal keze néha nem tudja, mit csinál a jobb, és fordítva. A New Honti ember boldogtalan, de minden nap elhitei magával, hogy boldog. A házastársi hűséget jól titkolt hűtlenkedéseivel teszi szüntelenül próbára. Mindig pénzzavarral küzd, de azért sosem nyomorog. Alapjában véve fősvény, de mások előtt szívesen mutatja magát nagyvonalúnak. A műveltebb New Hontiak olykor

*könyveket is vásárolnak, de nem sietnek azokat el is olvasni. Istenben kevesen hisznek, de templomba még az ateisták is eljárnak. Az idegekkel barátságosak, de csak ritkán őszinték. S majd mindegyiknek van valamilyen rögeszméje vagy mániája...*¹⁷⁴

Nyilván a fenti tulajdonságok nemcsak a new honti vagy lévai, illetve más dél-szlovákiai kisvárosi embereket jellemzik. Grendel itt jóval egyetemesebb emberi vonásokat akart megörökíteni. A rendszerváltás utáni polgármesternek tehát ezeket a geopolitikai, történelmi és mentális tényezőket kellett figyelembe venni, amikor megpróbált eleget tenni a legkényesebb feladatának – megtalálni, pontosabban szólva újratalálni New Hont elveszett eszméjét. Ez nehéznek bizonyult annak ellenére, hogy a polgármester minden reggel nyolc és kilenc óra között, amikor a legnagyobb fordulatszámmal működik az ember agya, ezen törte a fejét. Ilyenkor senki sem zavarhatta, még a telefonját is kikapcsolták. Eszmék nélkül nem lehet élni, vallotta a polgármester azoknak a kétkedőknek válaszolva, akik fel merték tenni azt a kérdést, hogy minek is egy ilyen eszme a Hont megyei kisvároskának.

Mínta a regény szerzője, Grendel Lajos is erre keresné a választ írásában. Miután bölcsebb képzeletbeli polgármesterénél és lelke mélyén ő is magában hordja a mérsékelt éghajlatú, de azért változatos dimbes-dombos barsi és honti tájhoz, a helyi szép lányokhoz, a száraz fehér borokhoz, valamint a nem túl bonyolult, de azért finom és kiadós ételekhez szokott emberek génjeit és mentalitását, csak egy darabig próbálkozik a lehetetlennel. Az író nem viszi kenyértörésre a dolgot. Az elveszett, eltékozolt és eddig még meg nem talált eszme hiánya miatt nem fogja mélybe vetni magát Nándorfehérvár bástyájáról (még a lévai vár valamivel kisebb barbakánjáról sem). Ehelyett inkább humorosan megpróbálja körülírni Dél-Szlovákia e szép, bár sok tekintetben átmeneti – se nem Csallóköz, se nem Palócföld, néha Csehszlovákia vagy Szlovákia, máskor Magyarország, az időben pedig a kapitalizmus, majd a szocializmus és megint a kapitalizmus között hánykódó – térség szegletének mentalitását, mindennapi történetét, az élet nagy dolgaihoz való hozzáállását. A környéken ugyanis sok kis New Hont

174 Kálmán bácsi okfejtése a helyi mentalitásról. Grendel Lajos: Nálunk, New Hontban, Kalligram, Pozsony, 2001, 61.

található, a maga szép és szomorú történeteivel, bölcs és izgága polgárai-
val, valamint rengeteg megoldandó problémájával.

Jellegzetes a grendeli elbeszélések történeti beágyazottsága is. Nyilván-
valóan nem véletlen Király elvtárs álmaiban az egész régió mese- és mon-
davidágára komoly befolyást gyakorló Mátyás-kultusz, a törökvész korszaka
és a végvári harcok hagyománya. Ez nyilvánvalóan nemcsak a szerző
lévai öröksége, hiszen ezek az elemek túllépnek Bars és Hont megyék ho-
rizontján. Fontos, hogy mindhárom kisregény szlovák nyelven is hozzáfér-
hető. (A *Nálunk, New Hontban* című prózájának első fordítását leszámítva,
mindegyiket Karol Wlachovský kiváló fordításában olvashatja a szlovák
közönség.)¹⁷⁵ A szlovákiai kisvárosi magyarság kis tükörképe még inkább
felüdülést nyújthat a magyarországi magyaroknak. Betekintést ad abba a
mikrovilágba, amelyben a határon túli magyarság egy része él, a szlovákok-
nak pedig a magyar nemzetiségű polgártársaik viszontagságos 20. századi
történetébe. Maga Grendel a trilógia fő regényét úgy aposztrofálta, mint a
szlovákiai magyar karnevált, történelmi alulnézetből. „*Álarcosbál, amely-
nek a végén mindenki magával szembesül.*” Ez a karnevál és álarcosbál
azonban túlmutat a szlovákiai magyar közösségen és a mű tulajdonképpen
a kisvárosi közép-európaiság egyik általános érvényű alkotásaként is fel-
fogható.¹⁷⁶

Végezetül visszatérve a címben és a bevezetésben feltett pokolian ne-
héz polgármesteri kérdésre, nevezetesen, hogy mi New Hont eszméje, nem
lehet egyértelmű választ adni. A legelegánsabb válasz az lenne, hogy az
emberség, a maga minden pozitív és negatív oldalával együtt. De hiszen
ezt majdnem minden hasonló településről el lehet mondani. A bölcs kisz-
szerűség? Az okos belenyugvás és a türelem? A humor és az életszeretet?

175 A *Nálunk, New Hontban* című regény első szlovák fordítója Eva Kroupová volt.
A második, egyébként két kiadást megélt fordítást már Karol Wlachovský készítette.
Annak érdekében, hogy megkülönböztethető legyen a két munka, a két fordítás némileg
eltérő címmel jelent meg. Kroupová fordítása szlovákul *U nás v New Honte* címen jelent
meg, Wlachovský fordítása pedig *U nás doma v New Honte*.

176 Šenkár, Patrik: Stredoeurópske motívy v literárnom texte Lajosa Grendela. In: Tradícia
a súčasnosť v maďarskej národnostnej literatúre na Slovensku = Hagyomány és jelen
a szlovákiai magyar irodalomban. Eds. Dobsonyiová, Alžbeta - Šenkár, Patrik. UKF,
Nitra, 2010. 96-106., Šenkár, Patrik: Tragikomické bytie Stredoeurópana v próze Lajosa
Grendela. In: Kultúra a súčasnosť 8. Ed. Andruška, Peter, UKF, Nitra, 2010. 125-135.

A hazaszeretet és a lokálpatriotizmus? A mindent túlélni akarás? Vagy csak egyszerűen az élet – minden megnyilvánulásával együtt? A legtöbb hős élni akart és azt, hogy a többiek is élni hagyják, legalább részben úgy, ahogy ő szeretné. Ez nem csekély kívánság. Élni és élni hagyni ugyan a legszebb kívánságok közé tartozik, de kivitelezése nem olyan könnyű még a szép, dimbes-dombos közép-európai tájakon sem.

A lévai nemzetiségi viszonyok ábrázolása az irodalomban

Léva kétféle értelemben is határvidék. Egyrészt itt ér véget a Párkánytól, illetve Pozsonytól húzódó síkság és kezdődnek azok a dombok, amelyek aztán fokozatosan átmennek a Selmeci-hegyekbe. Másrészt Léva mellett már több évszázada húzódik a magyar–szlovák etnikai határ. A város északi és északkeleti szomszédságában található falvak már sok száz éve szlovák nemzetiségűek. A déli irányban elterülő községek viszont hasonló ideig magyar többségűek. Maga a magyar–szlovák államhatár viszont több tíz kilométerrel arrébb van. Jogi értelemben tehát Léva – az Ipolyságtól, Komáromtól és Párkánytól eltérően – nem határváros. Igaz, a második világháború alatt az volt, de ez a helyzet csak néhány évig tartott.

A magyar–szlovák etnikai határ tehát viszonylag stabilnak tűnik. Más kérdés maga a város nemzetiségi hovatartozása. Az többnyire a hatalmi viszonyokhoz igazodik, legalábbis a 20. században. Cselebi török utazó fentebb már idézett útikönyvében nem foglalkozott ezzel a kérdéssel, hiszen annak abban a korban nem is nagyon volt relevanciája, sem az ő, sem a kortársai szemében. Bél Mátyás Bars megyei összeállítására szintén nem szentel különösebb figyelmet a kérdésnek, csupán lakonikusan konstatálja, hogy Léva lakosai magyarok.¹⁷⁷ Nyilván a városban – az egyértelmű magyar dominancia mellett – különböző nemzetiségű lakosok keveredhettek. A szlovák vidékek túl közel voltak ahhoz, hogy onnan ne érkezzen semmiféle demográfiai utánpótlás. Ez végül megnyilvánult a családnevekben. Itt elég csak az Esterházyak elleni 1787. évi zendülés vezetőjére, Szko-

177 Bel, Matej: I. m. 363.

csik Mihály hadnagyra gondolni, aki szlovák vezetéknevvel rendelkezett, ugyanúgy, mint az a városbíró, aki negyedszázaddal később sokat lobbizott a lévai piarista gimnáziumért (Havrancsek János). Ugyanakkor minden lévai helyi lakos tudja, hogy a vezetéknev „nemzetisége” nem mindig egyezik a hordozója vállalt identitásával. De ez a tény is azzal a folyamatos keveredéssel függ össze, amely évszázadok óta jellemezte a magyar és a szlovák lakosságot.

Mindez azonban nem sokat változtat azon a tényen, hogy 1918-ig Léva alapvetően magyar többségű város volt, ahol a magyar nyelv nemcsak a hivatalokban volt meghatározó, hanem a mindennapi érintkezésben is. Kisebbség nagyobb szlovák szigeteket jelenléte nem mond ellent ennek. Egy ilyen kisebb, öntudatos szlovák közösségről emlékezett meg visszaemlékezéseiben az első szlovák realista író, Elena Maróthy-Šoltéssová (1855–1939), aki 1870-es évek legelején eltöltött néhány hónapot a városban. Ezekről jóval később megemlékezett a nehéz életét összegző életrajzában, amelynek *Az élet hetven éve*¹⁷⁸ címet adta. Igaz, akkor még nem volt író, csupán egy fiatal, alig tizenöt éves lány, aki azért került ide, hogy segítsen a megözvegyült nagybácsikája háztartásában vigyázni annak kicsi fiára.

Max Hudec korábban evangélikus lelkész volt, mint a későbbi író rokonságának jelentős része, de a felesége utáni gyász hónapjaiban úgy döntött, hogy vált egyet és tanári állást vállalt az akkor éppen megalakult lévai állami tanítóképzőben. Léván kétszobás lakást talált magának és Mirko fiának, mégpedig az író szavaival a „*az egyszerű, színtiszta magyar polgárnál*”. A fiatal lány ősszel érkezett Lévára Losoncról. Az idő java részét a lakásban töltötte:

*„Nem nagyon jártam ki a házból, csak néhányszor a templomba és a várromokhoz, amelyek a Zách Kláráról szóló történetből voltak emlékezetes számomra.”*¹⁷⁹

A legérdekesebb megjegyzések azonban nem magára a városra vonatkoztak, hanem a nagybácsikája szlovák érzelmű háztartására. Max Hudec, avagy Hudec Miksa ugyan magyarul oktatta a növendékeit, de egyértelműen szlovákként határozta meg magát. Emiatt a Léván tanuló szlovák

178 Maróthy-Šoltéssová, Elena: Sedemdesiat rokov života. SME Zlatý fond.

179 https://zlatyfond.sme.sk/dielo/314/Marothy-Soltesova_Sedemdesiat-rokov-zivota/1

származású hallgatók gyakran látogatták a háztartását. Közéjük tartozott a később irodalmilag szintén aktív Adolf Svätopluk Oswald, aki akkor már nős volt.

„A bácsikám, nyilván a saját nélkülözésekkel teli diákéveire gondolva, szívesen látta magánál ezeket a hallgatókat és ők is nagy bizalommal voltak irányában. Otthonosan érezték magukat nála, amikor szlovákul beszélhettek vele, illetve a falakon látták nála a kiváló szlovák férfiak portréit, sőt, a Svätopluk és három fiának háromágas képét. Más vendéget egész télen át nem láttuk magunknál, a nagybácsikám kollégái közül sem jött el senki, miután bizonyára ő sem járt náluk a szokásos első látogatáson.”¹⁸⁰

Bár a lévai tanítóképző magyar nyelvű volt, kiegészítő nyelvként eleinte németet és szlovákot is használtak. Az 1872/1873-as tanév végén, augusztus 1-jén például olyan hathetes póttanfolyam kezdődött, amelynek előadás nyelve ugyan magyar volt, de 41 szlovák nyelvű tanító kedvéért a kezdőknél szlovákul is előadtak a kijelölt tantárgyakat.¹⁸¹ Nem szabad elfelejteni, hogy Léva már akkor is a nyelvhatáron feküdt és ez az első tanfolyamok névjegyzékéből is látszik, hogy több szlovák nevű aranyosmaróti, garamszentbenedeki, újbányai, selmecebányai és zólyomi tanulója volt.¹⁸² A fennállásának első negyedszázada alatt pedig 243 magyar anyanyelvű hallgatója és 103 szlovák anyanyelvű diákja is oklevelet szerzett az intézményben. Rajtuk kívül heten németajkúak voltak. Regionálisan legtöbben Léváról és Bars megyéből jöttek (56-56 fő), utána következett a közeli Nyitra és Hont vármegye (53 és 54 végzőssel). 14-en a távoli Trencsén megyéből jöttek, és volt négy líptói diák is. A dominánsan magyar nyelvű Komárom és Esztergom megyékből is jöttek diákok (30 és 9 fő). Sőt, egy-egy bécsi és budapesti illetőségű végzőse is volt az intézménynek.¹⁸³

180 Uo.

181 Renczés Nóra: A Lévai Magyar Királyi Állami Tanítóképző létrejötte. 2. és 4. http://magyarutca.org/nyeomszsz/orszavak/pdf/09_renczes_levai_tk.pdf

182 Uo. 2-3.

183 Kovács Sándor: Bars vármegye közoktatásügye. In: Borovszky Samu: Magyarország vármegyéi és városai. Bars vármegye. Lásd <https://www.arcanum.hu/hu/onlinekiadvanyok/Borovszky-borovszky-samu-magyarorszag-varmegyei-es-varosai-1/bars-varmegye-37EA/bars-varmegye-kozoktatasiugye-irta-kovacs-sandor-3D45/a-levai-alltanitokepzo-3D67/>

Egyébként a másik fontos lévai oktatási intézményben, a piarista gimnáziumban is dolgoztak szlovákul beszélő tanárok és tanultak szlovák diákok, akik itt azonban egyértelműen kisebbségben voltak. A nemzetiségi kérdés ugyanakkor nem játszott fontos szerepet a renden belül. Az 1815-ös alapítástól kezdve amúgy is először a latin volt az oktatási nyelv, a magyar nyelvre való áttérésre csak 1842 után került sor. A Bach-abszolútizmus idején rövid időre német nyelvre kellett áttérni, de 1859-től kezdve megint magyar volt az oktatási nyelv. A Helytartó Tanács ugyan 1862-ben elrendelte, hogy a magyar nyelv mellett szlovákot is kell használni Léván (és Nagyszombatban), de a professzori testület – amelynek ebben a kérdésben volt némi mozgásteret – azt elutasította arra való hivatkozással, hogy csak egy diák szlovák nemzetiségű. Egy évvel később már kettő diákról volt szó, mert Janko Král’ szlovák romantikus költő fia, Vladimír Král’ is a lévai piaristák diákja lett.¹⁸⁴ Az utóbbi később ügyvéd lett Léván, ahol haláláig élt, itt van eltemetve. Az élete vége felé Vladimír helyett az Aladár keresztnévet használta.¹⁸⁵ A gimnázium első tanárai között ketten voltak, akik beszéltek szlovákul. A szlovákul beszélő oktatók száma később még nőtt, hiszen 1825-ben öten beszélték ezt a nyelvet. A 19. század második felében viszont a piarista renden belül is jobban megnyilvánult a magyar nemzetiségi dominancia, és a századforduló táján a szlovákok körülbelül a rendtagok 10%-át tették ki, aminek a szlovákul beszélő oktatók létszámában is meg kellett mutatkoznia.¹⁸⁶ Igaz, ez a kérdés a rend számára nem tartozott a legfontosabbak közé. A lényeg az, hogy aktívabb szlovák nemzetiségi élet nem zajlott az 1919 előtti lévai gimnáziumban, amely nyelvtől és kulturálisan alapvetően magyar volt.

Féja Géza, aki eddig a legátfogóbb képet festette a 19. század végi és 20. század eleji Léva társadalmi viszonyairól, alig vette észre a városban a szlovákokat, noha valószínűleg részben neki is voltak szlovák felmenői, legalábbis anyai ágon. Az édesapja a köznemesi Rák-nemzettségéből származott, amely a Rakovszky családdal együtt ugyanabból a faluból eredez-

184 Vincze, Ladislav: Piaristické gymnázium v Leviciach 1815-1919. In: Pamätnica gymnázia v Leviciach 1815-2015. Red.: Opaterná, Ľubica – Vincze, Ladislav. Gymnázium Andreja Vrábla, Levice 2015. 33.

185 Zátoková, Mária: Slovník osobností levického regiónu. Textovo-bibliografický materiál. Tekovská knižnica v Leviciach. Levice, 2001.

186 Vincze Ladislav: I.m. 38.

tette származását. Ő maga nem igazán látta igazoltnak a két család rokonságát és nagyon büszke volt felföldi magyar protestáns nemesi felmenőire.¹⁸⁷ A tízéves korában elveszített édesapját pedig imádtá:

„Amint kiderült, ez időben ez a férfitípus tartotta erős vállán a hazát, s dőltével a történelmi Magyarország hullott darabjaira... Sok minden magával hozott a mezei ember derűjéből, s valamikor hősi polgárokká fejlődött köznemes ősök szerény, de hajlíthatatlan önérzetéből. Határtalan érzékenysége és szívós kitartása alkotásra hívották, de passzivitása visszatartotta mindennemű kezdeményezéstől, mintha végképpen el akarna múlni vele valami.”¹⁸⁸

Édesanyja származásáról és habitusáról Féja a következőt írta:

„Anyám félig szláv származású volt, karcsú, törékeny, nem mindennapi szépségű leány, de igazán ifjú aszony korában virágzott... Anyám polgári gyökéretű volt, részben idegenből ideszakadt kézmíves polgárok leszármazottja, nem állott mögötte gazdag szövésű történelmi múlt, nem rendelkezett történelmi tudattal sem. Szülei az első sarjak voltak, akik magasabb hivatalnokrétegbe, s a »jó középosztályba« emelkedtek. Anyám ezt a társadalmi helyet és helyzetet túlbecsülte, és jobb ügyhöz méltó elszántsággal védte. Társadalmi vonatkozásban csak »fölfelé« látott, a polgárság feltörekvése nem közönséges hévvel buzogott benne.”¹⁸⁹

Az anyai nagyapját pedig ekképpen látta:

„Ám bohémes, kissé Falstaff-szerű volt anyai nagyapám derűje. Magas, erős, kövér férfi volt, pompásan boltozott koponyával, vidám élvező és »nagytermészetű« ember. Ama szláv típushoz tartozott mely egyetlen lobbanással beleolvadt a magyarságba, s ha élvezőbb alaptermészettel is bírt, semhogy küszködve és szenvedve magáévá élje a befogadó nemzet végzetét, hozzá idomult, vele tartott, nem maradt idegen, elszigetelt atom a befogadó szervezetben. Mint mérnök fél országot bejárta...”¹⁹⁰

187 Féja Géza: I. m. 16-23.

188 Uo. 40-41.

189 Uo. 42-43.

190 Uo. 45.

A családi körülményekre és a származásra nagy hangsúlyt helyező Féja tehát részben vállalta a közelebről nem specifikált szláv származását, úgyszintén a magyarságba asszimilált polgári felmenőit, de egyszer sem említette ebben a kontextusban a szlovák szót. Igazából a helyi kontextusban csak egyszer említette őket, amikor egy olyan helyi vállalkozóról írt, aki Pestről hozatott magának fűrészelő gépet.

„A masina éktelen zajjal működött, s ezenfelül összeesküdtek Neci ellen a kereskényi szlovákok. Ugyanis Kereskény népe járt be a városba fát vágni, télen ebből élt a falu, a városban minden háznak megvolt a maga megszokott favágója, akihez éppen úgy ragaszkodott, mint a kereskényiek a városhoz. A szlovákok megüzenték, hogy agyonverik, gépét pedig Perec-patakba lökik. Fenyegetésük komoly lehetett, mert egyre több kereskényi leselkedett Neci háza körül, szolgálóját egy ízben meg is kergették.”¹⁹¹

Szlovák vonatkozása volt a helyi burzsoázia egyik ellenszenves tagjának is. A könyv szerint Vlcskó Ferencről van szó, akit az író következőképpen jellemezett:

„Am a századforduló idején Zsiga bácsi ellenlábasai kezdtek jelentkezni, élükön Vlcskó Ferencsel, aki ördög tudja honnét került ide, csak annyit tudtuk róla, hogy valaminő jágernek a fia. Hórihorgas, veres képű, nagyszájú, rengeteg ormányú fiatalember volt ez a Vlcskó, kitette a cégtáblát és gyorsan meg akarta hódítani a várost... Legelőbb a kispolgárság körébe furakodott be, vőfélységet vállalt, komának ajánlkozott, a keresztelési lakomákon fényes jövőt jósolt az újszülötteknek, a disznótorokon a polgárság oszlopainak minősítette a korhely vendégeket. Az egész kispolgárság melléje sorakozott, midőn a Zöldkert-kocsma tulajdonosának szende tekintetű és nagyfenekű lányát feleségül kérte... Vlcskó fennen hangoztatta, hogy házasság nem csupán érzelmi kapcsolat, hanem az új idők diadala, átíró rés a társadalmi előítéletek mohos falán. A kispolgárság méltányolta is »bátor lépését« és hozzá fordult ügyével. Vlcskó a mézeshetek után a falvakra vetette magát, tegeződni kezdett lenézett falusi notáriusokkal és borvirágos ábrázatú kántorokkal... Mégis népszerű és keresett ügyvéd lett,

191 Uo. 136.

modora folytán. A népben nagyfokú önérzet élt, mely sokat szenvedett úri gögtől, nyegleségtől, érthető tehát, hogy ez a sógorozó modor levette a lábáról. A szlovák falvakban aratta a legnagyobb sikert, mert tökéletesen beszélte nyelvüket, és a szlovák sovinizta szerepét játszotta, de csak faluhelyt. A »kis Kľofác«, amint a szlovák falvakban becézték, a városban vadmagyar soviniztát alakított, nemzethűbb volt mindenkinél, a nemzetiségeket, melyekkel a magyar nép tökéletes békeességben élt, szőröstől-bőröstől le akarta nyelni, és tekintettel a parasztság s a kispolgárság érzületére a 48-as pártnak korteskedett. Ellenzéki kerületben élt, tehát nem volt kormánypárti, a kormány ugyanis nem adott volna neki annyit, amennyit bülbülszavával az ellenzéki zsebekből kisajtolta. Ám ellenzékiességét valamiképpen ellensúlyozni kellett, ezért tolakodón ájtatoskodott. A legbőszebb templomlátogatók körébe tartozott, naponta misére járt, mindig az oltár közelébe toltta egyre borvirágosabb ábrázatát... Megdöbbentő iramban gazdagodott ez az ember, gyarapodása az első világháború folyamán lett szemet szűrő... Vicskó nagy háborús üzleteket bonyolított le, egyre több ember »került a zsebébe«, lassanként olyanok is kezet szorítottak vele, akik eddig csupán néma megvetésre méltatták. Így törte meg a jeget, most már társadalmi hátvéddel is rendelkezett, tehát még szabadabban garázdálkodhatott... A világháború után a csehszlovák kormány által végrehajtott földreform során a „sovén magyar“ maradék birtokot szerzett úrilakkal, földdel, majorral és téglagyárral. Barátságos viszonyban volt a csehszlovák hatóságokkal, a magyar kisebbségi szervezeteket pedig kerülte, mer »megalkuvónak« ítélte őket. Benesnek udvarolt, és Horthyt várta. Gyakran utazott Budapestre, minden számottevő pártba és egyesületbe befurakodott, mindenütt kisebbségi sorsának mártíriumáról zokogott. Fiait Budapesten juttatta állásba, mert itt volt akkor a nagyszájú álhazafiak Eldorádója. Ő maga városunkban maradt, de a lakosság egyöntetűen ellene fordult. A kisebbségi sorsba jutott magyarokban megnőtt a valóságérzék, napról napra mélyebb megvetéssel sújtották a mindenre képes szerencsefit, gyalázatos ügyei napi szóbeszéd tárgyai lettek, már-már erkölcsi megsemmisülés fenyegette. A döntő pillanatban azonban visszavonult, egy közeli mezővároskába költözött, ahol

még nem ismerték eléggé, s olyan dűlást végzett a hiszékeny magyar parasztok soraiban, mint hajdan a legádázabb labanc kapitányok... Dél-Felvidék visszacsatolása után a magyar rendszer közjegyzői állást juttatott néki, mint méltó oszlopmemberének. A korrajzhoz hozzátartozik, hogy Vlcskó fiai mind más és más magyarosított nevet vettek fel.... Az egyik Verőczei lett, a másik Vakta, a harmadik Vihorláti. A V-betűhöz azért ragaszkodtak.”¹⁹²

Ez a lendületes életpálya leírás azonban nemcsak egy gátlástalan szélhámós és könnyörtelen ügyvéd életére világít rá, hanem egyrészt a Léva környéki vegyes nemzetiségi viszonyokra is. Valamint arra is, hogy a városban, illetve a környékén nem volt teljesen ismeretlen jelenség az identitással való ügyeskedés, továbbá az identitások közötti átmenetek és átjárások, valamint a győztesekhez való igazodás. De ez nemcsak egy lévai sajátosság, hiszen bizonyos mértékig univerzális jelenségről van szó, amely viszont a nemzetiségileg vegyes vidékeken látványosabb.

A szlovák jelenlétet és a szlovák hatásokat a városban végül Féja művében jelezték azok a kifejezések, amelyek a helyi kispolgárság lecsúszó rétegére (azaz „povalacsokra”) és a helyi alkoholfogyasztók egyik kedvenc időtöltési helyére („spekulankák”) vonatkoztak. A szőlőhegyi présházákban pedig „vinkót” lehetett inni.¹⁹³ Szlovákok és szavaik tehát nem voltak idegenek a várostól, csak az innen korán elszármazott író már kevésbé emlékezett rájuk.

Alexander Matuška a lévai tartózkodásának rövid reflektálásában nem foglalkozott a város nemzetiségi összetételével. Egyetlen magyar utalása a „Kati nénire” való utalás egy szlovák nyelvű szövegben. Ebből a szempontból izgalmasabb Jozef Cíger Hronský esete, aki még a magyar érában szerezte meg tanítói oklevelét a lévai tanítóképzőben. Ez azt is jelenti, hogy a városban összesen négy évet töltött, ami nem kevés, különösen nem ebben a korban. Hronský Zólyomról származott, szlovák kisiparos családból, amelynek neve eredetileg valószínűleg németül Ziegerként hangzott. Itt most ez nem érdekes, hanem sokkal inkább érdekes az, hogy a későbbi népszerű autonomista, majd függetlenségi érzelmű szlovák író Léván majdnem

192 Uo. 123-126.

193 Uo. 137. és 141.

elmagyarosodott. Csak az apja határozott reakciója mentette meg őt attól, hogy a vezetéknevét magyarosítsa.¹⁹⁴ Az egyik rövid életrajzában következőképpen emlékezett meg erről a Matica slovenská későbbi vezetője:

„Léván már tökéletes magyar voltam, sőt, az intézet igazgatójának buzdítására új nevet is kérvényezni akartam – Csongorádi nevet. Az ypszilont talán a kegyes miniszter úr engedélye nélkül is hozzáillesztettem volna a nevemhez. Az ügyben írtam apámnak, hogy engedje meg nekem elfogadni F. tanár úrtól a névváltoztatási illetékhez szükséges 1 korona 60 fillért. Az apai válasz rövid volt: professzor úr azt ajándékozhat, amit akar, a nevedet forgathatott, ahogyan akarod, de haza többé ne gyere! Így minden a régiben maradt. Az éves statisztikát megint visszaadták néhányunknak, azért mert a nyilvánvaló értetlenségünkől azt a nyelvet tüntettük fel anyanyelvként, amelyet az anyáktól tanultunk. (Mi nyomorultak!) Igaz, a jövőre nézve legalább már tudtam, hogy mi az anyanyelvem.”¹⁹⁵

Rudnóy Teréz nem sok figyelmet szentelt a nemzetiségi kérdésnek, hiszen nem ezek a viszonyok voltak meghatározóak az írói munkássága során. Ez igaz a Lévát legsűrűbben emlegető regényére, az *Öregember szerelmére* is. Az 1942-ben publikált regény már a magyar érában játszódik le, hiszen pengővel fizetnek benne, illetve a lévai piacok Pásztóra viszik az árujukat, nem pedig az egyes szlovák városokba. Szlovákok gyakorlatilag nem szerepelnek ebben a műben, ahol elvétve viszont mégiscsak lehet találkozni a szlovák eredetű kifejezésekkel. Ilyen a szlivovica és a sopa. Más szlovák hangzású elem nincs a regényben.¹⁹⁶

A következő szlovák szerző, aki a munkáiban reagált a lévai lét vegyes nemzetiségi összefüggéseire a korábbiakban már bemutatott Andrej Chudoba (saját néven Ondrej Hudoba) volt, aki Léván járt általános, később pedig polgári iskolába. 1945 és 1949 között pedig elvégezte a lévai állami tanítóképzőt, amelyben eltöltött éveiről 1993-ban egy külön regényt is írt. Annak pedig számos nemzetiségi és interetnikus vonatkozása van.¹⁹⁷

194 Součková, Marta: Kalendárium života a diela. In: Jozef Cíger Hronský – Prózy. Kalligram, Bratislava, 2008.

195 Životopis. In: Jozef Cíger Hronský. Dielo III. Tatran, Bratislava, 1993. 517-518.

196 Rudnóy Teréz: Öregember szerelme. Regény. Dante, Budapest, 1942. 165.

197 <http://www.andrej.chudoba.szm.com/zivot.htm>

Részben már korábban is szó volt azokról. A szerző azonban a *Csoda a világ végén* című szlovák nyelvű regényben túllépett az iskolája keretein és tágabban mutatta be a problematikát. A munkájában sűrűn emlegeti az elkobzott magyar cégekbe rendelt szlovák nemzeti gondnokokat, akik megpróbáltak integrálódni a városi életbe, megemlíti azt az iskolaigazgatót, aki egy ideig azért volt távol, mert Magyarországon toborozta az áttelepülni szándékozó szlovák repatriánsokat. A művében olyan helyi hölgyet is megörökítette, aki 1938-ban azért volt kénytelen távozni Léváról, mert férje a csehszlovák oktatási rendszerben működő tanár volt.¹⁹⁸ De sűrűn emlegette a minden rendszert átvészelő Máry tanár urat, aki a magyar és szlovák érában is tanár volt. Sőt, később ő lett a magyar tanárok szlovák nyelvtudását ellenőrző bizottság elnöke.

„Máry ugyanis annak a vizsgabizottságnak az elnöke, amely előtt a magyar tanároknak az úgynevezett kiegészítő vizsgát kell tenniük a szlovák nyelvből. És miután egyik szlovák tanár sem beszélt magyarul, a matematika és kémia tanár vált pótolhatatlan nyelvi szakértővé. A magyar tanárok a pótolhatatlanságát megfelelően értékelik is és senki sem merészkedett elmenni hozzá vizsgázni egy üveg jó bor vagy tüzes eperpálinka nélkül. A született pedagógus és diplomata Máry egyszerűen tudta, hogyan kell megközelíteni azokat a kollégákat, akik elhanyagolták az államnyelvhez való viszonyukat. Máry addig vizsgálgatta és vizsgáztatta a kolléga urakat, amíg ki nem derült, hogy megfelelően bírják azt a borzasztó szlovák nyelvet.”¹⁹⁹

Ennél azonban keményebb dolgok is történtek az akkori Léván, illetve Lisicén. Ilyen volt mindenképpen a magyar lakosság kitelepítése, a reszlovakizálás és a Magyarországról érkező repatriánsok fogadása.

„Egyébként abban az évben jóval kevesebb polgár jött el a lakomára, mint máskor, mert a kezdődő lakosságcsere megzavarta az addigi nyugodt polgári életet. Keveseknek volt ilyenkor kedve kirándulni és szórakozni... A Pünkösöd (már június volt) után a város forrongott, mint egy vulkanikus katlan. A vasútállomáson a biztonsági szervek tagjai járőröztek, felügyelték a város és környéki magyar családok

198 Chudoba, Andrej: *Zázrak na konci sveta*. Slovenský spisovateľ. Bratislava, 1993. 95.

199 Uo. 78.

kitelepítését. A Vivat klubban pedig dúltak a Vinco és Virgil közötti viták. Négyvérű Virgil nem fogadta el az áttelepítéseket, miközben partizán Vinco szilárdan meg volt győződve arról, hogy a magyar nacionalisták és irredentisták kitelepítése az igazságos bosszú aktusa. Nem felejtette el megjegyezni, milyen erőszakos cselekedeteket követtek el horthysták a felföldön. Erre Virgil viszont azokkal a friss atrocitásokkal válaszolt, amelyeket az új hivatalok a felszabadított területeken követtek el. A szópárbajaik rendszerint döntetlenül végződtek.²⁰⁰

Nyilvánvalóan ennél jobb hangulatú volt a szlovák áttelepültek fogadása: „Üdvözljük a magyarországi szlovákokat! Üdvözljük a visszatért testvéreinket!» A száraz és meleg szélben menetelünk a kiszáradt, de a nemzeti zászlókkal feldíszített városon keresztül. A vasútállomáson beolvadunk tarka-barka tömegbe... Négy óra körül végül elhangzik hosszú síphang, a türelmetlen tömeg izgatottan megmozdult, hallani lehetett vasutasok figyelmeztetéseit és parancsait... látjuk milyen bizonytalanul szállnak le a vasúti kocsikról először a kopott ingekbe öltözött széles gatyájú férfiak, egyesek vászoncipőkben vannak, mások bakancsban és kéknymtatásos ruhákban. A férfiak után óvatosan és kissé ijedten leszálltak a hosszú, de nem túl formás szoknyákban lévő nők, utánuk pedig kifakult ingekben és toldozott-foltozott nadrágokban lévő gyerekek. Skandalunk az üdvözlő jelszavakat, azok azonban nem úgy hangzanak, ahogyan szeretnénk. Mégiscsak meggyötört minket a forróság és a hosszú várakozás, és meglepett minket a visszatértek külseje is – mégsem számítottunk a szegénység és nyomor ilyen tankönyvszerű képére. Úgy tűnik, hogy ez a váratlan benyomás megtévesztette a nézőket, a tisztviselőket és a szónokokat egyaránt...²⁰¹

Léva és környéke folyamatosan visszatérő motívumot jelent a bakabányai lakóhelyű Andrej Chudoba regényeiben és novelláiban. A szlovák szerző írásai valóban a helyi (általános barsi és részben lévai) körülmények, hangulatok, színek és ízek jó ismeretéről tanúskodik. A nemzetiségi kérdést néha meglehetősen intim környezetbe volt képes becsomagolni. Legjobb példa erre az írói alteregó, egy negyvenes éveiben járó férfi nyári (be-

200 Uo. 266-267.

201 Uo. 280-281.

teljesületlen, de akkor is kellemes) flörtje egy nála jóval fiatalabb vidéki lánnyal, akivel a tömegközlekedési eszközre várakozva ismerkedett meg. A környékbeli lányról kiderül, hogy magyar. Nem ez a novella gerinces témája, de a jelen fejezet szempontjából mégiscsak fontos. Egyebek mellett azért is, mert a némi vita és feszültségek ellenére, nem érződik benne igazi konfliktus.

„Nem gondolom azt, hanem tudom. Petőfiből érettségiztem. – Ön magyar? – A zöldes szeme rögtön besötétült. – Igen. Az vagyok. A születésemről,, Netán van kifogása ez ellen? – Klárrika, miért rögtön ilyen támadólag? Csak azért kérdeztem, mert meglepett engem. Korábban semmilyen olyan információt nem regisztráltam, amely elárulta volna magát. Jobban beszél szlovákul mint én. – A magyar gimnáziumban jó szlovák tanárom volt. Mellesleg, született szlovák volt és magyarul úgy tanult meg, ahogyan én szlovákul – azaz a könyvekből. Az hozta miniket közelebb egymáshoz... Tudja, mi magyarok tulajdonképpen olyanok vagyunk, mint indiánok. Úgy élünk itt, mint egy nagy rezervátumban, más népekkel körbevéve. – Klárikán, kérem, ki mondta ilyeneket magának? – Senki, ez tőlem származik. Én így érzem. – Értem magát, de azt hiszem, hogy az csak önámítás. Néhány magyar szeret tragikus tükörben látni magát. Gyakran azonban csak azért, hogy önmagukban indokolják meg a lóerős gögjúket. – A hatyúra jellemző melle élesen megfordult, a zöld szeme szikrázott. – Gúnyolódik velem? – Isten ments Klárikám, csak az nem. Csak szó szerint idéztem Önnek Ady önéletrajzát. Ez a komor szimbolista volt tulajdonképpen az egyetlen, aki fenéig átérezte azt, amit maga bekerítésnek nevez – azaz a magyarság tragikus őskomplexumát. Hát, hadd mondjak egy parafrázist: ha százszor elhivatottak a magyar messiások, akkor a magyar tragikusok annál is százszor tragikusabbak. Maguk körül terjesztik a tömeges asszimiláció vízióját, a tömeges pusztulás rémét és a kollektív halál pszichózisát. Már kétszáz éve fújják a riadót. Bocsássa meg nekem, de nekem úgy tűnik, hogy Ön is valahol meghallotta ezeket a tam-tam dobokat. – Mélyen és komolyan szemembe nézett. – És nem igaz, hogy a magyarokat asszimilálják és az sem, hogy kihalóban lennének? - Az első szerintem, így egymás között, többé-kevésbé szükségszerű. A má-

sik nem szükség szerű, de sajnos igaz. Magyarok például az ötvenhatos sikertelen forradalom után, valamilyen kétségbeesett daczból, abba hagyták a gyerekcsinálást. Az a híres magyar öntudat olyan, mint egy üres virág, hiányzik belőle biológiai aktivitás.... Mellesleg hány gyereket szeretne? De úgy őszintén."²⁰²

Érdekesen közelítette meg a nemzetiségi kérdést Anton Hykisch a korábban már idézett *Atomnyár* regényében. Hykisch Lévája alias Pohroncēja délies ugyan, de már nem dominánsan magyar. Inkább etnikailag kevert városról van szó, amelyben különféle történelmi és kulturális-szellemi lerakódások találkoznak. Az üzletek feliratai még kétnyelvűek (ami egyébként azóta megváltozott), a városban még gyakorta lehet hallani magyar nyelvet, vagy legalábbis ferdített lévai szlovákokat. E hibrid jellegről tanúskodnak az Újtelep lakosainak magyarul, szlovákul és németül csengő nevei, ami mellett nem volt ritka, hogy a szlovák hangzású neveket magyar átírásban jegyezték és fordítva (például a Skolnyík és a Školník család). Léva/Pohronce villanegyedének leírásakor a szerző következő expresszív szavakat használja:

*„E fehér falak mögött vannak tehát azok a kipreparált feleségek, nem a romantikus szőlőhegyek sötét üregeiben. Itt a környező falvak egészséges leányai, szlovákok, magyarok és gyönyörű keverékek élnek, cigány, mongol, avar, török, zsidó vagy örmény vérrel feldúsítva...”*²⁰³

A helyi szlovákokon és magyarokon kívül élnek itt még a Magyarországról áttelepített szlovákok. A szerző megemlékezett a kiirtott zsidó közösségről is, amely az ő regényében már nem kapott semmilyen szerepet. Kissé furcsán hat viszont egyik megjegyzése az Újtelep társadalmi jellegéről: *„Itt az Auschwitzban elgázosított vagy az izraeli kibucokban gőzölő néhai Blumok, Popperek, Gebauerok, Friedmannék, Kohnok házai állnak.”*²⁰⁴ Mindent azonban, amit Hykisch a nemzetiségi kérdéstről elárul, csak úgy mellesleg teszi. Nem ez a kérdés volt ugyanis a regényének központi eleme. Valószínűleg az 1980-as évek végén növekvő magyar–szlovák feszültsé-

202 Chudoba, Andrej: *Noc sa plavou Indiánkou*. In: Chudoba, Andrej: *Sneh a havrany*. Bratislava, 2002. 114-115. és 121.

203 Uo. 85.

204 Hykisch, Anton: I. m. 86.

gek idején nem is akarta nagyon exponálni ezt a kérdést a késői szocialista Csehszlovákiában.

Pavol Rankov sokat méltatott és díjazott regényében a nemzetiségi kérdéshez való más alkotói hozzáállással lehet találkozni. Igaz, Rankov a regényét teljesen más korban írta, mint Hykisch. Szlovákia akkor már nemcsak az államszocializmuson, hanem a Vladimír Mečiar kormányfő tekintélyelvű próbálkozásain is túl volt. A multikulturalizmus – sajnos úgy néz ki, hogy csak rövid időre – népszerűvé vált akkoriban. A szerző viszonylag sok figyelmet szentelt a nemzetiségi kérdésnek, amely a regény fő cselekménye számára egyfajta háttérként szolgált. Az írása ugyan nem mentes bizonyos kliséktől, ugyanakkor nem is félős és elfogult.

Sokatmondó már a főhősök nemzetiségének a kiválasztása is. Az olvasó megismerkedik a cseh Jan Bizek, a magyar Rónai Péter, a zsidó Gabriel (Gábor) Rosenberg és a szlovák Mária Belajová szövevényes történetével. Tény, hogy Mária Belajová a férfi főhősöknél sokkal passzívabb és irodalmilag kevésbé kidolgozott alak. Mária a közös műzsa, illetve a közös szerelmük statikus szerepét játssza itt. Ugyanakkor Rankov éppen az ő családjának az identitását, illetve sorsát használja fel a szituáció komplikált-ságának bemutatására. Mária apja, a szintén kétnyelvű Belaj úr ugyanis meggyőződéses kommunistaként az első bécsi döntés után a Nyilaskeresztes Párt tagja lett (tehát nyilas), de csak azért, hogy eredeti pártját tájékoztassa szándékaikról. Ezért használta a magyar uralom alatt a Belaj vezetéknév helyett a Belait. Az eredeti nevéhez viszont hamar visszatért. Számára azonban nem a nemzetiségi identitás, hanem a világnézete a fontos, ami logikus is.

Az író különböző nyelvi eszközökkel igyekszik hangsúlyozni a magyar nyelv és kultúra jelenlétét Léván és Dél-Szlovákiában. Időnként (1939–1945 között) magyar (vagy cseh zsargon) formában használja egyes alakok keresztnév-változatait, a magyar hatalom jelenlétének hangsúlyozására pedig a városban és környékén az egyes városok és falvak magyar megfelelőit (az első köztársaságbeli Levice 1938 után Léva lesz, Nové Zámky – Érsekújvár, Šurany – Nagysurány stb.). Ez az eljárás egyébként viszonylag önkényesnek hat, és némiképp zavaró is, mert a szlovák szövegben nem eredményez szerves hatást. Érdekes ugyanakkor, hogy a regényt magyar

nyelvre átültető Mészáros Tünde műfordító hasonló megoldást választott, nyilván nem véletlenül. A csehszlovák korban Gabriel névre hallgató egyik főhős a magyar érában Gáborrá válik, aztán megint Gabriel lesz. Nemcsak a Léva lesz a csehszlovák korszakban Levice a magyar szövegben is, hanem Nové Zámky (Érsekújvár) és a közeli Selmezbánya, azaz Banská Štiavnica is. A Nyilaskeresztes Párt tagjait Rankov következetesen *nyilasok*-nak nevezi, vagyis a szó magyar alakját használja. Rankov ezenkívül még egész sor magyar szót és kifejezést ismer és használ — *srácok, drágaság, kutya-kölyök, úzás* stb. Néha fordítás nélkül idéz politikai jelszavakat és korabeli graffitit (például a revizionista *Mindent vissza*). Ezek a kifejezések azonban a nem déli kötődésű olvasónak egyáltalán nem magától értetődőek. Előfordulnak a regényben fordítás nélküli általános és történelmi háttér nélküli magyar mondatok is (a 26. oldalon például *részeg, mint a csap*, a 31. oldalon *nem zsidó üzlet* szófordulat és így tovább). Ez nyilván tudatos döntés volt az író részéről, amelyet tiszteletben kell tartani.

A lévai lét egy teljesen más aspektusára világított rá Csáky Pál főhőse a fentiekben már idézett *Harmatos reggelek álmai* című dokumentum-regényében. Ez a szempont nem általános érvényű a város minden lakosára, hanem csak a magyarokra vonatkozik, illetve arra, hogy azok alulnézetből hogyan élték meg az egyes történelmi változásokat. A magyarok 1938-as bevonulása örömteli eseményként van leírva a regényben:

„A magyarok bejövetele, az a szép őszi nap is itt él az emlékeimben annak ellenére, hogy csak nyolcéves voltam. Ez önmagában mutatja, hogy jelentős eseményként éltük meg, ha gyerekként ennyire megmaradt bennem. A ladányi úton vonult be a honvédség; a város aprajánagyja várta őket. Újból magyarok leszünk, örvendeztek az emberek, s hogy, hogy nem, egyszerre annyi magyar zászló került elő, amennyit ez a város még nem látott.”²⁰⁵

Utána jöttek a sűrű hétköznapok, amelyek ha nem is változtatták meg egy ideig az alapvető érzéseket, mégiscsak árnyaltabb képet eredményeztek:

„Az akkori érzéseinket persze, nagyban befolyásolhatta az otthoni indíttatás, mert ha visszagondolok, azt is elmondhatom, hogy a cseh katona elegánsabb volt, jobban felszerelt, motorizált. A magyar had-

205 Csáky Pál: *Harmatos reggelek álmai*... 67.

*sereg szekerekkel meg lovakkal jött, az egyenruhájuk, a fegyverzetük is egyszerűbb volt, de akkor ez nem számított, akkor a lelki élmény volt a meghatározó.*²⁰⁶

Aztán jöttek az első személyes tapasztalatok, például a helyi gimnáziumban:

*„Bennünk volt a kettőség a hovatartozásban is. 1938 után itt, a szülőföldünkön is éreztették velünk, hogy mi nem olyan magyarok vagyunk, mint az anyaországiak. Ezt gyerekként is megéreztem, harmincnegy után ugyanis lecserélték itt a hivatalnoki és a tanári kart is. A polgáriban ugyan maradtak néhányan a régi gárdából, de a gimnáziumban szinte senki. Akik a helyükre jöttek, azokkal távolról sem sikerült olyan bensőséges viszonyt kialakítanunk, mint az elődeikkel. Arrogánsabbak voltak az új hivatalnokok, beképzeltebb volt az anyaországból jött pedagógusok némelyike is. Egyik-másik diáktársamat gyanúval méregették, némelyikükkel apjuk balos beállítottsága, másokat szlovák nemzetiségük miatt. Az az igazság, hogy az első csehszlovák időkben is tudtuk egymásról, ki kicsoda, ám az ideológiai vagy nemzeti hovatartozás akkor nem tűnt annyira fontosnak. A cseh időkben valahogyan természetesnek tartottuk, hogy magyarok vagyunk, így ellenzékiek is, s ezt a hatalom is elfogadta. A politikai nézetkülönbségeket is jobban tolerálták. Furcsa módon a visszacsatolás szembesített ezekkel a kérdésekkel, bár a jelenség valószínűleg azzal is összefüggött, hogy a magyarok alatt nehéz, háborús viszonyok között éltünk.*²⁰⁷

Az idézett szövegből plasztikusan kidomborodik egy sokak számára idegen, de mégis polgári demokratikus és egy sajátjának vélt, de nacionalista, illetve kissé régies és rendies állam hétköznapijai közötti különbség. A szlovákiai magyaroknak emiatt nagyon kellett csalódniuk, amikor személyesen ismét találkoztak a csehszlovák állammal. Az ugyanis 1945-ben teljesen más arcot mutatott feléjük: a brutálisan nacionalistát és kirekesztőt. Némi változás csak a kommunisták hatalomátvétele után következett, legalábbis nemzetiségi téren. Csakhogy ez a korszak más, nem kevésbé súlyos problémákat hozott magával. A szlovákiai magyarok kulturálisan és oktatásilag

206 Uo. 67.

207 Uo. 70-71.

mégis levegőhöz jutottak és fokozatosan emancipálódtak. Mindez azonban diktatórikus körülmények között zajlott, tehát limitált volt a hatása.

Csáky dokumentumregényének főhőse is ebben az időszakban el tudta végezni a lévai tanítóképzőt, immár szlovák nyelven, de magyar tanítói képesítéssel.

„1949-ben újra megnyitották a magyar iskolák, tanítani azonban nemigen volt kinek bennük. A háború után a tanítóságot, mint a néphez legközelebb álló értelmiségi réteget, az elsők között űzték el innen. Üresen, vezéregyéniségek nélkül maradtak a falvak. Torzult demokrácia palástjába bújt kisstilű nemzetállam-építők próbálták meg ráerőszakolni a népre a szlovák iskolákat, de ez csak ellenérzéseket váltott ki, a gyerekek nem tanultak meg jóformán semmit. Az új hatalom képviselőinek, bármennyire nem szerették is a magyarokat, rá kellett jönniük: nem tudnak megszabadulni tőlünk, a helyzetet valahogy kezelniük kell. Felhívást intéztek tehát a magyar ifjúsághoz, hogy aki elvégezte a polgári iskola vagy a gimnázium négy osztályát, jelentkezhet kétéves átképzésre, amely érettségivel végződik és tanítói képesítést ad alsó tagozatra. Egy ismerősöm felkeresett ekkor, nem mennék-e én is erre az átképzésre. Mivel a tanítói pálya mindig is vonzott, igent mondtam. Egy évig hetenként három este jártunk képzésre, ezt nyáron hathetes tanfolyam követte. Szép emlékek fűznek ehhez az időszakhoz: ott tanultam meg a pedagógia alapjait, ott ismerkedtem meg a jövődöbelimmal, s egyébként is sok új barátságot kötöttem. Amikor másodikosok lettünk, annyira szükség volt tanítókra, hogy aki akart, már képesítés nélkül is elmehetett tanítani, ami mellett persze, tovább végezte az iskolát.”²⁰⁸

A szlovákiai magyarság 1960-as évekbeli identitására és helyzetére nézve a dokumentumregény a következő érdekes megállapítást tartalmazza:

„A hatvanas évek azonban közösségünk életében a nagy törést hozták el. Ez az időszak a magyar szellemi szférából való eltávolodást és a csehszlovák valóság felé fordulást jelentette számunkra. Amíg az addigi generációk egyértelműen magyar fejjel, magyar koordinátákban gondolkodtak, a hatvanas évek második felében ez megváltozott: magyar fejjel bár, de csehszlovák relációkban kezdtük keresni népcsoportunk lehetőségeit. A szocialista tábor viszonyai, a két szomszédos ország

közötti elszigeteltség és a mindkét oldalon bekövetkezett nemzedék-váltást okozhatta, hogy gondolkodásunk súlypontjai átrendeződtek... Egyre kevésbé értettük az ottani valóságot, egyre inkább eltávolodtunk az ő világuktól. Ez a folyamat persze kölcsönös volt. A hatvanas években váltunk számukra magyarul beszélő csehszlovákokká, akkor, amikor maguk is – jobb híján – gulyáskommunista önmagukba fordultak... Az egész magyar társadalom deformálódott ettől, az értéktelenség kiszolgáltatottabbá, manipulálhatóbbá tette mindnyájukat. Mi pedig mit tehettük? Mi, kiszolgáltatotként a kerítésén túlra szorultak? Megpróbáltuk újrafogalmazni magunkat a megváltozott helyzetben. – bár az igazság az, hogy mi is identitászavarokkal küszködtünk. Számunkra, akik az akkori közélet új nemzedékének számítottunk, persze világos maradt, hogy a magyar glóbusz részei vagyunk, még akkor is, ha eme elv gyakorlati megvalósításával gondjaink adódtak.”²⁰⁹

Ezek ugyan összmagyar folyamatok voltak, amelyek ezen belül az egész szlovákiai magyarságot érintettek, de mindez igaz volt Léva vonatkozásában is. Itt a helyzetet az etnikai határ közelsége is súlyosbította, mert a város valóban a több évszázados etnikai törésvonalon fekszik, ami nyitottabbá, a más nyelvű kultúra iránt fogékonyabbá teszi a helyi lakosságot. Annak minden előnyével és hátrányával együtt.

A lévai kisebbségi magyar létnek volt még egy érdekes és egyben lélektanilag nehéz pillanata, mégpedig 1968 augusztusa. A többi csehszlovák városhoz hasonlóan az emberarcú szocializmusért és a reformokért lelkesező Lévát ugyanis nem a Varsói Szerződés szovjet, hanem magyar katonái foglalták el. Ezzel egyeseket dilemma elé állítottak – demokrataként szomorkodjanak emiatt vagy magyarként inkább örüljenek neki. Megint Gren del Lajos volt az, aki a *Négy hét az élet* regényében írói módon finoman és egyben szórakoztató módon meg tudta fogalmazni ezt a kettőséget:

„De előtte volt még a hatvannyolc furcsa, rövid életű paradicsoma, a legcsalókébb délibáb valamennyi korábbi és későbbi délibáb közül. Ez a délibáb nemcsak az apját és őt, hanem szinte az egész országot megtévesztette. Olyannyira, hogy amikor ebből a szinte már karnyújtásnyira tündöklő paradicsomból egy nyár végi hajnalon tankok és

209 Uo. 98.

harckocsik dübörögtek elő, egy pillanatig ezek tűntek káprázatnak, amíg a fojtó füstjüknek és éktelen csörömpölésüknek a vaskos realizmusa nem állította helyre a rendet a megzavarodott fejekben és lelkekben... »²¹⁰

A regény főhősének apja, aki köztisztviselőként álló magyar érzelmű és alapvetően antikommunista helyi lakos volt, a megszállás hatása alatt úgy döntött, hogy szolidaritását fejezi ki a járás reformkommunista vezetőivel.

„A megszállás harmadik napján apjából kiszállt az előző napi búskomorság, végül is két napig nem történt egyetlen tragikus esemény sem. Apja kezdeti indulatait az is csillapította, hogy a várost nem szovjet katonák szállták meg, hanem magyarok. »Velük lehet beszélni«, noha a katonák nem szívesen álltak szóba velük, de az első nap nagy riadalmát követően mégiscsak oldódni kezdett a feszültség, s bár a munka a hivatalokban és üzemekben akadozott, az élet kezdett visszatérni a rendes kerékvágásba... Bizonyára ezeknek a kedvező fejleményeknek volt köszönhető, hogy a megszállás harmadik napján apja drámai elhatározásra jutott. »Elmegyünk a pártbizottságra. Hadd lássák, hogy mi, nem kommunisták is velük vagyunk most.« Aztán minden másképp lett, mint képzelték... A szobában három férfi tartózkodott, két magyar katonatiszt és egy ingujjra vetkőzött, nyúlánk, szemüveges fiatal férfi, akiről később megtudták, hogy a pártbizottság másodtitkára. Kártyáztak. Nem csoda, hogy ettől Sanyi apja kizökkent a patetikus szerepéből, s úgy tűnt, mintha hirtelen a bátorsága is az inába szállt volna. »Bocsánat, talán majd máskor...« A másodtitkár azonban fölpattant az asztaltól, elébük sietett, és valósággal betuszkolta őket a szobába... »Mi járatban vannak?« – kérdezte meg végre a másodtitkár azon a nyájas hangon, amelyen csak egy király tud szólni az alattvalóihoz, vagy kommunista a másik kommunistához, mielőtt másnap az akasztófára küldené. Sanyi apja sosem volt a köntörfalazás bajnoka, most azonban elővette a jobbik esztét. »Az első titkár elvtárssal szeretnénk beszélni.« A két tiszt összekacsintott, a másodtitkár pedig akkorát sóhajtott, mint őszidőben a szél Vilma néniék házának kéményében. »Ő most lent van a pincében.« »Akkor megvárnánk...« mondta Sa-

210 Uo. 121.

nyi apja. A másodtitkár azonban csak gondterhelten hümmögött. »Ő most egy ideig még a pincében marad. Be kell érniük velem. A magyar elvtársak előtt nyugodtan beszélhetnek. Ők barátokként jöttek.«... Sanyi apjába pedig belebújt az ördög, és támadásra sarkallta. »Odakint az emberek meg vannak zavarodva« – mondta, holott erre semmi felhatalmazással nem rendelkezett... »Na és mit akarnak az első titkár elvtárs tudomására hozni?« – kérdezte a másodtitkár, miután visszatérték belé a szavak. Sanyi apja izgett-mozgott a székén. »Csak elmondani, hogy maguk mellett állunk. Hogy szolidárisak vagyunk magukkal.« A másodtitkár ugyan nem fakadt könnyekre, de nyilvánvalóan jölesett neki a nép ily egyértelműen kinyilvánított bizalma, még ha az esetben egy osztályellenség torkából hallatta is a szavát. A tiszteteket pedig érthető okokból nem hatotta meg Sanyi apjának hűségnyilatkozata. Varga elvtárs az egészre csak annyit mondott: »Amint helyreáll a rend, hazamegyünk.« Sanyi apjába azonban újra visszabújt az ördög (vagy ki sem bújt belőle), s olyan szavakra ragadtatta, amelyeket nyomban megbánt. »A fene se hívta magukat, de ha már itt vannak, ne siessenek annyira.« Sanyinak úgy rémlett, Zelenák elvtársnak ekkor megrebbent a fülcimpája, mint az elefántoké, amikor legyezik magukat, a másodtitkárnak pedig leesett az álla... »²¹¹

Azokról a szomorú augusztusi napokról írt a visszaemlékezéseiben a lévai járás egyik vezető kommunista funkcionáriusa, Štefan Uhnák is. Annak ellenére, hogy a művét már a rendszerváltás után írta meg, Uhnák potenciális ellenforradalomként értelmezte az 1968-as eseményeket. A visszaemlékezése azért fontos, mert egy párttisztviselő szemszögéből írta le azokat a napokat. A leírásából meg lehet tudni, hogyan tárgyaltak a bevonuló Magyar Néphadsereg rétsági ezredének katonai és politikai vezetőivel, azoknak mik voltak a prioritásai, illetve milyen repedések léteztek a helyi kommunista vezetők között is. A magyarul nem beszélő Uhnák a tolmácson keresztül kommunikált a magyar katonákkal, akikben nem látott ellenséget, bár ahogyan megjegyezte, a kisleányok kissé csalódtak, hogy Lévára nem orosz, hanem „csak” magyar tankok érkeztek. A helyi kisebbségi lakosok érzéseire tulajdonképpen csak egy rövid és szubjektív mondatban reagált:

211 Uo. 123-127.

„Miután Lévára Magyar Néphadsereg érkezett, régi lévaiak azt úgy értelmezték, mint a régi magyar hatalom visszatérését. Egyesek örültek, mások szidalmazták a katonákat, hogy miért jöttek.”²¹²

Uhnák olvasmányos stílusban megírt visszaemlékezései más szempontból is érdekesek. Egyrészt sokat jeleznek a városi és járási párt és tanácsi szervek államszocializmus alatti működéséről, másrészt itt-ott kitérnek a nemzetiségi viszonyokra is. Uhnák nem Léván, hanem a közeli Szöllösön (Rybník) született. A szülőfaluja, amelyről szép szavakkal emlékezik meg a memoárjában, azon Léva környéki falvak közé tartozik, amelyek egyértelműen szlovák jellegűek. 1968 után egyébként a városi és járási vezetőréteg jelentős része éppen ebből a térségből érkezett. Bizonyos nemzetiségi paritásra azonban a sajátos kommunista korporativizmus jegyében akkor is ügyeltek. A járási nemzeti bizottságba (a magyar tanácsok csehszlovákiai megfelelője) beválasztása kapcsán Uhnák a következő szavakkal jellemezte az 1960-as években uralkodó belső állapotokat:

„A plenáris ülés előtti utolsó hetében a magyar nemzetiségű tisztségviselők részéről intrikákra került sor a személyem és a jövőbeli funkcióim ellen. A Járási Nemzeti Bizottság elnökének a szlovák nemzetiségű Martin Bešinának kellett válnia, a mezőgazdaságért felelős alelnöke pedig a szintén szlovák nemzetiségű Ján Bukoven volt. Az iparért és egészségügyekért nekem kellett volna felelni második alelnökként. A Járási Tervbizottság elnökének Ján Laukonak kellett volna lenni, aki magyar nemzetiségű volt. Korábban a kálnai Városi Nemzeti Bizottság titkára volt. Neki és a hozzá hasonlóknak viszont nem tetszett ez a tisztség elég jónak, azért azzal a követeléssel mentek a Szlovákia Kommunista Pártjának Járási Bizottságára, hogy ő legyen az alelnök, én pedig a Járási Tervbizottság elnöke. Nekem gyakorlatilag mindegy volt az egész, mert nem volt sok elképzelésem egyik tisztségről sem. A választás során sok került a követelt változásokra. És az helyes is volt, mert a járás választóinak egyharmada magyar nemzetiségű volt. Amennyiben beszéltünk a lenini nemzetiségi politikáról, akkor a magyar elvtársaknak joguk volt ehhez. Erről azonban

212 Uhnák, Štefan: Návraty do nenávratna. Eko-konzult, Levice, 2011. 161-162.

azoknak az elvtársaknak is tudniuk kellett volna, akik elkészítették a jelölőlistát és javaslatokat tettek a konkrét elvtársak nevére."²¹³

Apróságként szerepel még Uhnák visszaemlékezéseiben azon mulatságnak az emléke, amelyet egy nyitrai kerti vendéglőben csaptak a lévai járási pártvezetők, hazafelé egyik szolgálati útról, amely során a textilgyár felépítéséért lobbiztak. A vendéglőben lévai volt a pincér, lévai bort ittak és cigányzenekar játszott. A cigányprimás felszólítására nótákat lehetett kérni és a mulatozó lévai küldöttség szlovák és magyar dalokat rendelt meg. Aztán maguk is énekelni kezdtek, szintén keverve a szlovák és a magyar dalokat.²¹⁴

A helyi és a környéki nemzetiségi viszonyokra viszont jellemző, hogy a szűken vett lévai régió egyik országosan is sikeres és elismert szlovák költőnője, Mila Haugová (1942) is vegyes családból származik. Sőt, Budapesten született a második világháború idején. Leánykori néven Emília Viktória Labayová költőnő a gyerekkorát Kistapolcsányban, Aranyosmaróton, majd a Léva melletti Nyúlvölgyben töltötte. Ezt az időszakot az életében komolyan beárnyékolta, hogy az 1950-es években börtönbe zártak az édesapját. A nyitrai Mezőgazdasági Főiskola elvégzése után egy ideig agrónomusként dolgozott, majd tanított, végül pedig a Pozsonyba történő költözés után a *Romboid* című szlovák irodalmi folyóirat szerkesztője lett. Fiatal kora óta verseket írt, amelyek az 1980-as évektől jelentek meg. Ezekben először a mindennapi élet elemeit, próbálta megragadni, majd sokat foglalkozott a férfi–nő kapcsolattal, illetve a generációközi kapcsolatokkal. Az utóbbi évtizedekben a természet és az otthon, annak egyik szimbólumaként funkcionáló kert és kerti elemek kerültek előtérbe nála. Az önéletrajzi elemeket és interjú kivágásokat tartalmazó *Tvrde drevo detstva (Gyerekkor kemény fája)* című költői szépségű prózakötetében (2013) pedig a következőket írta származásáról és családjáról:

„A szüleim nagyon szerettek olvasni. Az apámtól rám maradtak az iskolafüzetbe kézzel írt versei, amelyek akkor keletkeztek, amikor húszéves volt. Anyám tizenöt-évesen magyar nyelvű elbeszéléssel iskolai versenyt nyert. Ez is le van írva nekem a vonalas füzetben."²¹⁵

213 Uo. 113.

214 Uo. 134.

215 Haugová, Mila: *Tvrde drevo detstva. Z denníkov a rozhovorov*. KK Bagala, Levice,

A nagyszüleikhez közeli érzelmi kapcsolat fűzte:

„Drága nagyapám, avagy Nagyapó, ma a Mindenszentek napján a reggeli után egy kissé tovább ültem egyedül az asztalnál, nálunk Nyúlvölgyben. Ránéztem a saját kinyújtott balkezemre... Amikor magamra gondoltam és arra összpontosultam, hogy milyen is vagyok, két nagymamám emelkedett fel előttem: Anna, magas, erős, uralkodni vágyó, szépséges, szorgalmas, intelligens analfabéta, amelynek erős volt az igazságérzete. Verebélyen Anna fiskálisnak hívták őt. Vasakarata és önfegyelme volt, a szegényes körülmények között támogatta apám tanulmányait, egészen az egyetemig. Erzsébet nagymamám kicsi és törékeny volt, arca nem volt nagyon szép, de gyönyörű alakja és lába volt, művészi tehetséggel rendelkezett, szépen énekelt, cimbalmon tudott játszani... És gyönyörű leveleket tudott írni, amelyek kis irodalmi összefoglalói voltak annak, amit éppen átélt. Azt gondoltam, hogy én valahol köztük állok, és a körülményektől függően egyik vagy a másik nagymama örökségével mentegettem magam. Ti nagyapáim, Štefan és Lajos, csendes, okos, szorgalmas, szótlán emberek voltatok... Nagyapám géplakatos volt, tízévesen a mestere úgy megverte, hogy elájult, mindez csak azért, mert enni kért. Az első világháborúban négy éven át harcolt és a végén Kun Béla hadseregéhez csatlakozott, azt hitte, hogy a megalázottak számára is létezik tisztességes élet. Valódi kis sparheltet csinált nekem, fűteni és főzni is tudtam benne a babáim számára. Hol van? A hosszú évek alatt elveszett. Nagyon szeretted engem nagyapapa, és én is téged, kiskoromtól... Az első szavam nem az anya vagy apa volt, hanem a Nagyapó. Hozzatok jártam szünetre, Szolnokon a gyorsvonatnál vártál rám, emlékszem, ahogyan szorosan megöleltél. 1960-ban kezdő egyetemistaként rikító vörös körmökkel jöttem szünetre. Azt mondtad nekem, Milunka, az nem illik hozzád. Soha többé nem lakkoztam vörösre a körmömet.”²¹⁶

Bár Haugová egyértelműen szlovák költő, a magyar nyelv sem idegen tőle, hiszen az volt az édesanyja nyelve. A *Zrkadlo dovnútra (Tükör befelé)* című visszatekintő könyvében a következőképpen írt magyar nyelvi hátte-

2013. 11.
216 Uo. 15-16.

réről:

„Amikor fordítottam, a legnehezebben mindig a magyarból ment, a fejemben ugyanis rögtön párhuzamos vonalak indultak el és egyfajta belső harc alakult ki akörül, hogy mely szavakat használjak. Ezekben a nyelvekben volt ugyanis nekem valahol »hátsul« egy-egy szinonim szótár, azért a fordítás több variációja született. Sajnálom, hogy amióta az anyu meghalt, nincs már kívül magyarul beszélni. Olvasok, fordítok, rádiót hallgatok, időnként elmegyek Budapestre felolvasó estékre, de ez már nem ugyanaz, mint egy beszélgetés anyuval.”²¹⁷

Az édesanya nyelvi viszonyairól is részletesen írt:

„Az anyám nem járt szlovák iskolákba, Magyarországról költözött ide, szlovákul az apámtól tanulta meg, illetve olvasta könyveket, folyóiratokat és tankönyveimet... Amikor valaki belépett a boltba és azt mondta, hogy Dobrý deň, akkor szlovákul beszélt vele, ha Jó napot, akkor magyarul, mégpedig teljes természetességgel. Azt hiszem, hogy Léva ebből a szempontból teljesen rendben volt... Apám halála után csak a szlovák rádiót és tévét követte, azt mondta ugyanis, hogy ezek az apám hangjára emlékeztetik, meg tetszenek neki a reklámok.”²¹⁸

A helyi magyar kisebbségi közösség rendszerváltás utáni belső viszonyaiba az olvasók a párkányi születésű Hajtman Béla (1966) írásaiból kapnak némi betekintést. Hajtman 2004 és 2009 között a lévai református egyház által fenntartott magyar nyelvű egyházi gimnázium igazgatója volt. A magyar közösségen belül végzett munkájára és az azon belül uralkodó állapotokra érintőlegesen utalt a *Már nyugosznak a völgyek* című prózájában, amely 2005-ben jelent meg. A művet áthatja az apja halála miatti szomorúság, illetve jól kirajzolódik belőle a helyi értelmiségi taposómalom lét. Egyébként *Lévai bifszteksztori* című rövid prózája már a *Hidon* című prózagyűjteményében (2001) megjelent. A rövidke történet egy serdülő fiú lévai kirándulásáról szól. Ott találkozik az ifjú szerelmével. A fiú leleményes szülei viszont a kisöccsét is rábízták, akinek lévai jelenléte azonban a szerelmesek szemében teljesen fölösleges volt. Ezért az ideje nagyobbik részét a helyi moziban töltötte, majd meghívták ebédre.

²¹⁷ Haugová, Mila: Zrkadlo dovnútra. Koloman Kertész Bagala, Levice, 2013. 91-92. 218 Uo. 92.

Végül meg kell említeni egy fontos, sajnos most már elhunyt lévai patriótát, Jozef Melicher irodalomtudóst, aki a 20. század második felében sokat tett a Léva környéki táj irodalmi és tudományos megragadásáért. Jozef Melicher (1929–2008) a városhoz közeli Kelecsényben született, de a polgári iskolát, majd az állami tanítóképzőt már Léván végezte. Az egyetemi diplomát pedig a pozsonyi Tanárképző Főiskolán szerezte szlovák nyelv és irodalom szakon. Később Léván dolgozott mint a Járási Levéltár igazgatója, majd 1966 és 1973 között Nyitrán működött az ottani új Tanárképző Főiskolán. Egyebek mellett Andrej Chudoba íróval foglalkozott. Aztán politikai okokból eltávolították a felsőoktatásból és raktárosként, majd könyvtárosként dolgozott. Több helyi vonatkozású gyűjteményt Andrej Chudobával együtt készített elő, de a neve nem jelenhetett meg a borítókon. A rendszerváltás után visszatért a nyitrai egyetemre és még egy sor helyi (azaz barsi, honti és lévai) vonatkozású monda-, ének-, illetve mesegyűjteményt adott közre. Tudományosan az irodalmi regionalizmussal és helyi szlovák nyelvjárással is foglalkozott. Élete végéig intenzíven kötődött a szűken vett szülőhazájához, a közvetlenül Léva feletti szlovák tájhoz (azaz a Szlovák Kapu vidékéhez).²¹⁹

Melicher mindig is tisztában volt a régió vegyes nemzetiségi jellegével. Egyik késői írásában például következőképpen jellemezte a város etnikai képét:

*„Léva régen olyan »fele magyar–fele tót« városka volt. Az urak magyarok és méltóságosok voltak, néhány paraszt – buta paraszt is. De a béresek, szolgálólányok és segédek? Majdnem mind felföldi szlovák. Elég sok volt a szlovák az iparosok között is, de azok gyorsan akartak urakká válni és »magyarhoni módon« törték a nyelvet.”*²²⁰

Melicher aztán a városi vegyesnyelvűség egy sor példáját közölte az írásában. Talán legismertebb ilyen példa a következő dalocska:

*„Sárga ibolya,
zelený list má.*

219 Brunclík, Jozef: Za Jozefom Melicherom. In: Jozef Melicher: Z Levíc, spoza Levíc. Výber z publicistiky. SB Press Tlmače, 2009. 198-202.

220 Melicher, Jozef: Levice, Levice, vychýrené mesto... In: Jozef Melicher: Z Levíc, spoza Levíc. Výber z publicistiky. SB Press Tlmače, 2009. 139.

*Ennek a kislánynak
frajera nemá.
Ha nincs neki,
ale bude mať,
jó az Isten,
bude pomáhat’.*²²¹

A lévai mulatók kultúra kétnyelvűsége nem új jelenség a városban, illetve a környéki szőlőkben. Ez természetesen nem jelent teljes konfliktusmentességet, de talán ez is segít elkerülni a nagyobb bajokat. Mindenesetre egy fontos és megőrzendő helyi hagyományról van szó.

221 Uo. 140.

A lévai bor és szőlők a szépirodalomban

A bor és a szőlők elválaszthatatlanok Lévától. Az első említések a lévai bortermelésről a koraújkorig nyúlnak vissza. A lévai városháza akkori levéltári forrásainak jelentős része is a bortermeléshez, illetve bortároláshoz kötődik. 1551-ből való az arról szóló adat, mennyit fizet az uradalom a szőlőkben dolgozóknak.²²² Idővel a bor az alapvetően mezőgazdasági jellegű kisváros egyik meghatározó jövedelemforrása lett. A lévai borok ugyan soha nem lettek olyan messziföldön híresek, mint a szerémségi, majd a tokaji vagy később a Pozsony környéki borok, de a tágabb régióban rendszerint megállták a helyüket. Nemcsak az uradalom és a helyi lakosok foglalkoztak a szőlészettel, hanem sokszor a környező síkvidéki falvak gazdái is a lévai hegylejtőkön béreltek szőlőket. 1848 után új jogi alapokra helyeződött a lévai borászat. A szőlőtulajdonosok hegybírót választották maguknak, aki megszabta a gazdálkodás főbb irányait, kijelölte a szüret napját, továbbá felügyelte a községi pénztárnokot és a csőszöket, akik még 1948-ban lelőtték egy illetéktelen behatolót. Senki sem lakhatott a szőlőhegyen, állatokat sem lehetett itt tartani, természetesen vadászni sem lehetett a szőlők területén. Idegenek sem mozoghattak ott. Bár a borból sokak számára hosszú ideig jövedelem is származott, idővel a szőlő birtoklása egyfajta státusszimbólummá változott, amely megkülönböztette a tősgyökeres helyieket a különböző hullámokban érkező „jöttmentektől”. Az utóbbiak azért sokszor maguk is arra törekedtek, hogy saját szőlőjüket és préházuk legyen, hiszen az volt a helyi integrációjuk egyik fontos fokmérője. Jómódú embereknek is volt szőlője, legfeljebb maguk nem dolgoztak benne. Szü-

²²² Bátovská, Jarmila: Vinice. In: Monografia mesta Levice. Zost. Švolíková, Marta. Štúdio Harmony, Banská Bystrica, 2010. 140.

retkor, amely fontos társasági eseménynek számított, viszont rendszerint ott voltak, sőt nem ritkán vendégeket is hívtak oda. A szüretnek sokszor városi táncmulatsággal végződtek.²²³

Bél Mátyás is említést tett a lévai borokról. Nem túl hízelgő módon azt írta róluk, hogy túlzottan savasak ahhoz, hogy mindenki ihassa és dicsérhesse azokat. Ezt a nem túl barátságos megjegyzést azzal tetőzte, hogy a lévai borok szerinte nem túlzottan tartósak.²²⁴ Szerencsére ezen epés megjegyzés, az igazságtartalmától függetlenül, nem szegte kedvét a helyi rajongóknak, és jószerivel most már több mint félezer éve tudunk a lévai borokról. De az sem kizárt, hogy a történetük ennél is régebbi. Féja Géza így látta a lévai szőlőket:

„A várost szelíden körülölelik a szőlősdombok, a szőlőkben pincék s reájuk épített présházak, mint nálunk nevezik »hajlékok«, helyenként kis nyaralóházak állottak, ezekből kerültek ki a hírhedt ivótanyák. Minden valamirevaló embernek volt hajléka és odaránduló baráti társasága. A kishivatalnok azért görnyedezett és körmölt évtizedekig, hogy végül is saját szőlőjének a termését hörpenthesse. Lúdfertálylyal, kiscipóval hónuk alatt ballagtak Bacchus hegyén, az ivás délután kezdődött, és rendszerint mélyen belenyúlt az éjszakába. A poharazás lassanként egyetlen örömévé vált a vidékre száműzött embernek, elfátyolozta a kisvárosi élet reménytelen arcát, megöntözte a szikkadtan repedező életérzést, ifjú szüzekre emlékeztető kába reménységeket táncoltatott, kárpótolt a sivár mindennapokért. Vig nóták zengtek a hegyoldalon, kedélyes tréccselés folyt, majd a mánor súlyos léptű dübögései nagybőgőztek. A hajlék előtt, diófa árnyékában, gyümölcsfák szomszédságában a mánoros ember úgy érezte, hogy láthatatlan csónakon visszaevez a paradicsomba... A rejtettebb hajlékokban nemcsak Bacchusnak áldoztak, hanem Venus is szívesen látott vendégnek számított. A tiltott és titkolt szerelmek ide menekültek bumfordi prések, kanonok hasú hordók társaságába.

A vendéglők, kocsmák, kávéházak és a spekulankák is megteltek estére. Az igazi nagy ivók, ha a délutánt és a kora estét a szőlőhegyen

223 Uo. 140.

224 Bel, Matej: I. m. 363.

is töltötték, utóbb ide vonultak. Mindenkinék megvolt a napi adagja, melyhez olyan odaadással ragaszkodott, mint a buzgó pap a breviáriuma-hoz. A kövér járásbíró férfiasságának alkonyán házasságot kötött, felesége néhány hónap múltán diadalittasan járta be a várost, meghordozta a nagy hírt, hogy a Gyuszi öt literről három literre szállította le napi adagját. Bámulta is mindenki a mértéktartásnak ilyen ritka példáját, s dicsérte feleségének emberfeletti hatóerejét. Egy Kunságból ideszakadt deli, vidám fiú otthon végezte a szertartást. Délután asztalára állította a palackokat, nekiült valamelyik Jókai-regénynek, ivott, olvasott estig. Később megnősült, a házassága után három hétre meghívta az új párt az asszony nagybátyja, egy jámbor prépost. A prépost utána kétségbeesetten mesélte, hogy az új rokon három hét alatt éppen egy hektoliter bort ivott meg. Kimagasló képességekkel rendelkező szerzetes latin tanárom utolsó vizsgájáról három ízben tért vissza dolgavégezetlen, ugyanis az átszálló állomáson mindig betért a restibe, s megitta vizsgadíját. Konok agglegények, akik már ebéd előtt három korsó nehéz sört ittak, éjfélig a borral tartottak, amint az óra tizenkettőt ütött, áttértek a pálinkára, s hajnal felé vetődtek haza. Ezek az elszánt keselyűk maguk köré gyűjtötték a város fiatalságát, beavatták a szertartásba, hogy hóttig rabja legyen.”²²⁵

A szőlőhegyi társas létnek és az abból fakadó mértéktelen borfogyasztásnak tehát mélyre nyúló és hosszú hagyományai voltak Léván. Ezek a korokon átívelő módon maradtak fenn és nagyon erős kötelékeket alakították ki az egyes emberek között:

„A szesztestvérség volt a legszilárdabb emberi kapcsolat, melyet nem pótolta se a szerelem, mely idővel elmúlik, se a család, mely csak gondokat rak az ember vállára. Az igazi ivócimborák életre-halálra szövetkeztek, és valóban sírig tartó hűséget tartottak. Dusbaba zenetanár évtizedekig együtt ivott Légát rajztanárral és a lódoktorral. Először a lódoktort kísérték a temetőbe, nemsokára a rajztanár is megitta a maga életadagját, Dusbaba egyedül maradt. Hiába volt még mindig kíváncsi második felesége, hiába sűrögtek körülötte szépszámú neveletlen gyerekei, gyógyíthatatlan búskomorságba esett. Leszegett

225 Féja Géza: I. m. 114-115.

fővel botorkált a szőlődombokon, betért egyik-más hajlékba, a pohárba hullottak a könnyei, ha szesztestvérei hült helyére nézett. Napról napra inkább megbarátkozott a halállal, s az öngyilkosság módozatán töprengett, ám belátta, miszerint csakis folyadékban halhat meg. Derék, helyenként két méter mély patak szeli át városunkat, félórányira pedig sebes vízű, komoly folyó igyekezik a Duna felé, ám a melódiák mestere, aki annyi folyadékot bocsátott le torkán, méltóságteljesebb és nagyszerűbb keretre vágyott, ha már meg kell halnia. Leutazott Komáromba, és a Dunába vetette magát."²²⁶

Andrej Chudoba a *Stopárka (Stoppoló)* című regényében (1986) szintén megpróbálta ábrázolni egy téli szőlőhegyi présházi buli hangulatát:

„Az első hó után jöttünk ide. A pince fölé emelt házikóba már a friss levegőtől kellőképpen elkábítva, a feldobott hangulatban léptünk be. Húszan jöttünk, mint apostolok, abból három házaspár és egy jegyes. Erika jegyeséről volt szó. Egymás mellett vállvetve leültünk egy téglalakú hosszúkás asztal körül, és Rudit felköszöntettük a harmincadik születésnapja alkalmából. Vidáman és komolyan is köszöngettük őt, prózában és versekben, koccintottunk és iszogattunk az egészségére, közben dicsértük a házikót, a gazdát és főleg a bort. Férfiak elmélyülten és szakértelemmel, a nők modorosán, vihorászva és kiabálva (»Hahaha Gabika, de rendesen elázunk ma!«). Aztán mindegyik a saját »batyujából« előszedi különböző édes és sós apróságokat. Utánuk nyúlnak, mosolyognak, kínálgatnak, a szemük csillog, kellemes női meleg árad azokból, amely a bor és az alacsony fémkályhában égő tölgyfa lángocskák illatával keveredik. Egy óra múlva a kamra már kék volt a füsttől, a benti levegő megnehezült, sőt, megállt. A párás meleg arra készítette a lányokat, hogy levegyék a kiskardigánokat és kigombolják a blúzokat. Mindenki valahogyan eltompul, a vidámság gyengül, a nők egy kissé kényszeredetten és görcsösen hahotáznak. Szerencsére valaki tágra kinyitja az ajtót és befelé tódul az első hó friss illata. A ködös képek és hangok kivilágosodnak, élénkebb lesz a humor, a nők megint bájosan nevetgélnek. Rudi szónokol, öntöget, felajánlja, sőt mindenkit felhívja az össznépi tegeződésre és barátkozásra. Gabriellával mi is

226 Uo. 116-117.

összetegeződünk, de az általános koccintgatás és ölelgetés közben az senki nem veszi észre. Csak Helenka jóindulatúan tapsikol kövérkés kezeivel. Aztán elkezdi énekelni... Hamar azonban az énekünkbe belekeverednek a közeli lövöldéből idehallatszó lövések. Rudi azért azt javasolja, hogy menjük le a pincébe »kóstolóba«. Gyönyörű földalatti csend pillanatok alatt megtelik az önfeledt vidámsággal. Talán nyolc hordóból kóstolgatunk, azaz rendesen agyonkóstolgatjuk magunkat, annak rendje és módja szerint. A borkóstoló után a fejeink megvilágosodnak és erősödnek, noha egyre messzebből és valószerűtlen módon jelentkeznek. A gyertya körül, az első hordónál alakul ki a legnépesebb csoport, tulajdonképpen rajtunk kívül mindenki ott van. Rudi a kör közepén szórakoztatja a társaságot, valós és kitalált honi és külföldi utazási élményeivel. Rudi valóban kiválóan tudja ezeket a történeteket. A nők a nevetéstől begörcsölnek, a férfiak pedig időről időre kifeküdnek a hordókra. Csak mi ketten nem veszünk részt a viharos nevetésben. A pince végén ülünk, az utolsó hordónál és úgy tűnik nekünk, hogy a bolygós társaság észre sem vesz minket. Nekünk az megfelel, mert Gabriella nincs megfelelő hangulatban, én pedig alkalmazkodom hozzá. Gabriella megemlíti, hogy óriási csend van itt föld alatt, ahol kellemesen lehet lélegezni, sőt, tulajdonképpen egy hétig is kibírna így itt lent. Kissé álmodozunk egy olyan szanatóriumról, ahol nemcsak az asztmát gyógyítják, hanem a sérült idegeket is. Nemcsak a jótékony csennel, hanem az ivókúrákkal is....²²⁷

Bár csak közvetve, a lévai bor motívuma megjelent Ordódy Katalin *Kulcs és kard* című könyvében. A történelmi kalandregény a Rákóczi szabadságharc idején játszódik. Néhány cselekménye pedig Lévához kötődik, amelynek közismerten volt szerepe a szabadságharcban. Egyik legfőbb hősnője a Babérka nevű fiatal lány, aki egy összeesküvést segít leleplezni. Itt azonban nem ez fontos, hanem az a jelenet, amikor a kurucok készülnek Ocskay László és Tisza Ilona lévai esküvőjére. Kulin hadnagy pedig a várban a következő, a lévai füleknek felettébb sértő szavak kíséretében bort töltögetett a kurucok poharába:

„Jó egészséget mindenkinek! Nyújtsa a poharat, András bátyám, jó-

227 Chudoba, Andrej: Stopárka. Osveta, Martin, 1986. 138-140.

szerivel utoljára koccintunk, hiszen kend holnap talán visszafordítja a szekérrúdját Borsiba. – Sorba töltögette a poharakat. – Nem lévai csinger ez, hanem a krasznahorkai pincemester nemes boraiból való, amit ő maga adott nekem onnan való indulásunk reggelén. – A lévaiak védték az ottani szőlők becsületét, egyszerre kiderült, hogy minden férfiember borszakértő. A kulcsárné jónak látta asztalt bontani. Azért rátekintett Boromissza Annára, s mikor látta annak szemében az egyetértést, mindketten fölemelkedtek, nyomukban azt tette a többi fehérnép is, de még néhány férfi is követte a példát, egyszerre nagy lett az asztal, alig négyen-öten maradtak körülötte.”²²⁸

Ez a jelentéktelen jelenet azonban nemcsak a regény lévai hőseinek volt fájó, hanem a kortárs lévai borász füleknek is. Különösen azért, mert szoba került benne a vízzel hígított csinger is.

Nem is olyan halványan megjelent a lévai szőlőhegyi kultúra és a bor Rudnóy Teréz előbb már idézett regényében. Többször előfordult benne például a tájjellegű hajlok (azaz présház) kifejezés, sőt az író egy-egy ilyen épület leírásával is szolgált.

„Így lépünk hárman a hajlokba. Nem nagy, négyszegletes, tiszta és minden van benne, aminek szőlősgazda házában lenni kell. Meg hűvös van benne, hogy mind a hárman megállunk és mélyet lélekezünk. A hajlok közepe üres, az a pince lejárata, két egymásnak borult ajtó a lábunk előtt jó erős fogantyúval hivalkodik.”²²⁹

A lévai szőlőket és borkultúrát Anton Hykisch szlovák író, hajdani lévai gimnazista is megemlítette az 1980-as évek végén megszületett *Atomnyár* című regényében. Nála is megjelent a lévai szőlők rekreációs és mentális gyógyító jellege. Sőt, tulajdonképpen a szőlők és a borászat képviselik a legfolytonosabb közös értéket, illetve elemet az ő és a Féja regényeiben. Szerepük a város és lakosainak életében kissé megmosolyogtató. Már a féjai Léván is a szőlőskert és a présház (a helyiek szerint hajloch vagy hajlok) birtoklása a városhoz és annak őslakóihoz való tartozás jelképe volt. Ebből a szempontból sok minden nem változott a hykischi „Atomlévájában” sem. Még manapság is, ha valaki szeretne itt mentálisan letelepedni,

228 Ordódy Katalin: *Kulcs és kard*. Madách. Pozsony, 1991. 36.

229 Rudnóy Teréz: *Öregember szerelme*. Regény. Dante, Budapest, 1942. 21.

akkor idővel kénytelen megoldani e problémát és szert tennie legalább egy darabka földre, hogy legyen hova szőlőt telepíteni. Némi túlzással megállapíthatjuk tehát, hogy szőlő nélkül igazán nehéz lehet igazi lévaivá válni. Nem meglepő tehát, hogy a lévai vidéken létezik egy csaknem összefüggő tíz kilométeres szőlőssáv, amely Garamszőlős és Csánk szlovák falvak-tól húzódik keresztül a városon egészen le dél felé a magyar falvakig (itt főleg Vámosladányról van szó). Ez a sáv átszeli az etnikai választóvonalat is, amely már évszázadok óta húzódik a régióban. A szőlők és a szőlészet közelíti egymáshoz a helyi magyarokat és a szlovákokat kulturálisan és mentálisan is.

Már Féja is rámutatott a helyi szőlőkultúra árnyoldalára is, nevezetesen a mérhetetlen borfogyasztásra. Hykisch nem exponálja drámai módon ezt a kérdést. Nála a szőlőskert és présház inkább egyfajta menedék, ahova a panellakásokban élő új ember siet. A domb alatt volt például szőlője Igor Chlad családjának is, aki szintén hajlamos volt a szőlőbe menekülni a mindennapos stressz elől. Ide hordta apjához kisfiait is, akik a helyi gyermekekhez hasonlóan a lévai lakótelepekről itt kompenzálták a természet és a friss levegő hiányát. A helyi dombok e déli lejtői, amelyek az első magaslatot jelentik a Duna-menti Párkány és Léva között, legjobban a savanykás lévai boroknak kedveznek. Chladék szőlője ezért párhuzamosan töltötte be a nagyvilág előli fedezék, a magánüdülő, valamint a régi rendszer egyenlőségi viszonyai szerinti mellékes kereseti lehetőség szerepét. A házassági válsággal küszködő mérnök szőlőhegyi kötődéséről Hykisch következőket írta:

„Annak a szerencsétlen hétvégének a hátralévő részét a szülői Pohroncéban töltöttem, gyerekekkel együtt a szőlőben. Ott volt apám is, akivel együtt iszogattunk, aztán spiccesen Péter fiam vezetésével hazatértem. Klára megsemmisítő tekintettel nézett rám és példásan ágyba fektette a fiúkat, miután rituálisan lezuhanyoztak. Aztán este leült velem szemben és kikapcsolta a tévét, ahol éppen a Bakalárok²³⁰ mentek. Rögtön kijózanodtam.”²³¹

230 Az 1980-as években népszerű csehszlovák tévésorozat.

231 Hykisch, Anton: I. m. 243.

Chlad házasságát és az atomkatasztrófától rettegő, rákos felesége életét azonban a szőlő sem mentette meg.

Pavol Rankov és Lajos Grendel műveiben viszont a lévai szőlők és azok kulturális, illetve mentális helye egyáltalán nem jutottak szerephez. Rankov esetében, aki a regény megjelenése előtt soha nem járt Léván, ez nem is meglepő. Más a helyzet Grendel esetében, aki Léván nőtt föl és régi helyi családból származott. Később is gyakran járt vissza Lévára. Neki nyilván kellett, hogy legyenek ifjúkori szőlőhegyi emlékei. Ennek ellenére, a new honti trilógiájában a szőlők és a bor nem jutottak markánsabb szerephez. Ez a távolságtartó magatartás valószínűleg azzal függött össze, amit Grendel az egyik beszélgetésben elárult a hallgatóságnak – a családjának, amely 1918 előtt, aztán 1938 után élt Léván, nem volt szőlője. Hogy ez elegendő magyarázat-e, nehéz eldönteni, de egyelőre ezzel kell beérni. Az utóbbi években a szlovák irodalom színpadára lépett Katarína Kopcsányi (1973) író is, akinek népszerű regényeiben (eddig három van belőlük) azonban különösebben nem jelenik meg a lévai táj és a lévai motívumok, legalábbis egyelőre. Ez nyilván igaz a szőlőkre is.

Léva és vidéke a költészetben

Léva és történelme, illetve társadalma értelemszerűen nemcsak a prózában jelent meg, hanem a költészetben is. A költészet bensőséges jellege miatt a város leginkább azokat érintette meg, akik itt születtek, nevelkedtek vagy itt éltek le az életüket. Ez különösen igaz a lírai költeményekre. Nehezebb ugyanis olyan várossal vagy térségről írni, amelyhez érzelmileg sehogyan nem kötődünk. Még a negatív érzések is megkönnyítik a verselést. A prózának nincs ilyen problémája, ott könnyebb megtalálni a megfelelő kifejezési eszközöket és formákat, akár kifejezett megrendelésre is. A jó versekkel azonban merőben más a helyzet. Emiatt egyáltalán nem meglepő, hogy a Lévát megéneklő versek többsége a helyi lokálpatrióták tollából származik.

Az igazi lévai klasszikusnak sokáig Kersék János számított, aki a 19. század utolsó évtizedeinek, valamint a 20. század első negyedszázadának egyik meghatározó társadalmi és kulturális személyisége volt. Az első világháború után pedig az új jelenségnek számító szlovákiai (illetve ahogyan akkor mondták „szlovenszkói”) magyar irodalom egyik fontos formálója volt. Emellett aktív szerepet játszott a szlovákiai magyar reformátusok életében, zsinati tag is volt. Számos verseskötetet és néhány drámát is írt, amelyek népszerűek voltak ugyan a városban és környékén, de műveivel szűkebb pátriájának a határait nem nagyon tudta átlépni. A két világháború közötti szlovákiai magyar irodalmi életben viszont számoltak vele és a különböző irodalmi társulatoknak is tagja volt. A városi kulturális életben fontos szerepet játszó Iparos Olvasókör örökös díszelnöki tisztét töltötte be és az egyetel műkedvelői számára számos alkalmi verset és több színdarabot is írt.²³²

232 Strasser Elemér: I. m. 72.

Közvetlenül a városról legalább három verse is született – egyrészt a *Léva* című vers, másrészt a *Lévai temetőben*, harmadrészt pedig a *Lévai libák* költeménye, amely a helyi élet egyik fontos gasztronómiai sajátosságára reflektált. A Lévának szentelt vers hagyományos, illetve a 20. század eleji korra jellemző. Erőteljesen benne van a nosztalgikus hangulat és az ősi múlt iránti érdeklődés, valamint a magyar nemzet iránti elkötelezettség:

*„Te ősi város, vén, mohos romoknak
Tövén épült nyájas, fehér falak,
Amíg melletted mások elrobognak,
Mindig megállok, hogy csodáljalak.
Kemény röögön magyar izmok ropognak
S magyar dal cseng a délidő alatt.
Vidám gyerekráj, apró tűzhelyek:
Nincs szó, hogy méltán dicsérjelek.
Vér öntözné a messze rónaságot,
Hol most magyar kéz dús kalászt arat,
Hol az utcára hajlik a virág, ott
Török, labanc-had gyúrta a sarat.
Bár száz sebet száz ellen kardja vágott,
Mindig mink s mindig magyar maradt.
Mikor megállok ó falad alatt,
Szívembe markol minden gondolat.”²³³*

A szokványos felépítésű versben a szülőhely iránti rajongáson és az idilli életképeken kívül ott vannak a várostörténeti elemek is, mint például a törökökre és a kuruc-labanc küzdelmekre való utalás. Ugyanakkor valamifajta elmúlt nagyságra utal, ahogyan a magyar összetartozás szükségességére is.

Kersék Jánost viszont az a megtiszteltetés is érte, hogy Léván voltak költő tanítványai is – köztük az első helyen Sass János (1904–1986), Csontos Vilmos (1908–2000), Agárdy Zsigmond és Veress Vilmos (1906–1975).²³⁴ Fiatalok, többnyire Léva környéki paraszti ifjak voltak, akik közül később

233 150 éve született Kersék János – Koszorúzási ünnepség Léván. <https://ma7.sk/tajaink/150-eve-szuletett-kersek-janos-n-koszoruzasi-unnepseg-levan>

234 Müller Péter Sass János-kötetének keresztelőjével nyílt meg a karácsonyi könyvvásár a Reviczky-házban <https://felvidek.ma/2019/11/sass-janos-kotetenek-keresztelojevel-nyilt-meg-a-karacsony-i-konyvvasar-a-reviczky-hazban/>

többen munkások lettek. Az 1920-as és 1930-as években baráti kört alkottak. A verseik először a lévai magyar lapokban, később a *Prágai Magyar Hírlap* című lapban és más szlovákiai magyar újságokban jelentek meg. Közülük többen elismerésben részesültek a költői tevékenységükért. Itt meg lehet még említeni Novotny József tanítóképzői tanárt és csillagászt is, aki a 20. század első felében szintén írt verseket.

A leghíresebb magyar költő, aki legalább egy rövid időre megfordult Léván, mégiscsak Juhász Gyula volt, aki az egyik öngyilkossági kísérlete előtt egy őszi hónapot töltött a városban. Léva egy rövid említés szintjén, a tanári pályafutásának egyik állomásaként, bekerült a *Testamentom* című versébe is:

„És nézni fájón, Léván, Szigeten,
Szakolcán és Makón a hold alatt,
Vén hárs alatt az ifjú szerelem
Még mindig boldog-e és balgatag?”²³⁵

Ezenkívül a lévai hangulatra való utalás megtalálható egy másik visszatekintő jellegű versében is, amely az *Emlékek útján* címet viseli:

„A csendes Léva holdas udvarában,
Tűnt zongorát hall fölujjongni vágyam.”

A 20. század eleji magyar helyi költők közül célszerű még kiemelni Cserey József (1850–1908) szerzetestanárt. Először Léván tanult, majd Vácott folytatta, ahol piarista szerzetes lett. Aztán sok városban tanított, köztük a szülővárosában, Léván is. A halála előtt is ott tanított. Komoly irodalmi és zenei műveltségű tanár volt, aki értett a gyorsíráshoz is, valamint igen sok nyelven beszélt. Főleg a magyar művelődéstörténetről, az ógörög szellemi életről és a nyelv eredetéről írt szakkönyveket. Papköltő is volt, akinek a versei 1906-ban a *Tavasvirágok* című versgyűjteményben jelentek meg. Nagykanizsán írta meg a *Szülőföldemnek* címzett versét, amelyben sűrűn fordulnak elő a szokásos korabeli hazafias és lokálpatrióta toposzok:

„Üdvözlöm Lévát, hű pajzsát drága hazámnak,
Honnan a honfi erő verte ki a törököt.

235 Juhász Gyula: Testamentom. In: A lévai magyar tanítású nyelvű alapiskola emlékkönyve 1950-2000. Szerkesztők: Janovickyné Varga Éva – Kissné Dolník Beáta – Göbö Sándor. Atelier Gábrriel, Pozsony, 2000.12.

Üdvözlöm Lévát, a magyarság ősi kohóját,
Benne a honszeretet lángja magasra lobog.
Üdvözlöm Lévát, a törekvés, munka vezérét,
Útja nehéz nyomain kel fel a győzelem.
Messze idők unokája, ha már m a sírban enyészünk,
A haladás rögin meg ne inogjon erőd.
Úgy oktasd fiadat, csak a munka nevelheti nagyra,
A szigorú erkölcs tartja magasra hírét,
Ez végrendeletem, tiszteljed az ősök erényét,
S téged is a múltért áldjon a messze jövő.”²³⁶

A helyi horizontokat mindenképpen túllépte a szlovák irodalom és azon belül a költészet két jeles helyi kötődésű – a korábbiakban egyébként már említett – szerzője: a közeli Bakabányán élő Andrej Chudoba és részben a Lévához közeli Nyúlvölgyben élő Mila Haugová. Az utóbbi – ahogyan már szintén szó volt róla – magyarul is tud, de az elismert életművét szlovákul alkotta meg és emiatt a szlovák irodalom szerves részét képezi. A második világháború utáni szlovákiai magyar költők közül lévai kötődései miatt meg lehet még említeni Gergely Józsefet (1937–2007), aki az 1960-as években és az 1970-es évek egy részében Léván tanított, majd politikai okokból eltávolították a közoktatásból. A lévai meghurcoltatása után Loncra költözött. Irodalmi főműve a *Milyen szél* című verseskötet.²³⁷

Az erős barsi identitással rendelkező Andrej Chudoba esetében ki kell emelni, hogy az 1970-es évek első felétől aktívan együttműködött a lévai járási könyvtár mellett alakult Ifjú Szerzők Körével, amelynek ő volt a védnöke. A Kör 1974-ben alakult meg és a szlovák irodalom iránt érdeklődő helyi fiatalokat tömörítette. A hosszú, több mint ötéves fáradozás és lobbizás után 1984-ben a műveiket közlő gyűjteményes kötetet is kiadtak, *Cesty (Utak)* címen. A helyi irodalmi összeállítás döntő része nem reflektált kifejezetten a lévai képekre, de nyilván a helyi közeg biztosan meghihlette az egyes szerzőket. Bár a többségük akkor még csak kezdő volt (például Jana Ďurišová, Renáta Geseová, Eva Kodáková, Marián Kotora, Daniel Krchňa-

236 Hol sírjaik domborulnak. Neves személyiségek sírhelyei és emlékművek a lévai temetőben. Reviczky Társulás, Léva, 2009. 44.

237 <https://adatbank.sk/lexikon/gergely-jozsef-ifj/>

vý, Eva Kristínová, Ľubica Kubalová, Angéla Polakovičová, Anton Stri-buľa) vagy inkább csak a járási, ritkábban az országos sajtóorgánumban publikált (Ľudovít Bakaj, Irena Dobrovoľná, Ján Malina, Katarína Považ-ská, Norbert Považský, Oľga Prekopová, František Šelinger vagy Ľudovít Valábek), előfordultak köztük a már kiadott könyvek szerzői is. Ilyen volt a saját második világháború alatti katonai emlékeit kiadó Peter Kružliak (1911-1976), vagy Juraj Červenák (1914-1997), aki szintén főleg a háború alatti partizán és ellenálló tematikát dolgozta fel.²³⁸ Erről írt a *Sitniansky rytier (Szitnyai lovag)* és *Odesskí partizáni (Ogyesszai partizánok)* című műveket.

A rendszerváltás utáni másfél évtizedben azonban nem működött a kör. Az újraindításra 2005-ben került sor, ismét Andrej Chudoba tiszteletbeli elnöklete alatt. 2008-ban végbement a kör átalakulása polgári társulássá és jelenleg Dúha (Szivárvány) Irodalmi Klub néven működik. A soraiban majdnem két tucat tagot számláló, szlovákul verselő és prózát író klubtagok különböző író-olvasó találkozókat és kirándulásokat szerveznek. A tagság főleg a *Pohronie (Garamvölgye)* és *Slovenská brána (Szlovák Kapu)* című újságokban publikálja műveit.

A helyi magyar közösség irodalom iránt érdeklődő tagjait a rendszervál-tás után szimbolikusan újjáéledt Reviczky Társulás irodalmi szakosztálya és a Csemadok helyi szervezete tömöríti. Fontos szerephez jutott a Juhász Gyula Irodalmi Színpad. Ezek a szervezetek és fórumok az elmúlt negyed-században számos irodalmi rendezvényt szerveztek. A lévai magyar iro-dalmi és kulturális élet szervezésében évtizedek óta meghatározó szerepet játszik Újváry László, a helyi magyar iskola korábbi igazgatója.

A különböző szlovákiai magyar sajtóorgánumban és folyóiratokban publikáló, a lévai (illetve környéki) alaphangulatokkal foglalkozó és most is itt élő helyi magyar értelmiségiek közül első helyen meg kell említeni Sándor Károlyt (1938), a volt járási múzeumigazgatót, majd református lel-késztt, akinek eddig két verseskötete jelent meg. Egyik a gyerekeknek szánt verseket tartalmazza, amelynek értelemszerűen nincsenek különösebb he-lyi kötődései, a másik pedig a szülőföldjének számító Garam menti tájnak

²³⁸ Részletesebben lásd Cesty. Zborník regionálnych autorov levického okresu. Okresná knižnica v Leviciach. Levice, 1984. 73-78.

állít emléket. Az utóbbi *Itt születtem* címen Léván jelent meg 1998-ban. A Garam motívuma itt főleg a *Dalol a róna*, a *Mozaik* és az *Őszi kép* című versekben jelenik meg.

*„Mint kamasz, ha kinőtt
kabátja van:
feszegeti medrét a vén Garam;
s gőgösködnek, játszva a nagyot,
az esőtől sárszínű habok.
Gazdag lombdísztét már rég ledobta
a partok víztükröt néző bokra
s most, mint csontos ujjak az ágak:
a szél húrjain citeráznak.”²³⁹*

Továbbá meg kell említeni Üрге László (1939) mérnököt is, aki *Barangolás Léván* címmel publikált egy lévai vonatkozású költeményt,²⁴⁰ amely már reflektált az ezredforduló utáni tájképre. Megjelenik benne a közeli mohi atomerőműre való utalás, ahogyan a Kálvária hegyen nem is olyan régen felállított óriáskereszt is. Ezeket összekapcsolja a régi nevezetességekkel:

*„Az atomhűtéstől balra van a város maga,
mely más tornyokat is dédelget magában;
határán várromjának restaurált halmaza,
sok városi emléket tárolva a múzeumában.”*

Természetesen a város más régi nevezetességei is szóhoz jutnak a versben:

*„De mennyire más lett e város belső orcája,
ha ma egy felújított főtér néz vissza rája;
ahol régebben a nagy vásárok valának,
és ide látszik tornya egy híres iskolának.”*

A vers elején és végén a helyi születésű szerző a város iránti szeretetét énekli meg, némi nosztalgiával megfűszerezve:

239 Sándor Károly: *Itt születtem*. MsOS Levice, 1998. 40. Volt diákjai 2008-ban Gergely József Díjat alapítottak, amelyet Komáromban szoktak átadni a legjobb rendezéséért.

240 Üрге László: *Barangolás Léván*. In: Novák Mezölaky Margaréta: *Léva*. Madách Egyesület, Pozsony, 2014. 111-112.

*„Régtől egy feladat vár már rám,
még zsenge éveimből származó,
barangolni verselve át Léván,
megnézve benne mindazt, ami jó.”*

[...]

*„Behunyom hát szemem, és mindig látom őket,
a rengeteg utcáját, fáját, házát, meredő tetőket;
majd afelett mélázok el egy szép ideig némán,
hogy mennyire is jólesik e barangolás Léván.”²⁴¹*

Ürge László a lévai Csemadok keretében vezeti a Társsal-hangzó című rendezvény-sorozatot és a zenei szakosztályt.

Weppery László (1936) költő ugyan nem született Léván, de itt élte le az élete nagyobb részét, szintén aktívan részt vesz a helyi magyar kulturális közéletben. A *Lévai harangtoronyok* című verse inkább tágabb magyar kontextusba, illetve környezetbe helyezi a mondandóját. A komoly etnikai változásokon átesett város pedig megfelelő közvetítő közegnek bizonyult e távlati, némileg pesszimista üzenet közléséhez.

*„A lévai nagyharangnak
Búsan szól a hangja
Sírhatja, hogy a városban
Kevés a magyarja.”*

Inkább csak a címben lévai tematikájú *A lévai piktorokhoz* című rövid verse. Weppery a Reviczky Gyula kisiskolás éveiről szóló, inkább alkalmi jellegű versében is megemlíti a várost. A *Vasárnap* hetilapban megjelent vers címe *Egy költő emlékére*.

*„A tündöklő fénylő csillagok,
Még egyszer a trónra ültetik;
S megtisztultan, boldogan szárnyal,
Érzi, hogy itt Léván szeretik.”*

Valamivel később következik az alábbi vers:

*„E kisváros iskolájában,
Lett örök barátja a betű.*

241 Ürge László: *Barangolás Léván*. In: Novák Mezőlaky Margaréta: *Léva. Madách Egyesület, Pozsony, 2014. 111-112.*

*Ő a költészet csillaga lett,
Az iskola nem lett hozzá hű.”*

Szlovák nyelven publikáló helyi kötődésű és jelentőségű költők között meg kell említeni Gabriella Frečková-Tóthovát (1940), aki szabadidejét az írásnak és a festészetnek szenteli. Egyébként sok más helyi lakoshoz hasonlóan ő is beszél magyarul és vannak magyar nyelvű versei is. A helyi épületek és helyszínek közül őt a vár ihlette meg, amelynek a *Levický hrad (Lévai vár)* c. versét szentelte. Mindkét nyelvet jól beszélő költőnő szlovákul adta ki verseit a *Poézia vo farbách domova (Költészet az otthon színeiben)* című verses kötetben.

*

Összegzésként elmondhatjuk, hogy Léva a viszonylagosan kicsi méretei, a főiskolák hiánya és az alapvetően regionális jelentősége ellenére aktív irodalmi életet él. Ez egyaránt igaz a múltra és jelenre is. Ebben egyrészt fontos szerepet játszanak a lelkes helyi lokálpatrióták, másrészt az innen elszármazott, vagy a térségbe beköltözött országos vagy európai szintű irodalmárok is. A város nemcsak a szülöttjei révén van rajta a magyar és szlovák irodalmi térképeken, hanem az oktatási és kulturális intézményei által is. Nem meglepő tehát, hogy a város gazdag története, épületei, egyéb helyszínei és hangulata is szétszóródva ugyan, de markánsan jelen vannak az irodalomban. Ebben pedig nem különbözik a régióban meghatározó két nemzet – a magyar és a szlovák – kultúrája, illetve szépirodalma. Tulajdonképpen ebben a tekintetben jól kiegészítik egymást.

Univerzita J. Selyeho
Pedagogická fakulta

Ivan Halász

Levice a ich okolie v literatúre

(Pre školskú, odbornú i laickú verejnosť)

Komárno
2020

Realizované s finančnou podporou
Fondu na podporu program kultúry
národnostných menšín
č. projektu: 20-230-00352

Recenzenti:

Prof. PhDr. Peter Káša CSc.

PhDr. Karol Wlachovský

Odborný konzultant:

László Újváry

Jazyková úprava:

Vlasta Zsákaiová

Preklad:

Zsolt Jončev

ISBN 978-80-8122-362-4

Obsah

Úvod	139
Krátka história Levíc	143
Infraštruktúra literárneho a kultúrneho života v Leviciach	164
Spoločenské a mentálne charakteristiky Levíc v zrkadle beletrie	170
Literárne zobrazenie národnostných pomerov v Leviciach	223
Levické vína a vinohrady v beletrii	249
Levice a ich okolie v poézii	257
Literatúra	263
Resume	269

Úvod

Venujem pamiatke môjho otca Ivana Halásza

Cieľom knihy, ktorú čitateľ práve berie do rúk, je predstaviť Levice a ich okolie pomocou myšlienok a citátov rozličných maďarských a slovenských spisovateľov. Levice patria medzi tie stredoeurópske mestá, ktorých minulosť, prítomnosť a kultúra sú pomerne dobre spracované, za čo možno ďakovať vedcom, umelcom, ako i nadšeným lokálpatriotom. V tomto procese zohrala svoju úlohu aj beletria. Osobitne veľa odborných prác sa zrodilo za posledných tridsať rokov, keď sloboda a demokracia oslobodili obrovské tvorivé energie. Vyšlo taktiež viacero takých kníh, ktoré nám predstavili subjektívne pocity a postrehy miestnych obyvateľov. Levičania boli vždy hrdí na svoje mesto, na jeho pamiatky, kultúrne a školské ustanovizne, ako aj na vedecké, umelecké a komerčné výsledky svojich rodákov. Medziiným pre mesto bola vždy príznačná aj hrdosť na miestnu vinársku kultúru a jej produkty.

Podobne ako iné mestá aj Levice prešli búrlivou históriou a zažili mnoho dobrého i zlého. Hoci nikdy neboli hlavným mestom a okrem okresu alebo župy neboli sídlom väčšieho územného celku, predsa len neboli zabudnutým miestom na periférii dejín. Ako odtiaľto nie je v súčasnosti ďaleko slovenské hlavné mesto Bratislava, nikdy nebolo príliš vzdialené ani niekdajšie hlavné mesto Uhorska Budapešť a dokonca ani bývalá cisárska Viedeň, nehovoriac už o staroslovienskej, neskôr biskupskej Nitre. Z pohľadu miestnych nie sú ďaleké ani arcibiskupské sídla Ostrihom a Trnava. Levice, ktoré mali na začiatku 20. storočia približne 10 000 obyvateľov, neboli teda zaprášeným a ospalým mestečkom, ktoré by sa ledva líšilo od väčšej osady.

Levice teda nikdy neboli bielym miestom na zemepisnej, politickej, administratívnej, alebo kultúrnej mape. Vďaka ich chýrnym vzdelávacím inštitúciám¹ sa tu určitý čas ako študenti zdržiavali mnohí neskorší umelci a intelektuáli, ktorí si neskôr – na sklonku svojho života – zaspomínali aj na naše mesto. Viacerí celoštátne známi umelci v ňom však pobudli nielen ako študenti. Niektorí z nich tu učili, vojenčili alebo úradníci. Nakoniec treba spomenúť aj spisovateľov, ktorí odtiaľto pochádzali. Hoci svoje veľké diela nenapísali tu, predsa sa v nich odráža atmosféra mestečka.

Hoci je to prekvapujúce, Levice mali v minulosti a majú i v súčasnosti toľko literárne aktívnych osobností, že v štúdiu podobného rozsahu nie je možné všetky podrobne prezentovať. Občas tu celonárodné veličiny preto dostanú menej pozornosti, ako regionálne dobre integrovaní miestni tvorcovia. To však nie je prejav ignorancie, ani umeleckého posudku. Skôr tu ide o to, že v danej publikácii majú prednosť tí tvorcovia, ktorí mali bezprostredne čo povedať o meste a jeho okolí. Preto sa môže stať, že prezentácia miestneho autora môže rozsahom „predbehnúť“ prezentáciu celonárodnej veličiny, alebo aj to, že niektorí tvorcovia sa do publikácie nedostali. Táto práca nemá totiž ambíciu byť komplexnou a nesnaží sa nahraďovať lexikón miestnych autorov. Taktiež netreba zabudnúť ani na to, že z pohľadu miestneho kultúrneho a duchovného života nie sú dôležití len špičkoví autori, ale hlavne to prostredie, ktoré ich (spolu s ich dielami) sformovalo alebo aspoň prijalo. Toto prostredie môže, prirodzene, neskôr zrodiť aj iných autorov.

Výber tu prezentovaných autorov mal ešte jeden dôležitý aspekt. Levice a okolie majú totiž mnoho stránok a dimenzií, ktoré by bolo dobré priblížiť. Všetky takéto prejavy však nie je možné obsiahnuť v relatívne útlej publikácii, ktorá sa preto sústreďuje hlavne na tri výrazné a charakteristické prejavy levického života, a to predovšetkým na urbánny charakter Levíc, potom na ich komplikované národnostné a etnické pomery, a nakoniec na vinohrady, ktoré nielen obklopujú mesto, ale dodnes spoluurčujú miestnu

¹ Išlo hlavne o levické gymnázium a učiteľský ústav. Gymnázium vzniklo v roku 1815, učiteľský ústav na prelome 60. a 70. rokov 19. storočia. Pozri Pamätnica gymnázia v Leviciach. 1815-2015. Zost. Opaterná, Eubica – Vincze, Ladislav. Gymnázium Andreja Vrábľa, Levice, 2015. a Hudzovič, Ján: Sto rokov učiteľského vzdelávania v Leviciach. Krajský pedagogický ústav. Bratislava, 1971.

kultúru, formy zábavy a rekreácie, ako aj celkový rytmus miestneho života.

Na záver úvodu by sa autor chcel poďakovať obom recenzentom publikácie, a to profesorovi Petrovi Kášovi a doktorovi Karolovi Wlachovskému za ich cenné pripomienky, ktoré pomohli zlepšiť celý text. Neoceniteľnú pomoc poskytol autorovi László Újváry, veľký znalec levických spoločenských a kultúrnych pomerov. Vďaka patrí taktiež jazykovej redaktorky Vlaste Zsákaiovej za precízne prezretie celého textu, ako aj Csille Fedinec za jazykové rady a taktiež Zsoltovi Jončevovi za preklady. Veľkú pomoc poskytla autorovi jeho mama Alica Halászová, ktorá pomohla pozbierať a požičať materiál potrebný k napísaniu celej knihy. S fotografiami autorovi pomohla aj jeho sestra Táňa, manželka Ágnes a deti. Prirodzene vďaka patrí aj celej autorovej rodine za trpezlivosť preukázanú počas písania publikácie. Bez nej by sa táto práca určite nezrodila.

Krátka história Levíc

Levice a ich okolie boli vďaka dobrej zemepisnej polohe a poľnohospodárstvu už oddávna obývaným miestom. O období pred zrodom stredovekého latinského písomníctva sa však vie len veľmi málo. Na druhej strane okolie Levíc patrí medzi archeologicky najzaujímavejšie oblasti Slovenska. Je tu totiž možné nájsť nálezy skoro zo všetkých historických období medzi dobou kamennou a príchodom Slovanov a potom starých Maďarov. Relatívne známy je najmä poklad keltských mincí, ktorý úplnou náhodou našli na území mesta. Prirodzene toto platí ešte viac pre neskoršie obdobia.² Hoci je skoro isté, že okolie Levíc bolo súčasťou ranostredovekého Nitrianskeho kniežatstva, zatiaľ tu objavili len málo staroslovienskych nálezov. Len pri Koháryho kaplnke, ktorá sa nachádza na sever od mesta našli slovanské keramiky. Okrem toho bádatelia narazili na stopy slovanského sídliska pri výkopoch pri Bratke. Hroby starých Maďarov objavili pri Géni, ale aj priamo na území mesta sa už našli staromaďarské šperky.³

Prvé písomné zmienky o Leviciach a ich bezprostrednom okolí pochádzajú z obdobia panovania rodu Árpádovcov. Dôležitým bola hlavne blízkosť benediktínskeho kláštora v Hronskom Beňadiku, ktorý bol dôležitým kultúrno-duchovným a administratívnym centrom. Tamojšie dokumenty už spomínajú vysviacku kostola pri Bratke v roku 1156, ako aj donáciu zeme pána. Bratka je dnes súčasťou Levíc. Inak prvý dokument, ktorý sa týka územia súčasného mesta, pochádza z roku 1158. Osada Staré Levice, kde sa v súčasnosti nachádzajú vinohrady, sa však ešte nespomínala v týchto raných písomnostiach.⁴

2 Krekovič, Eduard: Archeologické nálezy. In: Monografia mesta Levice. Zost. Švolíková, Marta. Štúdio Harmony, Banská Bystrica, 2010. 26.

3 Tamže 31.

4 Lukačka, Ján: Levice v stredoveku. In: Monografia mesta Levice. Zost. Švolíková, Marta.

Z hľadiska zrodu mesta Levice je kľúčovým obdobím 13. – 14. storočie. Po vpáde Mongolov roku 1241 sa vďaka kráľovi Belovi IV. začala výstavba kamenných hradov, ktoré ponúkali bezpečie. Pred týmto obdobím sa v širšom okolí nachádzali len dva hrady s kamennými hradbami – Nitriansky a Tekovský, ktorý bol považovaný za centrum Tekovskej župy. Nie je presne známe, či sa výstavba Levického hradu začala ešte za čias Bela IV., alebo jeho ozajstným staviteľom bol oligarcha a šľachtic Matúš Čák Trenčiansky, ktorý bol zjednotiteľom severných oblastí.⁵ Faktom je ale to, že na začiatku 14. storočia už hrad stál. V lete 1321 sa hrad dostal do rúk nového kráľa Karola I. Róberta, ktorý pochádzal z dynastie Anjou. Ku Karolovi I. Róbertovi sa viaže aj poprava, ktorá tragickým spôsobom urobila stredoveké Levice známymi v celom Uhorsku. V dôsledku atentátu na kráľovskú rodinu, ktorý spáchal Felicián Zach v roku 1330, a počas ktorého sa zranila kráľovná, popravili na dvore Levického hradu dcéru páchatel'a Šebe. Jej manžela odsúdili na doživotné väzenie a ich deti predali do otroctva.⁶

V 14. storočí bol Levický hrad a panstvo, ktoré k nemu patrilo, kráľovským majetkom. Rozvíjajúce sa banské mestá potrebovali čoraz viac potravín, ktoré vyrábali hlavne roľníci z Tekovskej a Hontianskej stolice. To viedlo k hospodárskemu rozmachu regiónu. Darilo sa aj pestovaniu viniča a výrobe vína. V tom čase Levickému hradu a mestečku, ktoré sa rozvíjalo v jeho okolí, prišlo vhod, že kráľom vymenovaný správca hradu (kastelán) bol zároveň tekovským županom. Vďaka tejto kombinácii sa stoličné sídlo premiestnilo z marginalizovaného Starého Tekova do Levíc, ktoré sa stali dôležitým miestom trhov a výberu daní v celom regióne. Levice sa postupne stali privilegizovaným mestečkom (oppidum), ktoré malo aj menšiu samosprávu a zároveň bolo majetkom kráľa, aspoň počas vlády dynastie Anjou. Za vlády Žigmunda Luxemburského sa však situácia zmenila. V roku 1387 panovník hrad aj s príľahlým panstvom daroval Ladislavovi zo Šaroviec, ktorého syn Peter si neskôr zmenil meno na Peter Čech z Levíc. Oni dvaja vybudovali silné pozície rodu Levických, ktorý patril v 15. storočí k najbohatším a najvplyvnejším rodinám v Uhorsku. Hrad a jeho okolie

Štúdio Harmony, Banská Bystrica, 2010. 39-40.

⁵ Tamže 41.

⁶ Tamže 41.

vlastnili po dobu 165 rokov. Posledným bezdetným mužom v rodine bol Ján Čech Levický, ktorý v roku 1553 zomiera vo Viedni.⁷ Tým pádom hrad s celým panstvom pripadol opäť kráľovskej korune a kráľ Maximilián II. Habsburský ho daroval Štefanovi Dobóovi. Dobó dal hrad prebudovať a tým zabezpečil výraznú ochranu nielen hradu, ale aj celého mesta.⁸

16. storočie prinieslo významné zmeny do života obyvateľov Levíc aj z iného hľadiska, a to v spojitosti s tureckou hrozbou. Levice sa stali dôležitým prvkom pohraničných hradov Uhorska, ktoré sa rozdelilo na tri časti. Prvý bezprostredný turecký útok prišiel v roku 1544, keď kapitán hradu Melichar Balassa ešte dokázal ochrániť hrad, ale Turci vyplienili mesto pod ním. Kapitán sa však neskôr stal lúpežným rytierom a prepádaval zásielky zlata z banských oblastí, čím si pohneval kráľa. V roku 1549 začalo obliehanie hradu a mesta cisárskym vojskom pod velením Mikuláša zo Salmu. Po mesiaci obliehania hrad a mesto kapitulovali.⁹ Levičania utrpeli veľké škody, ale po obliehaní a príchode Štefana Dobóa sa začalo obdobie rozvoja a opevňovacích prác, ktoré boli nevyhnutné z dôvodu tureckej hrozby. V roku 1578 mesto Levice zasiahol ďalší útok Turkov. Hrad opäť odolal.¹⁰

V 16. a 17. storočí sa v Leviciach vystriedalo viacero zemepanských rodín. Po rodine Dobóa nasledoval barón Sigfried Kolonič, ktorému kráľ daroval (za peniaze) panstvo v roku 1604. Vo výbere hralo veľkú rolu aj to, že Kolonič bol dobrým vojakom. V roku 1605 mesto napadli hajdúsi Štefana Bocskaia, ktorí spustošili mesto, ale hrad sa im nepodarilo dobyť. Po smrti Koloniča hrad a panstvo znovu prechádza na kráľa, ktorý ho v roku 1640 daruje grófovi Ladislavovi Csákymu. Posádka hradu sa skladala aj naďalej z nemeckých žoldnierov, ktorých považovali za dôveryhodných.¹¹ Dobrá stráž bola potrebná, nakoľko hrad a jeho okolie boli v podstate neustále ohrozované, a to aj po tom, ako sa Turkom roku 1663 na jeden rok podarilo Levický hrad obsadiť. Z tohto obdobia pochádza popis hradu a mesta z pera tureckého cestovateľa Evliya Čelebiho. Nakoniec vo veľmi dôležitom boji

7 Tamže 42-44.

8 Strasser, Elemér: Lévai lexikon. Nyitrai és Társa, Levice, 1934. 10.

9 Tamže 10.

10 Lukačka, Ján: Levice v období včasného novoveku. In: Monografia mesta Levice. Zost. Švolíková, Marta. Štúdio Harmony, Banská Bystrica, 2010. 48-49.

11 Tamže 53-55.

dňa 19. júla 1664 kresťanské vojská porazili početnejšiu armádu protivníka.¹² V tejto bitke zahynul aj gróf Štefan Koháry, kapitán uhorských vojsk, ktorého pamiatku do dnešného dňa zachováva kaplnka nachádzajúca sa na sever od mesta. Levice však ešte pred touto bitkou vymenili gazdu a znova sa dostali do majetku kráľa. Nové Zámky ale naďalej zostali v rukách Turkov. Situácia okolo Levíc sa preto vyriešila až o dvadsať rokov neskôr, keď kresťanské vojská vyhnali Turkov z celého územia Uhorska.¹³

Najväčšie škody v meste však nenapáchala vyššie spomenutá okupácia, resp. boje prebiehajúce v okolí, ale požiar, ktorý vypukol v roku 1696. Požiare neboli neznámym javom v Leviciach, ale tento na konci 17. storočia spôsobil mimoriadne veľké škody. Skoršie a neskoršie požiare vypukli v nasledovných rokoch: 1434, 1552, 1554, 1605, 1703, 1708, 1772, 1808, 1822.¹⁴ V roku 1876 nakoniec mesto zakázalo pokrývať strechy domov trstinou a slamou.

Dve významné udalosti zo začiatku 18. storočia, ktoré vážne ovplyvnili život v meste, sa viazali k povstaniu za slobodu, na čele ktorého stál František II. Rákóczi. Ladislav Ocskay, ktorý obsadil hrad pre kurucov, si usporiadal svadbu s Ilonou Tisza práve v Leviciach. Rákóczi, ktorý tu v roku 1705 zvolal vojenskú poradu, prenechal velenie hradu na Jánoša Bottyána. János Bottyán v roku 1708, keď už nedokázal ďalej brániť hrad, dal zapáliť pracháreň.¹⁵ Od tých čias stojí Levický hrad už len ako zrúcanina a tak stratil svoj predchádzajúci vojenský význam. V budovách, ktoré sa zachovali, fungovala neskôr panská administratíva Esterházyovcov a Schoellerovcov, nakoľko komplex hradných budov patril k panstvu. Z času na čas sa vykonávala údržba hradu, ale väčšia rekonštrukcia sa uskutočnila až v období socializmu.

Obdobie Csákyovcov v Leviciach trvalo do roku 1688, keď levické panstvo predali rodine Esterházyovcov, ktorá rozhodovala o osude mesta až do roku 1867. Palatín Mikuláš Esterházy istý čas spravoval Levice a jeho okolie ako kráľovský majetok. Prvým ozajstným vlastníkom sa stal jeho syn Pavol Esterházy, ktorý získal pre rodinu kniežací titul.¹⁶ Touto zmenou

¹² Tamže 55.

¹³ Tamže 55-57.

¹⁴ Strasser, Elemér: cit. op. 17,

¹⁵ Tamže, 12.

¹⁶ Dóka, Klára: Levice za Esterházyovcov. 1688-1867. In: Monografia mesta Levice. Zost.

majiteľa sa začalo dlhé obdobie, počas ktorého sa z jednej strany Levice hospodársky rozvíjali, ale z druhej strany nastal rad sporov so zemepánom ohľadom zmlúv, obsahujúcich ťarchy obyvateľstva mesta.

Spory sa začali v roku 1725, pokračovali v roku 1729 a dočasne sa vyriešili v roku 1732. Vtedy totiž vznikla zmluva, ktorá v nasledujúcich štyridsiatic rokoch upravovala vzťah medzi mestom a Esterházyovcami. V 70. rokoch 18. storočia sa situácia znova vyhrotila. V roku 1781 strany uzavreli novú zmluvu, ktorá však vyvolala zo strany obyvateľov mesta vlnu kritiky. Jedným z kritických bodov zmluvy bolo, že na žiadosť zemepána bolo potrebné prejsť na zdaňovanie každého obyvateľa, namiesto zaužívanej mestskej dane, ktorá sa vyplácala v jednej sume. V roku 1785 uzatvorili novú zmluvu, ale aj tá viedla k sporom pred župným súdom. V roku 1785 vypukla v meste vzbuza, ktorú muselo potlačiť 150 vojakov. Začali sa procesy s duktorom, ktorý viedol mesto a zároveň zorganizoval povstanie, a tiež s vedúcimi jednotlivých mestských častí (desiatky). Medzi tresty patrili odsúdenia na doživotné galeje, nútené práce a palicovanie. Zmenil sa aj systém riadenia mesta, následkom čoho sa znížila miera jeho autonómie.¹⁷

V týchto konfliktoch vystupovali nielen nevoľníci, ale aj slobodní ľudia, medzi nimi aj nižšia šľachta, ktorá tvorila významnú časť obyvateľov Levíc. V 18. storočí bolo sociálne zloženie mestečka pomerne pestré. Počas bojov s Turkami sa sem stiahlo veľa slobodných šľachticov, ale aj obchodníci rôznych etnických skupín a vierovyznania. Miestna stráž sa po dlhý čas skladala prevažne z nemeckých žoldnierov, ako aj z vojakov z pohraničných hradov. Viacerí uspokojovali potreby miestneho obyvateľstva. Remeselníci sa organizovali v početných cechoch. Obyvateľstvo teda nebolo z právnej stránky homogénne. V najlepšej pozícii bola šľachta, ktorá v 18. storočí predstavovala približne 20% miestneho obyvateľstva. Duktor a polovica členov mestskej rady pochádzala prevažne z radov šľachty, hoci neexistoval na to právny predpis. V 18. storočí bol citeľný aj značný nárast počtu remeselníkov a obchodníkov. Významná časť obyvateľov mesta sa živila obrábaním pôdy, a to ako vinohradníci, samostatní roľníci alebo želiari.¹⁸

Švolíková, Marta. Štúdio Harmony, Banská Bystrica, 2010. 59.

¹⁷ Tamže 61-63. a 67.

¹⁸ Tamže 65.

Obyvateľstvo mesta, ktoré sa vtedy už počtom blížilo k trom tisíciam, bolo z dvoch tretín rímskokatolíckeho vierovyznania, napriek tomu, že v 16. – 17. storočí boli ešte vo väčšine protestanti. Z dvoch hlavných vetiev reformácie boli v Leviciach vždy početnejší kalvinisti ako evanjelici. V meste žili aj ortodoxní veriaci, ktorí pochádzali prevažne z rodín srbských a gréckych obchodníkov. Prví židia sa usadili v Leviciach až v 30. rokoch 19. storočia. Na začiatku 18. storočia prišli do mesta poľskí prisťahovalci, ktorí sa integrovali do miestnej komunity. Väčšina miestnych obyvateľov bola tradične maďarskej národnosti, ale v Leviciach vždy žili aj Slováci vzhľadom na to, že v blízkosti boli regióny, kde väčšinu tvorilo slovenské obyvateľstvo.¹⁹

Administratívna štruktúra Levíc po dlhý čas vykazovala známky sídlisk vojenského charakteru. Vytvorila sa ešte v 17. storočí. Mesto sa delilo na dekúrie, na čele ktorých stáli desiatnici. Na čele celého mesta stál duktor (hadnaď), ktorého každoročne volili a ktorý bol znovu voliteľný. V práci mu pomáhalo 12 radcov, resp. radných. Vedenie mesta zasadalo od roku 1754 v budove, ktorú zakúpili na tento účel. Komunity z vinohradov mali tiež svojich volených predstaviteľov. Po vzbure z roku 1787 Jozef II. nariadil zmenu administratívnej štruktúry mesta. Úlohu a právomoci duktora prevzal richtár. Tento model bol charakteristický aj pre iné zemepanské mestá. Kandidátov, spomedzi ktorých si obyvatelia mohli voliť svojich zástupcov, stanovil vždy zemepanský úradník, ktorý zastupoval panstvo. Zemepán stanovil aj kandidátov na prisažných. Mandát mestských úradníkov trval už tri roky a o ich plat sa staralo panstvo.²⁰

19. storočie postupne prinieslo významný hospodársky, demografický a právny rozvoj Levíc. Počet obyvateľov sa takmer zdvojnásobil – kým v roku 1813 žilo v meste 3056 obyvateľov, v roku 1867 vzrástol ich počet už na 5709 osôb. Katolíci tvorili aj naďalej jednoznačnú väčšinu, ale od 30. rokov 19. storočia začal rásť aj počet židovských obyvateľov. V hospodárstve čoraz viac preberali úlohy, ktoré predtým zastávali obchodníci pravoslávneho vierovyznania. O niečo sa zvýšil aj počet evanjelikov.²¹

¹⁹ Tamže 66-69.

²⁰ Tamže 62-63. és 71.

²¹ Tamže 70.

Ani v 19. storočí však nezmizlo napätie medzi panstvom a mestom. Nové zmluvy boli podpísané v rokoch 1826 a 1828. Tá z roku 1828 platila až do roku 1859. Medzitým rástlo napätie aj medzi obyvateľstvom šľachtického a nešľachtického pôvodu, čo súviselo hlavne s rastom počtu a majetku nešľachtického obyvateľstva, čím sa zvýšila jeho váha v rámci magistrátu mesta. Protiklady boli aj medzi pôvodným obyvateľstvom a novousadlíkmi. V období reforiem, ktoré sa začalo v roku 1832, sa Levice a okolie politicky stavali skôr na stranu liberálnej opozície. Vedúcou osobnosťou tzv. tekovského odboja bol poslanec uhorského snemu János Balogh. Opozičné rokovania často prebiehali v levickom hostinci Červený vól pri Pereci.²² V tomto kontexte vôbec neprekvapuje, že počas revolúcie a bojov za slobodu v rokoch 1848/1849 až 118 honvédov a 435 vojakov národnej stráže pochádzalo z Levíc a okolia.²³

Rok 1848 priniesol so sebou aj nové administratívne zriadenie. Na základe zákona XXIII. z roku 1848 bolo potrebné aj v Leviciach zvoliť mešťanostu, ktorým sa stal dovtedajší richtár. V Leviciach si zvolili aj mestského kapitána, hlavného advokáta, hlavného notára, archivára, pozemkového sudcu a účtovníka, ktorí spoločne s podnotárom, mestským lekárom, radcom a fiškálom tvorili tzv. vnútornú mestskú radu. Vonkajšia rada sa skladala z 50 volených osôb.²⁴

Po potlačení boja za slobodu sa mestská samospráva až do roku 1861 uplatňovala len v obmedzenej forme. Vtedy sa znovu uskutočnili riadne voľby. Ďalšie reformy prebehli na základe zákona č. XVII z roku 1871. V roku 1873 sa aj Levice stali mestom so zriadeným magistrátom. To znamenalo, že mesto prostredníctvom zvolených mestských orgánov rozhodovalo o vlastných samosprávnych veciach, ďalej o správe svojho majetku a vyberalo miestne dane. V dôležitých záležitostiach však bolo naďalej podriadené župe.²⁵ Toto postavenie si na základe zákona žiadali Levice od vlády, lebo ako mesto so 6000 obyvateľmi už nechcelo v každej veci patriť pod župu a pod hlavného slúžneho. V hospodárskych a v sporných veciach

22 Strasser, Elemér: cit. op. 14.

23 Dóka, Klára: cit. op. 73-74.

24 Tamže 74.

25 Vincze, Ladislav: Po rakúsko-uhorskom vyrovnaní. In: Monografia mesta Levice. Zost. Švolíková, Marta. Štúdio Harmony, Banská Bystrica, 2010. 80.

konal úrad mešťanostu, v prípade menších priestupkov rozhodoval úrad mestského kapitána. Mesto malo aj vlastnú políciu.²⁶

Dňa 28. marca 1873 sa uskutočnila voľba orgánov mesta. Mandát zastupiteľstva platil na šesť rokov, ale každé tri roky bolo potrebné obnoviť polovicu členov. Najprv mal zbor 60 členov, ale neskôr sa ich počet rozrástol na 72. Polovicu tvorili virilisti, t. j. najväčší platitelia daní v meste. Preto sa reálne volila len polovica členov zastupiteľstva.²⁷ Od roku 1868 boli Levice aj sídlom župného súdu a dostali aj notársky úrad. Roku 1869 tu umiestnili 61. peší prápor honvédov, ktorému vybudovali aj novú kasáreň na Honvédskej ulici. Od roku 1889 fungovalo v meste taktiež finančné riaditeľstvo.²⁸

Leviciam, ktoré mali povest' „kossuthovského“ a neskôr opozičného mesta, kde vola silná Strana nezávislosti,²⁹ sa však nepodarilo stať župným sídlom. Po zničení hradu Starý Tekov sa síce stredoveké stoličné kongregácie konali v Leviciach, ale počas tureckých vpádov ich premiestnili do bezpečnejších Topoľčianok a Zlatých Moraviec. Táto situácia platila aj v 19. storočí. V roku 1890 sa uvažovalo o spojení Tekovskej a Hontianskej župy, následkom čoho by sa stali novým župným sídlom Levice, ale vtedajšiu administratívnu reformu zmarila nečakaná smrť ministra spravodlivosti Dezsóa Szilágyiho. Miestni politici sa pustili v roku 1902 znovu do akcie vo veci župného sídla a Sándor Holló vytvoril takzvanú župnú stranu, ktorá sa usilovala o premiestnenie župného sídla do Levíc. Strana si upevnila svoju pozíciu aj tým, že štvrtinu župnej rady tvorili Levičania a samotný okres Levice platil viac daní ako všetky ostatné okresy v župe dokopy. Na strane Levíc bola aj rozvinutá sieť pedagogických inštitúcií. V roku 1907 sa uskutočnilo župné zasadnutie, na ktorom v hlasovaní boli úspešnejšie Levice. Porazená „zlato-moravecká strana“ sa však nechcela zmieriť s prehrou a proti rozhodnutiu sa odvolali aj vplyvní aristokrati. Nakoniec vtedajší minister vnútra gróf Károly Khuen-Héderváry toto rozhodnutie župnej rady zrušil a Levice sa oficiálne nikdy nestali sídlom Tekovskej župy.³⁰ Spomínané „večne“ opozičné nálady mesta výstižne charakterizuje aj prí-

26 Strasser, Elemér: cit. op. 18.

27 Vincze, Ladislav: cit. op. 80.

28 Strasser, Elemér: cit. op. 18.

29 Tamže 15.

30 Tamže 20.

pad, ktorý opísal maďarský spisovateľ a levický rodák Géza Féja vo svojej sociografii o meste:

„Stalo sa to bezprostredne pred prvou svetovou vojnou, keď István Tisza prišiel do nášho mesta na nejaké stretnutie kalvinistov. Vtedy sa znovu pohlo dávno zabudnuté starobylé mesto a povzniesli sa duše otcov. Ľudia sa tvárili, akoby medzi nich nikto neprišiel. Na stanicu šiel pre Tiszu panský koč a iba dvaja presbyteri na voze ako slávnostný sprievod. Ulice boli demonštratívne prázdne a iba zopár učňov postávajúcich na uliciach vykrikovalo »abzug Tisza«. Stál som pri starom mlyne v strede mesta, na drevenom moste. Mojimi detskými očami som takpovediac hltal Istvána Tiszu, ktorý sa však nepozrel ani doprava, ani doľava, len hľadel dopredu, akoby sa snažil vyzvedieť svoj osud, ale možno sa len pohrúžil do svojich myšlienok.“³¹

Okrem nevyriešeného problému župného sídla sa v čase rakúsko-uhorského dualizmu udialo v Leviciach veľa pozitívnych zmien. Majetok Esterházyovcov v meste za 1 100 000 zlatých kúpila rodina Schoellerovcov. Korene tejto veľkopodnikateľskej nemecko-rakúskej rodiny siahali do nemeckého mesta Aachen, ale najdôležitejšie podniky mali v Rakúsko-Uhorsku. Vplyvná rodina, ktorá získala v roku 1863 aj rytiersky titul, mala svoje vetvy aj vo Viedni a v Brne. Svoje statky riadila moderným spôsobom, čo prospelo aj obyvateľstvu. K Schoellerovcom sa viaže výstavba jednej z najdôležitejších budov v meste – mlyna. Na ich pozemku vyrástla taktiež dodnes existujúca mestská časť Nová osada. Veľkopodnikateľská rodina, ktorá bola evanjelického vierovyznania, podporovala aj výstavbu veže najväčšieho katolíckeho kostola v meste (t. j. kostola sv. Michala). Rodina Schoellerovcov, ktorá pri československej pozemkovej reforme stratila dve tretiny svojich pozemkov, vlastnila v Leviciach majetky až do roku 1945. Nakoľko väčšina jej členov mala nemecké občianstvo, majetok celej rodiny preto v roku 1945 skonfiškovali. Po roku 1990 si nemohli uplatniť reštitučný nárok, lebo majetok skonfiškovali ako firmu.³²

31 Féja, Géza: Bölcösödál. Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc, 2002. 111-112. István Tisza bol významným uhorským premiérom z konca Uhorska.

32 Bátorovská, Jarmila: Schoellerovci, noví majitelia levického panstva. In: Monografia mesta Levice. Zost. Švolíková, Marta. Štúdio Harmony, Banská Bystrica, 2010. 77-79.

Ďalšiu veľkú zmenu priniesla výstavba železnice. Železničné spojenie získali obyvatelia Levíc v 80. rokoch 90. storočia s obcou Čata, na konci storočia s Hronskou Breznicou a v predvečer prvej svetovej vojny so Šuranmi.³³ Železnica prispela k hospodárskemu rozvoju regiónu, ktorý mal v podstate stále ešte poľnohospodársky charakter.

K 19. storočiu sa viaže aj vytvorenie tradične dobrej siete škôl v meste. Prvá škola, ktorá sa otvorila popri fare, podľa všetkého existovala v Leviciach už v 14. storočí. V období reformácie zdroje spomínajú taktiež jedno nižšie protestantské gymnázium, ktoré sa však nezachovalo po dlhšiu dobu a jednu rímskokatolícku ľudovú školu. Najprv mala len jednu triedu, ale už v polovici 18. storočia mala dve triedy.³⁴ Najväčšiu kvalitatívnu zmenu prinieslo založenie piaristického gymnázia v roku 1815, ktoré je do dnešného dňa najdôležitejšou a najprestížnejšou stredoškolskou inštitúciou v meste. Gymnázium vzniklo vďaka spojeniu rôznych miestnych faktorov. Pri jeho vzniku dôležitú úlohu zohralo vedenie mesta a Tekovskej stolice, ako aj rodina Esterházyovcov. Veľa pomohol aj gróf István Marczibányi. Zo susedných stolíc peniazmi prispel aj Hont, slobodné kráľovské mesto Kremnica zase pomohlo šindľami k oprave budovy.³⁵

V škole, ktorú otvorili v roku 1815, sa začalo vyučovať najprv v latinском jazyku. Prechod na vyučovací jazyk maďarský sa uskutočnil v roku 1842. V časoch Bachovho absolutizmu prebiehalo niekoľko rokov vyučovanie v nemeckom jazyku, potom znovu po maďarsky a to až do roku 1919. Na jeseň 1919 školu prevzali od odchádzajúcich piaristov československé orgány. Vyučovacím jazykom sa stal nový štátny jazyk, ktorým v tom čase bol oficiálne československý jazyk používaný na Slovensku v jeho slovenskej verzii. Riaditeľ a viacero pedagógov prišlo z českých krajín. Niekoľko rokov bolo možné paralelne sa učiť aj po maďarsky, ale keď študenti, ktorí ešte začali svoje štúdiá v maďarských triedach zmaturovali, vyučovanie prebiehalo už len po slovensky. Vedenie mesta viackrát žiadalo kompetent-

33 Strasser, Elemér: cit. op. 16.

34 Švolíková, Marta: Školstvo v 19. storočí. In: Monografia mesta Levice. Zost. Švolíková, Marta. Štúdio Harmony, Banská Bystrica, 2010. 198.

35 Vincze, Ladislav: Piaristické gymnázium v Leviciach. In: Pamätnica gymnázia v Leviciach. Red. Opaterná, Ľubica – Vincze, Ladislav. Gymnázium Andreja Vrábľa. Levice, 2015. 16-27.

né orgány, aby vzhľadom na národnostné zloženie obyvateľstva povolili aj súbežné otvorenie maďarských tried, ale ministerstvo školstva s tým nesúhlasilo.³⁶

Levické štátne reálne gymnázium malo výbornú úroveň a považovalo sa za obľúbené miesto v celom regióne. Oproti pomerom, ktoré panovali pred rokom 1919, znamenalo najväčšiu zmenu zavedenie koedukovanej výuky, čiže v medzivojnovom období sa tu mohli učiť aj dievčatá. Situácia sa zmenila v roku 1938, keď Levice znovu pripadli k Maďarsku. Dievčatá študujúce vo vyšších ročníkoch však ešte mohli dokončiť svoje štúdiá. Zmenil sa aj vyučovací jazyk, ktorým sa stala znovu maďarčina. Hoci Maďarské kráľovské gymnázium bolo štátnou inštitúciou, v súlade s dobovou maďarskou realitou malo reálne náboženskejší a cirkevnejší charakter, ako predchádzajúca československá škola.³⁷

Ďalší výrazný obrat nastal v roku 1945, keď bolo znovu premenované na štátne gymnázium a vyučovací jazyk sa zmenil na slovenský. V rokoch 1953 a 1960 sa gymnázium zlúčilo s jednou miestnou základnou školou a tak vznikla podľa sovietskeho vzoru jedenásťročná stredná škola. Povinných však bolo len osem rokov štúdiá. Na konci tohto obdobia povolili aj otvorenie dvoch maďarských tried.³⁸ V rokoch 1960 až 1969 fungovala táto vzdelávacia inštitúcia ako trojročná Stredná všeobecnovzdelávacia škola, ktorá sa po roku 1969 zmenila na štvorročné gymnázium. Dve triedy mali tradične maďarský vyučovací jazyk, ale len do školského roku 1974/1975. Vtedy úplne zrušili vyučovanie v maďarskom jazyku.³⁹ Deti, ktoré sa chceli učiť v maďarčine, boli nútené cestovať každý deň do Želiezoviec alebo mohli navštevovať gymnáziá a stredné školy v iných mestách južného Slovenska. Až po zmene režimu v roku 1989 sa v Leviciach opäť otvorila možnosť

36 Švolíková, Marta: Československé štátne reálne gymnázium v Leviciach 1919 - 1938. In: Pamätnica gymnázia v Leviciach. Red. Opaterná, Ľubica – Vincze, Ladislav. Gymnázium Andreja Vrábľa. Levice, 2015. 82.

37 Vincze, Ladislav: Maďarské kráľovské gymnázium v Leviciach 1938 - 1944. In: Pamätnica gymnázia v Leviciach. Red. Opaterná, Ľubica – Vincze, Ladislav. Gymnázium Andreja Vrábľa. Levice, 2015. 95.

38 Bešinová, Eva: Gymnázium v Leviciach 1945 - 1989. In: Pamätnica gymnázia v Leviciach. Red. Opaterná, Ľubica – Vincze, Ladislav. Gymnázium Andreja Vrábľa. Levice, 2015. 119.

39 Tamže 125.

stredoškolského štúdia v maďarčine, a to na miestnom cirkevnom gymnáziu, ktoré prevádzkovala miestna reformovaná cirkev. Táto inštitúcia, ktorá sa borila s nedostatkom študentov, ukončila svoju činnosť len prednávkou. Radikálne politické a jazykové zmeny, ktoré za posledných dvesto rokov charakterizovali levické gymnázium, sa vážne dotkli aj pedagogického zboru, ktorý sa často obmieňal. Vždy sa však našli výnimky a to hlavne spomedzi miestnych dvojjazyčných pedagógov, ktorí si občas dokázali udržať svoje učiteľské pozície v rozličných režimoch a vyučovacích modeloch.

Druhou prestížnou stredoškolskou inštitúciou v Leviciach bol Maďarský kráľovský učiteľský ústav založený v roku 1870. Prvým riaditeľom bol László Mikovics. Škola bola najprv trojročná, neskôr sa prešlo na štvorročný model. Počas dualizmu bolo vyučovanie v maďarskom jazyku, popri ktorom sa ako cudzí jazyk vyučovala aj nemčina. Po určitý čas sa organizovali aj kurzy v slovenskom jazyku, o ktorých ešte bude reč. Vždy sa tu totiž učili aj slovenskí žiaci. Začiatkom 20. storočia inštitúcia dostala dodnes fungujúcu impozantnú budovu na úbočí Kalvárie. V roku 1919 sa aj učiteľský ústav stal koedukovanou školou s vyučovacím jazykom slovenským. Táto inštitúcia zanikla v roku 1939, keď ju presťahovali do Novej Bane, ktorá zostala na území Slovenska. V Leviciach od školského roku 1939/1940 znovu začal fungovať Štátny učiteľský ústav s vyučovacím jazykom maďarským, ktorý bol neskôr spojený so štátnym gymnáziom. V roku 1945 sa do budovy opäť vracia Štátna učiteľská akadémia s vyučovacím jazykom slovenským, ktorá sa v roku 1950 pretransformovala na pedagogickú strednú školu zameranú na prípravu učiteliek materských škôl.⁴⁰

Spomedzi ostatných významnejších levických vzdelávacích inštitúcií je potrebné zvlášť spomenúť Ústav milosrdných sestier sv. Vincenta de Paul, ktorý sa v hovorovej reči dlho spomínal ako „zárda”. Tu študovali pod vedením mníšok od roku 1880 celé generácie dievčat z Levíc a okolia. Pôvodne sa síce jednalo len o základnú dievčenskú školu, ale v roku 1893 vtedajší uhorský prímás a kardinál umožnil aj otvorenie dievčenskej meštianskej školy. V roku 1912 tu zorganizovali aj jednoročný priemyselný a obchodný odborný kurz pre ženy. Pod vedením Rádu mi-

40 Švolíková, Marta: cit. op. 199., 202. a 209.

losrdných sestier pôsobila v meste aj katolícka materská škola.⁴¹ Činnosť vzdelávacích inštitúcií tohto rádu bola do roku 1919 dôležitá a takpovediac nenahraditeľná hlavne preto, lebo vtedy ešte dievčatá nemohli navštevovať miestne piaristické gymnázium alebo štátny učiteľský ústav. V tom čase totiž len málo podobných mestečiek poskytovalo možnosť na jednom mieste sa vzdelávať dievčatám od materskej školy až po prah dospelosti.⁴²

V Leviciach prirodzene fungovala aj základná meštianska škola pre chlapcov. Ďalej je potrebné spomenúť v období rozvoja meštianstva zavedený ročný súkromný kurz na zabezpečenie miestneho obchodníckeho a remeselníckeho dorastu, ako aj učňovskú školu pre obchodníkov a učňovskú školu pre remeselníkov. Posledné dve menované inštitúcie síce nedisponovali vlastnými budovami, ale v medzivojnovom období mohla v oboch prebiehať výučba v slovenskom aj v maďarskom jazyku na dvoch oddelených učňovských školách. Okrem toho v 30. rokoch 20. storočia pôsobili v meste štátna ľudová škola, katolícka chlapčenská škola, katolícka dievčenská škola, ako aj kalvínska a židovská základná škola. Učiteľský ústav mal taktiež svoju cvičnú školu. Tento systém dopĺňali v tom čase aj tri materské školy – katolícka, kalvínska a štátna. V štátnej už prebiehala výchova v slovenskom jazyku.⁴³

Počet obyvateľov mesta v 19. storočí ďalej rástol. Najvýznamnejšou zmenou z tohto hľadiska bolo objavenie sa židovskej komunity v Leviciach, ako aj nárast jej počtu a hospodárskeho vplyvu. Pre blízkosť bankských miest sa v Leviciach a na ich okolí židia dlho nemohli usadzovať. Tekovské stoličné zhromaždenie im v roku 1791 síce povolilo vstup do mesta s cieľom a povolením obchodovať, ale nemohli tam zostať na noc. O ich trvalom usadení teda ešte nemohla byť ani reč. Viacero dokumentov naznačuje, že po istom čase si niektorí obchodníci začali v meste prenajímať sklady. Neskôr im panstvo povolilo zotrvať v meste dlhší čas. O prvom obyvateľovi mesta Levice izraelitského vierovyznania vieme z roku 1835. V nasledujúcich rokoch sa tu už usadili viacerí židia a v roku 1837 si v meste založili prvú cirkevnú obec. Väčšina prisťahovalcov prichádzala zo

41 Strasser, Elemér: cit. op. 73.

42 Švolíková, Marta: cit. op. 198.

43 Strasser, Elemér: cit. op. 74-75.

severozápadných stolíc. V roku 1839 už v Leviciach existovala židovská komunita so 42 členmi. Mestské orgány sa im ale netešili a niekoľkokrát (v rokoch 1839 a 1844) sa pokúsili u stoličných úradov dosiahnuť ich odchod. To sa im však nepodarilo. Židia totiž zohrávali v miestnom hospodárskom živote čoraz významnejšiu úlohu. Už vtedy boli medzi nimi obchodníci, remeselníci a nájomníci vínnych pivníc, pivovarov a liehovarov. S nadšením podporovali zmeny v roku 1848 a viacerí sa prihlásili k revolučným domobrancom, za čo neskôr musela levická cirkevná obec zaplatiť polovicu pokuty, ktorú uložil kráľ Tekovskej župe.⁴⁴ V roku 1851 sa všetky cirkevné obce v župe pripojili k levickej cirkevnej obci. Levický rabin bol preto súčasne aj župným rabinom. V roku 1853 postavili v Leviciach prvý židovský modlitebný dom a v roku 1883 synagógu, ktorá stojí dodnes. Zmestilo sa do nej až 400 ľudí.⁴⁵

V 60. rokoch 19. storočia postupne zanikli rôzne obmedzenia, ktoré sa vzťahovali na židovské obyvateľstvo. Od roku 1860 si už mohli kupovať nehnuteľnosti, v roku 1861 skončil zákaz usádzania sa v banských mestách. V roku 1867 sa uhorskí židia stali rovnoprávnymi občanmi a od roku 1895 sa izraelitské náboženstvo považovalo za obvyklé náboženstvo v celej krajine. V roku 1867 už žilo v Leviciach 326 židov, ktorí tvorili asi 6 % obyvateľstva.⁴⁶ Počas dualizmu hrali veľmi dôležitú úlohu už okrem spomenutých povolání aj v miestnom bankovníctve, ďalej v polygrafickom priemysle, v obchodovaní s textilom a s obilím a čoraz viac aj v oblasti slobodných povolání. Miestne židovské meštianstvo modernejšieho zmýšľania bolo nadšeným podporovateľom a účastníkom rôznych kultúrnych a športových podujatí.

Koncom 19. storočia teda v meste fungovali nasledujúce kostoly – dva rímskokatolícke, jeden kalvínsky a jeden evanjelický, resp. jedna židovská synagóga. Tento zoznam sa v 80. rokoch 20. storočia rozšíril o moderný kostol protestantského zboru Cirkvi bratskej v Leviciach a teraz má mesto aj nový rímskokatolícky kostol postavený v modernom štýle. Prirodzene aj menšie protestantské zbory majú v meste svoje modlitebne.

44 Švolíková, Marta: Z histórie židovskej komunity v Leviciach. Tekovské múzeum v Leviciach, Levice, 2012. 3-4.

45 Tamže 7-8.

46 Tamže 11.

O význame obdobia rokov 1867 až 1918 v histórii mesta svedčí okrem iného aj množstvo tých inštitúcií, vďaka ktorým sa z Levíc stalo obývatelnejšie mesto. V prvom rade to bolo založenie levickej nemocnice, ktorá je spojená s menom Dr. Ferenca Bracha. Brach bol potomkom francúzskych hugenotov, ktorí sa už dávno usadili v Uhorsku. Mimochodom, bol aj predstaviteľom slobodomurárov v Leviciach, aspoň podľa neskôr často citovanej sociografie mesta z pera Gézu Féju. Výstavba nemocnice sa začala v roku 1878 a skončila v roku 1885. Pri jej vzniku dôležitú úlohu zohrali aj rôzne súkromné iniciatívy. V roku 1925 sa nemocnica stala majetkom štátu, čo pomohlo vysporiadať jej finančnú situáciu. Neuspokojovala len potreby mesta, ale aj širšieho vidieka. Prvá lekáreň v Leviciach sa otvorila už v roku 1664. Na začiatku 19. storočia malo mesto už dve lekárne a v 20. rokoch 20. storočia pribudla tretia.⁴⁷ Samostatný poštový úrad majú Levice od roku 1852. V roku 1884 štát znárodnil túto dôležitú inštitúciu. V roku 1892 sem zaviedli telegraf a o tri roky neskôr telefón. Elektráreň v Leviciach začala fungovať v roku 1903. Združenie dobrovoľných hasičov vzniklo v roku 1882. Od roku 1908 však už mesto platilo hasičov. Prvé levické kino (Apollo) začalo premietiť filmy v roku 1912.⁴⁸

Rovnako ako v prípade mnohých iných miest, aj história Levíc sa v rokoch prvej svetovej vojny a v mesiacoch nasledujúcich bezprostredne po jej skončení, dramaticky zmenila. Na jeseň 1918 sa vedenie mesta podriadilo demokratickej maďarskej vláde grófa Mihálya Károlyiho a Maďarskej národnej rade so sídlom v Budapešti. V záujme udržiavania poriadku sa zorganizovala národná garda, ktorej úlohou bolo predovšetkým na vidieku vystupovať proti lúpežiam a násiliu. Maďarskí vojaci opustili mesto 8. januára 1919. Československé jednotky (légie) obsadili železničnú stanicu o sedem dní neskôr, ale do centra mesta sa ešte nedostali. Samotné mesto obsadila československá vojenská jednotka s 200 vojakmi až 21. januára. Miestne obyvateľstvo neprijalo dobre túto zmenu. Maďarská Červená armáda obsadila mesto 1. júna 1919. Takmer počas celého júna prebiehali boje na okolí mesta. Koncom mesiaca vojaci Červenej armády opustili

47 Strasser, Elemér: cit. op. 85-87.

48 Tamže 109. a Tolnai, Csaba: Levice na starých fotografiách. Stratené mesto. AGRIPA, Levice, 2015. 69.

Levice a do mesta sa znovu vrátili československé jednotky. Mesto sa stalo na dvadsať rokov súčasťou demokratického Československa.⁴⁹

Toto obdobie prinieslo dôležité demografické, politické a spoločenské zmeny v živote Levíc. Azda najdôležitejšou bola čiastočná zmena etnického rázu mesta. V dovtedy prevažne maďarskom meste sa zintenzívnila emancipácia miestneho slovenského obyvateľstva, ktoré sa aj vďaka českým a slovenským úradníkom, železničiarom, učiteľom a ďalším štátnym zamestnancom dostalo v meste k väčšiemu slovu. V tomto období prešli aj všetky stredoškolské inštitúcie na výučbu v slovenskom jazyku. Podľa prvého sčítania ľudu v Československu, ktoré sa uskutočnilo v auguste 1919, bolo v Leviciach z celkového počtu 10 338 obyvateľov 6 763 Maďarov (65,42 %), 2 985 Slovákov (28,78 %), 230 Nemcov (2,23 %) a i 337 Židov (3,26 %). 23 obyvateľov sa hlásilo k inej národnosti. Z hľadiska náboženskej príslušnosti počtom 7 139 dominovali rímskokatolíci (69,06 %), po ich nasledovali izraeliti (1 361, teda 13,17 %), ďalej kalvíni (1 330, teda 12,87 %) a evanjelici (398, 3,85 %). V tom čase sa už v meste objavili veriaci československej Cirkvi bratskej (23 osôb) a žilo tu aj 16 pravoslávnych veriacich, 6 gréckokatolíkov a 1 unitár. 61 obyvateľov bolo bez vyznania.⁵⁰

Sčítanie ľudu v roku 1930 signalizovalo ďalšie národnostné posuny. V meste s 12 576 obyvateľmi sa k československej národnosti prihlásilo 5 956 obyvateľov (49 %), k maďarskej 4 974 osôb (41 %), k židovskej 954 (8 %) a k nemeckej národnosti 214 osôb (2 %). Pokiaľ ide o konfesie, situácia bola nasledovná: okrem 9 033 rímskokatolíkov žilo v Leviciach 1 449 izraelitov, 1 388 kalvínov a 577 evanjelikov. Do kategórie iných patrilo 109 osôb s iným vierovyznaním a 102 obyvateľov bolo bez vyznania.⁵¹ Meniaci sa počet židov spôsobila hlavne skutočnosť, že na rozdiel od obdobia pred rokom 1918, keď boli registrovaní ako konfesia, sa v období medzi dvoma svetovými vojnami mohli v Československu hlásiť k židovskej národnosti. Nie všetci židovskí obyvatelia využili túto príležitosť a mnohí sa aj naďalej hlásili k Maďarom. V Levickom okrese bol ešte väčší posun smerom

49 O udalostiach po zmene impéria pozri Švolíková, Marta: Levice v Československu. In: Monografia mesta Levice. Zost.: Švolíková, Marta. Štúdio Harmony, Banská Bystrica, 2010. 88-91.

50 Tamže, s. 90.

51 Strasser, Elemér: cit. op. 25.

k Slovákom (t. j. oficiálne Čechoslovákom). 70 % obyvateľov okresu s asi 45 000 obyvateľmi tvorili Čechoslováci, resp. Slováci, Maďari predstavovali asi 30 %. Podľa vierovyznania bol pomer nasledovný: 70 % tvorili rímskokatolíci, 20 % kalvíni, 5 % izraeliti a 5 % iné konfesie (väčšinou evanjelici).⁵² Druhé sčítanie ľudu tak prinieslo výrazné zníženie podielu maďarského obyvateľstva⁵³, čo však výrazne neovplyvnilo kultúrny a mentálny charakter mesta. Na radnici jednoznačne dominovali maďarské strany a značná časť miestnych komunistov bola tiež maďarskej národnosti. Mesto bolo aj oficiálne dvojjazyčné a takto sa pripravovali aj zápisnice zo zasadaní. Prvým slovenským starostom mesta bol právnik JUDr. Ondrej Zošťák. Kvôli maďarskému vzdelaniu však v počiatočnom období mal aj on ťažkosti so slovenským formulovaním úradných listov.⁵⁴ Neskôr sa stal vedúcim predstaviteľom Levického okresu, ktorý vznikol v roku 1922. Post predsedu zastával od roku 1923 do roku 1938. Jeho kancelária sa nachádzala na prvom poschodí radnice.⁵⁵

V 20. a 30. rokoch sa vytvoril relatívne štrukturovaný stranícky život. Zatiaľ čo Levice v dobe dualizmu politicky charakterizovala konfrontácia vtedajšej vládnucej liberálnej strany a opozície, ktorá bojovala za nezávislosť Uhorska, v období medzi dvoma svetovými vojnami sa objavilo oveľa viac politických strán a trendov. V meste boli silné väčšinou maďarské (t. j. Maďarská národná strana a Krajinská kresťansko-socialistická strana) a ľavicové strany (t. j. komunisti a sociálni demokrati). V roku 1924 bol napríklad primátorom Ödön Klain, maďarský kresťanský socialista. V 30. rokoch zloženie vedenia mesta už dobre odzrkadľovalo maďarskú a ľavicovú rovnováhu. Starostom bol kalvínsky farár Gyula Antal zastupujúci maďarských národniarov, a jeho zástupcom bol komunista Gyula Csernák.⁵⁶ Obaja miestni politici majú impozantné hrobky umiestnené v

52 Tamže, s. 77.

53 Švolíková, Marta: Levice v Československej republike. In: Monografia mesta Levice... 91.

54 Tamže, s. 91.

55 O prvom slovenskom mešťanostovi sa zmienil aj Géza Féja, ktorý ho spomínal pod menom Ondrej Zostyák. Československého hlavného úradníka v Leviciach tituloval trochu satiricky ako „večného džentrického koncipienta“ Féja, Géza: cit. op. 143.

56 Strasser, Elemér: cit. op. 34.

tesnom susedstve na levickom cintoríne. Okrem Csernáka stál na čele mesta ešte jeden maďarský národniansky politik, viceprimátor Béla Boros.⁵⁷ V tomto období mali mimochodom komunisti 9, maďarskí národnári 7 a krajinskí kresťanskí socialisti, ktorí boli tiež maďarskej národnosti, 6 mandátov. Na štvrtom mieste boli československí sociálni demokrati so 4 mandátmi.⁵⁸ Tieto pomery síl sa odrazili aj v parlamentných voľbách roku 1935. V Leviciach dve maďarské strany dostali vo voľbách do Národného zhromaždenia 2 521 a komunisti 1431 hlasov. Výsledky volieb do Senátu boli podobné - za maďarské strany hlasovalo 2 255 a za komunistov 1 207 voličov.⁵⁹ V konečnom dôsledku nie sú tieto výsledky také prekvapivé, pretože na Slovensku boli Levice po Komárne a Nových Zámkoch tretím najmaďarskejším mestom, aspoň v kategórii miest nad 10 000 obyvateľov.⁶⁰ V období medzi dvoma svetovými vojnami mesto navštívili aj obaja vtedajší prezidenti republiky Tomáš Garrigue Masaryk a Edvard Beneš (v rokoch 1923, respektíve 1936).⁶¹

K ďalšiemu dôležitému štátoprávnemu obratu došlo na jeseň 1938, keď sa v dôsledku prvej viedenskej arbitráže Levice stali opäť súčasťou Maďarska. V tom čase bol primátorom Béla Boros. Maďarské jednotky a úradníci mesto obsadili 10. novembra 1938. Ödön Klain sa opäť stal primátorom, ale nie nadhlo. Neskôr obsadil primátorské kreslo Brúnó Lehotzky, ktorý predtým pôsobil v Kaposvári. Po jeho smrti sa stal posledným starostom maďarského obdobia mesta Sándor Bódy. Mimochodom, v decembri 1938 sa Levice stali sídlom združenej Tekovsko-hontianskej župy. Popri tom boli aj pohraničným mestom. Krátko na to boli politické strany zakázané a postupne sa zavádzali protižidovské opatrenia. Ešte v roku 1938 a potom v roku 1939 museli oblasť opustiť tí československí občania, ktorí dostali pôdu počas predchádzajúcej pozemkovej reformy, ale nepochádzali z tohto okolia. Odísť museli aj štátni zamestnanci, ktorí nepochádzali z územia niekdajšieho Uhorska. V roku 1940 musel opustiť Levice aj nájomca hotela slovenského pôvodu Ján Denk, ktorého meno sa dodnes spája s hotelom

57 Švolíková, Marta: cit. op. 94.

58 Tamže 94.

59 Tamže, s. 94.

60 Tamže 94. a Strasser Elemér: cit. op. 25.

61 Tamže 91. a 95.

Lev na hlavnom námestí.⁶²

Najtragickejšia udalosť v Leviciach za druhej svetovej vojny sa odohrala začiatkom leta 1944, keď aj z Maďarska okupovaného nacistickým Nemeckom deportovali židovské obyvateľstvo do táborov smrti. Predtým nahnali všetkých židov z mesta a okolia do narýchlo vytvoreného levického geta. Začiatkom júna v ňom bolo už 1 229 ľudí. Okrem toho v starých kasárňach zoskupili 572 židov z okolia. Odtiaľ 13. júna 1944 odišli transporty do táborov smrti v okupovanom Poľsku, hrôzy ktorých prežilo len asi 300 židovských obyvateľov Levíc.⁶³ Ich cirkevná obec však prežila vojnu. Synagóga v Leviciach slúžila svojmu účelu do roku 1967, keď ju Zväz židovských náboženských obcí predal štátu. Potom veriaci používali modlitebný dom na bývalej Zámočnickej ulici, ktorý neskôr obetovali pri výstavbe hotela Atóm v centre mesta.⁶⁴ Od tých čias v Leviciach neexistuje miesto, slúžiace židovským náboženským účelom. Aj keď je pravda, že tu už nie je ani židovská cirkevná obec.

Sovietske jednotky prišli do Levíc z juhu a juhovýchodu (vojaci 2. ukrajinského frontu pod vedením maršala Rodiona Malinovského) 20. decembra 1944, ale vtedy nedošlo k žiadnym vážnejším bojom. Najväčšie škody napáchalo vopred naplánované sovietske bombardovanie, ktoré nebralo do úvahy tú skutočnosť, že sovietski vojaci obsadili mesto o deň skôr. K ďalším škodám došlo pri evakuácii obyvateľstva, ktorú si vyžiadala Bratislavsko-brnianska operácia, ktorá sa začala v marci 1945. Hron, ktorý slúžil ako predná línia, bol totiž veľmi blízko. Touto zmenou impéria sa opäť začala nová éra v histórii mesta.

Levice sa znova stali súčasťou Československa. Maďarské obyvateľstvo postihli kruté represálie, ktoré vážne ovplyvnili súčasný obraz a mentalitu mesta. Na deportáciu do Maďarska určili úrady najprv 457 osôb. V lete 1945 však jednostranná akcia levických úradov vo veci vysídlenia utrpela fiasko, pretože Maďarsko nechcelo prijať stovky z Levíc protiprávne vyhostených Maďarov. K medzištátne organizovanej výmene obyvateľstva došlo v rokoch

62 Tamže 100. Tolnai, Csaba: cit. op. 69.

63 Švolíková, Marta: Z histórie židovskej komunity v Leviciach. Tekovské múzeum v Leviciach, Levice, 2012. 40.

64 Tamže 44.

1946 a 1947. V rámci nej z Levíc deportovali asi 120 maďarských rodín. Na ich miesto prišlo približne 100 slovenských rodín z Maďarska, hlavne z oblasti Nyíregyházy. Do roku 1948 bolo presídlených približne 100 ďalších maďarských rodín.⁶⁵ Maďari, ktorí zostali v krajine, nemali do začiatku roku 1948 občianske ani politické práva. Utrpeli aj veľké škody na majetku.

V Leviciach teda došlo v prvých rokoch po druhej svetovej vojne k významným demografickým, hospodárskym a kultúrnym zmenám. Napriek deportáciám, presídleniam, jazykovým zákazom a reslovakizácii sa maďarský jazyk z mesta nevytratil. Aj pre mnohých nových obyvateľov bola maďarčina každodenným dorozumievacím jazykom, nezávisle od toho, kto sa k akej národnosti prihlásil na úrade. Preto sa slovenský jazyk a kultúra v Leviciach stali skutočne dominantnými až v 60. rokoch. Súviselo to predovšetkým s industrializačným procesom a migráciou v rámci Slovenska (a Levického okresu). Tieto zmeny naznačili už štatistické údaje z roku 1948 a potom údaje zo sčítania obyvateľstva z roku 1961. V roku 1948 mali Levice 12 921 obyvateľov, z toho asi 3 500 Slovákov, 7 500 reslovakizovaných (t. j. bývalých Maďarov) a 2 821 obyvateľov sa aj naďalej hlásilo za Maďarov.⁶⁶ V praxi to znamenalo maďarskú väčšinu bez ohľadu na mocenské vzťahy v meste, ktoré už boli priaznivé pre Slovákov. Keď sa najtvrdšie protimaďarské opatrenia po roku 1948 skončili, Maďari opäť získali československé občianstvo a obnovilo sa aj vzdelávanie v maďarskom jazyku. Prevzatie moci komunistami však malo za následok rad nových neprávostí. Je pravda, že Maďari neboli jediní, ktorí ich utrpeli. V tom istom období sa zároveň začal veľký hospodársky rozvoj, zameraný na hospodársku a sociálnu transformáciu celej krajiny. Rýchlym tempom sa rozbehla industrializácia, ktorá priniesla urbanizáciu. V podstate vidiecke a malomestské Slovensko sa spolu s južnými regiónmi postupne modernizovalo so všetkými kladmi a záporami, ktoré tento proces prinášal. Existoval aj ambiciózny plán z roku 1949 urobiť z Levíc 50-tisícové mesto, ktorý sa ale nikdy neuskutočnil, hoci sa v meste začal výrazný demografický rast.⁶⁷

65 Bátorová, Jarmila: Od leta 1945 do februára 1948. In: Monografia mesta Levice. Zost. Švolíková, Marta. Štúdio Harmony, Banská Bystrica, 2010. 109-112.

66 Tamže 113.

67 Bátorová, Jarmila: Budovanie ľudovodemokratického zriadenia (1949 – 1960). In: Monografia mesta Levice. Zost. Švolíková, Marta. Štúdio Harmony, Banská Bystrica,

Nasvedčovali tomu aj sčítania obyvateľstva a štatistiky po druhej svetovej vojne. V roku 1961 bola situácia už demograficky iná ako v roku 1948. Levice mali vtedy iba 13 744 obyvateľov, ale z nich sa už 11 180 hlásilo k slovenskej národnosti a iba 2 319 k maďarskej. Okrem toho tu žilo 165 Čechov, 24 Rusov alebo Ukrajincov, 21 Bulharov, 4 Poliaci, 3 Srbi a 2 Nemci. 26 občanov neuviedlo svoju národnosť.⁶⁸ Oveľa viac ľudí však hovorilo po maďarsky než uvádzajú tieto čísla, pretože veľa obyvateľov s maďarskou väzbou alebo viacnásobnou identitou si ešte oficiálne neprepísalo svoju „slovenskú národnosť“, ktorú „dostalo“ v 40. rokoch. Takže pokles maďarského obyvateľstva v skutočnosti nebol až taký dramatický. Tendencia bola napriek tomu jasná a v nasledujúcich desaťročiach sa dokonca zintenzívnila. Prvé sčítanie obyvateľstva po zmene režimu celkom zreteľne ukázalo nové etnické pomery. V roku 1991 mali Levice 33 962 obyvateľov, z toho 28 062 Slovákov, 5 143 Maďarov, 408 Čechov, 162 Rómov a 18 iných národností.⁶⁹ V roku 2001 žilo v meste už 36 538 obyvateľov, z nich 84,8 % sa hlásilo k slovenskej národnosti.

Táto zmena okrem historických a mocenských zmien súvisela najmä s rýchlym tempom industrializácie a urbanizácie za čias socialistického štátu. Nemalo by sa zabúdať, že v rokoch 1961 až 1991 sa počet obyvateľov mesta takmer strojnásobil. V tomto období tu vybudovali niekoľko tovární, vrátane textilky, kamenárskych závodov, mliekarene, závodu na výrobu nábytku a mnohých ďalších. Napokon v 80. rokoch 20. storočia sa začala výstavba atómovej elektrárne v neďalekej obci Mochovce, ktorú už medzičasom dokončili. Táto stavba mala vplyv na celkový obraz mesta, bohužiaľ, skôr s negatívnym účinkom. Takže Levice sa za pol storočia stali z remeselníckeho a poľnohospodárskeho mestečka priemyselným centrom. Je pravda, že tento rozmach sa po zmene režimu prerušil, ale to je už iný príbeh.

2010. 116.

68 Bátorovská, Jarmila: Život v socializme 1960-1989. In: Monografia mesta Levice. Zost. Švolíková, Marta. Štúdio Harmony, Banská Bystrica, 2010. 122.

69 Bátorovská, Jarmila: Návrat demokracie po roku 1989. In: Monografia mesta Levice. Zost. Švolíková, Marta. Štúdio Harmony, Banská Bystrica, 2010. 132.

Infraštruktúra literárneho a kultúrneho života v Leviciach

Duchovný život Levíc sa podobne ako v prípade iných malých miest zintenzívnil v modernizujúcom sa 19. storočí. Vtedy sa totiž výrazne zvýšila vzdelanostná úroveň obyvateľstva a oslobodili sa veľké tvorivé energie. Levice boli síce príliš malé na to, aby tu vzniklo stále divadlo, ale na to už boli vhodné, aby tu od roku 1881 vychádzali noviny *Bars (Tekov)*, ktoré boli po dlhé roky nielen rozhodujúcim, ale aj jediným tlačovým orgánom celej Tekovskej župy. Hlavným iniciátorom ich vzniku a potom ich prvým zodpovedným redaktorom bol Sándor Holló z levického Štátneho učiteľského ústavu. Časom sa noviny stali oficiálnym tlačovým orgánom župy. Vychádzali po maďarsky pre maďarských čitateľov v maďarskom duchu, preto sa v nich občas objavili aj maďarizačné články. Pritom Tekovská župa bola národnostne zmiešaná. Okrem prevažne slovenského obyvateľstva v nej žili aj početní Maďari a Nemci. Pre potreby neprerušovanej výroby novín v Leviciach vznikla v roku 1884 tlačiareň Nyitrai a spol., ktorá potom viac ako polstoročie určovala tempo tlačiarenskej činnosti na celom okolí. Roku 1908 sa *Bars* zmenil na politické noviny, ktoré mali blízko k verejnoprávnej opozícii. Levice boli totiž tradične opozičným mestom, kde bola silná Strana nezávislosti. Vtedy už noviny neboli úradným orgánom celej župy. Vychádzali každú nedeľu. Nakoniec v roku 1912 prestali s politikou a začali sa definovať ako spoločensko-kultúrny týždenník, v ktorom mali svoje miesto rozličné segmenty miestneho života.⁷⁰

Prvé slovenské noviny s názvom *Južné Pohronie* začali v meste vychádzať v roku 1932. Od roku 1934 mohli miestni obyvatelia čítať aj noviny

70 Strasser, Elemér: cit. op. 48.

Magyarság (Maďarstvo), ktoré vychádzali v blízkych Šahách. Určitý čas v Leviciach redigovali aj noviny *Evangelikus Lap (Evanjelické noviny)*, ktoré sa však čoskoro presťahovali do Šamorína. Krátky život mala aj nasledovná tu založená periodická tlač: *Barsi Gazda (Tekovský gazda)*, *Léva és vidéke (Levice a okolie)*, *Lévai Hírlap (Levický spravodaj)*, *Lévai Őrálló (Levická stráž)*, *Garam (Hron)*, *Garamvölgye (Pohronie)* atď. V období socializmu zohrávalo úlohu oficiálnych okresných novín *Pohronie*, ktoré vychádzalo dvojjazyčne. Maďarská verzia sa nazývala *Garamvölgye*.⁷¹ Všetky tieto tlačové orgány je potrebné spomenúť, lebo vo svojom čase poskytovali miestnym literátom a nadšencom publikačnú tribúnu.

Dlhé 19. storočie bolo zároveň obdobím zrodu občianskej spoločnosti. Vyššie a intelektuálne spoločenské vrstvy sa schádzali v *Kasínovom spolku*, ktorý v Leviciach vznikol v roku 1858. Jeho večerné kultúrne podujatia hrali dôležitú úlohu v procese formovania miestneho spoločenského života. Túto funkciu spolok plnil aj po roku 1918. Mal vlastnú budovu s čítárňou a približne 1400 zväzkovou knižnicou.⁷² Ešte väčšiu knižnicu mal *Katolícky kruh*, ktorý vznikol v roku 1894. Pre svojich členov objednával totiž množstvo novín a časopisov. Na konci monarchie to bola asi najväčšia a najvýznamnejšia spoločenská organizácia v Leviciach. Od roku 1926 mal kruh vo svojej vlastnej budove aj stálu divadelnú scénu, kde taktiež organizoval množstvo verejných čítaní a čitateľských večierkov.⁷³ Podobnú funkciu mal aj *Remeselnícky čitateľský spolok*, ktorý vznikol v roku 1891 a taktiež mal vlastnú čítareň, kde mali jeho členovia k dispozícii predplatené noviny a časopisy.⁷⁴ V medzivojnovom období v Leviciach vznikla prvá slovenská verejná knižnica a fungovala tu aj *Dobrovického výpožičná knižnica*. Prirodzene, stredoškolské ustanovizne mali svoje vlastné knižnice. Najrozsiahlejší knižný fond mala v medzivojnovom období *Mestská maďarská verejná knižnica*.⁷⁵

71 Tamže 110.

72 Strasser, Elemér: cit. op. 80-81.

73 Tamže 81-82.

74 Tamže 71-72.

75 O dejinách levických knižníc pozri Pamätnica Tekovskej knižnice v Leviciach. Zodp. red. Holubcová, Jana a kol. Tekovská knižnica v Leviciach, 2017.

Po druhej svetovej vojne a v období socializmu bola kultúra a s ňou súvisiaci spoločenský život pod prísnu kontrolou štátu. Komunistický režim však v rámci svojho modernizačného programu nepodceňoval jej úlohu a venoval na kultúru pomerne veľké množstvo zdrojov. Totiž aj jej prostredníctvom bolo možné vychovávať a ovplyvňovať spoločnosť. Kultúrna organizačná činnosť bola predovšetkým úlohou mestských orgánov a ustanovizní. Mnohé ovplyvňoval aj všadeprítomný princíp centralizácie. To sa prejavilo napríklad vo forme vytvorenia zjednotenej *Okresnej ľudovej knižnice* v roku 1951. Sem sa dostali knižné fondy skorších maďarských aj slovenských knižníc. Od roku 1952 sa nazývala *Okresnou ľudovou knižnicou v Leviciach*, potom od roku 1965 len jednoducho *Okresnou knižnicou* a nakoniec od roku 1996 *Tekovskou knižnicou v Leviciach*.⁷⁶

Ešte v období rakúsko-uhorskej monarchie vznikol v roku 1912 v Leviciach *Reviczského spolok*, ktorý združoval učiteľov a priateľov literatúry. Spolok mal literárnu, hudobnú a divadelnú sekciu. Od roku 1914 prevádzkoval aj hudobnú školu. Po prvej svetovej vojne však spolok nepokračoval v činnosti.⁷⁷ Na jeho históriu však v roku 1997 nadviazalo *Združenie Reviczky (Reviczky Társulás)*, ktoré dodnes popri levickom *Csevadoku* zohráva dôležitú úlohu v kultúrno-spoľenskom živote levických Maďarov.⁷⁸ Podobné slovenské podujatia dnes organizuje miestna *Matica slovenská*. Nakoniec treba ešte spomenúť v roku 1861 založenú *Divadelnú ochotnícku spoločnosť (Műkedvelő Színielőadásokra Vállalkozó Társaság)*, ktorú inicioval vtedajší podžupan a neskorší poslanec uhorského snemu József Pólya. Dlhú však neprežila a od roku 1878 hral v živote levických ochotníkov rozhodujúcu úlohu skôr učiteľský ústav. Okrem toho ochotníkov organizovali aj rozličné už spomínané spolky. Väčšie predstavenia sa konali hlavne v budove mestského hotela.⁷⁹

V roku 1973 vznikla v Leviciach *Mestská osvetová beseda*,⁸⁰ ktorá si ne-

⁷⁶ <https://www.kniznicalevice.sk/o-nas/historia>

⁷⁷ Pozri Strasser, Elemér: cit. op. 110. Wirth, Jenő: A lévai Reviczky Társulás bemutatása. file:///C:/Users/ivan/AppData/Local/Temp/340_reviczky-tarsulas-leva_bemutatkozas_2014.11.17.pdf

⁷⁸ Tamže 1.

⁷⁹ Strasser, Elemér: cit. op. 94-95.

⁸⁰ https://www.levice.sk/download_file_f.php?id=671571

skôr zmenila názov na *Mestské osvetové stredisko*. Od roku 2003 sa nazýva *Mestským kultúrnym strediskom*. Centrum patrí pod mestskú samosprávu a v súčasnosti je hlavnou verejnou inštitúciou pre organizovanie kultúrnych podujatí.⁸¹ Spomenúť treba aj *Tekovské múzeum*, ktoré je najdôležitejšou vlastivednou inštitúciou v okrese. Myšlienka založiť múzeum vznikla už na konci 19. storočia, vtedy ale Zlaté Moravce predbehli Levice. Tu vzniklo samostatné múzeum až v roku 1927. Jeho základom bola súkromná zbierka vrábeľského poštmajstra Józsefa Nécseyho. Sídlilo v budove mestského domu. Do priestorov Levického hradu sa dostalo až v roku 1958 a nachádza sa tam dodnes.⁸²

Spomedzi súkromných inštitúcií treba spomenúť ešte jednu dôležitú udalosť, ktorá mala vplyv na celú slovenskú literatúru. Levický rodák Koloman Kertész Bagala (1964) totiž v roku 1991 založil beletristické vydavateľstvo *KK Bagala*, ktoré sa špecializuje na vydávanie pôvodnej tvorby slovenských autorov.⁸³ Na zakladateľa mal najväčší vplyv Ivan Kadlecík z blízkeho Pukanca, ktorý síce patril k inej generácii, ale pomerne skoro sa zoznámili. Neskôr Kadlecík vydal viacero svojich diel v tomto prestížnom vydavateľstve.

V prvých rokoch znamenalo pre vydavateľstvo *KK Bagala*⁸⁴ veľkú pomoc, že jeho zakladateľ mal v Bratislave literárnu a kultúrnu agentúru LCA, ako aj kníhkupectvo a hudobnú predajňu. V Bratislave organizoval aj množstvo kultúrnych podujatí, literárnych večerov a súťaží.⁸⁵ Kníhkupectvo a hudobná predajňa však neskôr skrachovali. Malé, ale známe vydavateľstvo so svojím majiteľom prežilo počas uplynulých tridsať rokov mnohé úspechy a neúspechy.⁸⁶ Stále však ešte existuje a predovšetkým v prostredí mladých začínajúcich a alternatívnych autorov sa stalo pojmom. Okrem mladých tu publikovali a dodnes publikujú svoje diela aj viacerí uznávaní autori, o kto-

81 www.mskslvice.sk

82 <http://www.muzeumlevice.sk/index.php?mnu=HS&jazyk=SK&estyle=>

83 Vydavateľov brat má inak v Leviciach tlačiareň.

84 <http://www.kkbagala.sk/>

85 Takouto súťažou je napríklad súťaž *Poviedka*. V jej výberovej komisii sedia mnohí významní slovenskí literáti.

86 *KK Bagala* v rokoch 2014 až 2016 znovu prevádzkoval v Bratislave kníhkupectvo a od roku 2011 aj združenie literarnyklub.sk. V súčasnosti už neexistujú alebo sa zakladateľ z nich stiahol.

rých bude reč aj v tejto publikácii. Levice ako miesto vydania sa preto dostali na titulnú stranu mnohých významných diel slovenskej literatúry.⁸⁷

Tu nakoniec treba – bez nároku na úplnosť – spomenúť ešte niekoľko významných osobností slovenského kultúrno-spoločenského a vedeckého života, ktoré pochádzajú z Levíc a ich okolia. a svojou organizačnou činnosťou zasiahli do života viacerých dôležitých celoštátnych inštitúcií. Určite medzi ne patrí Klára Kubičková-Kucserová (1936), ktorá na Univerzite Komenského v Bratislave vyštudovala obor dejiny umenia a estetika. Titul kandidáta vied získala v Prahe na akadémii vied a titul doktora vied v Bratislave. Svoju profesijnú dráhu začala v oblasti ochrany pamiatok, potom dlhé roky vyučovala na Vysokej škole pedagogickej v Banskej Bystrici. Neskôr vedecky pôsobila v Bratislave a bola aj zástupkyňou riaditeľa Slovenskej národnej galérie.

Z Levického okresu (z Hontianskej Vrbove) pochádza Margit Erdélyi (1945). Vyštudovala pedagogickú fakultu v Nitre (obor maďarský jazyk a literatúra), doktorát a titul kandidáta vied získala v Bratislave. Dlhé roky pôsobila v oblasti prípravy budúcich maďarských pedagógov na Vysokej škole pedagogickej v Nitre a potom v Banskej Bystrici. Neskôr po vzniku maďarskojazyčnej Univerzity J. Selyeho v Komárne bola dlhé roky jej dekanou a zároveň tam pôsobila na katedre maďarského jazyka a literatúry. Vedecky sa venovala výskumu teórie literatúry, dráme, metodike výskumu a literárnovednej komparatistike.

V Nitre študoval na Univerzite Konštantína Filozofa obor maďarský a slovenský jazyk a literatúra aj Krisztián Benyovszky (1975), ktorý tam odvtedy pedagogicky pôsobí, od roku 2019 už ako univerzitný profesor. Publikuje v oboch jazykoch. Zaoberá sa predovšetkým teóriou literatúry (napríklad intertextualitou, slovanským neoštrukturalizmom, teóriami Františka Miku, interpretáciou umeleckého textu, ako aj maďarskou a slovenskou literatúrou 20. storočia).

Nakoniec treba spomenúť Lászlóa Újváryho (1930), bez ktorého si je len ťažko možné predstaviť maďarský kultúrno-spoločenský život nielen v Leviciach, ale vlastne na celom juhu Slovenska. Učiteľ Újváry je aktívny už od 50. rokov 20. storočia a dlho patril medzi výrazné osobnosti

87 <https://www.litcentrum.sk/institucia/kk-bagala/o-institucii>

Csemadoku. Hoci sám nepísal básne, vychoval celé generácie milovníkov a recitátorov poézie, a pôsobil aj v oblasti menšinového ochotníckeho divadla. V roku 1968 sa dokonca skoro stal riaditeľom maďarského divadla v Komárne. Počas normalizácie musel opustiť školstvo, kam sa mohol vrátiť len po roku 1989.⁸⁸

⁸⁸ <https://csemadok.sk/csemadok-szemelyisegek/ujvary-laszlo/>

Spoločenské a mentálne charakteristiky Levíc v zrkadle beletrie

Hoci v medzivojnovom období boli Levice 14. najväčším mestom na Slovensku, ktoré so svojimi 11 000 obyvateľmi dokonca predbehli vtedajšiu Banskú Bystricu a Trenčín, naďalej si zachovávali malomestský charakter. Veľké, alebo skôr Nové Levice, ktoré sa od 14. storočia formovali pod hradom, nikdy nedosiahli postavenie slobodného kráľovského mesta, hoci tu v určitých obdobiach žilo veľa šľachticov a iných slobodných občanov. Prvý, relatívne koherentný opis mesta, pochádza zo 17. storočia z pera tureckého cestovateľa Evliyu Čelebiho, ktorý mesto navštívil v čase, keď bolo na prelome rokov 1663 až 1664 okupované Osmanskou ríšou. Dokonca vtedy sa Levice na krátky čas stali sídlom tureckého sandžaku. Čelebi svojim exotickým pohľadom videl mesto nasledovne:

„V dávnych časoch bol tento hrad Egyptom Orta Madžaru, lebo sa na brehoch rieky Hrona rodilo množstvo ryže. Teraz sú tam role. Ale aj teraz je na nich hojnosť. V horách na okolí je mnoho zlatých a strieborných baní. Po rovine tečie rieka Hron ako voda života. Na južnej strane podhradia je močiar s trstím. Je to mŕtve rameno rieky Hron. Rieka Hron vyteká z hôr hradu Külvár a Banského hradu v Orta Madžar. Preteká pod Levickým hradom a oproti Ostrihomu v blízkosti Džigerdelenu sa vlieva do Dunaja. Levický hrad je stavba, ktorú treba vidieť. Kamenná stavba štvorcového tvaru má po obvode šesť malých vežičiek. Vo vnútri je kapitánov dom, zbrojnica a sýpky. Iné stavby tam nie sú. Má malú bránku obrátenú na východ. Priekopa vnútorného hradu je po okraje naplnená vodou z Hrona a bahnistá. Na močaristom brehu rieky Hrona na východnej strane vnútorného hradu sa na-

chádza opevnenie s dvojitou ohradou obrátenou na východ. Vo vnútri je päťsto domov pokrytých šindľom. Nie sú veľmi pekné. Okolité priekopa je naplnená vodou. Má drevenú bránu obrátenú na východ. Vo vnútri sú len dva kostoly. Jeden sa stal sultánovou džami a druhý veľkovezírovou. Všetci poddaní prišli a podrobili sa. Zostali bývať vo svojich domoch. Niet tu nič iné okrem štyridsiatic-päťdesiatich krámov. Ale na kopcoch a vo viniciach, čo ležia na východnej strane hradu, je mnoho strmých vyvýšenín. Takže, keď si dakto vo vinici odplúje, padne to do hradu."⁸⁹

Nasledujúci podobný opis mesta pochádza z 18. storočia z pera najväčšieho uhorského polyhistora Mateja Bela (alebo niektorého z jeho spolupracovníkov). Opis Tekovskej stolice, ktorého súčasťou je aj opis Levíc, bol publikovaný v monumentálnom niekoľkozväzkovom vedeckom opise uhorských stolíc. Ten vyšiel pod latinským názvom *Notitia Hungariae novae historico-geographica*. Tekov je spracovaný v poslednom, t. j. štvrtom zväzku, ktorý vyšiel tlačou v roku 1742 a okrem už spomínanej stolice obsahuje aj údaje o Honte, Malohonte, Novohrade a Nitre. Medzi dvoma opismi ubehlo približne osem desaťročí. Pravdou však je, že 18. storočie bolo v Uhorsku podstatne pokojnejšie, ako hektické 17. storočie a čiastočne aj vďaka tomu sa Levice začali rozmáhať. O tom svedčí aj nasledovný opis:

*„Vzhľad mestečka. Pokiaľ ide o mestečko, rozkladá sa v juhovýchodnom susedstve hradu a po toľkých obratoch, ktoré muselo podstúpiť, je obývané naozaj riedko. Obyvatelia sú Maďari, mnohí z nich šľachtici, ktorí kedysi slúžili vo vojsku. **Povaha obyvateľov.** Dnes sa venujú obrábaniu pôdy, ktorá v okolí mestečka prináša úrodu obilia aj hrozna. O tunajšom víne sa však súdi, že je prikyslé na to, aby ho mohol piť a chváliť každý. V každom prípade nie je veľmi trvanlivé. Veľké množstvá ľudí však do mesta privádzajú jarmoky. **Levické jarmoky.** Väčšina z nich pripadá na sviatočné dni, menovite Zjavenie Pána, sv. Jakuba a sv. Michala Archanjela. Obvykle sa konajú nielen trhy s remeselnými výrobkami, ale štyri dni pred nimi dobytčie trhy, z ktorých plynú domácim veľké zisky. Zbieha sa sem určite veľké množstvo kup-*

⁸⁹ Čelebi, Evliya: *Knihy ciest*. (Preklad: Kopčan, Vojtech) Tatran, Bratislava, 1978, 229-230.

cov dobytku, z ktorých jedni zvieratá priháňajú, druhí ženú preč to, čo kúpili. V minulosti spravili levickým jarmokom zlú povest' zloději a zbojnici, dnes však už čoraz viac patria len minulosti tieto predtým až pričasté zločiny, čo je zásluhou ráznosti a ostražitosti úradníkov. Samotné mestečko sa dnes pekne obnovuje, takže možno dúfať, že na príkoria predchádzajúcich rokov sa zakrátko úplne zabudne."⁹⁰

Jedným z najvýznamnejších ranonovovekých literátov, ktorí sa narodili v okolí Levíc, bol jezuitský mních Benedikt Szöllösi (1609 – 1656). Narodil sa totiž v blízkej obci Rybník pri Hrone. K jeho menu sa viaže zostavenie a vydanie najdôležitejšieho katolíckeho spevníka *Cantus Catholici*. Maďarčinu aj slovenčinu dobre ovládajúci Szöllösi, ktorý študoval v Trnave a vo Viedni, primerane miestnym pomerom a tradíciám zostavil svoj spevník, resp. spevníky v oboch jazykoch. Tieto spevníky nie sú vzájomnými prekladmi, lebo do slovenského kancionálu sa dostalo aj veľa českých katolíckych spevov. Autor sa v úvode odvolával aj na dedičstvo Cyrila a Metoda. Ide dokonca o jedno z prvých pripomenutí si ich významu v slovenskej barokovej spisbe.⁹¹

V strednej Európe sa moderná a skutočne pútavá literatúra zrodila v dlhom 19. storočí. Romantickí a realistickí autori tunajších národov vtedy vytvorili také diela, ktoré sú dodnes populárne, lebo sa pomerne ľahko čítajú. Našťastie aj od niektorých takýchto autorov sa zachovalo zopár úryvkov, v ktorých podávajú aspoň čiastočný pohľad na Levice. O komplexnejšom opise mesta však v tomto prípade ešte nemožno hovoriť.

Na prelome 19. a 20. storočia pôsobil v Leviciach tamojší rodák, advokát a novinár János Kersék (1869 – 1927),⁹² ktorý sa síce nestal celoštátnym uznávaným spisovateľom, ale v miestnych pomeroch patril medzi hlavných organizátorov kultúrno-spoločenského života a dokonca inšpiroval skupinu mladých básnikov, ktorí sa pokúsili pokračovať v jeho šľapajach. Pochádzal z reformovanej kalvínskej remeselníckej rodiny. Právo vyštudoval v Budapešti a po návrate domov si otvoril vlastnú kanceláriu. Okrem toho

90 Bel, Matej: Tekovská stolica. Zost. Turóci, Martin. Kysucké múzeum v Čadci. 2019. 363.

91 Mikula, Valér a kol.: Slovník slovenských spisovateľov. ÚSL SAV - Kalligram, Bratislava, 2005.

92 <http://adatbank.sk/lexikon/kersek-janos/>

bol stálym spolupracovníkom týždenníka *Bars (Tekov)*, dokonca od roku 1914 bol jeho šéfredaktorom. Písal hlavne básne, ktoré vychádzali v zbierkach veršov (*Hegedűs ének/Huslistov spev, Az aranyerdőből kifelé/Von zo zlatého lesa, Muzsikálnak/Muzicirujú, Csitri/Mladá nespratníčka, Templomcsend/Kostolné ticho*). Okrem toho napísal viacero populárnych drám menšieho rozsahu (napríklad *Szirmaiék/Szirmaiovcí, A csodasíp/Zázračná píšťala*). Spevavosť jeho veršov pripomínala čitateľom ľudové piesne.⁹³ V medzivojnových Leviciach po jeho smrti dokonca pomenovali po Kersé-kovi ulicu.

Asi najznámejším levickým rodákom v prvých desaťročiach 20. storočia bol cestovateľ, poľovník a preparátor Kálmán Kittenberger (1881 – 1958), ktorý absolvoval viacero dobrodružných ciest po Afrike. S jeho menom sa spája niekoľko cestopisov a opisov poľovníckych zážitkov. Pochádzal z miestnej mnohohodnej remeselníckej rodiny. V Leviciach navštevoval ľudovú školu a potom gymnázium, z ktorého však neskôr z disciplinárnych a materiálnych príčin prešiel na učiteľský ústav, kde bol pomocníkom významného miestneho učiteľa Eugena Krieka. Tu sa naučil preparovať zvieratá. Neskôr sa stal pomocným preparátorom Maďarského národného múzea v Budapešti, kde aj dokončil svoje pedagogické štúdiá. Určitý čas učil v Sedmohradsku medzi Sikulmi, ale čoskoro sa vydal na svoju prvú africkú cestu, počas ktorej sprevádzal jedného veľkostatkára z Báčky a zároveň plnil zberateľské úlohy, ktorými ho poverilo národné múzeum. Spolu strávil v Afrike 16 rokov. Prežil tam mnohé dobrodružstvá a choroby. Na základe osobných rozhovorov o ňom napísal biografickú knihu István Fekete,⁹⁴ ktorý nemal ľahkú úlohu, lebo Kittenberger bol uzavretým človekom. V tejto knihe sa nachádza niekoľko spomienok a narážok na Levice, kde Kittenberger v prostredí miestnych remeselníckych rodín a vzdelávacích inštitúcií prežil prvé dve desaťročia svojho života.

„Kálmán bol ôsmym dieťaťom v rodine a ťažko nájsť vysvetlenie na to, odkiaľ mala chudobná remeselnícka rodina peniaze na predplatné časopisov Világkrónika (Svetová kronika) a Képes Néplap (Obrázkové ľudové noviny), ktoré si každoročne nechala aj zviazať. A odkiaľ mali

93 https://hu.wikipedia.org/wiki/Kers%C3%A9k_J%C3%A1nos

94 Fekete, István: Kittenberger Kálmán élete. Móra Ferenc Kiadó, Budapest, 1982.

peniaze na podporu štúdií šiestich detí, ktoré zostali pri živote a všetky získali diplom, hoci aj strárajúc a s podporou všemožných vtedajších zliav. Pomáhal im strýko z matkinej strany, ktorý bol farárom-dekanom v blízkych Nemčanoch, ale jeho pomoc nemohla byť až taká veľká, veď mladého Kálmána hlad a beznádej dohnali až na pokraj samovraždy. Strýko farár mal rád svojich synovcov, ktorí skoro všetky prázdniny trávil u neho, kde holdovali svojej poľovníckej vášni. Lebo aj dvaja väčší chlapci boli takisto nadšenými poľovníkmi ako Kálmán, hoci sa aj ich cesty neskôr rozišli – János sa stal profesorom a neskôr riaditeľom na učiteľskom ústave, Sándor zase sudcom na sédrii.”⁹⁵

Spomínaní Kittenbergerovi súrodenci si neskôr pomaďarčili priezvisko na Katona. Kálmán si však ponechal svoje nemecky znejúce meno, hoci so znalosťou nemčiny mal problémy už počas školských rokov – jazykom jeho rodiny totiž bola maďarčina.⁹⁶

Básnikom maďarského celonárodného významu bol Gyula Juhász (1883 – 1937), ktorý sa narodil a zomrel v Segedíne, ale na jeseň roku 1907 strávil v Leviciach jeden mesiac ako profesor maďarčiny a latinčiny na miestnom piaristickom gymnáziu. Pravdepodobne tu zápasil s ťažkou depresiou, lebo po mesiaci sa zbalil, vyrovnal dlžoby a napísal list na rozlúčku, v ktorom vysvetlil, že z dôvodu ťažkej nervovej choroby ukončí svoj život. Odcestoval do Budapešti, kde 1. októbra chcel skokom z Reťazového mosta do Dunaja ukončiť svoj nešťastný život. Náhodou však tadiaľ išiel jeden jeho známy, ktorý mu oznámil radostnú správu, že mladému básnikovi v Segedíne publikovali prvú básnickú zbierku.⁹⁷ Básnik okamžite odcestoval do Segedína. Jeho levický pobyt okrem niekoľkých narážok na jeho diele nezanechal výraznejšie stopy. Na jeho básne o prírode a prostredí viac vplývala rieka Tisa, nostalgia po nížine, ako aj pedagogický pobyt v Skalici.

Pred prvou svetovou vojnou pôsobil v Leviciach ako novinár neskorší maďarský spisovateľ a poviedkar János Szilárd (1891 – 1951). Narodil sa v

95 Tamže 77.

96 Tamže 79.

97 Sándor, Karol: Mesačný pobyt v Leviciach. In: Historická mozaika. 2019. 34.; ako aj [https://hu.wikipedia.org/wiki/Juh%C3%A1sz_Gyula_\(k%C3%B6lt%C5%91\)](https://hu.wikipedia.org/wiki/Juh%C3%A1sz_Gyula_(k%C3%B6lt%C5%91))

rodine hospodárskeho správcu na primaciálnych arcibiskupských statkoch a jeho otec chcel, aby János pokračoval v podobných šľapajach. Na univerzitu chodil v Lipsku, ale zaujímala ho skôr literatúra a filozofia. Otec ho preto povolal naspäť, avšak János sa nevrátil k rodičom, stal sa radšej novinárom v Leviciach. V roku 1912 mu tu vydali prvú zbierku noviel. V čase prvej svetovej vojny sa dobrovoľne prihlásil za vojaka, v boji utrpel ťažké zranenie. V medzivojnovom období už žil v Budapešti, kde prispieval do pravicových novín *Magyarság* a *Új Magyarság* (*Maďarstvo* a *Nové Maďarstvo*). Medzitým písal romány a novely, v ktorých často spracúval vojnové zážitky, ako aj spomienky na život v severných župách a v mestečkách pri rieke Tise. Jeho typickým dielom je zbierka fejtónov *Egy viharvert legény tarsolyából* (*Z tarisne mládenca ošľahaného búrkami*) z roku 1932. Tu sa nachádza krátka poviedka *Hlboki* o levickom holičovi a dobrovoľnom hasičskom veliteľovi. Majster holič počas požiarov zvykol prerušiť holenie klientov, ktorí ho však zväčša trpezlivo počkali. To urobil aj miestny zámožný zámočník a klampiar ujo Komócsi, ktorému práve horel dom, ale on o tom nič nevedel a pokojne čakal na návrat holiča-hasiča.⁹⁸

V tejto poviedke Szilárd zvečnil jednu typickú levickú spoločenskú vrstvu – remeselníkov. Táto vrstva po stáročia spoluurčovala charakter mesta. Možno vedome, možno nechtiac sa v poviedke budapeštianskeho novelistu a humoristu objavili narážky na etnicky zmiešaný charakter Levíc a na blízkosť slovenských krajov. To sa prejavilo hlavne v miestnom jazyku, o čom svedčí aj nasledujúca veta: „*Len aby vám nechodila vaša papuľa, lebo vás ešte porežem!*”⁹⁹ Slovo papuľa je v tejto forme použité aj v maďarskom texte.

Skutočne významný literárny pamätník predvojnových uhorských Levíc postavil miestny rodák a neskôr uznávaný maďarský spisovateľ, sociograf Géza Féja (1900-1978). Féja patril medzi rozhodujúce postavy tzv. ľudového krídla medzivojrovej maďarskej literatúry. V jej rámci zohrávali dôležitú úlohu sociálne kritické a sociografické diela, ktoré do určitej miery suplovali sociológiu. Do tohto žánru viac-menej patrí aj Féjovo dielo *Bölcsődal* (*Uspávanka*), v ktorom však neopisuje dedinu, ale typické uhorské,

98 Szilárd, János: *Egy viharvert legény tarsolyából*. Budapest, 1932. 67-70.

99 Tamže 70.

resp.maďarské malomesto. Túto knihu autor písal v rokoch 1945 až 1957 a publikovaná bola v roku 1958. V Leviciach vyvolala medzi starousadlíkmi značný rozruch, až škandál. Niet divu, lebo iný levický spisovateľ, Lajos Grendel, v doslove k novému vydaniu knihy z roku 2002 celé dielo nazval stručne „históriou malomestského úpadku“. Podrobnejšie ho charakterizoval nasledovne:

„Rozmýšľam, uvažujem, do akého žánru by sa dala zaradiť táto kniha. Ide o autobiografiu? Všakáno viac-menej je to autobiografia, ale v mnohom sa aj líši od noriem takej literatúry. Kniha má kapitoly, v ktorých sa osoba autora na dlhý čas dostáva do úzadia. Literatúra faktu? Mohlo by ísť hoci aj o tento žáner, o vynikajúcu literárnu sociografiu, ktorá patrí medzi najlepšie svojho druhu. Na stranách Uspávanky defilujú všetky vrstvy malomestskej spoločnosti džentrikmí počnúc a povalačmi končiac, všetci od remeselníkov a za remeselníkov deklasovaných zemanov až po tabánskych sedliackych gazdov. Fikcia? Určite nie, hoci autor knihy sa môže popýšiť, že mnoho charakteristických črt tu pripomína malomestské prostredie Móricaza, Krúdyho a Kosztolányiho, ako aj zvláštny, až čudácky, nekonečne pestrý chov postáv. Myslím si, že skutočné čaro Uspávanky Féja vytvára práve tým, že individuálnym spôsobom, neomylnie mieša rozličné žánrové prvky. A nikdy nie na ich vzájomnú ujmu. Po čase nadobudneme pocit, že hlavným hrdinom tohto autobiografického diela nie je ani tak spisovateľ, ale skôr mesto. Hlavným hrdinom sú tu teda Levice. Meno tohto mesta však Géza Féja ani raz nenapíše... Človek sa nakoniec prichytí, že túto knihu číta akoby čítal fiktívny román. Román, ktorý sa odohráva v niektorom rýchlo sa modernizujúcom maďarskom mestečku. Jedno v ktorom, ved' v tomto období existovalo v historickom Uhorsku mnoho, mnoho Levíc... Popri autobiografickej a sociografickej dimenzii má táto kniha aj tretiu dimenziu. Môžeme ju čítať aj ako „dejiny úpadku“. Presne vidíme proces, ako deti a vnuci voľakedajších zemanov, remeselníkov, sedliackych gazdov rozhajdáajú najcennejšie dedičstvo ich predkov: česť, charakterný postoj, morálnu bezúhonnosť a službu – hocijako skromnú – na poli pozdvihnutia národa.“¹⁰⁰

100 Grendel, Lajos: A kisévárosi hanyatlástörténet. In: Féja Géza: Bölcsődal.

Féja na začiatku svojho diela správne naznačil úzky vzťah medzi Levicami a hradom, ktorý stojí na ich okraji:

„V mojom živote samotu čoskoro nahradilo mesto a hrad. Korene krvavej histórie hradu siahajú až do arpádovských čias. Neskôr Karol Róbert práve tu nechal popraviť jednu z príslušníčok Záchovskej rodiny, potom ho na určitý čas obsadili Turci a ešte neskôr sa dostal do krvavej línie kuruckých vojen. V sedliackej časti mesta stál jednoduchý dom Slepého Bottyána, ktorý sa vôbec nelíšil od ostatných domov. Pod kopcom, na mieste dnešného hostinca Studená Pivnica, mal svadbu Ladislav Ocskay s Ilonou Tisza... Bolo to typické zemepanské mesto, ktorému vládli niekdajší Mikuláš Jaklin z Lefantoviec a Esterházyovci. Pôvodné obyvateľstvo sa borilo s krovinami, močiarom, zakladalo záhrady a sadilo vinič... Zároveň rad-radom v meste vznikali remeselnícke cechy a rástol aj počet obchodníkov. Cestu pokroku predstavovalo medzi vtedajšími pomermi malé meštianstvo... Zemepanské mestečko ako súčasť oligarchického veľkostatku bolo zastaraným historickým javom, preto tu nemohlo vyrásť vitálne mesto. Panstvo počas zrušenia poddanstva ako-tak uspokojilo mestských sedliakov, ale značnú časť mestského chotára, ako aj pôdu okolitých dedín si „zachránilo“ pre seba. Takto vedelo „regulovať“ chuť do života miestneho roľníctva a rozvoj mesta zviazalo do nepreniknuteľných okov. V tomto kraji sa sedliak mohol dostať k pôde len vtedy, keď iný roľník vyšiel na mizinu, alebo ak v dôsledku skoro sa prejavujúceho javu jedináčikov vymrela celá rodina... Sedliakov môjho mesta odrovnalo panstvo. V meste však žila ešte jedna zdola sa vzráňajúca spoločenská vrstva – malé meštianstvo, ktoré sa v neposlednom rade regrutovalo zo schudobneného zemiaľstva, remeselníkov, cechových majstrov. Bola to čerstvá vrstva, ktorá začala formovať mesto na svoj obraz. Panstvo mohlo organizovať žatvu a hrať sa na všemocný faktor, na to však bolo slabé, aby dalo mestu dušu. Táto úloha nečakala ani na čoraz viac ustupujúcich sedliakov, ale skôr na malé meštianstvo, ktoré sa – pokiaľ mohlo – so čťou usilovalo zvládnuť túto úlohu. Viedlo zdravý, spolovice remeselnický, spolovice roľnícky spôsob života. Každý usadenejší remeselník mal

dom, vinicu, trochu pôdy. Majstri spolu so svojimi tovarišmi a učňami chodili popoludní z dielne kopať kukuricu, viazať hrozno, ošetrovať ovocné stromky. Chovali kravu, krmili svine, mali na dvore hydinu, predovšetkým husi... Remeselníci pracovali pre trh, uspokojovali prirodzené potreby a ešte nepoznali dušu zožierajúce tempo kapitalizmu voľnej súťaže. Mali čas venovať sa veciam verejným... Zemitý mešťan sedel na richtárskej stoličke a dobre vedel, že s mocou musí narábať obozretne, lebo o niekoľko rokov mu skončí mandát a bude sa znovu musieť zaradiť medzi ostatných mešťanov.”¹⁰¹

O niekoľko strán neskôr autor pokračoval v úvahách, ktoré mu boli také milé: „V čase môjho detstva ešte blikala pamiatka starého patricijského života. Voľakedy v dávnej minulosti si každé mesto z najlepších častí pracujúceho mešťanstva vytvorilo vlastnú patricijskú vrstvu. Skromný patricijský spôsob života rástol z ťažko zarobených grošov a aj na svojom vrchole bol umiernený: rodinný dom v jednoduchom štýle, izby s črepovými kachľami, veľká záhrada, na začiatku ktorej boli ruže, violy, georgíny, sirôtky a stokrásky. Na kolíkoch, ktoré podopierali kríky ruží, sa trblietali farebné sklenené gule, ktoré boli takpovediac žiarivými glóbusmi môjho detstva. Za kvetinovými záhradkami sa nachádzali zeleninové hriadky, ovocné stromy a chodníky lemovali ríbezľové a mäťové kríky. Na dvore za záhradou kotkodákali sliepky, chovali prasce, pred Veľkou nocou tam skákal baran, ktorý pred svojím obetovaním dostal stuhu a zvonček. Vzdialenejšou súčasťou majetku bol vinohrad s priateľským hajlokom, niekoľko pruhov zeme, akcie v starej sporiteľni a v novom úverovom ústave. Obe inštitúcie boli vtedy skutočnými sporiteľňami a nie vedúcimi špekulantmi, ako neskoršie prekliate banky. Patricijský majetok slúžil ako poistenie samého seba a rodiny, zábezpeka na dni staroby, opora pre vdovy a siroty, ako aj počiatočná podpora pre potomkov... Títo patricijovia s patriarchálnou dušou boli v mojej patrii prví a poslední nezávislí občania. Žili zo svojej práce a ich majetok slúžil hlavne na to, aby ich životné zmeny a prekvapenia nepripravili o nezávislosť.”¹⁰²

101 Féja, Géza: Bölcsődal. Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc, 2002. 25-27.

102 Tamže 118.

Tento trochu idealizovaný patriarchálny svet sa však začal v druhej polovici 19. storočia strácať. Intenzívne národne cítiaci Féja, ktorý nemal rád magnátsku aristokraciu, Nemcov a občas mal skryté kritické narážky aj na židov, zbadal prvé príznaky skazy v rokoch po potlačení revolúcie rokov 1848/1849.

„Po porážke revolúcie z roku 1848 došlo k nesmiernemu likvidovaniu ľudí, ktoré pokračovalo aj v období po vyrovaní: neodpustiteľné ničenie vzpriamených ľudí a epidemické prekvitanie výhonkov vhodných len pre vznik kroviny, buriny. V druhej polovici XIX. storočia sa začalo odbúravanie samosprávy a plánované zavedenie kvázi samosprávneho systému... S rozvojom kapitalizmu sa začali strácať klasickí mešťania («citoyen») spolu s ich hrdinskou úlohou a rozrastala sa buržoázia, ktorá bola paródiou pôvodných mešťanov. Z vedenia mesta boli vytlačení starí, zakorenení mešťania a na ich miesto prišli úradníci, ktorí vo všetkom chceli vyhovieť príkazom moci, ako aj virilisti, ktorí platili najviac daní. Majetok sa stal politickou mierou a začal sa politický nástup buržoázie. Staré miestne malé mešťianstvo, ktoré žilo z vlastnej práce, muselo prehrať túto bitku. Krach samosprávy zrušil aj ich tradičnú politickú úlohu, zranil ich sebavedomie a nečakané rozšírenie sa kapitalizmu zničilo základy ich existencie.»¹⁰³

Pôvodom zeman a malomešťan Féja vždy cítil sympatie k maďarským sedliakom, v ktorých podobne ako ostatní ľudoví spisovatelia videl skutočnú záruku existencie národa. Trápil ho úpadok tejto vrstvy, spôsobený taktiež kapitalizmom.

„V mojej vlasti nebol iný ani osud sedliakov. V meste boli skutočne už v menšine a v časti Tabán s dedinskou atmosférou žili skoro ako podceňovaní domorodci v kolóniách. Vo všedné dni prichádzali do vnútorného mesta len vtedy, ak ich k tomu prinútila nejaká úradná záležitosť alebo priniesli niečo na predaj na trh. Chodili s ovisnutou hlavou, možno sa hanbili, že vôbec majú niečo spoločné s takýmto pošpineným mestom... Toto roľníctvo malo už za sebou pasívny odpor; zmierilo sa s vlastnou smrťou a na záležitosti života sa pozeralo s hroznou ľahostajnosťou. S takouto meravou a ľahostajnou tvárou, ako aj zvláštnym tlmeným svetlom v očiach, mohli chodiť len tu zabudnuté tvory strate-

103 Tamže 31.

ného sveta. Toto mesto, ktoré sa údajne zachytilo do „tempa rozvoja“ a pomaly splnilo všetko, čo si len buržoázia zažiadala – napríklad za krátky čas tu otvorili tri kaviarne, pričom v meste žilo len približne desaťtisíc duší – nikdy nič neposkytlo roľníkom. Rozhodujúcu časť hornozemského mesta tvorila inteligencia a meštianstvo, ale nebolo medzi nimi nikoho, kto by si aspoň všimol odumieranie sedliactva.”¹⁰⁴

Antikapitalistický národný tradicionalista Féja videl príčinu konca starého, podľa jeho názoru ešte poctivého sveta jednak v oligarchoch typu Esterházyovcov a Schoellerovcov, jednak v džentričkej vrstve, ako aj v domnelých inteligentoch, ktorí dúfali v ľahkú existenciu, ktorú im mohla poskytnúť úradnícka dráha. Príčinu úpadku videl aj v buržoázii bez miestnych koreňov. Pod buržoáziou s veľkou pravdepodobnosťou rozumel novú meštiansku vrstvu, ktorej chrbtovú kosť tvorili po roku 1867 hlavne židia. To neznamená, že by táto vrstva nemala aj iné komponenty (Maďarov, Nemcov, Slovákov atď.), ale s ohľadom na vtedajšie uhorské pomery bolo viac-menej jasné, kam Féja mieri. V 50. rokoch 20. storočia to nemohol povedať otvorene o to viac, že mnohí starí Levičania, ktorí prežili druhú svetovú vojnu, si ešte pamätali jeho brata, ktorý bol hlasným aktivistom miestnych nilašov a dokonca ešte koncom decembra 1944 vyzýval obyvateľstvo na aktívny odpor voči sovietskej armáde. Potom však aj on ušiel.

Počas Féjovho detstva, t. j. na začiatku 20. storočia, židovskú meštiansku vrstvu v starých patricijských a zemianskych kruhov medzi sebou ešte stále považovali za prišielcov. Táto vrstva sa veľmi líšila od staromódnych starousadlických mešťanov. Inak tento protiklad spomenul vo svojom *Levickom lexikóne* z roku 1934 aj advokát Elemér Strasser, ktorý pochádzal práve z takejto rodiny „prišielcov.“ Pravda vzťah starej a novej buržoáznej vrstvy Strasser nevidel tak dramaticky a dokonca sa mu zdal vzťah spomínaných vrstiev harmonickým.

„Spoluprácu potrebnú pre harmonický mestský rozvoj nenarušili ani voľby do poslaneckej snemovne každých päť rokov a prišielci spolupracovali s mestskými starousadlíkmi na rozkvetení mesta.”¹⁰⁵

104 Tamže 32-33.

105 Strasser, Elemér: cit. op. 15.

Strasser sa pravdepodobne nepomýlil pri hodnotení najúspešnejšieho obdobia Levíc, avšak spomínanú harmóniu medzi oboma skupinami, prípadne ich integráciu vyvrátilo obdobie genocídy v rokoch 1944/1945. Samotný Féja, ktorý taktiež pochádzal zo starousadlickej rodiny, však videl túto hore sa štvierajúcu sociálnu vrstvu nasledovne:

„Na prelome storočí sa v našom kraji začali ako parazitné chrobáky množiť nové typy ľudí, ktoré tu našli úrodnú pôdu. Ich vznik umožnil rýchly rozvoj kapitalizmu. Primerane charakteru hnutelného kapitálu viseli vo vzduchu bez koreňov, putovali, a keď sa aj dočasne usadili, vždy pracovali len v záujme využitia svojich materiálnych a obchodných možností. Títo „noví ľudia“ boli schopní všetkého a ochotní na všetko, čoho sa starousadlici pre svoju puritánsku morálku stránili. Múdri starci počítali rozklad mesta od toho okamihu, ako namiesto voleného mešťana zasadol na stolicu mešťanostu prichodzí „intelektuál“ s právnickým vedením. Vtedy vypadlo vedenie mesta z rúk pôvodného obyvateľstva. Tento okamih zároveň znamenal nástup buržoázie a jej poskokov.“¹⁰⁶

Bolo by však zjednodušujúce túto vrstvu stotožniť len so židovstvom predierajúcim sa nahor. Féja sa pokúsil vyhnúť čo i len náznak takéhoto prístupu. Medzi nepoctivými novými mešťanmi spomenul napríklad aj jedného skorumpovaného mešťanostu, ľahko korumpovateľného mestského policajného kapitána, ako aj niekoľko ziskuchtivých miestnych advokátov kresťanského pôvodu (napríklad advokáta Nedeczského a Vlcska). Spoločným charakteristickým znakom tejto novej vrstvy bolo netransparentné zbohatnutie, ktoré miestna komunita už nevedela skontrolovať.

„Avšak po prelome storočí sa buržoázia začala tak rýchlo vzmáhať, tak pahlne a rýchlo rástli majetky pochybného pôvodu, že sa verejná mienka už unavila v boji proti nim, stratili sa legendy o nich a zanikla kontrolná a brzdiaca funkcia spoločenstva... Títo príselci bez zábran boli dobrí na to, aby zneuctili a zbúrali minulosť. Nad ruinami potom mohol organizovať „nový život“ pohyblivý kapitál a hedonistický človek bez koreňov. Buržoázia fyzicky ani duševne nepracovala, nevytvárala hodnoty, nevyrábala, len sprostredkúvala, chytráčila, špe-

106 Féja, Géza: cit. op. 119.

kulovala... Džentrický osud, džentricko-meštianske obrady vykazovali hrozivé znaky skazy, buržoázia však so sebou priniesla skazenosť."¹⁰⁷

Moderná buržoázia, ktorá práve nastupovala, mala napriek všetkému zlému vo Féjových očiach jednu pozitívnu vlastnosť, ktorá však nebola vykompenzovaná za svoje zlé stránky a nakoniec sa ukázala byť aj falošnou:

*„Často možno počuť názor, že buržoázia na rozdiel od džentrikov a džentrizmu predsa len znamenala pokrok. Faktom je, že jej mladšie generácie sa skutočne usilovali o európsku kultúrnosť. Ich dcéry mi dali prvý raz do ruky Thomasa Manna a upozornili ma na časopis Nyugat (Západ – pozn. prekl.). Nemožno poprieť, že v nich bolo prítomné nadšenie za všetko nové a Adyho generácia by sa nevedela realizovať bez podpory vtedajšej buržoázie. Nemožno zatajiť ani to, že tá maďarská stredná vrstva, ktorá sa zomkla voči Adyovcom a celkovo voči všetkému novému, nemala nijakú kultúru a nečítala ani klasikov XIX. storočia. Buržoázia podporovala všetko nové, ale v kultúre videla hlavne spotrebný tovar. Najprv prijala adyovskú revolučnosť a jej boj proti feudalizmu, ale zatiaľ čo Ady a jeho nasledovníci chceli vybudovať na ruinách feudalizmu vlasť sedliakov a robotníkov, buržoázia chcela len posilniť vlastnú spoločenskú pozíciu a takto sa stala vládnucou silou...”*¹⁰⁸

Féja bol kritickejší už len v prípade džentrických úradníkov. Táto vrstva sa verbovala z voľakedy dominantného zemianstva. Féja jej vo svojej knihe venoval celú kapitolu.

*„Zemianstvo mojej stolice sa naposledy správalo šľachetne počas reformného obdobia XIX. storočia. Staré uhorské zemianstvo neskôr stotožnilo s džentriktvom, pričom poľujúci, štyri kone ženúci, do kaviarskeho zrkadla strieľajúci a vo volebných prechmatoch sa vyžívajúci džentriktí sa v ničom nepodobali na väčšinu zemanov. Väčšina zemanov v našom kraji nikdy nemala poriadnu pôdu a ich životná úroveň sa podobala na neskorších maloroľníkov. Spoločivo išlo o príslušníkov ľudu, ktorí keď dostali možnosť, tak sa pomešťančili. Väčšina našej remeselníckej spoločnosti sa regrutovala práve zo zemianstva.”*¹⁰⁹

107 Tamže 121. a 129.

108 Tamže 130.

109 Tamže 99.

Začiatok úpadku tejto vrstvy videl autor v retorziách po revolučných rokoch 1848/1849:

„Drsné obdobie po roku 1849 prežila hlavne spodina zemanstva a z tejto unavenej, bezzásadovej vrstvy vzniklo džentríctvo: z opatrníkov, zápecníkov a obchádzačov rizika. Lepšia časť zemanstva napriek všetkým svojim chybám si strážila svoju nezávislú dušu a šľachtická župa stála ako pevná bašta voči násiliu zhora. Džentríci sa vzdali práve najlepšej cnosti voľakedajšieho zemanstva – snahy o nezávislosť, a zvrhli sa na všetkého schopný výkonný administratívny orgán vyššej moci, alebo na parazitov verejného života bez zábran.“¹¹⁰

Problém len stupňoval fakt, že životný štýl a vkus tejto skazenej vrstvy sa stal vzorom pre ostatné vzťahujúce sa sociálne skupiny. Oficiálny duch doby len posilňoval rodiaču sa strednú triedu v tejto snahe.

„V našej župe si len niekoľko džentrikov ako tak udržalo svoju „škvarku“, neduživý stredný statok, ktorý u nás nazývali aj „paflagóniou“... Tieto rodiny však boli už poslednými zubami a k tomu, aby sa s konečnou platnosťou stratili stačilo, aby im československý štát dal poslednú ranu z milosti. Tento svet u nás spestrilo zopár barónskych rodín, ale ani tie nežili na oveľa vyššej hmotnej a morálnej úrovni, len svoj nos nosili vyššie a intenzívne obohacovali kroniky škandálov... Pre džentrické dievčatá to však bol dobrý svet, lebo keď aj neboli pekné a nemali ani poriadne veno, predsa ich vždy niekto zobral pred oltár, lebo hore sa šplhajúci meštiaci v nich videli vyššie bytosti.“¹¹¹

Životný štýl tejto vrstvy sa stal pre mnohých vzorom preto, lebo bol výstavný a zdanlivo aj víťazný. V tejto súvislosti však Féja cítil aj nasledovné:

„Táto vrstva bola už priveľmi unavená na to, aby mohla pekne a produktívne žiť, ale taktiež aj na to, aby dokázala dôstojne zomrieť.“¹¹²

Vtedajšia levická spoločnosť nepozostávala len zo starých remeselníckych a obchodníckych patricijov, z malomeštiakov zemianskeho pôvodu, z úradníckych i statkárskeho džentrikov alebo z novej buržoázie. Malomeštianska spoločnosť mala totiž jednu charakteristickú podskupinu, ktorú aj v starých

110 Tamže 100.

111 Tamže 110-111.

112 Tamže 112.

maďarskojazyčných Leviciach nazývali slovenským výrazom „povaľač” (teda „povalacs”).

„Kto boli teda povaľači? Charakteristický produkt rozpadu malomeštianskej spoločnosti. Pochádzali z čoraz viac sa rozpadajúcej remeselníckej vrstvy, ale občas sa objavili medzi nimi aj spustnutí príslušníci inteligencie. Po krachu tvrdej dominancie cechov aj v malopriemysle nastala nespútaná slobodná súťaž. Pevne stavaní remeselníci obstáli v súťaži, lebo v záujme uspokojenia požiadaviek na kvalitu boli aj potrební. Avšak slabší jedinci sa čoskoro unavili a ich produkciu urobili zbytočnou lacnejšie a vcelku pekné továrenské výrobky. Na našom vidieku neboli väčšie priemyselné podniky, ktoré by dokázali ako robotníkov do seba vstrebať zaostávajúcich remeselníkov. Títo preto žili zo dňa na deň a odvykli si od pravidelnej práce, chytali sa všetkého, ale všetko čoskoro aj zanechali. Občas sa vybrali do sveta skúsiť šťastie a potom sa od pádov celí doudieraní vracali na rodnú hrudu. Práve oni naplňali špekulanky, recitovali na trhovisku a spomedzi nich sa regrutovali aj volební korteši...”¹¹³

Iné sociálne vrstvy neboli veľmi prítomné v Leviciach.

„Priemyselné robotníctvo nežilo v meste, len manuálne pracujúci ľudia z periférie, v ktorých nebol dostatočný dobrodružný duch na to, aby odišli do Ameriky. Ticho vegetovali, len občas sa pre nich vyskytla nejaká malá práca. Postupne sa lumpenizovali, lebo z ich života chýbala minimálna stálosť... Na kraj mesta sa utiahli aj rozličné elementy z okolitých samôt, starnúci bíteři, kočiři, pastieri, ktorí žili z toho, že sa nechali najať na práce okolo domu u známych rodín.”¹¹⁴

S kým vlastne sympatizoval maďarský ľudový spisovateľ? Oficiálne so sedliakmi, ktorým však vo svojom levickom diele venoval len minimálnu pozornosť. Pravdepodobne mu bola najsympatickejšia vrstva vzdelaných mešťanov-občanov, ktorých nazýval miestnymi „Robinsonmi” a „stroskotancami”. Reč tu bola o talentovanejších a rozhladenejších vzdelancoch, ktorí často vyučovali na miestnych školách a primerane svojim možnostiam a schopnostiam sa pokúšali organizovať miestny kultúrny a spoločenský ži-

113 Tamže 137-138.

114 Tamže 142-143.

vot. Dokonca chceli založiť múzeum. Mnohí z nich zažili viac neúspechov ako úspechov, okolie ich zväčša nechápalo a so svojimi mániami sa občas stávali aj predmetom výsmechu. Napriek všetkému Féja práve v tejto skupine videl aspoň iskru snahy o vyššiu kultúru, ktorá mu tak chýbala v mori vidieckeho nezájmu a kultúrnej povrchnosti.”¹¹⁵

Nakoniec Féja nasledovne charakterizoval levické, od iných uhorských miest sa len veľmi málo odlišujúce spoločenské pomery v období dualizmu, teda bezprostredne pred rozpadom starého Uhorska:

*„Takouto bola spoločnosť mojej užšej vlasti. V takejto spoločnosti nemohli vzniknúť vážnejšie napätia, očisťujúce a plodné zápasy. Sedliaci, ktorí sa rozhodli mať len jedno dieťa, sa utiekali do kalvínskej uzavretosti. Manuálne pracujúcich ľudí stále ešte obojručne držala ich tisícročná pokora. Skutoční i falošní džentrici a nafúkaní mešťania pyšne panovali, pričom sa malí mešťania začali strácať a rozpadávať. Myslím si, že v tomto sa skrývalo nebezpečenstvo a skaza našej strednej vrstvy: včas si nenašla primerane tvrdého protivníka, preto nemusela bojovať v zakalujúcich bojoch, nezaoberala sa skutočnými spoločenskými otázkami a nedostala sa ani na rázcestie. Vyrastala vo vlačnej mláke umelého poriadku a pokoja, a takto sa stala len mľandravou a mdlou rastlinou.“*¹¹⁶

Približne poldruha desaťročia po odchode Féju z Levíc prišiel do mesta jeden z najlepších slovenských literárnych kritikov a esejistov Alexander Matuška, ktorý tu v rokoch 1935 až 1938 vyučoval ako stredoškolský pedagóg. Za toto obdobie sa v Leviciach mnohé zmenilo – mesto sa trochu zdemokratizovalo a možno sa stalo sociálnejším. V každom prípade však navonok nebolo už také homogénne maďarské ako predtým. Zmenil sa aj jeho politický život a objavili sa v ňom nové orientačné body – napríklad politické strany, ochotnícke spolky, športové združenia a podobne. Mladý a ešte oduševnený Matuška tu však ako pedagóg, ktorý len prednedávnom prišiel s diplomom z Prahy, žil do určitej miery v sociálnej bubline. Ako vlastne videl mesto toho obdobia?

115 Tamže 132-135.

116 Tamže 147.

„Keď uvážime, koľkých ľudí chytá priam des pri myšlienke, že by pôsobili v mestách, ktoré sa im vidia vyhnaniskami a čímsi akoby na druhom konci sveta, prídeme na to, že naša malá vlasť je vlastne veľká. Terajší mladý pán a terajšia mladá slečna si nevedia ani predstaviť, že by mohli svojimi drahocennými osobami a oveľa lacnejšími vedomosťami poctiť náš vidiek, t. j. celé Slovensko mimo Bratislavy; niekto iný by si to však mal vedieť predstaviť, mali by byť dokonca takí, ktorí by bdeli nad tým, aby to bolo povinné a aby sa na každého dostalo... dnes by sa v tomto módnom slovnom prepadnutí povedalo, že bolo šokujúce, otrasné (a fantastické) prísť z Prahy do Levíc. V skutočnosti to také nebolo. Človek nečakal, že sa po skončení štúdií dostane práve ta, kde by chcel... bol pripravený i na to, že ho budú prekladať, a nie vždy z horšieho na lepšie. Aj keď si človek neprečítal menovací dekrét s nadšením, mohol byť rád, že vôbec miesto dostal, a nemal čas prime-riavať Levice, Michalovce a Tisovec k Prahe...“¹¹⁷

Z práve citovaného textu vyplýva, že začínajúci pedagóg do Levíc asi neprišiel úplne zo slobodnej vôle. Napriek tomu cítil aj určitú vďaku. O vtedajšom malomestskom živote si však myslel nasledovné:

„Malé mestá boli vždy – malé mestá, ale sa mi jednako zdá (vravím „zdá“ z ohľaduplnosti, lebo to bezpečne viem), že hoci to v minulosti nebolo nijako skvelé, bolo to predsa len o niečo lepšie ako dnes, keď ľudia alebo chcú ostať v Bratislave, alebo sa do nej tisnú, aby boli očitými svedkami svetového diania na krátkom bratislavskom úseku Dunaja. Všetko dnes požiera ekonomika a politika, kultúrne sú naše malé mestá napriek kultúrnym domom značne podvyživené; napriek kultúrnym referentom a iným činiteľom sa do nich kultúra dováža ako južné ovocie – z Bratislavy, z nášho centra na periférii. Za mojich mladých čias boli naše malé mestá pašalíkmi politických strán, ktoré sa dohodli, že sa dohodnú (výrok lidovca Šrámka), takže ani ich miestni reprezentanti si neležali vo vlasoch, naopak, ako sa na miestnych štátnikov patrí, nažívali v srdečnej zhode; mali aj svoje Slniečko, okolo ktorého prednostne obiehali; tým bol okrniáč – okresný náčelník; on býval ich centrom, živlom, nebom, jednotou – v Leviciach napríklad.

117 Matuška, Alexander: Osobne a neosobne. Slovenský spisovateľ, Bratislava, 1983. 72.

Keď práve netrúvali po dobrom obede a hlboko odľukujú sa aj hlboko nezamýšľali, alebo keď práve nešli vyvetrať manželku či psíka, vyseďávali po kaviarňach a hostincoch, riešili miestne a svetové problémy, ale najradšej mastili karty na národa stoloch kartárskych, všetkým na očiach alebo, ak to boli väčšie sumy, v „diskrétnych“ separé. Známe, štandardizované už typy, zväčša žiaľne figúry i figúrky, honorácia, ktorá prestala byť smiešnou a stala sa vo svojej tuposti až desivou, keď došlo na lámanie chleba; z nej sa vždy regrutovali vedúce hyeny, keď niečo padalo a niečo iné vystrkovalo rohy...“¹¹⁸

Počas Matuškovho pobytu v Leviciach prebiehal v meste intenzívny stranický život, podobne ako v iných mestách vtedajšieho Československa. Politické strany takpovediac opantali celý skorumpovaný verejný život, ale zároveň aj stabilizovali demokraciu. Levice neboli výnimkou. Pre ospalé bývalé hornozemské, teraz však už južnoslovenské mestečko bol však takýto dynamický stranický život predsa len novinkou, lebo pred rokom 1918 tu ledva existovali modernejšie strany. Levice boli počas Uhorska tradične opozičným mestečkom, oduševneným za uhorskú nezávislosť, ale vtedajšie strany boli ešte iné. Sústreďovali sa hlavne na kortešačky a samotné voľby, v medzivolebných obdobiach akoby ani neexistovali. Bez organizovaného robotníctva nemali organizačne modernejší sociálni demokrati v meste koho vlastne organizovať, maloroľníci sa práve len začali aktivizovať a hlas katolíckych ľudovcov bol slabší ako hlasných stúpcov nezávislosti. Iná bola situácia v československej ére. Miestne politické pomery dobre odzrkadlili výsledky samosprávnych volieb v roku 1932, ktoré preukázali prevládajúce maďarské národné a ľavicové nálady panujúce v meste. V mestskom zastupiteľstve sedem poslancov zastupovalo Maďarskú národnú stranu a šiesti Maďari sedeli vo frakcii Krajinskej kresťansko-socialistickej strany. Komunisti mali až deväť mandátov. Československí sociálni demokrati mali štyroch poslancov. Hlinkova slovenská ľudová strana mala dva mandáty, presne toľko ako Židovská strana. Ostatné strany mali len po jednom mandáte. Išlo o republikánskych agrárnikov, národných socialistov, živnostníkov, ako aj maďarských robotníkov a roľníkov.¹¹⁹

118 Tamže 73-74.

119 Strasser, Elemér: cit. op. 27.

Miestny spoločenský život však mladý pedagóg videl v trochu lepšom, hoci stále kritickom svetle:

„O kultúru sa veľmi nestarali, hoci mali o nej svoje názory, práve také presné ako obmedzené. Kultúra sa starala sama o seba; dá sa povedať, že bola vtedy sebestačnejšia. Nehovorím o kinách (vtedy ešte bez kinofikácie), ani o cestujúcim opernom „súbore“ Novákovom (Dom u troch dievčatiek, Cigánsky barón, Grófska Marica), ani o neskoršom Ludovom divadle Devínskeho, ktoré tiež putovalo po vlasti. (Ktosi mi v Michalovciach rozprával o dievčati, ktoré si celý rok šporovalo, až si našporovalo toľko, že mohlo byť – v prvých radoch – na každom predstavení.) Hovorím o miestnych divadelných krúžkoch, ktoré s domácimi ľuďmi pracovali bez subvencií; také banskobystrické MDS (mestské divadelné združenie), to nebolo len tak hocičo, a to naozaj nevravím preto, že som bol začas jeho – čo myslíte? – Dramaturgom. Aký scénotento vo mne zahynul! Hovorím aj o akadémiách a večierkoch, ktoré obstarávali profesori stredných škôl so svojimi žiakmi; o prednáškach a iných podujatiach, ktoré si často brávali na starosť učitelia a profesori...“¹²⁰

Všetky predtým uvedené charakteristiky – podobne ako v prípade Féjovej sociografie – boli typické skoro pre všetky malé mestá na vtedajšom Slovensku. Čo však utkvelo Matuškovu skutočne v pamäti? Aké pocity mal z mesta, jeho farieb, chutí a mentality?

„Každé z miest mi niečo dalo, z každého som si niečo odniesol, čo aj spomienky. Levice znamenajú pre mňa prvé dotyky s mladými ľuďmi a prvé skúsenosti v práci, ktorá sa mi mala stať na niekoľko rokov profesiou. Potom tá zvláštna situácia, v ktorej sa človek ocitol: dosiaľ len bral, egoisticky požíval, a naraz musel dávať a dávať; a siliť sa do vážnosti... A husie štvrtky, ešte teplé, klobásy, vinice a Kati néni...“¹²¹

Paralelne s Matuškovým odchodom z Levíc viac-menej skončilo aj československé prvorepublikové demokratické obdobie v histórii mesta. Na jeseň 1938 sa tam vrátil maďarský svet, ktorý však už nebol taký uvoľnený

120 Matuška, Alexander: Osobne a neosobne. Slovenský spisovateľ, Bratislava, 1983. 73-74.

121 Tamže 76.

ako desaťročia pred rokom 1918. Svoju úlohu tu zohrala aj druhá svetová vojna, prenasledovanie, genocída, ktoré zmenili nielen celý svet, ale aj Levice.

Roky druhej svetovej vojny patrili teda aj v levických dejinách medzi najtragickejšie. V tomto období vytvorila všetky svoje dôležité diela jedna z najtragickejších postáv vtedajšej miestnej literatúry, maďarská spisovateľka židovského pôvodu Teréz Rudnóy. Pod týmto menom publikovala v rokoch 1939 až 1944 Teréz Engel (1908 – 1947), ktorá sa narodila v rodine miestneho veľkoobchodníka Lipóta Lőwyho. Neskôr sa vydala za obchodníka Pála Engela, ktorého meno používala v občianskom živote. Patrila medzi tých málo občanov židovského pôvodu, ktorí prežili holokaust. Jej manžel a dvaja malí synovia však zahynuli. Ona samotná žila po vojne striedavo v Budapešti a v Leviciach, kde jej zostala sestra ako jediná blízka príbuzná. V marci 1947 bola navštíviť práve ju, keď sa počas spiatocnej cesty do Budapešti pri Parkane, t. j. pri dnešnom Štúrove, utopila v Dunaji. Most vtedy už bol zničený a ľudia na preplav používali člny. Svoj najväčší spisovateľský úspech, o ktorom sa však už nedozvedela, dosiahla románom o prvom dni po oslobodení z koncentračného tábora z pohľadu ženy. Tento román s veľavravným názvom *Szabaduló asszonyok (Oslobodené ženy)* vyšiel po maďarsky dvakrát – najprv v roku 1947 a potom v roku 2011.

Ako po maďarsky píšuca spisovateľka žijúca na Slovensku sa po prvý raz prejavila v roku 1936 novelou *A vörös toronyánál (Pri červenej veži)*. Vtedy ešte používala svoje skutočné meno Teri Engel a mala len 26 rokov. Pod nasledujúcu novelu *Pubertás (Puberták)* sa však už podpísala ako Teréz Rudnóy. Obe prózy vyšli v novinách *Magyar Újság*, podobne ako skoro všetky jej prvotiny.¹²² Prvý skutočný román *Osztott szerelem (Rozdelená láska)* jej vyšiel v roku 1939 v Budapešti, vo vydavateľstve Dante. Vtedy Levice už znovu patrili k Maďarsku. Išlo o smutný príbeh veľkomestskej slúžky, ktorý našiel pozitívnu odozvu nielen u čitateľov, ale aj medzi literárnymi kritikmi. Pozitívnu recenziu o ňom napísal i katolícky intelektuálny časopis *Vigilia*. Dokonca možno konštatovať, že jej počas vojny publikované romány mali okrem krajne pravicovej tlače pozitívnu odozvu nielen v liberálnych a sociálnodemokratických kruhoch, ale aj v

122 Sándor, László: Egy elfelejtett szlovákiai írónó.

národno-konzervatívnych časopisoch.¹²³ Príbeh slúžky, ktorý sa odohrával na dusných pavlačiach peštianskych nájomných domov, nevenoval väčšiu pozornosť sociálnej otázke. Autorku skôr zaujímali psychologické aspekty. Druhý román pod názvom *Izzó kemence (Rozžeravená pec)* taktiež kritika prijala pozitívne. Bol to príbeh o vzťahu robotníčky z tehelne Paulínky s krivajúcim kočišom Verébom zo statku. Harmóniu, ktorá medzi nimi existovala, nakoniec zničil cudzí muž. Niektoré kritiky porovnávali osud Paulínky s hrdinkami ruských románov.¹²⁴

Román *Öregember szerelme (Starecká láska)* vyšiel v roku 1942. Venoval sa láske starého dedinského krajčíra k manželke jeho syna, k Rózsike. Pred nenaplneným citom starý majster radšej ušiel z domu a potuloval sa po širšom okolí svojho rodiska. Nakoniec sa pridala k trhovníkovi z Levíc, s ktorými potom chodil po jarmokoch, pomáhal im a oni mu za to dali najesť a pristenok. Najotvorenejšia k nemu bola jarmočná kofa Maca Vastag, ktorá bola v mladosti prostitútkou, avšak po päťdesiatke zmenila profesiu. Majster sa nakoniec na jeseň vrátil k svojej rodine. Je pozoruhodné, že autorka, ktorá mala vtedy okolo tridsiatky, sa pokúsila napísať svoj román o beznádejnej láske z pohľadu sedemdesiatročného muža.

Spomínaný román obsahoval niekoľko narážok na Levice a ich okolie. Autorka vlastne ani nezmenila zemepisné mená. Starý majster žil pôvodne na dedine pri Hrone, potom s levickými trhovníkmi navštívil severomaďarské mesto Pásztó na úpätí pohoria Matra, pohyboval sa na okolí miest Vráble, Šahy alebo Šurany. Odtiaľ pochádzal aj najvernejší klient Macy.¹²⁵

„Povedala som, že možno. Aj prišiel. Dotyčný bol ženatý muž, býval v Šuranoch. Obchodoval s dobytkom, sem chodil kvôli svojim obchodom. Inak nikdy neprišiel do Levíc bez toho, že by sa u mňa nezastavil. Celých štrnásť rokov. Odvtedy som o ňom nepočula. Určite zomrel, nič iné ho nemohlo odo mňa oddeliť.

– Iná žena by ochorela a zoslarla z takého života.

– Čo by to na mne zmenilo? V noci som spala, do krčmy som ani

123 Jablonczay, Tímea: Traumatikus és szomatikus emlékezet egy korai holokauszt-regényben (Rudnóy Teréz: Szabaduló asszonyok). Tiszatáj, 2018. július-augusztus, 120.

124 Sándor, László: cit. op. 166.

125 Rudnóy, Teréz: Öregember szerelme. Regény. Dante Kiadás, Budapest, 1942. 170.

*nevkročila, cigarety nefajčila a to, čo som robila, robilo radosť aj mne. Porodila som šesť detí, odvtedy už všetky vyrástli, vyleteli z domu, všetky sú ľudia. Môj najstarší syn sa dal k armáde, druhý robí sudy, dve dcéry sa vydali, jedna je krajčírka a môj najmenší syn sa už druhý rok učí za holiča.*¹²⁶

Z diela autorky sa však nemožno veľa dozvedieť o samotných Leviciach, o ich atmosfére a pomeroch. Možno ak je v texte jedna opisná veta o meste: „*Takto dôjdeme až k Seči, do chotára mesta Levice. Odtiaľ je už vidieť mnoho hviezd, ktoré osvetľujú mesto.*“¹²⁷ V každom prípade práve citovaný román sa stal v najhoršom možnom čase terčom antisemitskej a krajne pravicovej kritiky. Autorka čoskoro v dôsledku takýchto nálad stratila celú svoju rodinu.

Jej nasledujúci román *Kerekhold (Mesiac v splne)* o dunajských rybároch, ktorý sa odohráva v okolí Ostrihomu, Parkaňu a dedinky Nána, sa dostal do rúk čitateľov až v roku 1945. Vôbec posledný román *Szabaduló asszonyok (Oslobodené ženy)*, ktorý sa zrodil pod vplyvom vlastných zážitkov z koncentračného tábora a pocitu oslobodenia, zostal v roku vydania (1947) bez väčšej odozvy. Tlač ho väčšinou spomínala len v súvislosti s tragickou smrťou mladej autorky. Jej smrteľná nehoda na Dunaji bola totiž správou, o ktorej písali aj budapeštianske noviny. Situácia sa zmenila počas druhého vydania v roku 2011, keď sa literárna veda a kritika začala znova zaujímať o dávno zosnulú levickú spisovateľku.¹²⁸

Pozoruhodným faktom je, že vydavateľ románu *Izzó kemence (Rozžeravená pec)* ešte počas vojny uzavrel zmluvu s anglickou filmárskou producentskou firmou (Dowdle Production Limited), ktorá chcela tragický príbeh preložiť do angličtiny a sfilmovať. Za autorské práva by zaplatila 15 000 dolárov, čo bola vtedy veľká suma. Plán sa však s ohľadom na nepriaznivé a tragické politicko-spoločenské pomery už nerealizoval. Inak po

126 Tamže 174-175.

127 Tamže 180.

128 Péntek, Orsolya: Lenni kell. Az első magyar holokausztregény és írója, Rudnóy Teréz nyomában. Múlt és jövő, 2016. 1. szám. Jablonczay, Tímea: Traumatikus és szomatikus emlékezet egy korai holokauszt-regényben (Rudnóy Teréz: Szabaduló asszonyok). Tiszatáj, 2018. július-augusztus. 116-134.

druhej svetovej vojne román vo Viedni preložili do nemčiny a vydali.¹²⁹

Tragický osud levických židov počas druhej svetovej vojny neopísala profesionálna spisovateľka Teréz Rudnóy, ale iný Levičan židovského pôvodu, Michal Moše Hoch, ktorý pochádzal z miestnej mnohodesetnej rodiny a počas deportácií v roku 1944 bol dospievajúcim chlapcom. Z koncentračného tábora sa vrátil naspäť do Levíc, odkiaľ sa potom koncom 40. rokov 20. storočia vysťahoval do Izraela, kde prežil zvyšok svojho života. Jeho spomienky dlhé roky ležali v rukopise a až v roku 2011 ich vydali knižnou formou v diele *A útechu nenájdeš*.

Z tábora sa Hoch vrátil domov cez Nové Zámky, spolu s ostatnými Levičanmi podobného osudu na konskom povoze. Na svoj návrat sa neskôr pamätal nasledovným spôsobom:

„Cesta trvala dobrých pár hodín, až sme konečne v diaľke zazreli Levice. Už zďaleka bolo vidieť vysokú budovu pedagogickej školy. Šťastní, ale s obavami v srdciach sme hľadeli na bližiace sa mesto. Neustále sme museli myslieť na to, koho nájdeme doma a koho nie. Tešili sme sa a zároveň sme sa báli... Veľmi som sa tešil domov, ale v kútiku srdca mi tlel strach a ja som neustále musel myslieť na to, kto ma čaká doma. Okrem toho som vedel, že už nenájdem to milé mesto, v ktorom som sa narodil, v ktorom som vyrastal, trpel a radoval sa. Vracal som sa do tých Levíc, odkiaľ nás takým ponižujúcim spôsobom odvliekli na smrť a do utrpenia. Cítil som, že staré Levice sú už mŕtve a tie dnešné už nikdy nebudem mať tak rád. Nikdy sa už nevráti náš starý pekný život, ktorý sme žili, lebo nám ho naši vrahovia navždy ukradli. Náš voz došiel do Levíc, prešli sme cez Koháryho ulicu, potom popri vršku, odkiaľ sme uvideli Kalváriu. Ďalej sme prechádzali popri hrade do centra mesta. Bolo horúce letné popoludnie, písal sa 16. júl 1945. Voz zastal na námestí a my sme si s úľavou vydýchli, že sme doma. Aspoň sme si to mysleli... Zdalo sa nám neuveriteľné, že sme opäť v Leviciach, odkiaľ nás pred vyše rokom odvliekli. Mesto vyzeralo rovnako ako predtým, nevidel som na ňom žiadnu zmenu. Na námestí sme potichu zostúpili z voza, zložili sme si batožinu a bezradne sme stáli. Potom sme sa pohli, hoci sme nevedeli, kam máme ísť.

129 Tamže 121.

*Keď sme prechádzali ulicami, ledva sme zbadali nejakého človeka. Mesto sa zdalo skoro vymreté. Napokon sme stretli jedného známeho čašníka, ktorý nám vysvetlil, kde sa nachádza takzvaný Židovský dom. Povedal nám, že tam teraz bývajú a tam sa stravujú všetci Židia, ktorí sa vrátili z deportácií. Tam sme sa teda aj my vybrali. V Židovskom dome nás vítali s veľkou radosťou a láskou. Hneď nám dali jesť a piť. Medzitým nám vraveli mená tých, ktorí sa vrátili.*¹³⁰

Návrat však nebol bezproblémový, čo, prirodzene, súviselo so zmenenými pomermi.

„Ale vnímal som úplne iné Levice, úplne iný svet, než aký bol pred deportáciou. Do väčšiny židovských bytov a obchodov sa nastahovali nežidia, ktorí za nič na svete nechceli tieto miesta opustiť. Neskôr však židia dostali väčšinu svojich bytov späť. Ešte šťastie, že v Leviciach existoval Židovský dom, kde bolo všetko financované z peňazí amerického JOINT-u. Sem sa mohli utiahnuť tí židia, ktorým zobrali byty a tu sme všetci dostali všemožnú podporu. My, navrátení židia, sme naozaj boli ako najlepší súrodenci, nebolo rozdielu medzi židmi urodzeného a chudobného pôvodu. V tom období sme spolunažívali v láske a v porozumení. Rád si spomínam na tie časy. Našlo sa zopár kresťanov, ktorí radostne a s porozumením vítali vracajúcich sa židov. Ale prevažná väčšina ľudí sa netešila. Zaskočení boli hlavne bývalí nilaši a gardisti. Veľa bývalých antisemitov rýchlo obracalo svoje kabáty a zdôrazňovalo, že oni židom neublížovali. Predstierali, že sa tešia návratu židov. Neskôr sme však na to doplatili, lebo antisemiti sa nemenia, len dočasne sťahujú svoje pazúry. Pred deportáciou si židia dali svoje osobné veci a cennosti do úschovy svojim dobrým nežidovským známym, ktorým dôverovali a verili, že po návrate im tieto všetko vrátia. Ale v mnohých prípadoch sa tak nestalo. Väčšinou nám naše veci nevrátili a tvrdili, že ich už nemajú. Ale ako vždy, našli sa aj čestní ľudia, ktorí nám všetko s radosťou vrátili, ako napríklad aj ten môj známy. Žiaľ, že takýto slušní ľudia boli v menšine. Patrí im česť a úcta... Nechceli sme začínať spoločný život na hrôzostrašných rui-

130 Hoch, Michal Moše: A útechu nenájdeš. YMCA na Slovensku. Bratislava, 2011. 159-160.

nách. *Nechceli sme ostať v Leviciach, ale čo najskôr odísť. Chceli sme začať nový život v židovskom štáte. Nezáviselo to však len od nášho chcenia. Robili sme všetko preto, aby sme čo najskôr mohli vycestovať z Európy, ale situácia bola komplikovaná. Trvalo ešte štyri roky, kým sme odišli do novovzniknutého židovského štátu, do Izraela, kde si aj dnešného dňa šťastne a spokojne nažívame.*¹³¹

Nasledujúca spisovateľka, ktorej dielo sa aspoň čiastočne viaže k okoliu Levíc, je železovská rodáčka Katalin Ordódy (1918 – 2000). Od Terézie Rudnóy bola o desať rokov mladšia a pôvodne sa volala Katalin Bojsza. Jej otec v Železovciach riadil pobočku banky, kde pracovala aj jeho dcéra predtým, ako sa stala ženou v domácnosti. Neskôr pracovala pre maďarskú tlač vychádzajúcu na Slovensku. Písať začala v 50. rokoch 20. storočia. Jej diela s rodinnou a južnoslovenskou maďarskou tematikou sa čoskoro stali populárnymi. Prvý výraznejší úspech dosiahla s románom *Megtalált élet (Nájdený život)* z roku 1958, ktorý zobrazuje život občanov malého vidieckeho mesta v rokoch 1938 až 1950. Námety čerpala z vlastných mamlomestských skúseností. V podobnom období sa odohráva aj dej románu *Az idegen (Cudzinec)* z roku 1968. Tu očami mladého dievčaťa, neskôr ženy, realisticky zobrazuje život od 40. až po 60. roky 20. storočia. V románe Ordódy objavila aj jednu zo svojich hlavných tém, ženskú otázku.¹³² Neskôr publikovala nasledujúce romány: *Nemzedékek (Generácie, 1961)*, *Dunáról fúj a szél (Od Dunaja vietor veje, 1963)*, *A keskenyebb út (Užšia cesta, 1972)*, *Kiküldetés (Výslanie, 1977)*, *Kolesová studňa (Kerekes kút, 1979)*, *Közjáték Kumadasin (Medzihra na Kumadasi, 1986)*, *Mediterrán széllel (So stredomorským vetrom, 1987)*, *Botrány a XXIII. században (Škandál v XXIII. storočí, 1992)*, *Kulcs és kard (Kľúč a meč, 1991)*, *Dóra (Dora, 1994)*. Spomedzi týchto diel sa maďarsko-slovenskému spolužitiu venuje hlavne próza *Užšia cesta*. Inak Ordódy pomerne veľa prekladala zo slovenskej literatúry do maďarčiny. Oblúbila si hlavne diela Jána Johanidesa.

131 Tamže 161-162.

132 Vidékünk írói (ag), Zselízi Hírmondó, 2006. 4. szám

https://web.archive.org/web/20140325035149/http://hu.zeliezovce.eu/?id_menu=0&module_action_41598_id_clanok=8483, ďalej <http://adatbank.sk/lexikon/ordody-katalin-bojsza/>, respektíve <http://mek.oszk.hu/02200/02227/html/04/36.html>

Začiatok deja románu *Az idegen (Cudzinec)* sa odohráva počas druhej svetovej vojny, keď bola jeho hlavná hrdinka ešte mladým dievčaťom. S rodičmi žila vo veľkej obci pri Hrone. Jej otec tu má fotoateliér, kde mu občas vypomáha aj ctižiadostivá manželka pochádzajúca z malomeštiackej rodiny. Ordódy v románe jemne opisala posledné záchvevy miestneho maďarského meštianskeho a malomeštiackeho sveta rýchlo pochodujúceho do vlastnej záhuby. Nechýbajú tu ani prejavy stavovského správania a sociálne napätie. Miestom takýchto prejavov je tenisový dvorec pri miestnom pohostinstve, kde si síce urodzenejší partneri podali ruku s obyčajným fotografom, ale inak sa spoločensky nestýkali. Zaujímavejší a podrobnejší je opis študentského sveta v dievčenskej škole nachádzajúcej sa v blízkom meste (pravdepodobne v Leviciach), kam poslali počas vojny svoju dcéru jej rodičia:

„V našej dedine bola len osemročná ľudová škola, tak som sa dostala do blízkeho mestečka do internátu, ktorý viedli popri dievčenskej meštianke miestne rádové sestry. Boli tu statkárske deti, ale aj zámožnejší sediaci sem mohli posielat' svoje dcéry. Spočiatku sme nepoznali rozdiely, dôležité bolo len to, kto je dobrá tvár a kto umravčaná žalobaba. Naša malá komunita žila v neustálom pohybe, rozpadávali sa tu priateľstvá a vytvárali sa nové skupiny, ktoré sa potom znovu rozsykali, aby sa mohli obnoviť v novom zložení. Ku koncu roka sa však nakoniec vykryštalizovali naše vzájomné vzťahy. Žili sme vlastný uzavretý život a nie veľmi sme brali na vedomie, že už aspoň rok trvá vojna. Neskôr sme sa často stretávali s týmto slovom a aj svet okolo nás sa zmenil. Potravinové lístky a povolávacie rozkazy – v jednotlivých rodinách signalizovali, že svet okolo nás sa otriasa. Napriek tomu tieto príznaky nezanechali v nás hlbšie stopy. Priveľmi sme boli izolované a nevedeli sme pochopiť význam udalostí vonkajšieho sveta. Boli sme zaneprázdnené našimi drobnými záležitosťami. Ja samotná som považovala za dôležitejšie ako samotnú vojnu to, že moje šaty, ktoré som dostala na Veľkú noc, vzbudili obdiv mojich družiek. Zdalo sa, že vojna neuškodila ani otcovmu obchodu. Hoci s obstarávaním aj vznikali problémy, s prácou nemal ťažkosti. Kol'kokrát ma navštívila matka, vždy sa sťažovala, že aj ona musí otcovi pomáhať, toľko majú zákaziek a často ešte aj o polnoci pracujú v tmavej miestnosti a retu-

šujú. Vtedy si rodičia najali jedno mladé dedinské sedliacke dievča za pomocníčku v domácnosti. Pred priateľkami som občas medzi rečou utrúsila poznámku o našej „čel'adnici“. Síce ich to nijako nedojalo, veď pre ne to bolo prirodzené, mňa to preda len naplňalo hrdosťou. Cítila som totiž väčšie právo na to, že som mohla aj samu seba zaradiť medzi panské dievčatá, lebo hoci nie úplne vedome a vyzývavo, ale medzi sebou sme sa preda len delili na panské dievčatá a tie ostatné. Tu som patrila medzi tie prvé a to znamenalo vzostup oproti mojej domácej pozícii.”¹³³

Gyula Duba (1930), nasledujúci významný a okrem toho mimoriadne plodný maďarský spisovateľ na Slovensku, sa čiastočne tiež viazal k Leviciam. V autobiografii o svojom pôvode napísal nasledovné:

„Narodil som sa na západnom okraji plaveckej zeme, pri dolnom Hrone, a moja rodná dedina bola vtedy čisto maďarská. Leží na etnickej hranici, susedná obec Santovka bola už slovenská, tam na severovýchod sa totiž začínal slovenský kraj. Charakter kraja bol podobný – na severozápade začínali kopce, potom vrchy, na juhozápad bola nížina. Tieto prvky sa stretávali práve v chotári pri Hontianskej Vrbici. To určilo aj charakter práce a kultúry obyvateľstva, iný bol totiž život v kopcoch a iný na nížine. Obom bolo treba rozumieť. Môj starý otec József Duba bol sedliakom v zmysle monarchie z konca 19. storočia. Otec bol už sedliakom republiky a 20. storočia. V našej rodine žili spolu tradície poddaných a trochu cudzia modernita...”¹³⁴

Kalvínsku ľudovú školu začal Duba navštevovať ešte v rodnej obci, ale mešťianku už študoval v Leviciach, kde potom pokračoval v štúdiách na maďarskom kráľovskom gymnáziu. Zmaturovať už nemohol, lebo sa začali protimaďarské retorzie a pre Maďarov nastali roky „bez vlasti a domova.” Maturitné vysvedčenie získal až neskôr, na košickej strojárskej priemyslovke. Technickú univerzitu navštevoval v Bratislave, napriek tomu sa nestal skutočným inžinierom, lebo vtedy bol už aktívnym spisovateľom, ktorý pokukával po dráhe redaktora vo vydavateľstve alebo novinárčine. V rokoch pred

133 Ordódy, Katalin: Az idegen. Madách Könyvkiadó, Pozsony, 1968. 7-8.

134 Duba, Gyula: Curriculum vitae. <http://mmakademia.hu/mobil-eletrajz/-/record/MMA15766>

pádov komunistického režimu bol zodpovedným redaktorom bratislavského vydavateľstva Madách, ktoré vydávalo literatúru v maďarskom jazyku.¹³⁵

Gyula Duba sa nikdy nestal levickým spisovateľom, čo však neprekva-
puje. Jeho skutočnou veľkou témou bola maďarská dedina na juhu Sloven-
ska v 20. storočí, s jeho búrkami a spoločenskými zmenami. Prirodzene, v
jeho dielach sa píše aj o mestách, medziiným aj o Leviciach, tieto ale predsa
len nie sú jeho domácim prostredím. Tento vzťah plasticky dokumentuje
román *Örvénylő idő* (*Zvírený čas*) z roku 1982, ktorý predstavuje druhú
časť tematickej trilógie. Prvú časť trilógie tvorí román *Ívna a csukák* (*Trú-
sa šťuky*, 1977) a poslednú román *Halódó parasztilág* (*Zanikajúci sed-
liacky svet*, 2001). Dej druhej časti trilógie sa odohráva vo vymyslenej, ale
inak typickej maďarskej dedine pri dolnom Hrone (Füzesnyék) v období
medzi druhou svetovou vojnou a budovaním socializmu. Autor tu píše o
povojnových protimaďarských represiách, o kolektivizácii a vôbec o bu-
dovaní nového – socialistického – sveta. Centrálnu úlohu tu hrá maďarská
kalvínska sedliacka rodina Nagybeneovcov. Rozliční románoví hrdinovia
chodia do blízkeho mesta na úrady, k lekárovi, občas do školy a nemocnice.
Prichádzajú sem na povozoch, občas na traktore, nakoniec čoraz častejšie
hromadnou dopravou. Na konci románu jeho hlavný hrdina navštívi svojho
ťažko chorého umierajúceho otca v miestnej nemocnici:

*„Vlakom trhlo a rýchlo napredoval smerom k mestu. Z neba viseli
ťažké nohy sychravého jesenného večera. Mesto zabalili do strohej
a nepríjemnej hmly. Tupo, až ospalo v ňom svietia pouličné lampy a
striasajú sa ľudia. Všetko je vlhké, betónový chodník, kamene, autá,
šaty, aj tvár... V bielom neónovom svetle mesto zostalo studené, ne-
priateľské a cudzie. Pritom raz dávno to bolo aj jeho mesto. Ale už
dávno ním nie je. Jeho veľkú časť zbúrali a znovu vybudovali, urobili
mesto modernejším a hlavne vyšším. To ale teraz nebolo dôležité, len
mu to prišlo na um. Teraz nasleduje nový hotel, pomyslel si, potom
čoskoro prejdem cez Mlynský potok a dostanem sa k parku. Vtedy som
už v meste, prejdem jeho stredom a keď budem mať za sebou starý
hotel, budem už pri nemocnici.“*¹³⁶

135 Márkus, Béla: Duba Gyula. <http://mmakademia.hu/mobil-eletrajz/-/record/MMA15766>

136 Duba, Gyula: *Örvénylő idő*. Madách Könyvkiadó, Pozsony, 1982. 386.

Miestni obyvatelia v popise ľahko spoznajú dlhú cestu z levickej železničnej stanice do centra mesta, ktorá vedie popri hoteli Rozkvet, cez kanál Perec, popri mestskom parku a starom hoteli Lev alebo Denk až po nemocnicu. Hrdina románu podľa všetkého navštívil svojho otca v levickej nemocnici, hoci to v románe takto otvorene autor nedeclaroval.¹³⁷ Cesta je dobre známa, ale Dubov pohľad je predsa len pohľad zvonka, pohľad návštevníka z dediny.

Podstatne intímnejší vzťah k Leviciam charakterizuje román tekovského rodáka Andreja Chudobu *Zázrak na konci sveta*, ktorý knižne vyšiel v roku 1993 a v ktorom realizoval skoro pol storočia starý plán. Autor sa pôvodne volal Ondrej Hudoba (1927 – 2014) a pochádzal z rodiny, ktorá mala zemianske a roľnícke korene vo Zvolenskej stolici. V roku 1919 sa rodina jeho predkov presťahovala do levického kraja. Spisovateľ sa narodil v blízkej dedine Malé Krškany a školy navštevoval v Bátovciach a Leviciach. V rokoch 1945 – 1949 študoval na levickom učiteľskom ústave a potom niekoľko rokov učil v okolitých dedinách. V roku 1952 bol prinútený opustiť školstvo a potom pracoval ako robotník a neskôr kreslič. V rokoch 1963 až 1990 znovu vyučoval v Pukanci. Tam aj žil a tam ho vo veku 86 rokov zastihla smrť. Dlhé roky spolupracoval s Tekovskou knižnicou v Leviciach ako odborný mentor mladých začínajúcich miestnych spisovateľov a literárnych nadšencov. Vplyv tekovského a levického kraja je citelný v celej jeho tvorbe. Na tvorbe nijakého iného slovenského spisovateľa sa tento kraj neprejavil tak výrazne, ako na dielach Andreja Chudobu. Väčšina jeho prozaických diel sa odohráva práve tu. Vplyv malebného kopcovitého kraja a jeho pahorkov cítiť aj na Chudobovej lyrickej poézii.¹³⁸

V spomínanom románe Chudoba priblížil čitateľom veľmi zaujímavé a zároveň pohnuté obdobie levickej histórie, a to prvé povojnové roky, počas ktorých autor navštevoval miestny učiteľský ústav. Román je vlastne spomienkou na študentské roky, veľké historické udalosti a sociálne zmeny tu hrajú len úlohu kulisy. Autor oficiálne nazval mesto svojej mladosti Lisicami, ale všetci zainteresovaní vedeli, že v skutočnosti ide o Levice. Chudoba podáva čitateľovi mozaiku spomienok prvej generácie povojnových

137 Tamže 386.

138 <http://www.andrej.chudoba.szm.com/zivot.htm>

stredoškolákov, ktorú v Leviciach okrem iného „spestrili“ aj protimaďarské represie, lebo študijné možnosti mládeže maďarskej národnosti boli vtedy veľmi obmedzené. Túto otázku autor citlivo zobrazil cez spomienky jedného z jeho maďarských hrdinov:

„Začínal som tu vlani, prvého septembra, na Štátnom maďarskom kráľovskom lýceu, ale už dvadsiateho ôsmeho októbra sa moje štúdium skončilo. Nyilasi zavreli školu a študentom odporúčali, aby sa prihlásili do tankovej divízie Hunyady. Neprihlásil sa však nikto... Keď som sa sem v apríli vrátil, našiel som tu už slovenskú školu. Na poschodí však zostalo všetko tak, ako sme to v októbri zanechali. V skrini ešte ležali vedľa seba Jókai, Herczegh, Zilahy – naše bývalé povinné čítanie... Neprišiel som však sám, zišli sme sa tu šiesti. Piati chlapci a jedno dievča, mimochodom, krásavica, nejaká Ildikó, ktorá predtým navštevovala dievčenské lýceum v Ostrihome. Jeden z nás – teraz už tretiak – zašiel za riaditeľom. Prišiel medzi nás a začal sa nás vypytovať, odkiaľ sme a čo by sme radi. Ostatní všetci vedeli po slovensky, okrem mňa a Ildikó. Riaditeľ nás upozornil, aby sme necvakali opäťkami a nestáli v pozore, lebo v novej škole sa takéto vystupovanie nevyžaduje. Potom vyhlásil, že do novej školy môžu chodiť iba chlapci a dievčatá slovenskej národnosti. Všetci chlapci – teda aj ja – sme sa prihlásili k slovenskej národnosti, iba dievča povedalo, že je Maďarka. Riaditeľ jej povedal, že ho to mrzí, ale že ona túto školu nebude môcť navštevovať... Cestou domov sme dievčaťu vyčítali, prečo sa aj ona neprihlásila za Slovenku. Nehnevajte sa, chlapci, povedala, ale ja by som nikdy a nikde nevedela zaprieť svoju národnosť. „Azand'alát neki, ale vám dala po nose,“ poznamená Miki. „Neprávom,“ bráni sa konvertita, „lebo každý z nás mal aspoň jedného rodiča Slováka. „Napríklad moja matka sa cíti Slovenka a stará mať ani nevie po maďarsky.“ „Tak prečo si sa aj ty nenaučil po slovensky,“ stúpa mu do svedomia nejaký horlivec. „To bolo asi pod jeho úroveň.“ „Možno si myslel, že Horthy tu bude večne.“ Poznámky zarazí Peter: „Počujte, chlapci, a čo vás do toho? Prihlásil sa k nám, tak je náš a spadla šajba.“”¹³⁹

139 Chudoba, Andrej: Zázrak na konci sveta. Slovenský spisovateľ, Bratislava, 1993. 22.

Hlavný dôraz v románe však nie je na tejto otázke. Autor sa sústreďuje hlavne na charakteristiky jednotlivých profesorov a študentov, často spomína rozličné študentské výčiny, prvé lásky, priateľstvá. Veľké udalosti, ako napríklad výmena obyvateľstva, prvé znárodnenie, prevzatie moci komunistami, parlamentné voľby tu len dotvárajú celkovú atmosféru. To neznamená, že by autor bol len necitlivým pozorovateľom, ktorý by nevnímal národnostné, konfesijné a politické zvláštnosti mesta, iba ich neexponuje na prvom mieste. Jeho ambíciou totiž nebolo napísať sociografiu mesta alebo podrobný opis tej doby. Nezávisle od toho jednotlivé časti mesta je možné pomerne ľahko spoznať. Povojnové mesto autor zobrazuje predovšetkým z pohľadu dieťaťa, alebo už skôr mladíka z dediny, teda vidiečana. V tomto sa skutočne podobá na Dubu. Jeho hrdinovia sa neustále pohybujú medzi dvoma svetmi. Korene majú ešte na dedine, ale ani mesto im už nie je cudzie. Dokonca sa práve začala ich integrácia, počas ktorej hrá dôležitú úlohu – ako inak – práve láska.¹⁴⁰

Chudoba zachytil mesto Levice práve vtedy, keď – podobne ako jeho práve spomínaní študenti – stálo na pomedzí dvoch svetov. Poslucháči učiteľského ústavu ešte organizovane chodia na bohoslužby do kostola – katolíci do veľkého kostola s dvoma vežami, evanjelici do svojho menšieho. Vtedy vo veľkom mestskom hoteli, ktorý sa volá Zlatý lev, ešte organizovali fašiangový bál, na ktorom sa okrem študentov zúčastnila aj vtedajšia smotánka mesta, hoci už aj v zmenenom zložení. Zabávali sa tam teda okresní funkcionári, úradníci, obchodníci, bývalé maďarské prevádzky riadiaci národní správcovia, dôstojníci a dokonca aj jeden plecnatý partizán s koženým opaskom.¹⁴¹

V meste stále ešte existovali tri korzá – jedno pre mestskú honoráciu a „zlatú mládež“, druhé, menšie, s lavičkami pre pokročilejšie páry a nakoniec tretie, ľudové, pre vojakov, slúžky a iných plebejcov. Všetky tri korzá bolo vidieť z internátu učiteľského ústavu. Nachádzali sa niekde medzi „učiteľákom“, mestským hotelom a nemocnicou. V Zlatom leve s jeho pati-

140 Chudoba, Andrej: Zázrak na konci sveta. Slovenský spisovateľ, Bratislava, 1993.

Dôležité recenzie napísal Jozef Melicher. Melicher, Jozef: Z Levíc, spoza Levíc. Výber z publicistiky. SB Press Ilmače, 2009. 104-106.

141 Tamže 134.

nou okrem predstaviteľov starých levických rodín sedeli už aj novozbohatlíci, národní správcovia, špekulanti a zlatokopi všetkých druhov. Dokonca Chudoba diskretné zvečnil (náznakmi) aj miestny bordel s romantickým menom Hotel Jadran, ktorý sa nachádzal práve pod učiteľským ústavom.¹⁴² Túto ustanovizeň jemne spomenul vo svojom levickom lexikóne aj medzi-vojnový advokát a lokálpatriot Elemér Strasser.¹⁴³

V tvorbe iného pukanského usadlíka Ivana Kadlečíka nehral tekovský kraj výraznú úlohu. Pravdou však je aj to, že Kadlečík sa narodil v Modre, v rodine evanjelického kňaza, a pôsobil v Košiciach, Bratislave a Martine. Do Pukanca prišiel len po svojom politickom a spoločenskom ostrakizovaní v roku 1970. Bol takpovediac na čiernej listine a v Pukanci pracoval ako vedúci kníhkupectva. Počas normalizácie udržiaval pomerne intenzívne kontakty s českým disentom a publikoval v samizdate. Osobne sa neviazal na Levice, len jeho deti tam chodili do gymnázia. Tento fakt cítiť aj na jeho filozofujúcej tvorbe, ktorá sa neviaže na miestny kolorit, farby a chute.

Dôležitú úlohu zohrali Levice (pod literárnym menom Pohronce) v románe Antona Hykischu (1932) *Atómové leto* (1988), ktorý možno s určitou dávkou nadsádzky nazvať aj levickou sociografiou obdobia neskorého socializmu. Hykisch si od mesta drží väčší odstup, ale iným spôsobom ako napríklad Duba. Hykisch, rodák z blízkej Banskej Štiavnice, po druhej svetovej vojne a po nástupe komunistického režimu, absolvoval v Leviciach posledné dva roky gymnázia, kde roku 1951 aj zmaturoval. V štúdiách pokračoval na Vysokej škole ekonomickej v Bratislave. Jeho pomaturitný život teda už nie je spätý s Levicami. Hykischove osobné skúsenosti s mestom sú kratšie a povrchnejšie, ako tomu bolo v prípade Féju, ktorý sa k Leviciam emocionálne viazal cez svojich predkov, alebo Chudobu, ktorý v dolnotekovskom kraji prežil skoro celý svoj život. Napriek tomu Hykisch venoval mestu svojho dospievania novelu *Waldemar*, v ktorej opísal svoje komplikované gymnaziálne zážitky. Hykisch sa totiž pre neúspešný ilegálny pokus o prechod cez hranice dostal do väzenia, odkiaľ po prepustení prišiel do Levíc, kde bol jeho otec (bývalý notár) pracovníkom Okresného národného výboru.

142 Tamže 134.

143 Strasser, Elemér: cit. op. 102.

V novele *Waldemar* – na rozdiel od románu *Atómové leto* – priamo spomína Levice spolu s jeho časťami (štvrť Káka, kanál Perec atď.) a špecialitami (pečené husacie a kačacie štvrťky, suché víno a pod.). Väčšina jeho hrdinov má slovenské alebo aspoň po slovensky znejúce meno a priezvisko. Občas autor spomenie, že Levice počas druhej svetovej vojny patrili k Maďarsku a kde-tu sa objaví aj maďarské priezvisko. Takéto meno mal napríklad starý dekan Medve, ktorému k povojnovému šťastiu podľa ironického Hykischu chýbalo len písmeno „d“.

„... ku šťastiu mu chyba akurát »d«“. Dekan Medve v Leviciach prežil výmenu obyvateľstva, aj reslovakizáciu a teraz, po víťaznom Februári, s vráteným občianstvom akože slobodne dýchal ako občan maďarského pôvodu v ľudovodemokratickej Československej republike. Slúžil v milosrdnej latinčine omše tiché i spievané. Kázne – teraz vznešene zvané homílie – o prečítanom evanjeliu vedel rovnako presvedčivo podať po slovensky i po maďarsky tým prízvukom predvojnových inteligentov.”¹⁴⁴

Medve priateľsky privítal nového kaplána Blažeja Hrnčiara zo Spiša a niekoľkými dobre mienenými radami mu chcel pomôcť prežiť začiatky komunistického režimu, spolu s jeho proticirkevnými všednými dňami. V tomto diele sa taktiež nachádza aj jemná narážka na južanský charakter Levíc, kde sneh dlho nevydrží. Inak autor nespomína národnostné špecifiká mesta, ani jeho iné regionálne vlastnosti.

Tejto otázke sa viac venoval v románe *Atómové leto*. Zaujímavé je aj vznik tohto románu. Hykisch totiž Levice a stavbu atómovej elektrárne v obci Mochovce navštívil spolu s inými spisovateľmi v roku 1986. Jeho román sa viac-menej zrodil na základe výzvy zvečniť túto stavbársku udalosť. Medzitým však došlo k atómovej katastrofe v Černobyle, ktorú autor taktiež zakomponoval do románu. Levice mu neboli cudzie, ale nikdy to ani nebolo jeho mesto. Pomerne dobre ho však poznal spolu s jeho históriou. Zobrazil ho úplne inak ako predtým Féja, ktorý cítil silnú nostalgiu za svojím detstvom.

144 Pozri zbierku noviel Hykisch, Anton: Rozkoše dávnych čias. MS, Martin, 2009. 213-239.

V románe *Atómové leto*¹⁴⁵ Hykisch nenazýva Levice ich skutočným menom, ale dej sa odohráva v meste Pohronce, pri ktorom stavajú v obci Žitňany atómovú elektrárňu. V skutočnosti išlo o stavbu v Mochovciach. Všetky ostatné obce a mestá tu však majú svoje pôvodné meno, len prvú slovenskú atómovú elektrárňu umiestnil Hykisch namiesto do Jaslovských Bohunic do vymyslenej obce Hronce. Veľké levické sídliská Rybníky autor nazval Močiarňami I, II a III. Hotel Atóm v centre mesta sa nazýva v románe Eletrónom. Podobne aj ostatné miestne pohostinstvá majú zmenené mená. Na druhej strane však autor veľmi podrobne opísal štruktúru mesta a rozdelenie obyvateľstva medzi jednotlivými mestskými časťami. Starí aj noví boháči bývajú naľavo od centra v časti s rodinnými domami (v skutočnosti ide o Cigánku), pôvodní obyvatelia rozličných národností, konfesií a profesií žijú v Novej osade, ktorú postavili v medzivojnovom období. Obyvatelia tu spontánne očíslovali jednotlivé ulice, podobne ako v New Yorku. Potom sa začínajú veľké panelákové sídliská s pomerne zmiešaným obyvateľstvom – žijú tu teda starousadlíci, ktorým zbúrali ich pôvodné domy, ako aj noví prišielci, ktorí prišli do mesta na rozličné stavby.

Levice z konca 20. storočia boli vďaka socialistickej modernizácii sociálne podstatne homogénnejším mestom, ako bolo malé mestečko pred sto rokmi. Jeho pôvodná spoločnosť s rozličnými mentalitami primeranými starým sociálno-stavovským vrstvám sa stratila. Počas socializmu zanikli aj väčšie majetkové rozdiely. Na druhej strane Hykisch úplne nezabudol na staré Levice – napríklad spomenul rozličné generácie prišielcov. Začal prvorepublikovými českými úradníkmi a žandármi, po ktorých prišli povojnoví Slováci a nakoniec spomenul aj staviteľov atómovej elektrárne v Mochovciach, ktorí prišli v 70. rokoch 20. storočia. Najexotickejšie však pôsobia sovietski atómoví vedci žijúci v Elektróne, ako aj kubánske robotníčky v miestnej textilke. Autor však v románe neexponoval ani sociálne, ani národnostné konflikty. Konfliktné boli maximálne medziľudské vzťahy v rodinách alebo pracovné problémy. Hlavným problémom bolo to, že ľudia sa báli podobného nešťastia, k akému došlo v ukrajinskom Černobyle. Atómovej katastrofy sa bála aj Klára Chladová, jedna z hlavných hrdiniek románu. Inak táto otázka koncom 80. rokov

145 Hykisch, Anton: *Atómové leto*. Slovenský spisovateľ. Bratislava, 1988.

20. storočia skutočne rezonovala medzi obyvateľmi mesta a jeho okolia. Výstavbou atómovej elektrárne sa totiž Levice nebezpečne priblížili k takejto potenciálnej alternatíve.

Hlavný hrdina inžinier Igor Chlad je pôvodom Pohrončan/Levičan, jeho otec žije v Novej osade vybudovanej v medzivojnovom období. Autor sa nezaobrá národnosťou svojho hrdinu, ale na základe priezviska je veľmi pravdepodobné, že ide o Slováka. Z tohto pohľadu je zaujímavý opis jeho krásnej a vzdelanej manželky, v prípade ktorej Hykisch vyzdvihol jej horehronské korene. Levice s ich teplým počasím, južanskými farbami a temperamentom sú pre ňu cudzie. Igor sa nezaoberal takýmito úvahami, veď bol doma. Štiavničian Hykisch umiestnil Levice jednoznačne na slovenský juh a pri ich opise využil skoro všetky kliše a stereotypy, ktoré slovenská literatúra používa pri charakteristike južných oblastí štátu. Južný kraj je v tomto opise teplý až sparný, často ospalý, inokedy až príliš temperamentný, zima zablatená a stromy listnaté. Typickým ovocím juhu sú melón, hrozno a marhule.¹⁴⁶

Levice a Banská Štiavnica geograficky nie sú od seba ďaleko, približne iba štyridsať kilometrov. Okrem toho tradične slúžili ako brána ku štiavnickým banským mestám, ktoré mali počas tureckých nájazdov chrániť. Preto trochu prekvapuje Hykischov „severský“ odstup, až odmeranosť od „južanských“ Levíc. Ich obyvateľov jeden z jeho hrdinov v *Atómovom lete* opísal nasledovne: „*V tvojej vitalistickej južnoslovensko-maďarsko-turecko-tatárskej-byzantskej duši šerosvit nevyvoláva očistu, ale skôr jej opak.*”¹⁴⁷

Hykischov slovenský juh sa však začína už pri Slovenskej bráne, niekde na úrovni Tlmáč a v strede Tekova:

*„Pred tisícokou rokov tam za Slovenskou bránou, na severe pozdĺž Hrona sa rozprestierali nepriestupné a hlboké lesy, neobjavené Slovensko. Kdeže je tvoje rodisko, Kláríka moja, mňa počali ešte na území limes Romanorum, som potomok Rimanov, nie barbar. Môj rodný Tekov...”*¹⁴⁸

146 O týchto stereotypoch pozri podrobnejšie Halász, Ivan: Južné Slovensko v literatúre (Stereotypy a interetnické súvislosti/Dél-Szlováki az irodalomban (Sztereotípiák és interetnikus összefüggések. UJS-SJE, Komárno-Komárom, 2018.

147 Hykisch, Anton: *Atómové leto*. Slovenský spisovateľ, Bratislava, 1988. 82.

148 Tamže 82.

Z citátu vyznieva, akoby autor chcel exponovať kontrast medzi civilizovaným juhom a zalesneným barbarským Severom. Hykischov obraz je však zložitejší. Jeho juh je prechodné územie, kde žije zmiešané obyvateľstvo a kde sa prelínajú a križia rozličné vplyvy, kultúrne kódy. Žitňany/Mochovce, ktoré vlastne pre výstavbu atómovej elektrárne vyst'ahovali, Hykisch nazýva „maďarsko-slovenským gulášom“. O tomto ešte bude reč v nasledujúcej kapitole.

Hykisch vo svojom románe plasticky opísal jednotlivé levické zákutia, námestia, pamätihodnosti a rozličné mestské časti. V tomto zmysle je jeho dielo – po Féjovi – unikátnym. Napríklad atmosféru hradu zachytil nasledovným spôsobom:

„Hrad je iba osamelá ruina, jediná veža skrýva v kazematách pracoviská okresného múzea a ostatné z hradu sú už iba tabuľky POZOR, NEBEZPEČENSTVO ÚRAZU alebo NECHODIŤ PO HRADBÁCH a príspevok k rozvoju letnej turistiky MÚZEUM ZATVORENÉ. Už iba spisovateľom zostáva oživiť dejiny Pohroniec, trhového mestečka so strážnym hradom proti Turkom, a podľa nacionálnej príslušnosti heroizovať Rákócziho alebo habsburských generálov či Jánošíka (aj tu sa zjavoval).“¹⁴⁹

Potom spisovateľ pokračoval v predstavení mesta za hradným múrom:

„Za hradbou je bývalé gymnázium, teraz stredná ekonomická škola, potom aleja s lipami, bývalý kláštor tešiteľov a teraz prázdny internát priemyslovky, rozpadnutá synagóga, v jej severnom kridle sklad okresného stavebného podniku. Nová predajňa obuvi, kobercov a metrového textilu, okresný výbor SZM (bývalý notariát), Mototechna a Partiový tovar, blízko knižnica, vchod do oddelenia beletrie... Skoro som si natrhol gate na vežičke vymretého hotela POHRONEC (predtým OROL, predtým BÁNFFY). Igor, tam sme mali stužkovú... Štvorec námestia v Pohronciach je vymetený. Po mačacích hlavách, obrúsených májovými a novembrovými manifestáciami, poskakujú zabudnuté odblesky mesiaca a zatúlané žaby. Kedysi živé centrum mesta je objektom vivisekcie niekoľkých architektov môjho pokolenia štyridsiatnikov. Každý sa realizuje, kde sa dá. Fuj, ten secesný hotel nechať roky

149 Tamže 82.

*vydlabaný ako spustnutý chrup. Oproti začínajú váľať domy z prvej republiky, nie sú dost' vznešené pre budúcu pešiu zónu. Oj, aké nádherné bude mesto o pár rokov!*¹⁵⁰

Potom Hykisch predstavil svojim čitateľom jednotlivé typické levické mestské časti:

„Potom sa zrazu Pohronce pod Igorom rozdelia ako podľa zákonov triedneho boja. Individuálna zástavba. Stovky domov. Len strany nám nesúhlasia. Naľavo, smerom k viniciam, sú Pohronce bohatých. Štvrt' rodinných domov. Domy, domky, domiská, vily a vilky, rezidencie, paláciky i paláce. Z čias maďarských i prvorepublikových, do nerozoznania pretkaných dnešnými snaživcami. Ktože by nemal právo na slušné bývanie? Trávniky strihané motorovými kosačkami všetkých svetových značiek, tuje, strieborné smriečky, jedle či vrbý podľa svetonázoru či svetobôľu, živé ploty a zdanlivo mŕtve autá. Tu veru, Klárka moja, Marka Aurélia nečítavajú, hoci knižnice majú, aj bestsellery zháňajú... A tam napravo, až k mliekarniam, mlynu a hydínárskym závodom a novej textilke, tam sa rozprestiera akýsi juhoslovenský dávny Peking. Rady prízemných domkov, Pohronce mojich rodičov, Chladovcov, Hegyiovcov, Kollárovcov, Senešich, Vargovcov, Tišlerovcov, Fišerov, Skolnyikov a Školníkov. Sú tu domy aj niekdajších Blumov, Popperov, Gebauerov, Friedmannovcov, Kohnovcov, splynovaných v Osviečime alebo pariacich sa v izraelských kibucoch. Domce prikrčené, z ulice nalepené na seba ako telá v dávnej krčme, vzadu so záhradkami, kúskami vinice, láskavými lipami a orechmi, zlostnými psiskami. Dnes tu žijú všetci, čo odmietajú pohodlie panelákov a radšej hľadia z okna na jediný vlastný strom ako na metrový záhon buriny.“¹⁵¹

V tejto časti mesta žili starnúce zvyšky voľakedajšej remeselníckej a štátno-zamestnaneckej vrstvy, vdovy bývalých obchodníkov, mnohodesné rómske rodiny, športovci, pracovníci blízkych tovární, potomkovia bývalých českých legionárov atď. Z tohto opisu sa už nedá spoznať súčasná elegantná Nová osada s jej peknými obnovenými domami. Netreba však zabudnúť, že Hykisch napísal svoj román koncom 80. rokov 20. storočia, keď sa zdalo,

150 Tamže 83.

151 Tamže 84-86.

že aj táto časť mesta je odsúdená na zánik, teda na asanáciu.

Nakoniec Hykisch zbadal nové sídliskové časti Levíc, ktoré boli postavené práve v rokoch napísania románu a to hlavne pre potreby výstavby atómovej elektrárne:

„Teraz vizituje poslednú časť Pohroniec. Skoro sa roztrepe o hradbu čičňiakov. Zrazu sa vztýčili na konci neosvetlenej piatej a šiestej ulice. Igor si poplachť nad civilizovanejšími sídliskami s ľudskými rozmermi a slušnými trávnikmi, chodníkmi, prášidlami i detskými ihriskami s normálnymi ulicami a námestíčkami (dielo inkriminovanej stalinskej architektúry) a potom opatrne obletuje nad najnovšími monštrami generačných druhov: došikma naskladané škatule nevyzerali dáko vábne ani na stoloch projekčných kancelárií, ani vo vitrínach na chodbe národného výboru, ale predsa ich postavili a bývajú v nich. Kto? Všetci ľudia dneška a včerajška, čakatelia na budúcnosť, akoby všetci v tranzite, v metafyzickom očakávaní, že dáky zázrak, ktorý ich dostal sem do bytu, ich po rokoch z týchto bytov vyslobodí. Všetci ľudia v pocite provizória sa naň snažia zabudnúť medzi stenami bytu náku-pom konferenčného stolika exkluzívneho tvaru, novým tapetovaním alebo vytvorením zimnej záhrady na balkóne, nevraviac o zintímnení domova vežami (elektronickými) a farebnými televízormi, pokiaľ ich obchodná sieť poskytne. Tu bývajú stavitelia zajtrajška. Desiatky a stovky „prišielcov“ zo všetkých kútov Slovenska, spätí s novou výstavbou. Pokiaľ pracujú v Žitňanoch, dostali sa k bytom tak rýchlo a ľahko, že ich to v podvedomí naplňa neistotou. Tu býva aj „neatómová“ elita Pohroniec, takrečeno armáda, poddôstojníci okresného mesta (dôstojníci a generáli sú vo vilovej štvrti pod vinicami), zamestnanci dvadsiatich šiestich podnikov, robotníci, majstri, inžinieri, prevádzkovi vedúci rôznych stupňov a ich manželky, učiteľky, lekárkyně, inžinierky, upratovačky, referentky, zdravotné sestry, krajčírky, úradníčky Čedoku, Slovakotouristu a sporiteľne. Močiare I, Močiare II, Močiare III – dejiny dobývania prírody človekom.“¹⁵²

Pod Močiarmi I-III Hykisch pravdepodobne rozumel súčasné sídliská Rybníky I až V, ktoré dodnes stoja na kraji mesta, kde zabezpečujú bývanie pre

152 Tamže 88-89.

tisícky občanov. Aj opis tejto časti mesta je už minulosťou, hoci miestni obyvatelia tu stále ešte môžu nájsť známe prvky, podobne ako vo Féjových dielach. 80. roky minulého storočia sú však určite čerstvejšie, ako obdobie pred sto rokmi. Levice majú do určitej miery šťastie, že dve výrazné obdobia ich histórie (koniec monarchie a koniec socializmu) sú pomerne dobre zdokumentované v beletrii.

Atmosféru socialistických Levíc jemne zachytila vo svojej knihe spomienok známa slovenská básnička Mila Haugová (1942), ktorá v Leviciach chodila na strednú školu a dodnes čiastočne žije v blízkej Zajacej doline. Levice svojho detstva videla ako ospalé južné mesto, v ktorom nechýbala určitá milosť a malebnosť. Okrem toho si všimla aj jeho – práve zanikajúcu – remeselnícko-živnostnícku dimenziu:

„Od námestia sa rozbiehali ulice so starými peknými i menej peknými domami. Naša I. OSS stála neďaleko stanice, takže ráno sme chodili autobusom až na stanicu, poobede sme sa prešli cez mesto a nastúpili na autobus na námestí. Ulica, ktorá viedla od školy do mesta, bola ulicou malých obchodov: mliekarní, mäsiarstiev, textilu, boli opravovne obuvi a už dávno neexistujúce opravovne pančúch... Ešte tam bolo v tých rokoch aj niekoľko remeselníkov: hlavne obuvníci (pán Borovský šil krásne topánky mame i otcovi, aj mne biele sandále...) ... okrem toho, že majster obuvník pán Borovský šil elegantné topánky, bol známy tým, že od druhej svetovej vojny vôbec nespal, celé noci len ležal a počúval rádio, samozrejme, aj Londýn, Slobodnú Európu a tak bol naj dôveryhodnejším zdrojom „čerstvých informácií“ zo Západu, ktoré sa potom ráno v kaviarni rozširovali ďalej...”¹⁵³

Je pozoruhodné, že aj nasledujúce výrazné obdobie, ktoré sa začalo pádom komunistického režimu v roku 1989, taktiež porodilo svoje základné „levické“ beletristické dielo. A nie hocijaké, ale ovenčené národnými a medzinárodnými cenami, vďaka ktorým sa (okrem vlastných kvalít) stalo súčasťou slovenského literárneho kánonu. Pravda, v tomto diele sú Levice len kulisou, ale dôkladne vybranou a rozpracovanou kulisou. Reč je o románe *Stalo sa prvého septembra (alebo inokedy)* (2008) od Pavla Rankova (1964).

153 Haugová, Mila: Zrkadlo dovnútra. Koloman Kertész Bagala, Levice, 2009, 57-58.

Román má zdanlivo blízko k problematike juhu v slovenskej literatúre. Dej sa odohráva v južných a dolniackych Leviciach, ale pojem Dolniaky autor nepoužíva. Levice používa skôr ako multietnickú kulisu, kde sa zazŕuže a potom rozuzŕuže dej troch priateľov zaľúbených do tej istej dievčiny. Príbeh Čecha Jana (Honzu) Bíleka, Maďara Pétera Rónaiho a žida Gabriela Rosenberga, ako aj ich spoločnej slovenskej lásky Márie Belajovej sa začína 1. septembra 1938 a končí sovietskou okupáciou v auguste 1968. Dej v sebe teda zahrnuje najpohnutejšie a najtragickejšie tridsaťročné obdobie v dejinách Československa.

Pôvodom Popradčan Rankov – na rozdiel od ostatných spomínaných autorov – nemal osobnú skúsenosť s Levicami. V jednom rozhovore s čitateľmi priznal, že sa pri rozpracovaní kulís jeho románu opieral hlavne o spomienky svojho otca, ktorý predtým skutočne žil v Leviciach. Preto neprekvapí ani dedikácia knihy: „*Venujem otcovi, jeho priateľom a celej tej stratenej generácii, ktorá, ktovie prečo, všetko musela zažiť na vlastnej koži.*”¹⁵⁴ Rankov napriek sprostredkovaným spomienkam predsa len pozná niektoré dôležité levické a všeobecné maďarské reálie, také dôležité pre pochopenie 20. storočia. Román sa vlastne aj začína slovami:

*„Na konci tridsiatych rokov dvadsiateho storočia sa len zopár malých miest v Československej republike mohlo pochváliť vlastným kúpaliskom. Levice k nim patrili. Keďže prvý september 1938 bol slnečný deň, boli na kúpalisku takmer všetci. Dospelí s deťmi i bez detí, mládež aj starci. Levičania aj ľudia z okolitých dedín, Maďari, Slováci, Česi, Židia, Cigáni, rodina Nemca Bartheta aj Bulhara Rankova. Boli tu demokrati, liberáli, konzervatívci, monarchisti, socialisti, nacionalisti, komunisti aj fašisti. Len anarchista Varga bol v Španielsku.”*¹⁵⁵

Hrdinovia románu žili v skutočných mestských častiach a v skutočných budovách. Takýmito budovami sú určite Kalvínov dom a Hotel Denk na hlavnom námestí, alebo mestská časť Nová osada. Taktiež medzi reálne objekty patrila mestská plaváreň z prvých stránok románu. O Novej osade však autor trochu mylne napísal nasledovné:

154 Rankov, Pavol: Stalo sa prvého septembra (alebo inokedy). Kalligram, Bratislava, 2008. 9.

155 Tamže 11.

„Új Telep bol najchudobnejšou ulicou Levíc. Vlastne to ani nebola ulica, len zo dvadsať domčekov porozhadzovaných na okraji mesta. Škridla na ich strechách bola popraskaná, omietka opadaná, mnohé okenné tabule rozbité. Opravy boli naplánované na lepšie časy.“¹⁵⁶

Rankov taktiež spomenul niekoľko takých historických udalostí, ktoré sa skutočne stali a hlboko sa zapísali do historického povedomia miestnych obyvateľov. Takouto udalosťou bol príchod maďarských vojakov a úradníkov v novembri 1938, alebo predstavenie diela *Vitéz János* od Sándora Petőfiho. Cez mesto skutočne dodnes preteká kanál Percec, ktorého názov je rovnaký v oboch miestnych jazykoch. Dokonca v románe sa spomína komunista Koprda, ktorý skutočne žil v Leviciach. Miestna mládež zase podľa Rankova občas diskutovala o maďarskom spisovateľovi Gézovi Féjovi, ktorý pochádzal odtiaľto.

Napriek tomu ani zo štruktúry románu, ani z opisu Levíc necítiť hlbší a emotívnejší vzťah autora k Leviciam. Pravdou je však aj to, že sa Rankov – na rozdiel od slovenských autorov približujúcich svojim čitateľom slovenský juh (Ladislav Ballek, Ivan Habaj, Peter Andruška) – neusiloval využiť Levice na zobrazenie južného koloritu. V románe chýbajú agáty, voda, bujarosť a plodnosť, ktoré sú pritom také typické pre „barda blízkych Šiah“ Ladislava Balleka. Rankov si nevšima ani také dôležité kultúrne a mentálne faktory, akými sú miestne vinice. V opise mesta úplne chýba motív vína. Z južanstva tu autor vyzdvihol len prítomnosť Maďarov a zmiešaný etnický charakter mesta. Rankovov cieľ je totiž úplne iný – on totiž chce len priblížiť jedno veľmi pohnuté obdobie zo slovenských a európskych dejín. Levice sú tu len kulisou pre zápletku románu.

Zaujímavé miesto v histórii umeleckého spracovania Levíc a ich okolia hrá historická próza Miroslava Piusa (1942), ktorá vyšla v roku 2012 pod názvom *Zvonovina. Tragický život tekovského majstra Urbana*. Pius pochádza z Novej Vsi nad Žitavou, ale študoval na Pedagogickej škole v Leviciach a chvíľu vyučoval v Starom Tekove. Neskôr pôsobil v Bratislave. Jeho odborná a beletristická tvorba sa okrem iného venuje podrobne aj tekovskému regiónu, ktorý je autorovi veľmi blízky. Levice tvoria súčasť tohto regiónu, nehrajú tu však ústrednú úlohu. V spomínanej próze, ktorej rozhodujúca

156 Tamže 31.

časť sa odohráva v druhej tretine 17. storočia, autor opisuje pohnuté udalosti v oblasti riek Hrona a Žitavy.¹⁵⁷ Najčastejšie sa spomína Pukanec, ale časť udalostí sa odohráva aj v Hronskom Beňadiku, Novej Bani, v okolí Tríbeča, v Bátovciach a je tu opísaná aj veľká bitka pri Plavých Vozokanoch. Próza svedčí o dobrej znalosti histórie a okrem vymyslených postáv tu vystupuje aj viacero skutočných historických osôb – medziiným Benedikt Szóllósi z Rybníka, Evliya Čelebi, rôzni aristokrati, generáli a podobne. Autor sa Leviciam venuje podrobnejšie len na konci diela, ktoré vlastne končí opisom bitky pri Leviciach v roku 1664. Bitku vyhral cisársky generál Jean-Louis Raduit de Souches a zomrel v nej každému Levičanovi známy István alebo Štefan Koháry. Jeho boj a smrť je v diele podrobne opísaná.¹⁵⁸ Pius na základe historických prameňov nasledovne opísal miestny hrad:

*„Hrad bola vlastne malá kamenná stavba štvorcového tvaru. Po obvo-
de mal šesť malých vežičiek, vo vnútri sa nachádzal kapitánsky dom,
zbrojnica, sýpky. Malá brána bola obrátená na východ. Priekopu oko-
lo neho naplňala voda z Hrona. Okolo hradu sa každú jar vytvorila
rozsiahla močarina. Len na východnej strane vnútorného hradu bolo
opevnenie s dvojitou hradbou. Na predmestí sa nachádzalo asi tak
päťdesiat domov pokrytých šindľom, dva kostoly, kopce a vinice ležali
na východnej strane hradu.“*¹⁵⁹

Približne poldruha desaťročia po páde komunistického režimu sa zrodil dokumentárny román politika a spisovateľa Pála Csákyho (1956) s názvom *Harmatos reggelek álmai (Sny zarosených rán)*.¹⁶⁰ Román je zatiaľ dostupný len po maďarsky, ale pre jeho tému by určite bol užitočný preklad diela do slovenčiny. Csáky dal románu konkretizujúci podnázov *Dokumentárny román: život jedného učiteľa v roku 1968 a potom*. Spracúva v ňom životný osud jednej skutočnej osobnosti miestneho spoločenského života od jej narodenia až po odchod do dôchodku. Príbeh sa odohráva v Leviciach a na ich okolí. Udalosti levického okresu od 30. rokov 20. storočia až po 90.

157 Pius, Miroslav: Zvonovina. Tragický život tekovského majstra Urbana. SB Press, Tlmače, 2012. 14.

158 Tamže 208.

159 Tamže 206.

160 Csáky, Pál: Harmatos reggelek álmai. In: Csáky Pál: A pacsirta éneke. AB-ART, Győr, 2016.

roky zachytáva zo subjektívneho pohľadu maďarského učiteľa. Sústreďuje sa hlavne na maďarskú menšinu a aj v jej rámci na jej intelektuálnu a osvetársku vrstvu. Cez jej osud však čitateľ môže nazrieť aj do života iných spoločenských vrstiev. Román dobre doplnil sociografické práce o Leviciach – v tomto smere sa trochu podobá na Féjovu *Uspávanku* a Hykischove *Atómové leto*. Spracúva práve to obdobie a osudy toho segmentu spoločnosti, ktoré práve spomínaní autori nevedeli, nemohli, alebo nechceli opísať.

Zanedlho po objavení sa románu o ňom spisovateľ a literárny vedec Árpád Tőzsér napísal nasledovné slová:

„Príbeh zahrnutý do spomienkového naratívu je psychologicky veľmi hodnoverným príbehom „maďarského Rubašova na Slovensku“, jedného naivne čistého učiteľa, ktorý počas svojich útrap postupne spoznáva podľú byzantínsku „filozofiu“ husákovského normalizačného režimu.“¹⁶¹

Kniha však nepribližuje len husákovskú normalizáciu, ale podáva subjektívny obraz povojnových dejín Maďarov na Slovensku, a to až do pádu komunistického režimu. Plasticky zobrazuje aj niektoré aspekty vojnových „maďarských čias“ v Leviciach. Hlavný hrdina toto obdobie videl ešte detskými očami, ale svoje vtedajšie zážitky určite interpretoval aj cez svoje neskoršie skúsenosti:

„Z detstva sa pamätám len na niekoľko drobností. Na môjho otca, ktorý chcel byť vždy viac než práve bol. Vyučil sa za obchodníka s rozličným tovarom, potom bol mäsiarom, až som sa ako dvanásťročný napokon zobudil na to, že ako diaľkar chodí so mnou na meštianku. Vtedy mal tridsať sedem rokov... Aj vo mne skrsla otázka, prečo to robí? Sem sa priženil, zobral si dievča zo sedliackej rodiny, získal aj nejaké peniaze, venoval sa čomu-tomu – a skrachoval. Zaujímavé, ešte aj teraz, keď majú obaja cez osemdesiat, sa s mamou ešte stále sporia o tom, prečo vlastne vtedy skrachoval. Otec bol dôverčivá povaha, každému dal aj na úver... Keď zavrel mäsiarstvo, dal sa k polícii. Bol mestským policajtom, pamätám sa, akú dostal peknú uniformu. Spolu s kolegom riadili dopravu v centre mesta. Každý deň stál ako dopravný policajt pred Hotelom Denk v časoch, keď v meste skoro

161 Zadný obal citovanej knihy.

nebol dopravný ruch... To všetko bolo ešte v českých časoch, v tých zvláštnych medzivojnových rokoch. V meste žili prevažne Maďari, aj otec vedel len po maďarsky, po česky a po slovensky sa nikdy poriadne nenaučil. Pravdou je aj to, že mu ani veľmi nedôverovali, považovali ho za tvrdohlavého a nenapraviteľného Maďara. Mysleli si, nech len dýcha benzínové výpary na križovatke, tam pre nikoho nepredstavuje nebezpečenstvo. Smiešne je, že keď sa po tridsiatom ôsmom prihlásil za maďarského policajta, ako nespoľahlivého ho nezobrali, lebo bol predtým českým policajtom. Počas Maďarov ho zamestnali len ako úradného sluhu. Vtedy to nazývali síce podúradníkom, ale bol v podstate iba sluhom, lebo len upratoval, utieral prach, pretože vtedy tam ešte neboli upratovačky.”¹⁶²

Počas života hlavného hrdinu sa ešte niekoľkokrát zmenil režim. Tieto zmeny však už prežil ako dospelý, čo je vždy iné ako detská perspektíva. Ich opis je odlišný a menej sa viaže na Levice, skôr ich zobrazuje zo všeobecnejšieho pohľadu.

Spisovateľ a Lajosa Grendela (1948 – 2018) ako asi najznámejšieho levického spisovateľa, ktorého renomé sa môže porovnať aj s menom Féju, púta k Leviciam podstatne osobnejší vzťah ako Pavla Rankova. Grendel bol zároveň z pohľadu Budapešti tým po maďarsky píšucim cezhraničným spisovateľom, ktorý bol bez ohľadu na svoju národnostnú príslušnosť nielen súčasťou modernej maďarskej prózy, ale aj literatúry na Slovensku. V roku 1986 dostal dokonca Grendel ako jediný v dovtedajšej histórii Cenu Zväzu slovenských spisovateľov za najlepšiu slovenskú prózu. Zaslúžil sa o to hlavne Rudolf Chmel. Drvivá väčšina jeho diel vyšla aj po slovensky. Významný slovenský prekladateľ Karol Wlachovský doteraz preložil 13 jeho románov. Inak s jeho dielom sa majú možnosť čitatelia oboznámiť aj vo viacerých západných jazykoch a v ruštine.¹⁶³

Na československého a potom slovenského Maďara Grendela nevlývala len staršia i novšia maďarská literatúra, ale na jeho dielach cítiť aj vplyv

162 Csáky, Pál: Harmatos reggelek álmai. In: Csáky Pál: A pacsirta éneke. AB-ART, Győr, 2016. 64-65.

163 Na nasledujúcich stranách autor čiastočne využil časti zo svojej monografie Južné Slovensko v literatúre z roku 2018.

českej a slovenskej literatúry a vôbec prostredia. Nie je možné nevšimnúť si občasné náladové prvky z konca sezóny, také typické pre hrabalovské novely sfilmované českým režisérom Jiřím Menzelom. Z jeho románov tiež vyžaruje pochopenie, tolerancia, smutná rezignácia, dynamická pomalosť a koniec koncov hlboká láska k ľuďom. Prirodzene, k zrodu Newhontskej trilógie boli potrebné aj pohnuté 90. roky 20. storočia s ich celkovou absurditou. V pozadí okrem toho vždy bolo cítiť aj vplyv jedného z obľúbených Grendelových klasikov a skoro spolurodáka Kálmána Mikszátha, a to hlavne jeho pokojný, nikomu neubližujúci, protiklady harmonizujúci, ale neskrývajúci štýl.

Hoci Levice a ich okolie nie sú hlavnou Grendelovou témou, v nejakej forme sa k nim skoro vždy vracal. Pozorní Levičania mohli už v jeho prvej novele *Tenisová lopta (Teniszlabda)* z roku 1970 spoznať svoje mesto. Dej novely sa totiž odohráva vo vilovej štvrti nad mestom (Káka), nad ktorou sa už nachádzali záhrady. Odtiaľto je dovidieť na celý kraj. Vpravo je mesto s jeho kostolnými vežami, pod kopcom nové vežiaky kasárenského typu, vľavo zasa menšie ostrovy, ktoré pozorovateľovi pripomínajú dediny. Grendel spomenul aj počas vojny zbombardovaný kaštieľ. Ba i medzi autorovými poslednými novelami možno nájsť takú (*Az idő hosszában/V rozpätí času*), v ktorej sa hlavný hrdina vracia z Ameriky do mesta svojej mladosti a to viac ako po štyridsiatich rokoch. Tu vyhládal aj svoju starú lásku, ku ktorej viedla nasledovná cesta:

„Spravidla sa stretávali na moste a most sa ešte zachoval, ibaže namiesto hnedej farby ho natreli nazeleno a obklopovali ho samé sedemposchodové paneláky, kým pred štyridsiatimi dvomi rokmi navôkol bola samá burina a chamradina. Aj mesto sa zmenilo, v skutočnosti sa pošpatilo, lebo už nebolo malomestom, ale ešte ani veľkomestom. Na úsvite kohút už nekikirikal, o polnoci mesiac sa už neusmieval na záľubencov, v skutočnosti všetko bolo pustejšie a realistickejšie, tak ako filmy z deväťdesiatych rokov, plné starostí a nemeniteľného času.”¹⁶⁴

Skutočnou rozlúčkou s Levicami bol však román *Négy hét az élet (Život dlhý takmer štyri týždne)*, ktorý vyšiel v roku 2011. Zaujímavé je, že tento

164 Grendel, Lajos: *Obsažné batožiny. 55 kratších a dlhších próz*. Preklad: Wlachovský, Karol. Marenčin PT, Bratislava, 2018. 535.

moment si všimla aj obálka maďarskojazyčnej knihy, ktorá vyšla sedem rokov pred smrťou autora. Nasledovnými slovami si robila reklamu:

„Najnovšie dielo laureáta Kossuthovej ceny je román o zúčtovaní. Kruté zúčtovanie bez sebaľútosti s tým, že sa stratil jeden svet: na Hornej zemi sa stratila maďarská stredná trieda. Lajos Grendel to všetko porozprával s tragickou iróniou, s veľkým humorom, s prísnou jasnozrivosťou a zároveň bez pátosu a nostalgie.“

Grendel inak svoje rodinné zázemie zhrnul v malej monografii, ktorá písala práve o ňom, nasledovne:

„Narodil som sa v Leviciach. Môj otec Lajos Grendel bol právnikom, mama Mária Krizsányi žena v domácnosti. Grendelovská rodina pochádzala z Gemera, boli to luteráni. Mária Kollárová, stará mama spisovateľa z otcovej strany, pochádzala z tej istej rodiny ako Ján Kollár, ktorý nebol len známym slovenským básnikom, ale aj otcom panslavizmu. Krizsániovci boli kalvínska zemianska rodina z Tekova. Jej priezvisko naznačuje, že voľakedy mohli mať statok niekde medzi obcami Turá a Dolný Hrádok južne od Levíc. Jeden z ich predkov bol údajne bratislavským richtárom, druhý podžupanom. Ale možno je to len rodinná legenda. Spisovateľova stará mama z matkinej strany pochádzala z Bavorska. Prišli do Uhorska stavať železnicu. Mándokyovci (ide, prirodzene, o pomad'arčené meno) boli jedinou katolíckou vetvou našej rodiny. Spisovateľ a tiež pokrstili ako katolíka.“¹⁶⁵

Grendel teda pochádzal viac-menej z tej mestskej intelektuálnej (patricijskej) vrstvy, ktorej venoval takú veľkú pozornosť Féja vo svojej levickej sociografii. Preto neprekvapuje, že to bol práve on, kto bol schopný v jednom zo svojich posledných románov zachytiť dozvuky tejto vrstvy a potom jej úplný odchod do minulosti.

„Len aby si to neol'utoval, chlapče, povedala Šaňova stará matka Šaňovmu otcovi pod orechom na počiatku čias, keď Šaňov otec zahlásil, že sa stal osobou, ktorá sa teší všeobecnej úcte. V meste, kde Šaňo vyrástol, každá všeobecne známa osoba sa zároveň netešila všeobecnej úcte, napríklad komunisti boli všeobecne známe osoby, ale obyčajný človek si ich nectil. Menej všeobecne známe osoby vopred pozdravili

165 Szirák, Péter: Grendel Lajos. Kalligram, Pozsony, 1995. 141.

tie, ktoré sa tešili všeobecnej úcte, a osoby, ktoré sa netešili všeobecnej úcte, zasa buď odzdravili, alebo nie, pritom nemuseli odzdraviť, lebo všeobecne vážené osoby a všeobecne menej vážené osoby ich vopred nepozdravili... V meste, v ktorom vyrástol Šaňo, sa uplatňovala akási tajná hierarchia, čo poukazovalo na zachovanie nezmenenej hodnotovej stupnice starých čias, darmo sa zoštátňovalo a komunisti prebrali moc. Komunisti na stupnici neboli nikde, ani na najnižšom šteblíku rebríčka. Stáli mimo hodnotovej stupnice, oni vládli, a to sa muselo prijať, ak sa s tým už nedalo zmieriť, navzájom sa zdravili Česť práci!, ale aj oni povedali Moja poklona! osobám (teda aspoň tým, ktoré boli na slobode), ktoré sa tešili všeobecnej úcte, ak nablízku nebola tretia osoba... Šaňo nevedel, prečo sa niekto stal osobou, ktorá sa teší všeobecnej úcte... Otec mu však objasnil, že to, čo si myslí v súvislosti s osobami, ktoré sa tešia všeobecnej úcte, sú napospol samé hlúposti. Nie je pravda ani to, že iba bohatý človek sa môže tešiť všeobecnej úcte. Stav všeobecnej úcty pozostáva z mozaiky malých dobrých skutkov. Čiže treba toho veľa prejsť, aby sa človek mohol stať všeobecne uznávanou osobou. Keď sa však raz už stane osobou, ktorá sa teší všeobecnej úcte, potom ňou zostane až do konca čias, ak len nespácha nejaký trestný čin, nedopustí sa sprenevery alebo smilstva s nedospelým dievčaťom a podobne. Človek teda dorastie do stavu všeobecnej úcty, ako nepestovaný necht vrastie do mäsa. Človek, čo sa včera ešte všeobecnej úcte netešil, odrazu sa dnes všeobecnej úcte teší, a možno ani sám vlastne nevie prečo. Prirodzene, neprotestuje proti tomu.”¹⁶⁶

Autor týmito vetami, ktoré napísal v druhej dekáde nového tisícročia, myslel na 50. roky 20. storočia, keď sa v meste zrazu rýchlo zmenili pomery, desať- a možno aj stáročné hierarchické vzťahy. To tých, ktorí sa ocitli v pozícii porazených, muselo bolieť. Na situáciu reagovali tak, že uzavreli svoje rady. Hospodársko-spoločenská situácia sa však vyvíjala tak dynamicky, že tento stav sa nedal dlho udržať. To Grendel aj naznačil o niekoľko strán neskôr:

„Ale dovtedy, do polovice šesťdesiatych rokov, sa v živote mesta niečo zmenilo. Neodstáhoval sa len ujo Nando, aby vo vzdialenom cudzom

166 Grendel, Lajos: Život dlhý takmer štyri týždne. Preklad: Wlachovský, Karol. Marenčin PT, Bratislava, 2011. 9-11.

*meste začal nový život, ale začali vymierať aj dobrí ľudia, alebo sa zmenili, poškvrnili, už neboli takí bezúhonne čistí ako voľakedy, boli sebeckejší, malicherní alebo samoľúbi, urážliví a márnomyseľní. Čím elegantnejšie a vyberanejšie sa obliekali, o to boli vnútri všednejší a nudnejší. Zámožnejší chodievali na dovolenku do zahraničia, televízor už nebol luxusný predmet, ani chladnička a práčka. A v budove strany vymenili starých komunistov ako špinavú posteľnú bielizeň. Ich nástupcovia boli mladší, ústupčivejší, prívetivejší a usilovali sa správať tak, ako by boli osobami, ktoré sa tešia verejnej úcte, hoci v meste sa už sotva vyskytla osoba, ktorá by sa tešila verejnej úcte, lebo si ju nik už viac nenárokujú. A odkedy si ju nenáročovali, nielen komunisti sa začali ponášať na nekomunistov, ale aj nekomunisti na komunistov, a zvrhlo sa to až tak, že dobrí ľudia sa po čase nedali odlíšiť od zlých, lebo všetci ľudia boli akosi súčasne dobrí aj zlí, nápomocní aj sebeckí, presvedčení komunisti aj nekomunisti. Do módy prišli beatové omše a v nedeľu Šaňo nerandil s Katou v parku alebo cukrárni, ale v kostole.*¹⁶⁷

Asi najpopulárnejším Grendelovým poprevratovým dielom je *Newhontská trilógia*, ktorá pozostáva z troch menších románov: *U nás doma v New Hont*e (Nálunk, *New Hontban*),¹⁶⁸ *Kráľ Matej v New Hont*e (Mátyás király *New Hontban*) a *Hromadný hrob pri New Hont*e (Tömegsír). Posledne spomínaný román sa stal súčasťou trilógie až dodatočne, a to predovšetkým na návrh autora slovenského prekladu Karola Wlachovského. V súčasnosti sa považuje za druhú časť série. V maďarskom origináli sa pôvodne objavil pod jednoduchým názvom *Hromadný hrob*. Spresnenie lokalizácie *Hromadného hrobu* do New Hontu sa teda realizovalo až na návrh slovenského vydavateľa knihy. Vďaka tomu sa útlý román, ktorý sa zrodil ešte v roku 1999, stal druhým dielom trilógie. Román *U nás doma v New Hont*e bol pritom vydaný v roku 2001 a román *Kráľ Matej v New Hont*e dokonca až v roku 2005.

167 Tamže 37.

168 Po slovensky je tento román možné čítať v dvoch prekladoch a troch vydaniach. Najprv ho preložila Eva Kroupová pod názvom *U nás v New Hont*e v roku 2002. Nový preklad pripravil pod názvom *U nás doma v New Hont*e Karol Wlachovský. Tento preklad vyšiel najprv v roku 2009 a potom ešte raz v roku 2019.

Tento román sa aj tematicky líši od ostatných častí trilógie, ktorá inak v maďarskej verzii ako trilógia ani nevystupuje. Jeho hlavným hrdinom a dejiskom nie je kolektívny New Hont a jeho obyvatelia, ale jednotlivec (intelektuál – pedagóg z hlavného mesta). Okrem Bratislavy a vzdialeného Nemecka tu účinkuje predovšetkým malá dedinka na juhu Slovenska (dedina T.). Táto sa síce nachádza niekde na okolí New Hontu, ten tu však nehrá nijakú výraznejšiu úlohu. Hoci svojím humorom a štýlom sa tento román výraznejšie nevyčleňuje z celkovej atmosféry trilógie, tematicky sa predsa len líši od svojich druhov – menovite od „eposovitého“ prvého dielu trilógie, ako aj od malej, a tak trochu tragikomickej posttranzičnej „sociografie“ o Matejovi Kráľovi. Okrem toho v *Hromadnom hrobe* je podstatne viac prítomný duševný a telesný svet rozprávača.

Pod Šibeničným kopcom, niekde v pomyselnom Bermudskom trojuholníku medzi Šahami (Levicami?), Banskou Štiavnicou a Lučencom sa nachádza síce vymyslené, ale v skutočnosti veľmi reálnym sa zdajúce mestečko s bizarným názvom New Hont. Podľa mena by sa mohlo zdať, že sa nachádza v Hontianskej stolici, ale na základe románového opisu ho pokojne môžeme lokalizovať aj do Tekova alebo Gemera a Novohradu. Spomínané regióny sú totiž mimoriadne bohaté na podobné niekoľkotisícové mestečká, ktoré si síce v hĺbke duše uvedomujú svoj minimálny geopolitický význam, ale otvorene si to nikdy nepriznajú. New Hont ako prototyp takejto sídelnej jednotky nie je veľkou lokalitou, ale predsa sa len môže popýšiť postavením mesta. Nemá síce verejnú sochu ani nejakého významnejšieho rodáka, ale predsa len disponuje niekoľkými kostolmi – a to minimálne jedným katolíckym a jedným kalvínskym, ale nemožno vylúčiť ani to, že niekde tam sa skrýva aj dávno opustená a spustená malá synagóga. Večer po ôsmej hodine mesto neprejavuje známky života, ale po určitý čas tam predsa len mali najmenší McDonald's na svete. Presne dovedy, kým odpor miestnych žalúdkov voči hamburgerom a zároveň ich láska k domácim masným perkeltom, tarhoni a uhorkovým šalátom neprivedol túto inštitúciu globálneho kapitalizmu a verejného stravovania na pokraj krachu (aspoň na lokálnej úrovni). Potrebám miestnych žalúdkov totiž viacej vyhovovala McLacziho vývarovňa.

Mnohovravné prídavné meno „New“, ktoré si Grendel zvolil na bližšiu

špecifikáciu charakteru ním zobrazeného mesta, pravdepodobne chcelo naznačiť, že napriek všetkým problémom a protirečeniam aj toto mestečko je súčasťou nášho globalizovaného sveta a snaží sa integrovať do modernej doby. Lebo hocijako ďaleko leží od hlavných ciest svetovej histórie, jej vlny a poryvy ho nakoniec vždy dobehnú. Pravdou je však aj to, že nie s každým protivníkom si miestni obyvatelia poradili tak úspešne, ako s presadzovateľmi hamburgerovej civilizácie. Na tento fakt poukazuje najmä tretia, záverečná časť trilógie. Lebo do New Hontu prišli aj iné nezdolateľné sily – Česi, Maďari, Nemci alebo Ukrajinci a Mongoli, ktorých všetci považovali za Rusov. V roku 1968 zase namiesto mýtických Rusov prišli v ich zastúpení Maďari, ktorí však napriek svojmu pôvodu a jazyku v danej chvíli neboli až tak milo privítaní miestnymi obyvateľmi. Po roku 1945 prišli, samozrejme, aj verejné používanie slovenského jazyka preverujúci kontrolóri a školskí inšpektori. Inokedy zase do mestečka prišli multinacionálni a transnacionálni (alebo skôr anacionálni?) mafiáni, ktorí sa nezaslúžene snažili profitovať z výsledkov práce miestnych dám prevádzkujúcich najstaršie remeslo sveta, ako aj z práce ich pasákov s miestnymi koreňmi.

Miestni obyvatelia sa pokúsili toto všetko prežiť a vydržať. To sa však nepodarilo každému z nich. Napríklad takouto obeťou histórie sa stal Gyuszi Nehéz, prvorepublikový starosta, ktorého popravili Rusi v roku 1945. Osud sa ho aspoň čiastočne pokúsil odškodniť tým, že práve on bol tou osobou, ktorá v jeho rodnom mestečku ako prvá dostala sochu na verejnom priestranstve. Miestni občania niekedy dokonca prejavili aj známky opatrného odporu (takýmto hrdinom bol starý stolár Józka Bárány, ktorý doma aj na ulici dlho a pevne odolával tlaku úradnou silou presadzovanej slovenčiny), avšak väčšina z nich si uvedomila, že vis maior je preda len vis maior. Nakoniec si to uvedomil aj spomínaný stolársky majster. Miestne obyvateľstvo bolo síce pyšné na hrdinské činy a svoju schopnosť odolávať nepriateľom a pokúšeniam, ale ísť hlavou proti múru sa mu preda len nechcelo. Grendel túto vlastnosť opísal nasledovnými slovami:

„Keď ho dobre zmlátia, tak precitne. Inak vo svojich hlúpostiach je väčšinou dôsledný, v múdrosti však už nie. Jeho ľavá ruka niekedy nevie, čo robí ruka pravá, a naopak. Newhontský človek je v zásade nešťastný, ale každý deň presvedčí sám seba, že je vlastne šťastný.“

Manželskú vernosť neustále podrobuje skúške svojimi dobre utajenými nevernosťami. Vždy bojuje s nedostatkom peňazí, ale nikdy netrie biedu. V zásade je skúpy, ale pred inými sa snaží pôsobiť veľkorysým dojomom. Vzdelanejší Newhontania si niekedy kúpia knihy, ale neponáhľajú sa ich aj prečítať. S cudzincami sú priateľskí, ale len zriedkakedy úprimní. A skoro každý z nich má nejakú utkvélú predstavu alebo mániu."¹⁶⁹

Primátor v období po nežnej revolúcii musel teda zohľadniť všetky tieto geopolitické, historické a mentálne faktory, ak chcel splniť svoju najcitlivejšiu úlohu: nájsť alebo presnejšie povedané znovuobjaviť stratenú ideu New Hontu. To však bolo veľmi ťažké a to napriek tomu, že si starosta nad touto úlohou lámal hlavu každý deň medzi ôsmou a deviatou hodinou ráňajšou, teda vtedy, keď človeku najlepšie funguje mozog. V túto hodinu ho nikto nemohol vyrušovať, a dokonca si vypínal aj telefón. Bez ideí totižto nie je možné žiť, tvrdil primátor všetkým pochybovačom, ktorí sa mu odvážili položiť zásadnú otázku: načo vlastne také malé mesto ako New Hont vôbec potrebuje nejakú ideu.

Inak, akoby aj samotný Lajos Grendel hľadal vo svojich dielach odpoveď práve na túto otázku. Autor je však múdrejší ako ním vymyslený primátor. V hĺbke duše, prirodzene, aj jeho ovplyvňujú gény a mentalita miestnych ľudí privyknutých na mierne podnebie a zároveň rozmanitý pahorkatinovo-kopcovitý charakter tekovského a hontianskeho kraja, ako aj na miestne pekné dievčatá, suché biele vína a nie priveľmi komplikované, ale predsa len chutné a výdatné jedlá. Preto sa aj on samotný pokúša o vyriešenie tejto nemožnej úlohy len chvíľu. Spisovateľ totiž nechce prijať zásadné rozhodnutie. Len preto, lebo sa mu zatiaľ nepodarilo nájsť prehádzakanú alebo skôr stratenú ideu New Hontu, ešte nechce skočiť do hĺbky tak, ako skákali z hradných bášť nezlomní obrancovia Belehradu v čase protitureckých bojov. Dokonca nemá chuť skočiť ani z podstatne nižšieho barbakanu Levického hradu. Namiesto takéhoto tragického rozuzlenia sa radšej pokúša opísať charakter tejto peknej, hoci svojím spôsobom stále prechodnej (ani Žitný ostrov, ani Plavecká zem, niekedy Československo, inokedy zase Slovensko alebo Maďarsko), medzi kapitalizmom a socializ-

169 Grendel, Lajos: Nálunk New Hontban. Kalligram, Pozsony, 2011. 61.

mom sa potácajúcej časti južného Slovenska. Autor by veľmi rád zachytil a zobrazil mentalitu, prístup k životu, ako aj všednú každodennosť tohto kúta Slovenska. Na okolí vymysleného New Hontu sa totiž nachádza mnoho reálnych podobných mestečiek s ich peknými a smutnými historkami, múdrymi, avšak zároveň trochu roztekanými obyvateľmi, pred ktorými sa kopí množstvo nevyriešených problémov.

Veľmi charakteristická je historická zakotvenosť jednotlivých rozprávání. Určite nie je náhodou, že v snoch súdruha Mateja Kráľa zohráva veľkú úlohu kult spravodlivého kráľa Mateja, ako aj tradícia protitureckých bojov. Obe takmer od nepamäti ovplyvňovali myslenie a povesti miestneho obyvateľstva. Pravdepodobne tu nejde len o levické dedičstvo autora, lebo tieto prvky celkovo prekračujú regionálne hranice Hontu a Tekova. Všetky tri romány sú už po niekoľko rokov dostupné slovenským čitateľom v ich rodnom jazyku. Nevtieravý štýl textov, milý, žviálny humor a dokonalá znalosť miestnych reálií môžu zaslúžene ovplyvniť čitateľov v poznávaní rozličnej národnostnej a kultúrnej zakorenenosti na Slovensku. Obraz života miestnych Maďarov môže byť však veľmi zaujímavý a poučný aj pre čitateľskú verejnosť v Maďarsku. Spisovateľ totiž otvára všetkým čitateľom okno do toho zaujímavého mikrosveta, v ktorom žije časť cezhraničných alebo inak povedané menšinových Maďarov. Sám autor napokon apostrofoval „titulný“ román svojej trilógie ako karneval Maďarov na Slovensku, navyše ako karneval, na ktorý sa díva zdola. Ide tu vlastne o maškarný ples, na ktorom je nakoniec každý konfrontovaný sám so sebou. Tento karneval alebo maškarný ples však presahuje maďarskú komunitu na Slovensku a trilógia sa dá poňať aj ako všeobecne platné dielo o malomestskom stredoeurópanstve.¹⁷⁰

Na záver sa aspoň stručne treba vrátiť k doteraz nezodpovedanej a pekne ťažkej otázke poprevratového primátora New Hontu, čo je vlastne nosnou myšlienkou alebo hlavnou ideou tohto mestečka. Na túto otázku je

170 Pozri podrobnejšie: Šenkár, Patrik: Stredoeurópske motívy v literárnom texte Lajosa Grendela. In: Tradícia a súčasnosť v maďarskej národnostnej literatúre na Slovensku = Hagyomány és jelen a szlovákiai magyar irodalomban. Eds. Dobsonyiová, Alžbeta - Šenkár, Patrik. UKF, Nitra, 2010. 96-106., ako aj Šenkár, Patrik: Tragikomické bytie Stredoeurópana v próze Lajosa Grendela. In: Kultúra a súčasnosť 8. Ed. Andruška, Peter, UKF, Nitra, 2010. 125-135.

skoro nemožné dať konkrétnu odpoveď. Najelegantnejšou odpoveďou by asi bolo povedať, že touto myšlienkou je ľudskosť samotná, so všetkými svojimi pozitívnymi i negatívnymi stránkami. Toto je však možné prehlásiť bezmála o všetkých podobných obciach. Čo môže byť ešte historickým odkazom New Hontu? Múdra malosť? Inteligentná odovzdanosť osudu, trepezlivosť a tolerancia? Humor a radosť zo života? Láska k vlasti a lokálny patriotizmus? Úsilie všetko prežiť? A či jednoducho iba život so všetkými jeho prejavmi? Väčšina Grendelových hrdinov chce iba žiť a dúfa v to, že im to ostatní umožnia, navyše takým spôsobom, aký oni sami chcú. To nie je malá túžba. Žiť a nechať žiť totiž patrí medzi najkrajšie želania, ale dosiahnuť to vonkoncom nie je jednoduché ani v malebných kopcovitých alebo rovinatých priestoroch strednej Európy.

Literárne zobrazenie národnostných pomerov v Leviciach

Levice sú hraničným krajom hneď v dvoch významoch. Jednak tu sa končí od Bratislavy a Štúrova sa ťahajúca nížina a začínajú sa kopce, ktoré potom prechádzajú do Štiavnických vrchov, a jednak pri Leviciach sa už niekoľko storočí ťahá maďarsko-slovenská etnická hranica. Obce na sever a severovýchod od mesta sú už po stáročia slovenské, lokality smerom na juh sú podobne dlhé obdobie obývané väčšinou maďarskou národnosťou. Skutočná maďarsko-slovenská štátna hranica je však až o niekoľko desiatok kilometrov južnejšie. V právnom zmysle teda Levice – na rozdiel od Komárna, Šiah a Štúrova – nie sú pohraničným mestom. Pravda, počas druhej svetovej vojny ležali práve na štátnej hranici, tento stav však trval len niekoľko rokov.

Maďarsko-slovenská etnická hranica sa zdá byť pomerne stabilnou. Inou otázkou je národnostná príslušnosť obyvateľov mesta. Tá sa väčšinou prispôbuje mocenským pomerom, aspoň čo sa týka 20. storočia. Turecký cestovateľ Čelebi sa vo svojom cestopise nezaoberal touto otázkou, ktorá vtedy pre neho, ani pre jeho súčasníkov, nebola priveľmi relevantnou. Notície Mateja Bela taktiež nevenovali tejto otázke zvláštnu pozornosť, len lakonicky konštatovali, že obyvatelia Levíc sú Maďari.¹⁷¹

Prirodzene, v meste – popri dlhodobej maďarskej dominancii – sa vždy miešali rozličné národnosti. Slovenské kraje boli príliš blízko, aby odtiaľ neprichádzali nijaké demografické doplnky. To sa koniec koncov prejavilo aj v priezviskách. Stačí si len pripomenúť vodcu protiesterházyovskej vzbury v roku 1787 Michala Skočíka (Skocsíka), alebo richtára Jána Hav-

171 Bel, Matej: cit. op. 363.

rančeka (Havrancsek), ktorý o štvrtstoročie neskôr úspešne loboval za levicke piaristické gymnázium. Zároveň všetci Levičania vedia, že národnostné znenie priezviska nie je vždy totožné s identitou jeho nositeľa. Aj tento fakt úzko súvisí s neustálym premiešavaním sa obyvateľstva, čo už po stáročia charakterizuje miestnu maďarskú a slovenskú populáciu.

Toto všetko však nič nemení na základnom fakte, že do roku 1918 boli Levice mestom s prevažnou väčšinou obyvateľstva maďarskej národnosti. Maďarčina nebola dominantným jazykom len v úradnom styku, ale aj prostriedkom každodennej komunikácie. Prítomnosť väčších či menších slovenských ostrovov v meste neprotirečí tomuto faktu. O jednom takomto menšom, ale uvedomelom slovenskom ostrovčeku v meste si zaspomínala vo svojom diele *Sedemdesiat rokov života* významná slovenská realistická spisovateľka Elena Maróthy-Šoltésová (1855 – 1939), ktorá na začiatku 70. rokov 19. storočia ako mladé dievča strávila v Leviciach niekoľko mesiacov. Dostala sa sem preto, aby pomohla v domácnosti svojho strýka, ktorý skoro ovdovel a zostal sám s malým synom.

Strýko Max Hudec bol pôvodne evanjelickým farárom, ako väčšina mužských príbuzných neskoršej spisovateľky, ale neskôr sa po smrti manželky rozhodol pre zmenu a stal sa profesorom práve vznikajúceho štátneho učiteľského ústavu v Leviciach. Tu si našiel pre seba a synčeka dvojizbový byt „u prostého, číro maďarského mešťana“. Jeho mladá neter prišla do mesta z Lučenca na jeseň. Väčšinu času trávila práve v byte:

*„Ja som z domu nevychádzala, okrem niekoľko ráz do kostola a niekoľko ráz k zrúcaninám zámku, pamätným mi z histórie o Kláre Zachovej.“*¹⁷²

Najzaujímavejšie autorkine spomienky sa však nevzťahovali na mesto, ale na strýkovu domácnosť. Max Hudec síce svojich žiakov vyučoval prevažne po maďarsky, ale sám sa cítil byť jednoznačne Slovákom. Nie náhodou slovenskí študenti z ústavu často navštevovali jeho domácnosť. Medzi nich patril aj literárne činný Adolf Svätopluk Oswald.

„Ale k nám prichádzavali niektorí slovenskí preparandisti, ktorí v ujcovi badali svojho dobrého priateľa a prípadne i zástancu. Najčelnej-

172 Maróthy-Šoltésová, Elena: *Sedemdesiat rokov života*. SME Zlatý fond. https://zlatyfond.sme.sk/dielo/314/Marothy-Soltesova_Sedemdesiat-rokov-zivota/1#ixzz6UBJ172dN

*ším medzi nimi bol Adolf Svätopluk Osvald, vtedy pilno prispievajúci do Orla svojimi veršovanými prácami, človek už nie mladý, ženatý, s ktorým mávali sme čulé literárne diskusie, čo v neprebudených ešte chlapcoch budilo tiež záujem o vec. Ujec, iste v rozpomienke na svoje núdzne prežívané žiacke časy, rád videl týchto svojich žiakov, a oni navzájom vinuli sa k nemu s veľkou dôverou, cítili sa u neho po svojsky, keď mohli sa s ním po slovensky zhovárať, a videli u neho na stene podobizne niektorých vynikajúcich slovenských mužov i obraz Svätopluka s tromi synmi a viazanicou prútov. Iných hostí sme za celú zimu nevideli u seba, ani z ujcových kolegov nik neprišiel, keďže iste ani on nebol u nich na zvyčajnej prvej návšteve.*¹⁷³

Strýkova domácnosť mohla byť teda vtedy slovenským intelektuálnym ostrovom v dominantne maďarských Leviciach.

Hoci učiteľský ústav bol školou s maďarským vyučovacím jazykom, ako pomocné jazyky sa tu po určitý čas používali aj nemčina a slovenčina. Na konci školského roku 1872/1873 sa napríklad 1. augusta začal taký náhradný kurz, ktorého prednáškovým jazykom bola síce maďarčina, ale pre 41 slovenských poslucháčov v prípade začiatočníkov odprednášali vybrané predmety aj po slovensky.¹⁷⁴ Netreba zabudnúť, že sa Levice nachádzali na etnickej a jazykovej hranici. Aj z menného zoznamu žiakov prvého ročníka možno vidieť, že škola mala viacerých slovenských študentov zo Zlatých Moraviec, Hronského Beňadika, Novej Bane, Banskej Štiavnice alebo Zvolena.¹⁷⁵ Počas prvého štvrtstoročia svojej existencie tu získalo diplom 243 maďarských a 103 slovenských študentov, sedem absolventov malo nemecký pôvod. Regionálne väčšina z nich pochádzala z Levíc a z Tekovskej župy (v oboch prípadoch po 56 osôb), potom nasledovala Nitra (53 osôb), Hontianska župa (54 osôb). 14 úspešných študentov prišlo dokonca zo vzdialenej Trenčianskej župy a študovali tu aj štyria Liptáci. Z dominantne maďarského Komárna a Ostrihomu prišlo 30, resp. 9 študentov. Učiteľský ústav mal dokonca po jednom absolventovi aj z Budapešti a z Viedne.¹⁷⁶

173 Tamže

174 Renczés, Nóra: A Lévai Magyar Királyi Állami Tanítóképző létrejötté. 2. és 4. http://magyarutca.org/nyeomszsz/orszavak/pdf/09_renczes_levai_tk.pdf

175 Tamže 2-3.

176 Kovács, Sándor: Bars vármegye közoktatásügye. In: Borovszky, Samu: Magyarország

V druhej dôležitej levickej vzdelávacej ustanovizni, na piaristickom gymnáziu, taktiež pôsobili pedagógovia a študovali žiaci, ktorí ovládali slovenčinu, ale tu boli v jednoznačnej menšine. Na druhej strane národnostná otázka nehrala dôležitú úlohu v rámci cirkevného rádu. Inak v roku otvorenia gymnázia bola ešte vyučovacím jazykom latinčina. Na maďarčinu sa prešlo až po roku 1842. Počas Bachovho absolutizmu sa tu krátko vyučovalo po nemecky, ale od roku 1859 bola vyučovacím jazykom už znova maďarčina. Miestodržiteľská rada síce v roku 1862 nariadila, aby sa popri maďarčine v Leviciach a v Trnave používala aj slovenčina, ale profesorský zbor, ktorý mal určitý manévrovací priestor, odmietol túto požiadavku s odvolaním sa na to, že len jeden študent je slovenskej národnosti.¹⁷⁷ O rok neskôr tam boli už dvaja Slováci, lebo piaristickým žiakom sa stal aj syn romantického básnika Janka Kráľa Vladimír Kráľ. Mladý Kráľ sa neskôr stal levickým advokátom. Ku koncu svojho života už namiesto Vladimír používal krstné meno Aladár. Zomrel pomerne mladý a pochovaný je na levickom cintoríne.¹⁷⁸

Medzi pedagógmi boli na začiatku len dvaja, ktorí ovládali slovenčinu, ale ich počet k roku 1825 narástol na päť. V druhej polovici 19. storočia sa však už aj v rámci piaristického rádu začala prejavovať maďarská dominancia a na prelome 19. a 20. storočia predstavovali Slováci približne 10 % rádových bratov, čo inak približne zodpovedalo celoštátnym národnostným pomerom. Toľkoto učiteľov mohlo teda ovládať aj slovenčinu.¹⁷⁹ Národnostná otázka však nebola pre rád prioritnou. Podstatné je to, že pred rokom 1919 v rámci levického gymnázia neprebíhal intenzívnejší národnostný život a prevažoval tu maďarský jazykový a kultúrny duch.

vármegyéi és városai. Bars vármegye. Lásd <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Borovszky-borovszky-samu-magyarorszag-varmegyei-es-varosai-1/bars-varmegye-37EA/bars-varmegye-kozoktatasugye-irta-kovacs-sandor-3D45/a-levai-all-tanitokepzo-3D67/>

177 Vincze, Ladislav: Piaristické gymnázium v Leviciach 1815 – 1919. In: Pamätnica gymnázia v Leviciach 1815 – 2015. Red.: Opaterná, Ľubica – Vincze, Ladislav. Gymnázium Andreja Vrábla, Levice 2015. 33.

178 Vincze, Ladislav: Piaristické gymnázium v Leviciach 1815 – 1919. In: Pamätnica gymnázia v Leviciach 1815 – 2015. Red.: Opaterná, Ľubica – Vincze, Ladislav. Gymnázium Andreja Vrábla, Levice 2015. 33.

179 Tamže 38.

Maďarský spisovateľ Géza Féja, ktorý doteraz najplastickejšie zobrazil spoločenské pomery Levíc na prelome 19. a 20. storočia, skoro vôbec nevnímal slovenskú prítomnosť v meste, hoci pravdepodobne minimálne z matkinej strany aj on mal slovenských predkov. Jeho otec pochádzal zo starej zemianskej rodiny, ktorá svoj pôvod odvodzovala spolu s Rakovskými z dediny Raková. Féja nemal pocit, že by obe famílie boli v príbuzenskom vzťahu a bol veľmi hrdý na svojich hornozemských maďarských protestantských predkov.¹⁸⁰ Keď mal desať rokov, stratil milovaného otca.

„Ako vysvitlo, tento typ mužov držal na svojich silných pleciach vlast', a s ich pádom sa rozpadlo na kúsky aj historické Uhorsko... Mal v sebe veľa z dobrej nálady poľných ľudí, ako aj zo skromného, avšak neoblomného sebavedomia zemianskych predkov, ktorí sa neskôr stali hrdinskými mešťanmi. Jeho bezhraničná citlivosť a húževnatá výdrž ho robila povolaným na tvorbu, ale jeho pasivita ho odrádzala od hocijakej iniciatívy, akoby s ním chcelo niečo s konečnou platnosťou odísť na onen svet.”¹⁸¹

O národnostnom a sociálnom pôvode, ako aj o charaktere svojej matky napísal Féja nasledovné:

„Moja mamka bola na polovičku slovanského pôvodu, driečna, krehká, nie každodenná kráska, ktorá rozkvitla osobitne vo svojich mladých rokoch... Mala meštianske korene, čiastočne bola potomkyňou remeselníkov-mešťanov, ktorí sem prišli z cudziny a nemala za sebou bohatú minulosť, nedisponovala ani historickým povedomím. Jej rodičia boli prví, ktorí sa vyšvihli do vyššej úradníckej vrstvy, do „lepšej strednej triedy”. Moja mama preceňovala toto spoločenské postavenie a bránila si ho s oduševnením hodným lepšej záležitosti. V spoločenských súvislostiach videla len „nahor”...”¹⁸²

Starého otca z matkinej strany videl spisovateľ nasledovne:

„Starý otec z matkinej strany bol bohém, trochu falstaffovská figúra. Vysoký, silný, tučný muž, s pompézne klenutou lebkou, bol veselý a užíval si život. Patril k tomu slovanskému typu, ktorý jedným dy-

180 Féja, Géza: cit. op. 16-23.

181 Tamže 40-41.

182 Tamže 42-43.

*chom splynul s maďarstvom. Ak aj mal pôžitkársku základnú povahu a nechcel sa trápiť a boriť s osudom národa, ktorý ho prijal do svojho lona, prispôbil sa mu, s ním postupoval, nezostal cudzincom, osiho-teným atómom v prijímajúcom organizme. Ako inžinier pochodil pol krajiny...*¹⁸³

Svoj pôvod a rodinné pomery vždy zdôrazňujúci Féja sa teda priznával k svojmu čiastočnému – bližšie nešpecifikovanému – slovanskému pôvodu, ako aj k svojim pomadžarčeným meštianskym predkom, ale v tomto kontexte ani raz nespomenul slová Slovák a slovenský. Vo svojej sociografii o Leviciach Slovákov ako keby ani nevidel. V skutočnosti ich v miestnych podmienkach spomenul len raz, keď opísal príbeh podnikateľa, ktorý si priniesol motorovú pílu z Budapešti:

*„Mašina pracovala s obrovským hlučkom a okrem toho voči Néci mu sa sprisahali krškanskí Slováci. Ľud z Krškán chodil totiž do mesta piliť drevo, v zime vlastne z toho žil. V meste mal každý svojho obvyklého drevorubača, ku ktorému sa priľnul podobne ako Krškančania k mestu. Slováci teda nášmu podnikateľovi odkázali, že ho ubijú a jeho stroj hodia do Pereca. Ich hrozba mohla byť vážna, lebo čoraz viac Krškančanov sa obšmietalo okolo Néciho domu, raz dokonca ponáhľali jeho sluhu.“*¹⁸⁴

Slovenské pozadie mal aj jeden nesympatický člen miestnej buržoázie. Išlo o Ferencu Vlcskóa, ktorého autor charakterizoval nasledovným spôsobom:

„Na prelome storočí sa však začali hlásiť konkurenti uja Žigu na čele s Ferencom Vlcskóom, ktorý sa sem čertvie ako dostal. Vedeli sme o ňom len toľko, že je synom nejakého jágra. Tento Vlcskó bol vysoký, chudý, veľkohubý, nosatý, červenolící mladík. Vývesil si firemnú tabuľu a rýchlo chcel získať celé mesto... Najskôr sa votrel do priazne malej buržoázie, často bol u nej starejším na svadbách, ponúkal sa za kámoša, na krstinových oslavách veštil svetlú budúcnosť novorodencom a na zabijačkách vyhlasoval za piliere meštianstva opitých hostí. Celá maloburžoázia sa postavila za neho, keď požiadal o ruku dcéru majiteľa krčmy Zelená záhrada, utiahnutej dievky s veľkým zadkom. Vlcskó

183 Tamže 45.

184 Tamže 136.

vždy zvysoka zdôrazňoval, že manželstvo nie je len citovým vzťahom, ale aj víťazstvom nových čias, prielomom do zarastenej steny spoločenských predsudkov. Malé meštianstvo si vážilo jeho „odvážny“ krok a k nemu sa obracalo so svojimi záležitosťami. Po medových týždňoch sa Vlcskó vrhol na okolité dediny, začal si tykať s tamojšími podceňovanými notármi a kantormi s opileckou tvárou... Predsa sa len vďaka svojmu štýlu stal vyhľadávaným advokátom. Ľud bol celkovo precitlivý, veľa si vytrpel od panskej pýchy, bolo teda pochopiteľné, že ho tento švagrovsko-priateľský štýl zložil z nôh. Najväčší úspech dosiahol na slovenských dedinách, lebo dokonale ovládal ich jazyk a hral úlohu slovenského šovinistu, ale len na dedine. „Malý Klofáč“, ako ho prezývali na dedinách, bol však v meste divokým maďarským šoviniztom, roduvernejší než každý iný, národnosti, s ktorými Maďari oddávna nažívali v pokoji, chcel zhltnúť aj s chlpmi. Vzhľadom na miestnu maloburžoáziu a sedliactvo bol kortešom strany nezávislosti z roku 1848. Žil v opozičnom volebnom obvode, tak bol teda opozičníkom, lebo vláda by mu nikdy nedala toľko, koľko bol schopný vyprešovať z opozičných vrecák. Svoju opozičnosť však musel nejako kompenzovať, preto vtieravo svätuškáril. Patril medzi najaktívnejších návštevníkov kostola, kam chodil na omšu takmer každý deň, a vždy sa snažil svoju od vína rozžiarenú tvár čo najviac priblížiť k oltáru... Tento človek bohatol nepredstaviteľným tempom, osobitne to bolo okaté v rokoch prvej svetovej vojny... Vlcskó uzatváral vojnové obchody, čoraz viac ľudí sa dostalo do „jeho vrecka“ a ruku si s ním vtedy potriasali už aj takí, ktorí ním predtým len ticho pohrdali. Takto prelomil ľady a s pevným spoločenským zázemím mohol robiť neplechu ešte slobodnejšie... Po svetovej vojne získal v rámci pozemkovej reformy, ktorú uskutočnila československá vláda, zbytkový veľkostatok po „maďarskom šoviniztovi“, spolu s panským domom, majorom a tehelňou. Mal priateľské vzťahy s československými úradmi a vyhýbal sa maďarským menšinovým organizáciám, ktoré považoval za oportunistické. Dvoril Benešovi a čakal Horthyho. Často cestoval do Budapešti, kde sa votrel do každej dôležitej strany a spolku, a všade nariekal nad svojím menšinovým mučeníckym osudom. Synom sa mu podarilo nájsť zamestna-

nie v Budapešti, lebo tá bola vtedy Eldorádom všetkým veľkohubých pseudovlastencov. On samotný síce zostal v našom meste, ale obyvateľstvo sa jednoznačne postavilo voči nemu. V Maďaroch, ktorí sa dostali do menšinového postavenia, totiž narástol cit pre realitu. Každým dňom hľadeli na tohto všetkého schopného „syna šťasteny” s čoraz väčším opovrhnutím, jeho neprístojné záležitosti sa stali predmetom každodenných rečí a hrozilo mu dokonca morálne zničenie... V rozhodujúcej chvíli sa však stiahol do úzadia, presťahoval sa do malého poľnohospodárskeho mestečka, kde ho ešte nepoznali a spôsobil tam takú spúšť, ako voľakedy labanskí kapitáni v prostredí dôverčivých maďarských sedliakov... Po znovupripojení južnej časti Hornej zeme mu maďarský režim dal pozíciu verejného notára, ved' patril medzi jeho dôstojné piliere. K celkovému obrazu doby treba ešte pripomenúť, že všetci jeho synovia si pomaďarčili priezvisko... Jeden počul na meno Verőczei, druhý na Vakta, tretí na Vihorláti. Verní zostali len začiatočnému písmenu ich pôvodného mena – písmenu V.”¹⁸⁵

Opis tejto dynamickej životnej dráhy odhalil nielen život jedného podvodného a neľútostného advokáta bez zábran, ale aj zmiešané národnostné pomery v okolí Levíc. Upozornil taktiež na to, že v meste a v jeho okolí nebolo ničím neobvyklým žonglovanie s identitou, rozličné prelínania sa a prechody medzi identitami, ako aj prispôsobovanie sa víťazom. To však nebolo len levickou zvláštnosťou, lebo ide o univerzálny jav, ktorý je ale v prípade národnostne zmiešaných území viditeľnejší.

Slovenskú prítomnosť v meste, ako aj slovenské vplyvy vo Féjovom diele naznačili taktiež niektoré výrazy, ktoré používal na označenie upadajúcej vrstvy miestnej maloburžoázie („povalacs”), alebo na pomenovanie obľúbeného miesta trávenia času miestnych alkoholikov („spekulanka”). Vo viničných hajlokoch bolo zasa možné popíjať „vinkó”.¹⁸⁶ Slováci a ich slová teda neboli v meste cudzie. Spisovateľ, ktorý sa odtiaľto odsťahoval veľmi mladý bezprostredne po prvej svetovej vojne, sa však už na ne čoraz menej pamätal.

185 Tamže 123-126.

186 Tamže 137. a 141.

Alexander Matuška sa v krátkej reflexii svojho levického pobytu nezaoberal otázkou miestnych národnostných pomerov. Jediným náznakom maďarského prvku v jeho diele je spomienka na domácu „Kati néni“. Z tohto pohľadu je zaujímavejší prípad Jozefa Cígera Hronského (1896-1960), ktorý získal učiteľský diplom na miestnom učiteľskom ústave ešte v čase Uhorska. V Leviciach strávil štyri roky, čo nebolo málo. Hronský pochádzal zo Zvolena, z remeselníckej rodiny, ktorej nemecké meno pôvodne znelo Zieger. Toto samotné nie je zaujímavé, podstatne zaujímavejšie je to, že neskorší autonomistický spisovateľ a stúpenec slovenskej nezávislosti sa počas svojho levického pobytu skoro pomad'arčil. Len rozhodná reakcia jeho otca ho zachránila pred tým, aby si pomad'arčil priezvisko. Neskorší vedúci funkcionár Matice slovenskej si na to spomenul vo svojom životopise:

*„V Leviciach bol som už dokonalý Maďar, ba na povzbudenie riaditeľa ústavu chcel som ponížene prosiť i o nové meno: Csongorádi. Totiž ypsilon bol by som si i bez milosti milostivého ministra prilepil. Písal som otcovi pre dovoľenie, že požadovaných I K 60 h mi pán profesor F. daruje. Odpoveď bola krátka: p. profesor môže darovať čo len chce, meno môžeš prevracať, ako chceš, ale – domov sa mi potom neukáž! Takto ostalo pri starom. Ročnú štatistiku zato vrátili nám, niekoľkým, že z nedozretosti priznali sme za reč materinskú tú, ktorú naučili sme sa od matky (My chudáci!) Pravda, v budúcnosti už vedel som, ktorá reč mi je materinskou.“*¹⁸⁷

Teréz Rudnóy nevenovala veľkú pozornosť národnostnej otázke, ktorá nebola určujúca v jej tvorbe. Toto platí aj pre jej román *Starecká láska* (*Öregember szerelme*), ktorý sa z jej prozaických diel asi najviac viaže na Levice a okolie. Román publikovaný v roku 1942 sa odohráva už znovu počas maďarskej éry Levíc. Jeho hrdinovia teda platia menou pengő, ktorú v Maďarsku zaviedli v 20. rokoch 20. storočia, a miestni trhovníci chodia predávať svoj tovar do severomaďarského mestečka Pásztó. Román nemá slovenské postavy. Občas sa v ňom však možno stretnúť so slovenskými výrazmi, ako napríklad slivovica či šopa. Iné slovenské prvky tu nie sú prítomné.¹⁸⁸

¹⁸⁷ Cíger-Hronský, Jozef: Životopis. In: Jozef Cíger-Hronský. Dielo III. Zost. Števček, Ján. Tatran, Bratislava, 1993. 517-518.

¹⁸⁸ Rudnóy, Teréz: *Öregember szerelme*. Regény. Dante, Budapest, 1942. 165.

Nasledujúci autor, ktorý vo svojich dielach reagoval na levické národnostné pomery, bol už spomínaný Andrej Chudoba (pôvodne Ondrej Hudoba), ktorý v Leviciach vychodil ľudovú školu, mešťianku a v rokoch 1945 až 1949 absolvoval aj učiteľský ústav. O rokoch, ktoré tu strávil, v roku 1993 publikoval úsmevný román *Zázrak na konci sveta*. Román obsahuje množstvo narážok na národnostné a interetnické pomery, kontexty, o ktorých čiastočne bola reč už aj skôr.¹⁸⁹

Chudoba v románe prekročil hranice školy a predstavil danú problematiku v širších súvislostiach. Pomerne často napríklad spomínal národných správcov, ktorých nová štátna moc dosadila do pôvodne maďarských podnikov, alebo spomenul riaditeľa školy, ktorý na určitý čas odišiel do Maďarska získať tamjších Slovákov pre myšlienku výmeny obyvateľstva. Zvečnil aj pamiatku miestnej dámy, ktorá sa v roku 1938 musela vzdialiť z mesta preto, lebo jej manžel bol predtým pedagógom v československom vzdelávacom systéme.¹⁹⁰ Často spomínal aj profesora Máryho, ktorý dovtedy prežil každý politický režim a učiť mohol rovnako počas maďarskej, ako aj slovenskej éry. Neskôr sa dokonca vďaka znalosti maďarčiny stal predsedom komisie, ktorá preverovala ovládanie slovenčiny v prípade maďarských pedagógov.

„Máry je totiž predsedom skúšobnej komisie, pred ktorou maďarskí učitelia skladajú takzvané doplňujúce skúšky z jazyka slovenského. A pretože ani jeden zo slovenčinárov neovláda maďarčinu, stáva sa matematikár a chemik Máry nenahraditeľným jazykovým odborníkom. Maďarskí učitelia jeho nenahraditeľnosť aj patrične oceňujú a ani jeden z nich sa neopováži na skúšku bez demižónika s dobrým vínom a či s fľaškou ohnivej jahodovice. Máry, rodený pedagóg a diplomat, skrátka vie, ako na kolegov so zanedbaným vzťahom k štátnemu jazyku. Máry „pána kolegu“ dovtedy skúma, skúša a precvičuje, kým sa neukáže, že „pán kolega“ tú strašnú slovenčinu obstojne ovláda.“¹⁹¹

V meste sa však udiali aj závažnejšie veci – napríklad vysídlenie maďarského obyvateľstva alebo takzvaná reslovakizácia tých Maďarov, ktorí zostali doma, alebo prijímanie slovenských repatriantov z Maďarska:

189 <http://www.andrej.chudoba.szm.com/zivot.htm>

190 Chudoba, Andrej: cit. op. 95.

191 Tamže 78.

„Inak toho roku prišlo na hostinu oveľa menej mešťanov ako inokedy, lebo začínajúca sa výmena obyvateľstva narušila doterajší pokojný meštiansky život a málokomu sa práve teraz žiadajú výlety a zábavy... Po Turícach (a to už je jún) mesto vrie ako sopečný kotol, na železničnej stanici hliadkujú príslušníci bezpečnosti, dozerajú na odsun maďarských rodín z mesta a okolia, v klube Vivat zúria škriepky medzi Vincom a Virgilom, ktorý – ako muž štvorakej krvi – neuznáva presídľovanie, kým zasa partizán Vinco je z hĺbky duše presvedčený o tom, že vysťahovanie maďarských nacionalistov a iredentistov je oprávnený akt spravodlivej odplaty, a nezabudne pripomenúť, aké násilnosti popáchali horthyovci na horniakoch, zatiaľ čo Virgil pohotovo poukáže na čerstvé násilnosti, ktorých sa dopustili nové úrady na oslobodenom území. Slovné súboje sa nakoniec skončia nerozhodne...”¹⁹²

Prirodzene, v lepšej nálade prebiehalo prijímanie slovenských presídlencov z Maďarska:

„Vítame Slovákov z Maďarska! Vítame našich prinavrátených bratov!” V suchom a teplom vetre pochodujeme cez vyprahnuté mesto, vyzdobené národnými zástavami. Na železničnej stanici sa vlejeme do pestrého davu... Konečne okolo štvrtej zaznie roztrasený hvizd, nedočkavý dav sa vzrušene zavlní, počuť železničiarске výstrahy a príkazy, vlak pomaly vchádza do stanice, v jeho oknách sa tlačia zvedavé tváre, rušeň zaškrípe a zadupoce, dav na chvíľku zastrie biela para, zaznejú povely, vojenská hudba spustí pochod, a keď sa para rozplynie, vidíme, ako z vozňov neisto a rozpačito schádzajú po schodíkoch najprv muži v ošúchaných halenách, v širokých gatiach alebo v plátenkách, v modrotlačových košeliach a bagančiach a za mužmi opatrne a trochu vyplašene ženy v krátkych živôtikoch a v dlhých neforemných sukniach a za nimi deti vo vyblednutých košielkach a zaplátaných nohaviciach. Skandujeme uvítacie heslá – nezvučí nám to však tak, ako by sme chceli – zmorila nás horúčava a dlhé vyčkávanie a navyše nás zaskočil výzor navrátilcov – taký čítankový obraz chudoby a biedy sme jednoducho nečakali.”¹⁹³

192 Tamže 266-267.

193 Tamže 280-281.

Levice a okolie predstavujú trvalý motív v románoch a prózach Andreja Chudobu, ktorý býval v blízkom Pukanci. Jeho tvorba skutočne svedčí o dobrej znalosti miestnych (t. j. tekovských a levických) pomerov, nálad, farieb a chutí. Národnostnú otázku vedel zabalit' aj subtílnym a intímnyim spôsobom. Najlepším príkladom je príbeh spisovateľovho alterega, štyridsiatnika, ktorý sa počas čakania na prostriedok hromadnej dopravy zoznámil s podstatne mladším vidieckym dievčaťom, o ktorom počas rozhovoru vysvitlo, že je maďarskej národnosti. Hoci tento fakt nie je chrbtovou témou celej novely, z hľadiska tejto kapitoly má svoj význam. Hlavne preto, lebo napriek určitému napätiu necítiť v novele národnostný konflikt.

„ – Ja si to nemyslím. Ja to viem. Ja som z Petőfiho maturovala. – Vy ste Maďarka? Zelenkavé okáliská priam sčerneli. – Som. Od narodenia... Máte niečo proti tomu? – Ale Klárka, prečo hned' tak útočne? Ja som sa opýtal preto, lebo ste ma prekvapili. Nezachytil som totiž nijakú intonáciu, čo by vás bola vopred prezradila. Rozprávate po slovensky lepšie ako ja. – Na maďarskom gymnáziu som mala dobrého profesora. Bol to, mimochodom, rodený Slovak a po maďarsky sa naučil tak, ako ja po slovensky – z kníh. To nás zblížovalo. – Tuším písal aj verše. Prekvapene na mňa pozrela. – Ako ste to uhádli? – Jednoducho. Dívam sa na vás... – Viete, my Maďari sme tiež takí Indiáni. Žijeme tu ako vo veľkej rezervácii, obkľúčení inými národmi. Bolo to ako keď praskne ružový balón. Dľaň na pulzujúcom prsníku mi znehybnela. – Prosím vás, Klárka, kto vám to nahovoril? – Nikto. Ja to mám zo seba. Ja to tak cítim. – Chápem vás, ale si myslím, že je to sebaklam. Niektorí Maďari sa radi zhliadajú v tragických zrkadlách. Často však iba preto, aby sami pred sebou zdôvodnili svoju, mnoho konských síl majúcu pýchu. Labutia šija sa prudko obrátila, zelené oči zasršali. – Posmievate sa? – Preboha, Klárka, len to nie. Ja vám len doslova citujem z Adyho vlastného životopisu. Tento ponurý symbolik vlastne jediný až do dna precítil to, čo vy nazývate obkľúčením – tragický komplex maďarstva. Nuž, aby som ho parafrázoval – ak sú sto ráz mesiášski maďarskí mesiáši, tak sto ráz tragickejší sú maďarskí tragédi. Šíria okolo seba vízie hromadnej asimilácie, strašidlá masového zániku a psychózu kolektívnej smrti. Už skoro dve storočia bubnujú na

poplach. Prepáčte, ale mne sa zdá, že aj vy ste niekde začuli ich tam-tamy. Hlboko a vážne mi nazrela do očí. – A nie je pravda, že Maďarov asimilujú, že aj vymierajú? – To prvé – medzi nami – je viac-menej nevyhnutné a to druhé nie je nevyhnutné, ale, žiaľ, je to pravda. Napríklad, Maďari po nevydarenej revolúcii v päťdesiatom šiestom roku, z akéhosi zúfalého vzdoru prestali rodiť deti. Prislovečné maďarské sebavedomie je ako prázdny kvet, chýba mu biologická aktivita... MIMOCHODOM, koľko by ste chceli mať detí? Ale úprimne."¹⁹⁴

Zaujímavým spôsobom priblížil čitateľom národnostnú otázku Anton Hykisch v románe *Atómové leto*. Hykischove Pohronce, teda Levice, sú síce južanským, ale nie dominantne maďarským mestom. Skôr tu ide o etnicky zmiešané mesto, v ktorom sa stretávajú rozličné historické a kultúrno-duchovné nánosy. Nápis na obchodoch sú ešte dvojazyčné (to sa inak odvtedy už zmenilo), v meste často počuť maďarčinu, alebo po levicky skomolenú slovenčinu. O hybridnom charaktere mesta svedčia aj po maďarsky, slovensky a nemecky znejúce mená obyvateľov Novej osady, pričom vôbec nebolo zriedkavé, ak sa slovenské mená napísali maďarským spôsobom a naopak (napríklad Skolnyíkovci a Školníkovci). Pri opise vilkovej štvrti Pohroniec/Levíc autor použil nasledovné expresívne slová:

„Za týmito bielymi múrmi sú teda tie vyperparované manželky, nie v temných dierach romantických viníc. Tu sú zdravé devy z okolitých obcí, Slovenky i Maďarky i rozkošné miešanky, frcnuté cigánskou, mongolskou, avarskou, tureckou, židovskou či arménskou krvou, hojný rad plodonosných, odchovaných ešte donedávna na zdravom mlieku, kaši, chlebe a zelenine, bez chemikálií a radiácie."¹⁹⁵

Autor si spomenul aj na miestnu židovskú komunitu, ktorá však už v jeho románe nemala nijakú úlohu, lebo sa prakticky stala minulosťou. Zvláštne znie preto jedna jeho poznámka o spoločenskom charaktere Novej osady:

194 Chudoba, Andrej: Noc s plavou Indiánkou. In: Chudoba, Andrej: Sneh a havrany. Bratislava, 2002. 114-115. a 121.

195 Hykisch, Anton: cit. op. 85.

„*Sú tu domy aj niekdajších Blumov, Popperov, Gebauerov, Friedmanovcov, Kohnovcov, splynovaných v Osvienčime alebo pariacich sa v izraelských kibucoch*“¹⁹⁶

Všetko, čo Hykisch prezradil o národnostnej otázke, urobil len tak mimochodom. Táto otázka nebola totiž centrálnym prvkom jeho románu. Okrem toho pravdepodobne v čase rastúcich maďarsko-slovenských napätí v neskorosocialistickom Československu na sklonku 80. rokov 20. storočia autor nechcel priveľmi exponovať túto citlivú problematiku.

S iným autorským prístupom k národnostnej otázke sa možno stretnúť vo vysoko cenenom románe Pavla Rankova *Stalo sa prvého septembra (alebo inokedy)*, ktorý sa však zrodil v trochu inej dobe, ako Hykischove dielo. Slovensko vtedy už malo za sebou nielen obdobie socialistického štátu, ale aj autoritatívne pokusy expremiéra Vladimíra Mečiara. Multikulturalizmus – bohužiaľ, pravdepodobne len na krátky čas – sa stal populárnym aj v strede Európy. Rankov venoval národnostnej problematike veľkú pozornosť, slúžila ako určité pozadie pre hlavný dej jeho románu. V románe nechýbajú síce určité klišé, na druhej strane treba povedať, že autor nie je zaujatý a nebojí sa vlastného tieňa.

Veľavravný je už i výber národnosti hlavných hrdinov románu. Čitateľ sa postupne zoznámí s osudmi Čecha Jana Bízeka, Maďara Pétera Rónaiho, Žida Gabriela (Gábor) Rosenberga a Slovenky Márie Belajovej. Postava posledne menovanej hrdinky je podstatne pasívnejšia a literárne menej rozpracovaná, ako je tomu v prípade mužských postáv románu. Mária hrá úlohu spoločnej múzy, prípadne spoločného objektu ich lásky. Zároveň však autor využil práve identitu jej rodiny na zobrazenie komplikovanosti celej situácie. Máriin otec, dvojjazyčný komunista pán alebo skôr súdruh Belaj, sa totiž po prvej viedenskej arbitráži z poverenia svojej strany stal členom fašistickej Strany šípových krížov, teda nilašom. Preto počas maďarskej éry používal maďarsky znejúce priezvisko Belai. K svojmu pôvodnému menu sa vrátil až po skončení vojny. Pre neho však logickým spôsobom nebola dôležitá národnostná identita, ale skôr svetonázor.

Spisovateľ sa rozličnými jazykovými prostriedkami pokúsil zdôrazniť prítomnosť maďarského jazyka a kultúry v Leviciach a vôbec na juhu

196 Tamže 86.

Slovenska. Predovšetkým v rokoch 1939 až 1945 používal krstné mená jednotlivých postáv v maďarskej forme (Gábor), alebo v českom žargóne (Honza). Na zvýraznenie maďarskej mocenskej prítomnosti v meste a regióne použil zase maďarské názvy miest a obcí. Takto sa po roku 1938 v slovenskom románe Levice zmenili na Léva, Nové Zámky na Érsekújvár a Šurany na Nagysurány. Tento prístup je trochu svojvoľný a vyrušujúci, lebo v slovenskom texte nepôsobí organicky. Podobne by v maďarskom texte vyrušovalo slovo Bratislava alebo Nové Zámky.

Inak podobný prístup použila aj prekladateľka románu do maďarčiny Tünde Mészárosová. Československý Gabriel sa aj v preklade stal počas Maďarov Gáborom a naopak, Peter Péterom a podobne. V maďarskom texte sa počas existencie Československa spomínali Levice a nie Léva. Príslušníkov Strany šípových krížov označuje Rankov aj v slovenskom texte slovom *nyilasi*. Okrem toho používa celý rad maďarských výrazov – *srácok (chalani)*, *drágaság (drahota)*, *kutyakölyök úszás (plávanie na spôsob psíčka)* atď. Občas doslova v originálnej forme citoval politické heslá a grafity – napríklad revizionistické *Mindent vissza (Všetko naspäť)*. Tieto výrazy a pojmy však zväčša nemusia byť evidentné pre čitateľov, ktorí nepochádzajú z etnicky zmiešaného prostredia, alebo neovládajú aspoň trochu maďarčinu. V románe sa vyskytujú taktiež celé všeobecné vety bez osobitného historického kontextu v cudzom jazyku a bez prekladu: napríklad *részeg, mint a csap* alebo *nem zsidó üzlet*. Ide o neobvyklé riešenie, ale autor má právo si ho zvoliť.

Na úplne iné aspekty života v Leviciach poukázal hlavný hrdina dokumentárneho románu *Sny zarosených rán* z pera politika a spisovateľa Pála Csákyho. Tieto aspekty sa netýkali všetkých obyvateľov mesta, ale len Maďarov, resp. tých občanov, ktorí mohli alebo museli historické zmeny sledovať zdola. Príchod Maďarov na jeseň 1938 román opísal ako radostnú udalosť:

*„Príchod Maďarov v ten pekný jesenný deň sa mi zapísal do pamäti napriek tomu, že som mal len osem rokov. To samé osebe dokazuje, že sme ho prežívali ako významnú udalosť. Honvédi tiahli do mesta po Ludanskej ceste, a všetci, veľkí i malí, ich očakávali. Znova budeme Maďarmi, tešili sa ľudia, a ako áno, ako nie, zrazu bolo všade toľko maďarských zástav, koľko toto mesto ešte nikdy nevidelo.“*¹⁹⁷

197 Csáky, Pál: cit. op. 67.

Potom však prišli všedné dni, ktoré hoci aj nezmenili základný uhol pohľadu románového hrdinu, predsa len ho urobili trochu diferencovanejším:

*„Moje vtedajšie pocity prirodzene ovplyvňovalo domáce prostredie, lebo keď sa v spomienkach vrátim trochu späť, tak bolo vidieť, že český vojak bol elegantnejší, lepšie vystrojený a viac motorizovaný. Maďarská armáda pritiahla s koňmi a povozmi, jej uniforma a výzbroj boli jednoduchšie. To sa však vtedy nepočítalo, lebo rozhodujúci bol duševný zážitok.“*¹⁹⁸

Nasledovali aj prvé osobné skúsenosti, napríklad na miestnom gymnáziu:

*„Ambivalentnosť bola prítomná aj v našej príslušnosti. Po roku 1938 aj tu v našom rodisku nám dali pocítiť, že my nie sme takí Maďari, ako tí z materskej krajiny. To som dokonca pocítil už ako dieťa, lebo po tridsiatom ôsmom vymenili úradnícku aj učiteľskú garnitúru. Na meštianke zostalo niekoľko osôb zo starej gardy, ale na gymnáziu skoro nikto. S prišelcami sa nám zďaleka nepodarilo vytvoriť taký vzťah, aký sme mali s ich predchodcami. Noví úradníci boli arogantnejší a nafúkaní boli aj niektorí pedagógovia, ktorí prišli z materskej krajiny. Niektorých spolužiakov si premeriavali s podozrením pre ľavicové zameranie ich otcov, alebo pre ich slovenskú národnosť. Pravdou je to, že aj v prvej československej ére sme o sebe navzájom vedeli, kto je kto, ale ideologické alebo národnostné otázky pre nás neboli až také dôležité. V českých časoch sme nejako prirodzene brali, že sme Maďari, to znamenalo, že sme v opozícii, a štátna moc to akceptovala. Aj rozdielne politické názory sme ľahšie tolerovali. Zvláštnym spôsobom práve naše opätovné pripojenie k Maďarsku nás konfrontovalo s týmito otázkami, čo však mohlo súvisieť aj s tým faktom, že pod Maďarmi sme žili v ťažkých vojnových časoch.“*¹⁹⁹

Z citovaného textu sa plasticky rysujú rozdiely medzi všednými dňami pre mnohých cudzieho, avšak občiansko-demokratického štátu na jednej strane, a nacionalistického, staromódneho a stavovsky viac štrukturovaného štátu na strane druhej. Maďari na Slovensku sa preto museli veľmi sklamať, keď sa v roku 1945 znovu stretli s československým štátom, ktorý im

198 Tamže 67.

199 Tamže 70-71.

ukázal úplne inú, brutálne nacionalistickú tvár, než akú poznali pred rokom 1938. Mierne zmeny v tomto smere priniesol len príchod komunistov k moci – miestni Maďari totiž vtedy mohli v kultúrnej a školskej sfére nabráť nový dych a postupne sa emancipovať. To všetko sa však udialo v podmienkach diktatúry, čiže malo to len relatívny a limitovaný dosah.

Hlavný hrdina Csákyho dokumentárneho románu taktiež absolvoval levicový učiteľský ústav práve v tomto období a to síce po slovensky, ale už s kvalifikáciou pre maďarské školy.

„V roku 1949 maďarské školy znovu mohli otvoriť svoje brány, avšak nemal v nich kto vyučovať. Po vojne totiž učiteľov, ako k ľudu najbližšiu vzdelanú vrstvu, odtiaľto vyhodili ako prvých. Dediny zostali prázdne, bez vedúcich osobností. Malicherní budovatelia národnej štátnosti, ktorí sa schovali do pláštia pokrivenej demokracie, sa pokúsili ľudu nanútiť slovenské školy, ale to vyvolalo len averziu a deti sa v podstate nič nenaučili. Predstavitelia novej moci, hocijako neľúbili Maďarov, si museli uvedomiť, že keď sa ich už nevedia zbaviť, tak musia nejako riešiť vzniknutú situáciu. Obrátili sa s nasledujúcou výzvou k maďarskej mládeži: kto skončil meštianku alebo prvé štyri ročníky gymnázia, ten sa mohol prihlásiť na dvojročné preškolenie, ktoré dalo maturitu a kvalifikáciu pre výučbu na nižšom stupni základných škôl. Vtedy ma vyhladal jeden môj známy s tým, či by som sa neprihlásil aj ja. Nakoľko ma učiteľská dráha vždy priťahovala, povedal som áno. Počas jedného roka sme trikrát do týždňa po večeroch chodili na vyučovanie, po ktorom v lete nasledoval šesťtýždňový kurz. K tomuto obdobiu sa mi viažu pekné spomienky. Vtedy som sa naučil základy pedagogiky, spoznal som svoju nastávajúcu a uzavrel množstvo nových priateľstiev. Keď sme boli druháci, bol už taký nedostatok učiteľov, že kto chcel, mohol ísť učiť aj bez kvalifikácie s tým, že, prirodzene, musel dokončiť školenie.”²⁰⁰

O vtedajšej identite a pocitoch Maďarov na Slovensku obsahoval dokumentárny román nasledovné zaujímavé postrehy:

„Šesťdesiate roky však priniesli v živote našej komunity veľký zlom. Toto obdobie znamenalo pre nás odklon od maďarskej duchovnej sféry a obrátenie sa k československej realite. Ak dovtedajšie generácie jed-

200 Tamže 78.

*noznačne rozmýšľali maďarskou hlavou a v maďarských koordiná-
tach, tak to sa v druhej polovici šesťdesiatych rokov zmenilo – naďalej
sme uvažovali maďarskou hlavou, ale začali sme už hľadať možnosti
pre naše ľudové spoločenstvo v československých reláciách. Pomery v
socialistickom tábore, izolovanosť dvoch susedných krajín, ako aj ge-
neračné zmeny spôsobili, že sa zmenili akcenty nášho myslenia... Čo-
raz menej sme rozumeli tamojšej realite a vzdaľovali sme sa ich svetu.
Bol to prirodzene recipročný proces. V šesťdesiatych rokoch sme sa
stali pre nich po maďarsky hovoriacimi Čechoslovákmi, a to práve
vtedy, keď sa oni – z nedostatku inej možnosti – obrátili smerom do
svojho gulášového komunistického vnútra... Celá maďarská spoloč-
nosť sa preto deformovala a nezáujem nás všetkých urobil ľahko ma-
nipulovateľnými a vydanými iným na milosť-nemilosť. Čo sme mohli
vtedy robiť? My, čo sme sa dostali vystavení na milosť a nemilosť na
druhú stranu plota? Pokúsili sme sa redefinovať v zmenenej situácii.
Hoci pravdou je aj to, že i my sme sa borili s poruchami identity. Pre
nás, ktorých vtedy považovali za novú generáciu verejného života,
bolo síce jasné, že tvoríme súčasť maďarského glóbusu, a to i vtedy,
ak sa aj pri praktickej realizácii tohto princípu vyskytli problémy.”²⁰¹*

Tieto procesy charakterizovali celý maďarský život a v jeho rámci aj Maďarov na Slovensku. Platilo to i pre Levice. Do určitej miery tu situáciu komplikovala blízkosť etnickej hranice, lebo mesto skutočne ležalo na niekoľkostoročnej línii rozdeľujúcej rozličné národnosti. To ho urobilo otvorenejším voči inojazyčným vplyvom a viacjazyčnosti. Prirodzene, so všetkými výhodami a nevýhodami, ktoré vyplývali z tohto faktu.

Maďari v Leviciach zažili jednu veľmi zaujímavú a zároveň psychologicky ťažkú chvíľu – august roku 1968. Mesto vtedy totiž neobsadili sovietske vojská, ale vojaci Maďarskej ľudovej armády, ktorí do Československa prišli v rámci operácie vojsk Varšavskej zmluvy. Tento fakt pre niektorých obyvateľov znamenal dilemu, či majú ako správni demokrati smútiť nad týmto faktom, alebo sa mu majú z pozície Maďarov skôr tešiť. Levický rodák Lajos Grendel túto ambivalenciu zobrazil s jemu vlastnou jemnosťou a zároveň zábavnou formou vo svojom románe *Život dlhý takmer štyri týždne*:

201 Tamže 98.

„Ale predtým sa tam nachádzal ešte čudný raj šesťdesiateho ôsmeho roku so svojim krátkym životom, najlákavejšia fatamorgána spomedzi všetkých predošlých aj neskorších fatamorgán. Táto fatamorgána pomýlila nielen otca a jeho, ale bezmála celú krajinu. Natoľko, že keď sa istého úsvitu koncom leta z toho žiarivého raja na dosah ruky vynorili s rachotom tanky a obrnené vozidlá, chvíľu sa javili ako marivo, kým neokrôchaný realizmus ich zadúšavého dymu a nehorázneho rinkotu neurobil poriadok v pomätených hlavách a dušiach...”²⁰²

Otec hlavného hrdinu, ktorý patril medzi vážených občanov mesta s anti-komunistickým zmýšľaním, sa pod vplyvom okupácie rozhodol, že vyjadří svoju solidaritu s reformne komunistickým vedením okresu:

„Na tretí deň okupácie jeho otca opustila zádumčivosť predošlých dní, koniec koncov počas dvoch dní sa neprihodila jediná tragická udalosť. Počiatkové otcove emócie tlmilo aj to, že mesto neobsadili sovietski vojaci, ale Maďari. „S nimi možno hovoriť,” hoci maďarskí vojaci sa neradi dávali s nimi do reči, ale po veľkom zdesení prvého dňa predsa len pomaly začalo poľavovať napätie, a hoci práca v úradoch a závodoch ešte viazla, život sa začal vracat’ do normálnych koľají... Na tretí deň okupácie, zrejme vďaka tomuto priaznivému vývoju, jeho otec došiel k dramatickému rozhodnutiu. „Zájdeme na výbor strany. Nech vidia, že teraz aj my, nekomunisti, sme s nimi.” ... Napokon všetko bolo inak, ako si predstavovali... V miestnosti sa zdržiavali traja muži, dvaja maďarskí dôstojníci a jeden štíhly okuliarnatý mladý muž v košeli, o ktorom sa neskôr dozvedeli, že je druhým tajomníkom výboru strany. Hrali karty! Nečudo, že to vyšínulo Šaňovho otca z jeho patetickej roly, a tak sa zdalo, akoby zrazu aj jemu srdce padlo do gatí. „Prepáčte, možno niekedy inokedy...” Druhý tajomník vyskočil spoza stola, ponáhľal sa im naproti a doslova ich potisol do miestnosti... „Čo vás sem priviedlo?” opýtal sa konečne druhý tajomník zaliečavým hlasom, akým sa kráľ prihovára svojim podriadeným alebo komunista komunistovi, než ho na druhý deň pošle na šibenicu. Šaňov otec nikdy nebol majstrom zahovárania, ale teraz vyrukoval so svojim lepším umom. „Radi

202 Grendel, Lajos: Život dlhý takmer štyri týždne. Preklad: Wlachovský, Karol. Marenčin PT, Bratislava, 2011. 84-85.

by sme hovorili so súdruhom prvým tajomníkom. “ Dôstojníci žmurkli na seba, druhý tajomník si zasa zhlboka vzdychol ako jesenný vietor v komíne tety Vilmy. „Teraz je v pivnici. “ „Tak naňho počkáme...“ povedal Šaňov otec. Druhý tajomník však ustarostene hmkať. „Ešte začas v pivnici zostane. Musíte sa uspokojiť so mnou. Pokojne môžete hovoriť pred maďarskými súdruhmi. Prišli ako priatelia. “... Avšak do Šaňovho otca vstúpil čert a pobádal ho do útoku. „Vonku sú ľudia zmätení,“ začal, hoci na to nemal nijaké splnomocnenie. Nečudo, že súdruh Zelenák okamžite zaerdžal a očervenel ako paprika... „No a čo chcete dať na vedomie súdruhu prvému tajomníkovi?“ vyzvedal druhý tajomník, len čo sa mu vrátila reč. Šaňov otec sa zahniezdil na stoličke. „Len, že stojíme pri vás. “ Že sme solidárni s vami. “ Druhý tajomník síce nevyronil slzu, ale zrejme mu ulahodila taká jednoznačne prejavovaná dôvera ľudu, hoci v tomto prípade to slovo ľud zaznelo z hrdla triedneho nepriateľa. Z pochopiteľných dôvodov však prejav vernosti Šaňovho otca dôstojníkov nedoľal. Súdruh Varga všetko odbil iba slovami: „Len čo sa obnoví poriadok, vrátíme sa domov. “ Do Šaňovho otca však opäť vstúpil čert (alebo sa z neho ani nevzdialil) a dal sa strhnúť na také slová, ktoré vzápätí oľutoval. „Parom vás sem volal, ale keď ste už tu, tak sa preč neponáhľajte!“ Šaňovi sa zamarilo, že súdruhu Zelenákovi sa zachveli ušnice ako slonom, keď odháňajú muchy, druhému tajomníkovi zasa ovisla brada. “²⁰³

O smutných augustových dňoch roku 1968 písal vo svojich spomienkach aj niekdajší vedúci stranický funkcionár levického okresu Štefan Uhnák. Napriek tomu, že svoje memoáre napísal už po páde komunistického režimu, udalosti z konca 60. rokov 20. storočia naďalej považoval za potenciálnu kontrarevolúciu. Jeho spomienky sú dôležité hlavne preto, lebo poskytujú pohľad vtedajšieho stranického funkcionára na kritické dni. Z opisu udalostí sa možno dozvedieť o tom, ako sa rokovalo s dôstojníkmi a politickými pracovníkmi pluku Maďarskej ľudovej armády z obce Rétság, ktorí dostali za úlohu obsadiť a pacifikovať Levice. Je tu aj informácia o vtedajších prioritách, ako aj o ruptúrach v rámci vtedajšieho stranického vedenia. Uhnák, ktorý nehovoril po maďarsky, s vojakmi Varšavskej zmluvy komunikoval

203 Tamže 85-88.

prostredníctvom tlmočníka. Nevidel v nich však nepriateľov, akurát spomenul sklamanie jeho malých synov, že do Levíc namiesto sovietskych tankov prišli „len“ maďarské. Pocity miestnych menšinových občanov zhrnul v nasledovnej krátkej a subjektívnej forme: *„Keďže do Levíc prišla armáda MLR, starí Levičania to chápali ako návrat maďarskej moci na Slovensko, jedni sa tešili a ďalší nadávali vojakom, prečo prišli.“*²⁰⁴

Pútavým spôsobom napísané memoáre sú zaujímavé aj z iného pohľadu. Jednak veľa prezradili o fungovaní štátnych a straníckych orgánov počas obdobia socializmu, a jednak sa autor občas nepriamo dotkol aj národnostných súvislostí života okresu Levice. Autor sa narodil v blízkom Rybníku, na ktorý si v memoároch zaspomínal teplými slovami. Rybník patrí jednoznačne medzi slovenské dediny Levického okresu. Po roku 1968 významná časť okresných a mestských funkcionárov pochádzala práve z tohto slovenského okolia. Avšak komunistický režim sa snažil dodržať určitú korporatívnu proporčnosť pri rozdeľovaní funkcií v zmiešaných okresoch. Tejto otázke sa venoval pri opise svojho zvolenia za podpredsedu okresného národného výboru v 60. rokoch aj Uhnák:

„V posledný týždeň pred plenárnym zasadáním sa odohrali intrigy zo strany funkcionárov maďarskej národnosti voči mojej osobe a budúcej funkcii. Predseda ONV mal byť Martin Bešina – slovenskej národnosti, podpredseda pre poľnohospodárstvo Ján Bukoven – slovenskej národnosti, druhý podpredseda pre priemysel a zdravotníctvo som mal byť ja. Predseda OPK (Okresná plánovacia komisia – pozn. autora) mal byť Ján Lauko – občan maďarskej národnosti, tajomník MNV v Kalnej. Tomuto a jemu podobným sa nevidela funkcia predsedu OPK dosť dobrá, preto prišli s požiadavkou na OV KSS, aby podpredsedu vykonával on a ja aby som vykonával funkciu predsedu OPK. Mne to bolo prakticky jedno, lebo som nemal veľkú predstavu ani o jednej, ani o druhej funkcii. Pri voľbe došlo k požadovaným zmenám. A bolo to aj správne, nakoľko jedna tretina voličov bola v okrese maďarskej národnosti. Ak sa hovorilo o Leninskej národnostnej politike, tak mali na to nárok, ale

204 Uhnák, Štefan: Návraty do nenávratna. Eko-konzult, Levice, 2011. 161-162.

to mali vedieť tí súdruhovia, čo kandidátku pripravovali a súdruhov do funkcií navrhovali.”²⁰⁵

V Uhnákových memoároch sa nachádza ešte malá úsmevná spomienka na zábavu v jednej nitrianskej záhradnej reštaurácii, kde sa levickí funkcionári zastavili cestou domov zo služobnej cesty, počas ktorej lobovali za levickú textilku. Tam sa stretli s čašníkom z Levíc, pili levické vína a počúvali cigánsku muziku. Na výzvu primáša si mohli objednať rozličné piesne. Levická delegácia si nakoniec vypočula viacero slovenských a maďarských melódií. Dokonca ich sami spievali.²⁰⁶

Miestne národnostné pomery dobre charakterizuje aj fakt, že najznámejšia poetka z levického kraja Mila Haugová (1942) taktiež pochádza zo zmiešanej rodiny. Narodila sa dokonca v Budapešti. Poetka s pôvodným menom Emília Viktória Labayová potom žila v Topoľčiankach, Zlatých Moravciach a v Zajačej doline pri Leviciach. V 50. rokoch 20. storočia uväznili jej otca. Neskôr po skončení Vysokej školy poľnohospodárskej v Nitre pracovala krátky čas ako agronómka, potom učila a nakoniec redigovala časopis Romboid. Od mladosti písala a publikovala básne, v ktorých exponovala vzťahové otázky, problematiku každodennosti a medzigeneračné vzťahy. V posledných desaťročiach sa v jej diele dostali do popredia aj otázky domova, prírody a čoraz častejším symbolom je záhrada. V autobiografickom útržkovitom diele *Tvrdé drevo detstva* (2013) nasledovným spôsobom písala o svojom pôvode a rodine:

„Mojí rodičia veľmi radi čítali a písali. Od otca mám rukou písané básne v školskom zošite, ktoré vznikli, keď mal dvadsať rokov, mama ako pätnásťročná vyhrala školskú súťaž s poviedkou v maďarčine, ktorú mám tiež napísanú ceruzkou v linajkovom zošite.”²⁰⁷

K starým rodičom ju taktiež púťali blízke city:

„Drahý starý otec, Nagypó, dnes na Všeľsvätých som po raňajkách trochu dlhšie sedela sama pri stole na Zajačej doline... Keď som myslela na seba a sústredovala sa na to aká som, tak sa vynárali dve

205 Tamže 113.

206 Tamže 134.

207 Haugová, Mila: *Tvrdé drevo detstva*. Z denníkov a rozhovorov. KK Bagala, Levice, 2013. 11.

staré mamy: Anna, vysoká, silná, panovačná, krásna, pracovitá, inteligentná analfabetka, so zmyslom pre spravodlivosť, vo Vrábľoch ju volali fiškálka Anna. Mala železnú vôľu a sebadisciplínu, v chudobných pomeroch podporovala štúdium môjho otca až po vysokú školu. Stará mama Erzsébet bola krehká, malá, nebola veľmi pekná do tváre, ale mala krásnu postavu, nohy, bola umelecky nadaná, krásne spievala, hrala na cimbal... A vedela nádherne písať listy, ktoré boli malými literárnymi zápismi všetkého, čo prežívala. Myslela som si, že ja som niekde medzi a podľa okolností som sa ospravedlňovala za seba dedičnosťou po jednej, či druhej starej mame. Vy obaja starí otcovia, Štefan aj Lajos, ste boli tichí, múdri, pracovití, málovravní. Nikdy som si, až do dnešného rána, neuvedomila, že som bola aj ich vnučka. Starý otec bol umelecký zámočník, ako desaťročného ho majster, u ktorého bol, zbil tak, až omdlel, lebo si pýtal viac jesť. V prvej svetovej vojne bojoval celé štyri roky a ku koncu sa pridol k vojskám Bélu Kuna, veril, že môže existovať slušný život aj pre tých, ktorí sú ponížení. Urobil mi skutočný malinký sporáček, kde sa dalo aj kúriť a variť bábikám: Kde je? Niekde sa stratil za tie dlhé roky. Mal si ma veľmi rád, starý otec, aj ja Teba, odmalička... Moje prvé slovo nebolo ani mama, ani otec, ale Nabapó. Chodievala som k Vám na prázdniny, čakal si ma v Szolnoku pri rýchliku, pamätám sa, ako som sa vrhala do Tvojho pevného náručia. V roku 1960 ako čerstvá vysokoškoláčka som prišla na prázdniny s ostro červenými nechtami. Povedal si mi, Milunka, to sa k tebe nehodí. Nikdy v živote som si už nechty nenalakovala na červeno.”²⁰⁸

Hoci je Haugová jednoznačne slovenskou poetkou, ani maďarčina jej nie je cudzia, veď to bol jazyk jej matky. Vo svojej knihe *Zrkadlo dovnútra*, v ktorej sa vracia do vlastnej minulosti, o svojom maďarskom pozadí napísala nasledovné:

„Keď som prekladala, vždy to bolo najťažšie z maďarčiny, v hlave sa rozbehli dve rovnobežky a nastal akýsi vnútorný boj o slová, ktoré použiť, v týchto jazykoch som mala niekde vzadu aj synonymický slovník, takže variácií prekladov bolo vždy niekoľko. Mrzí ma, že keď mama

208 Tamže 15-16.

zomrela, už pravidelne s nikým po maďarsky nehovorím. Čítam, prekladám, počúvam rádio, občas idem na čítanie aj do Budapešti, ale rozhovory s mamou to nie sú.”²⁰⁹

O jazykových pomeroch svojej matky napísala nasledovné:

„Moja mama nechodila do slovenských škôl, prísťahovala sa z Maďarska, po slovensky sa naučila od otca rozprávaním a čítaním kníh a časopisov a z mojich učebníc... bola si toho vedomá a všetko čo napísala konzultovala so svojim slovenským šéfom, pánom Zavadským, alebo s otcom... ak niekto pri vstupe do obchodu povedal dobrý deň, tak s ním mama hovorila po slovensky, ak jó napot, tak po maďarsky, absolútne samozrejme. Myslím, že Levice boli v tomto smere veľmi v pohode... Po otcovej smrti začala počúvať skoro len slovenský rozhlas a televíziu, hovorila, že jej pripomína otcov hlas a páčia sa jej reklamy...”²¹⁰

O pomeroch v rámci maďarskej menšinovej komunity v Leviciach čiastočne písal rodák zo Štúrova Béla Hajtman (1966), ktorý bol niekoľko rokov (2004-2009) riaditeľom miestneho cirkevného (kalvínskeho) maďarskojazyčného gymnázia. To sa nachádzalo blízko hradnej brány a len prednedávnom zaniklo. Svoju činnosť v rámci gymnázia aj miestneho maďarského spoločenstva okrajovo opísal vo svojom osobne ladenom diele *Már nyugosznak völgyek (Doliny už odpočívajú)* z roku 2005. Inak jedna krátka poviedka s názvom *Lévai bifsztek-sztori (Story levického beefsteaku)* sa objavila už v jeho prvej zbierke poviedok pod názvom *Hidon (Na moste)* v roku 2001. Dej sa točí okolo krátkej návštevy Levíc dospievajúceho mladíka s jeho láskou. Chlapca však na príkaz rodičov do mesta odprevadil aj malý braček, ktorý bol pre dospievajúci pár tak trochu zbytočný.

Nakoniec treba spomenúť významného levického patriota a literárneho vedca Jozefa Melichera (1929 – 2008), ktorý v druhej polovici 20. storočia veľa urobil pre vedecké a literárne podchytenie Levíc a ich okolia. Narodil sa v Kľačanoch, ale mešťianku a učiteľský ústav už absolvoval v Leviciach. Univerzitný diplom zo slovenského jazyka a literatúry získal v Bratislave na tamojšej pedagogickej fakulte. Na začiatku svojej dráhy pracoval

209 Haugová, Mila: Zrkadlo dovnútra. Koloman Kertész Bagala, Levice, 2013. 91.

210 Tamže 92.

v okresnom archíve v Leviciach, potom v rokoch 1966 až 1973 pedagogicky pôsobil v Nitre na tamojšej pedagogickej vysokej škole. Okrem iného sa venoval aj tvorbe Andreja Chudobu. Po tom, ako ho z politických dôvodov odstránili z katedry, pracoval ako skladník a knihovník. Spolu s Chudobom pripravil do tlače viacero zborníkov o miestnej problematike, avšak jeho meno sa oficiálne nemohlo objaviť na obálkach. Po páde komunistického režimu sa znovu mohol vrátiť na katedru v Nitre a vydal viacero zbierok povestí, piesní a rozprávok s tekovskou, hontianskou a levickou tematikou. Vedecky sa venoval literárnemu regionalizmu a miestnemu slovenskému nárečiu. Do konca života sa intenzívne hlásil k svojej užšej vlasti, k slovenskému kraju nad Levicami a okolo Slovenskej brány.²¹¹

Melicher si bol vždy vedomý toho, že Levice sú jazykovo zmiešaným mestom a krajom. V jednej zo svojich neskorších publikácií etnický obraz mesta vyjadril nasledovne:

„Levice – to bývalo vol’akedy také „fele-magyar, fele-tót” mestečko. Páni boli Maďari a méltóšágoši, aj sedliakov – buta parasztov zopár, ale bíreši, slúžky, paholci? Všetko z Horniakov Slováci. Dosť bolo Slovákov aj remeselníkov, ale tí sa chytro usilovali medzi pánov vstúpiť a lámali si jazyk po „uhersky”.”²¹²

Vo svojom spise aj uviedol populárne dôkazy dvojjazyčnosti Levíc a okolia. Asi najznámejším dôkazom je nasledovná známa pesnička:

*„Sárga ibolya,
zelený list má.
Ennek a kislánynak
frajera nemá.
Ha nincs neki,
ale bude mat’,
jó az Isten,
bude pomáhat’.”²¹³*

211 Brunclík, Jozef: Za Jozefom Melicherom. In: Jozef Melicher: Z Levíc, spoza Levíc. Výber z publicistiky. SB Press Tlmače, 2009. 198-202.

212 Melicher, Jozef: Levice, Levice, vychýrené mesto... In: Jozef Melicher: Z Levíc, spoza Levíc. Výber z publicistiky. SB Press Tlmače, 2009. 139.

213 Tamže 140.

Dvojjazyčnosť miestnej zábavnej kultúry nie je v meste a v okolitých vinohradoch novinkou. To však neznamená úplnú absenciu konfliktov. Z druhej strany však občas pomáha vyhnúť sa najväčším problémom. V každom prípade ide o dôležitú miestnu tradíciu, ktorá si zaslúži zachovanie.

Levické vína a vinohrady v beletrii

Víno a vinohrady sú nerozlučne spojené s Levicami. Prvé písomné zmienky o miestnom vinohradníctve pochádzajú z raného novoveku. Témou veľkej časti archívnych dokumentov vtedajšej levickej radnice je dorábanie a skladovanie vína. Z roku 1551 pochádza napríklad údaj o tom, koľko platili na levickom panstve pracovníkom vo vinohradoch.²¹⁴ Časom sa víno stalo dokonca rozhodujúcim zdrojom príjmov poľnohospodárskeho mestečka. Hoci sa levické vína nikdy nestali takými široko-d'aleko známymi, akými boli v minulosti sriemske alebo neskôr tokajské vína, prípadne vína z okolia Bratislavy, vo svojom širšom regióne si zvyčajne zastali svoje miesto. Vinohradníctvu sa často nevenovalo iba hradné panstvo a miestni obyvatelia, ale na levických kopcoch si prenajímali vinohrady aj obyvatelia susedných nížinných osád. Po roku 1848 dostalo levické vinohradníctvo nový právny rámec. Majitelia vinohradov si pravidelne volili svojho spoločného sudcu alebo skôr prednostu, ktorý určoval hlavné smery a termíny dorábania vína – napríklad stanovil deň vinobrania, dozeral nad spoločnou pokladňou a pokladníkom, ako aj nad viničnými hájnikmi, z ktorých jeden dokonca ešte v roku 1948 zastrelil narušiteľa miestneho poriadku. Nikto nemohol bývať vo vinohradoch, nebolo tam možné chovať zvieratá a prirodzene ani poľovať. Nepovolane a cudzie osoby sa taktiež nemohli voľne pohybovať po viničiach.

Hoci z vína pochádzala významná časť príjmov miestneho obyvateľstva, časom sa vlastníctvo vinice stalo predovšetkým symbolom statusu, ktorým sa dobre integrovaní miestni rodáci líšili od „neukotvených” priselcov. Posledne menovaní sa preto často snažili časom taktiež získať vi-

214 Bátovská, Jarmila: Vinice. In: Monografia mesta Levice. Zost. Švolíková, Marta. Štúdio Harmony, Banská Bystrica, 2010. 140.

nohrad a viničný domček a takýmto spôsobom sa integrovať do miestnej spoločnosti. Vinice mali, prirodzene, aj zámožní mešťania, ktorí ich však osobne neobrábali. Počas vinobrania, teda povestných obaračiek, však aj oni boli prítomní, veď išlo o dôležitú spoločenskú udalosť. Často si pozývali hostí a občas sa celá akcia skončila tanečnou zábavou.²¹⁵

Matej Bel taktiež spomenul levické vína, ktoré však považoval za priveľmi kyslasté na to, aby ich pil a chválil hocikto. Túto nie veľmi priateľskú poznámku korunoval konštatovaním, že levické vína nie sú.²¹⁶ Našťastie sa mu nezávisle od miery pravdivosti týchto viet nepodarilo pokaziť radosť miestnych nadšencov, výrobcov a konzumentov. S určitou mierou zveličenia preto možno povedať, že svet už skoro poltisícročia eviduje existenciu levických vín. Nemožno dokonca vylúčiť ani to, že ich história má staršie korene.

Veľkú pozornosť venoval miestnym viniciam, vinohradníctvu a osobitne nadmernej konzumácii vína sociograf Géza Féja:

„Mesto jemne objímajú viničné kopce. Vo vinohradoch stoja pivnice a na ne postavené prešovne, ktoré u nás nazývajú „hajlokmi“. Miestami stoja aj malé letné domčeky, z ktorých sa stali vykričané pijanské brlohy. Každý na niečo súci človek mal hajlok a k nemu patriacu spoločnosť priateľov. Malí úradníčkovia sa celé desaťročia hrbili a čarbali, aby si neskôr mohli potiahnuť z produktov vlastnej vinice. Na Bacchusov kopec si vykračovali s husacou štvrtkou a okrúhlym bochníkom chleba pod pazuchou. Pitie sa začínalo odpoľudnia a zvyčajne sa pretiahlo hlboko do noci. Vyprázdňovanie pohárikov sa postupne stalo jedinou radosťou pre ľudí, ktorých osud vyhnal na vidiek a jemným závojom zakrylo beznádejnú tvár malomestského života. Pokropilo vyprahnuto popraskané životné pocity, tancovalo s omámenými nádejami pripomínajúcimi mladé panny a hlavne bolo náhradou za jednotvárne všedné dni. Na stráni zneli veselé pesničky, prebiehali bodré prekáračky... Pred hajlokom, v tieni orecha a v susedstve ovocných stromov, mohol omámený človek cítiť, ako práve vesluje v neviditeľnom člnu späť do raja... V skrytejších hajlokoch holdovali

215 Tamže 140.

216 Bel, Matej: Tekovská stolica. Kysucké múzeum v Čadci, 2019. 363.

nielen Bacchusovi, ale aj Venuša tu bola rada videným hosťom. Zakázané a utajené lásky utekali práve sem, do susedstva prešov a sudov s bruchom ako majú kanonici. Hostince, krčmy, kaviarne a špekulanky sa po večeroch vždy zaplnili. Skutoční veľkí pijani potom, čo celé odpoľudnie a skorý večer strávili vo vinohrade, sa neskôr vždy stiahli práve sem. Každý mal svoju dennú normu, ktorej sa pridržiaval tak oddane, ako oduševnený kňaz svojho breviára. Tučný okresný sudca na sklonku svojej mužnosti uzavrel manželstvo. Jeho manželka po niekoľkých mesiacoch víťazoslávne rozšírila po meste veľký chýr – Ďuso znížil svoju dennú normu z piatich litrov na tri! Však potom aj všetci obdivovali takúto zriedkavú formu zdržanlivosti a chválili nadľudský vplyv manželky. Jeden driečny, veselý chlapec z Kumánie sa tomuto obradu venoval doma. Poobede postavil na stôl fľašky, posadil sa k niektorému z Jókaiho románov, a potom pil a až do večera čítal. Neskôr sa oženil. Po sobáší mladý pár pozval k sebe na tri týždne strýka nevesty, jedného bohobojného prepošta. Prepošt neskôr v rozpakoch rozprával, že jeho nový príbuzný za tri týždne vypil presne hektoliter vína. Môj profesor latinčiny, inak veľmi nadaný rehoľník, sa po tri razy vrátil bezvýsledne z predpísanej skúšky, lebo cestou tam sa na prestupnej stanici vždy zatúlal do staničnej reštaurácie, kde potom aj prepil poplatok, ktorý mal zaplatiť za skúšku. Nakoniec absolvoval pedagogickú skúšku pod prísny dohľadom svojho sprievodu. Zanovité stari mládenci, ktorí už pred obedom vypili tri krígle ťažkého piva, do polnoci prešli na víno, ale len čo odbila polnoc, začali piť pálenku. Domov sa dostali len na úsvite. Títo odhodlaní krkavci dokázali okolo seba zhromaždiť mládež nášho mesta a oboznámili ich s obradom, ktorému potom holdovali až do konca svojho života.”²¹⁷

Spoločenský život vo viničných domčekoch, hajlokoch, mal teda spolu s veľkou spotrebou vína v Leviciach hlboké a do minulosti siahajúce tradície, ktoré prežili rozličné historické obdobia a vytvorili silné putá medzi miestnymi obyvateľmi:

„Spoločenstvo pijanov bolo najpevnejším ľudským putom, ktoré nedokázala nahradiť ani láska, ani rodina, ktorá na plecía človeka vždy

217 Fėja, Géza: Bölcsődal. Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc, 2002. 113-115.

naložila len bremeno. Pijanskí druhovia uzavreli zmluvu na život a na smrť, a v skutočnosti si prisahali vernosť až do hrobu. Učiteľ hudby Dusbaba napríklad celé desaťročia popíjal s učiteľom kreslenia Legátom a s konským doktorom. Najprv odprevadili na cintorín konského doktora, ale čoskoro si vypil svoju životnú normu aj učiteľ kreslenia. Dusbaba zostal celkom sám. Hoci mal ešte vždy pohľadnú druhú manželku a okolo neho sa točilo mnoho nezaopatrených detí, pochytila ho nevyliciteľná trdnomyseľnosť. Potuloval sa po vinohradoch so sklonenou hlavou, občas zašiel do niektorého z hajlokov, vždy mu slzy padali do poháríka, keď sa pozrel na prázdne miesta svojich pijanských kumpánov. Postupne sa zmieril s myšlienkou smrti, akurát len uvažoval o spôsobe samovraždy. Nakoniec si uvedomil, že zomrieť môže len v niečom kvapalnom. Naše mesto pretína poriadny, na niektorých miestach až dva metre hlboký potok a na polhodinu cesty odtiaľto tečie do Dunaja rýchla, vážna rieka, ale náš majster melódií, ktorý počas svojho života pustil svojím hrdlom toľko kvapaliny, túžil po dôstojnejšom a veľkolepejšom životnom rámci, ak už mal umrieť. Odcestoval do Komárna a tam sa hodil do Dunaja."²¹⁸

Andrej Chudoba vo svojom románe *Stopárka* z roku 1986 taktiež zvečnil plastický obraz zábavy vo viničnom domčeku, hajloku:

„Prišli sme sem po prvom snehu a do chyžky (postavenej nad pivnicou) sme vchádzali rozjarení, opojení obnovcom a sviežim povetrím. Prišlo nás dvadsať ako apoštolov, z toho tri manželské páry a jeden snúbenec – Erikin. Posadali sme si okolo dlhého obdĺžnikového stola, bok k boku, plece k plecu, vinšovali sme Rudovi k tridsiatke. Vinšovali sme veselo i vážne, v próze i vo veršoch, pripíjali sme si, štrngali a zdravkali a chválili sme chyžku, gazdu a najmä víno. Muži hlbavo a znalecky, ženy strojene, so smiechom a s výkrikmi. („Chichichi, Gabika, ale dnes poriadne zmokneme!“) Potom každá zo svojho „batôžka“ povykadá všelijaké sladké a slané šepľety. Načahujú sa, usmievajú, ponúkajú, oči sa im ligocú, sála z nich príjemné ženské teplo, mieša sa s vôňou vína a s vôňou dubových plamienkov poblkujúcich v nízkej liatinovej peci. O hodinu komora zmodravie od dymu, povetrie vnútri

218 Tamže 116-117.

stĺpne a oľažie. Spara prinúti dievčatá povyzliekať svetriky a porozopínať blúzky. Všetci akosi malátnieme, veselosť ochabuje, ženy sa chichocú tak trochu naschvál a krčovito. Našťastie volakto roztvorí dvere dokorán a dovnútra sa vovalí svieža vôňa prvého snehu. Zahmlené obrazy a hlasy zjasnejú, ožije vtíp, ženy sa pôvabne rozchichocú. Rudo reční, nalieva, ponúka a vyzýva na všeobecné potykania a zbratanie. Potykáme si aj my s Gabrielou, ale pri všeobecnom štrnganí a objímaní si to nikto nevšímne. Iba Helenka žičlivo zatľapká rúčkami. Potom sa rozospievame... Čoskoro sa však do nášho spevu zamieša nočná strelba zo strelnice, a tak Rudo navrhne, aby sme zišli do pivnice „na koštovku“. Krásne podzemné ticho sa raz-dva naplní samopašou. Koštujeme vari aj z ôsmich sudov, dokoštujeme sa teda, ako sa patrí. Po koštovke naše hlavy jasnejú a mocnejú, hoci čím ďalej tým väčšmi sa ohlášajú akosi vzdialenejšie a neskutočnejšie. Okolo sviece, pri prvom sude, sa vytvorí najpočetnejšia skupina, vlastne všetci, okrem nás dvoch – mňa a Gabriely. Rudo uprostred kruhu zabáva spoločnosť skutočnými i vymyslenými zážitkami z ciest po domove i po cudzine. Rudo tieto historky naozaj výborne ovláda. Ženy od smiechu chytajú krčče, muži sa zasa podchvíľou váľajú po sudoch. Iba my dvaja sa nezúčastňujeme na búrlivých smiechotách. Sedíme na konci pivnice, pri poslednom sude, zdá sa nám, že si nás bláznivá spoločnosť nevšíma, a nám to vyhovuje, pretože Gabriele chýba patričná nálada, a ja sa jej prispôsobujem. Gabriela spomína, že tu pod zemou je ohromné ticho, že sa jej tu príjemne dýcha, že by tu takto vydržala aj týždeň. Tak trochu rojčíme o sanatóriu, kde by sa neliečila len astma, ale aj poškodené nervy. Nielen blahodarným tichom, ale aj pitnými kúrami...“²¹⁹

Sprostredkovane sa motív levického vína objavil aj v románe *Kľúč a meč* (*Kulcs és kard*) z pera železovskej rodáčky Katalin Ordódy. Historický dobrodružný román sa odohráva počas povstania Františka II. Rákócziho na začiatku 18. storočia. Časť deja sa viaže k Leviciam, o ktorých je známe, že v tom období zohrali svoju úlohu. Jednou z hlavných postáv je mladé dievča Babérka, ktoré odhalí jedno protirákócziovské sprisahanie. Z pohľá-

219 Chudoba, Andrej: Stopárka. Osveta, Martin, 1986. 138-140.

du danej publikácie je však skôr dôležitá scénka príprav kurucov na levickú svadbu ich veliteľa Ladislava Ocskayho s Ilonou Tiszovou. Poručík Kulin vtedy totiž nalieval kurucom víno v sprievode nasledovných, pre levické uši mimoriadne urážlivých slov:

„ – Na zdravie všetkým. Baťko András, nože nastavte pohár, možno už naposledy, ved' zajtra musíte obrátiť svoj koč naspäť do Borše. – Rad radom nalieval poháre. – Nie je to levický činger, ale ušľachtilé vína od krasnohorskeho pivničného majstra. On sám mi ich dal v ráno nášho odchodu. – Levičania, prirodzene, bránili česť tamojších vín. Vtedy vysvitlo, že všetci muži sú odborníci na víno. Kľučiarica považovala za vhodné rozpustiť spoločnosť. Pozrela sa na Annu Boromisszovú a keď v jej očiach uvidela súhlas, obe sa postavili a za nimi následne aj všetky ostatné ženy. Dokonca ich príklad nasledovali aj niektorí muži. Zrazu bol stôl nejako priveľký, lebo za ním sedeli len štyria-piati.“²²⁰

Táto bezvýznamná scénka nebolela len levických hrdinov románu, ale aj súčasných vinárov, lebo sa v nej spomína aj činger, teda víno riedené vodou.

Levická vinárska kultúra a víno sa výraznejšie prejavili v už citovanom románe Terézie Rudnóy *Starecká láska (Öregember szerelme)*. Viackrát sa v ňom vyskytol miestny výraz hajlok, pod ktorým sa rozumie viničný domček, alebo inak povedané prešovňa. Spisovateľka dokonca aj opísala takýto domček:

„Takto sme traja vstúpili do hajloku. Nebol veľký, ale čistý, mal formu štvorca, a bolo tam všetko, čo potrebuje mať doma gazda-vinár. Okrem toho bolo tam chladno, takže všetci traja sme sa zastavili a hlboko dýchali. Stred hajloku bol prázdny, tam bol vchod do pivnice, ktorý sa vystatoval dobre silným držiakom na dvojkridlových dverách.“²²¹

Levické vinohrady a víno vo svojom románe *Atómové leto* spomenul aj súčasný slovenský spisovateľ, predtým levický gymnazista Anton Hykisch. Mali tu predovšetkým rekreačnú a upokojujúcu funkciu. Do určitej miery práve vinice a víno predstavovali hlavný kontinuálny prvok medzi dielom Féju a Hykisch. Ich úloha v živote miestnych obyvateľov je paradoxná a

²²⁰ Ordódy, Katalin: *Kulcs és kard*. Madách. Pozsony, 1991. 36.

²²¹ Rudnóy, Teréz: *Öregember szerelme*. Regény. Dante, Budapest, 1942. 21.

zábavná zároveň. Vo Féjových časoch predstavoval vinohrad s hajlokom symbol príslušnosti k starousadlíkom. Z tohto pohľadu sa veľa nezmenilo ani v atómových Leviciach. Dokonca aj v súčasnosti, ak sa chce niekto mentálne usadiť v Leviciach, časom si musí vyriešiť otázku vinice alebo aspoň záhradky. S určitou dávkou zveličenia dokonca možno povedať, že bez vinice sa len ťažko možno stať skutočným Levičanom. Nie náhodou sa od Rybníka a Čajkova až po Mýtne Ľudany ťahá súvislý, viac ako desaťkilometrový pás vinohradov, križujúci sa s etnickou hranicou, ktorá sa už po stáročia vinie levickým krajom. Víno a vinohrady však, našťastie, nerozdeľujú, skôr zblížujú miestnych Maďarov a Slovákov.

Už Féja poukázal na tienisté stránky miestnej vinárskej kultúry – t. j. na veľkú spotrebu alkoholu. Hykisch túto otázku zbytočne nedramatizoval. V jeho románe je vinohrad a hajlok skôr útlkom, miestom, kam sa možno vzdialiť z paneláka. Pod viničným kopcom mala svoj vinohrad aj rodina inžiniera Igora Chlada, ktorý taktiež zvykol unikať do vinice pred každodenným stresom. Sem nosil k otcovi aj svoje deti, ktoré si tu podobne ako iné panelákové deti kompenzovali nedostatok pohybu, čerstvého vzduchu a prírody. Chladových vinohrad teda paralelne plnil funkciu rekreačnej chaty, útulku pred udalosťami veľkého sveta, ako aj prostriedku vedľajšieho zárobku pre rodinu. O viničných väzbách inžiniera, ktorý sa doma boril s manželskou krízou, napísal Hykisch nasledovné riadky:

„Zvyšok onoho nešťastného víkendu v rodných Pohronciach som strávil s deťmi vo vinici. Bol tam otec, vypili sme si a potrundžený som sa vrátil pod vedením staršieho Petra v sobotu večer domov. Klára si ma premerala zničujúcim pohľadom a vzorne uložila chlapcov spať s predchádzajúcim obradom sprchovania. Potom si sadla večer oproti mne a zhasla televízor s Bakalármí. Hneď som vytriezvel.“²²²

Chladove manželstvo a život jeho manželky, ktorá sa obávala atómovej katastrofy, však vinice a ich atmosféra už nezachránili.

V dielach Pavla Rankova a Lajosa Grendela vinohrady a ich kultúrne a mentálne miesto v živote miestnych ľudí nehrajú skoro nijakú úlohu. V prípade Rankova, ktorý pred napísaním svojho najúspešnejšieho románu nikdy nenavštívil Levice, to vcelku ani neprekvapuje. Iná je situácia v prípade

222 Hykisch, Anton: cit. op. 243.

levického rodáka Grendela, ktorý sa aj po odsťahovaní z rodného mesta často sem vracal. V miestnom kontexte si je len ťažko možné predstaviť, že by nemal v mladosti aspoň nejaké zážitky spojené s vínom a vinohradmi. Tento postoj pravdepodobne súvisí s faktom, o ktorom rozprával počas jedného stretnutia so svojimi čitateľmi: jeho rodina totiž v rokoch 1918 a 1938 nežila v Leviciach a preto bezprostredne pred jeho narodením už nemala vinohrad. Ťažko povedať, či je to dostatočné vysvetlenie. V posledných rokoch sa stáva čoraz známejšou spisovateľkou miestna rodáčka a obyvateľka Katarína Kopcsányi, v jej dielach však motívy spojené s Levicami a ich okolím doteraz nezohrali skoro nijakú úlohu. To prirodzene platí aj pre vinohrady a ich kultúru.

Levice a ich okolie v poézii

Atmosféra, história a spoločenské problémy Levíc sa neobjavili len v próze, ale aj v poézii. Poéziu pre jej intímny charakter viac ovplyvnili autori, ktorí sa tu narodili, vzdelávali, alebo tu prežili svoj život. Osobitne to platí pre lyrickú poéziu. Písať o takom meste alebo regióne, ku ktorému sa citovo nijako neviažeme, je totiž podstatne ťažšie. Ešte aj negatívne pocity uľahčujú písanie veršov. Próza nemá takýto problém, v nej sa ľahšie hľadájú primerané výrazové prostriedky a formy, dokonca môžu byť dodané aj na objednávku. Situácia s dobrými veršami je však úplne iná. Preto vôbec neprekvapuje, že veľká väčšina básní ospevujúcich Levice pochádza z pera miestnych lokálpatriotov.

Skutočným levickým klasikom bol počas dlhého obdobia János Kersék (1869-1927), vplyvná osobnosť miestneho spoločenského a kultúrneho života posledných desaťročí 19. storočia a prvých desaťročí 20. storočia. Po prvej svetovej vojne sa stal jedným z formovateľov práve vznikajúcej maďarskej literatúry na Slovensku a popri tom zohrával taktiež dôležitú úlohu v živote maďarskej reformovanej cirkvi na Slovensku. Napísal viacero básnických zbierok a drám, ktoré boli síce populárne v miestnych pomeroch, ale hranice svojej užšej vlasti s nimi okrem výnimiek nevedel prekročiť. V maďarskom literárnom živote medzivojnového obdobia mal však svoje miesto a bol členom viacerých maďarských literárnych spolkov na Slovensku.²²³ Bol aj doživotným čestným predsedom miestneho Remeselnického čitateľského krúžku a pre jeho ochotníkov napísal veľa príležitostných básní a niekoľko divadelných hier.²²⁴

223 Farkas, Gyula: Az elszakított Felvidék magyarságának szellemi élete. Budapesti Szemle 207. kötet, 1927. november. 230.

224 Strasser, Elemér: cit. op. 72.

Bezprostredne o meste napísal minimálne tri básne – jednak báseň *Léva* (*Levice*), potom *Lévai temetőben* (*Na levickom cintoríne*) a nakoniec báseň *Lévai libák* (*Levické husi*), ktorá reflektovala na dôležitú gastronomickú zvláštnosť Levíc. Báseň venovaná mestu je napísaná v tradičnom štýle a zodpovedá duchu a štýlu svojej doby. Je z nej cítiť určitú nostalgiu, záujem o staré časy, ako aj zanietenosť za maďarský národ.²²⁵

V básni so zvyčajnou štruktúrou sú okrem nadšenia za rodisko a idylických obrázkov zo života prítomné prvky z dejín mesta, ako aj odkazy na protiturecké boje a konflikty kurucov a labancov. Autor sa odvoláva na niekdajšiu veľkosť, ako aj na potrebu spolupatričnosti Maďarov. János Kersék mal to šťastie, že v Leviciach mal svojich básnických nasledovníkov, medzi nimi na prvom mieste Jánosa Sassa (1904 – 1986), Vilmosa Csontos (1908 – 2000), Zsigmonda Agárdyho (1889 – ?) a Vilmosa Veressa (1906 – 1975).²²⁶ Išlo o mladých básnikov zo sedliackych rodín z okolia Levíc, z ktorých sa neskôr viacerí stali robotníkmi. V 20. a 30. rokoch 20. storočia tvorili priateľskú skupinu. Ich verše boli spočiatku publikované zväčša v miestnych novinách, neskôr aj v celoštátnom orgáne *Prágai Magyar Hírlap*. Viacerí z nich dostali ocenenie za ich básnickú činnosť. Básne písal aj miestny pedagóg a astronóm József Novotny.

Asi najznámejším maďarským básnikom, ktorý aspoň krátky čas pobudol v Leviciach, bol Gyula Juhász. Pred jedným zo svojich samovraždenných pokusov tu ako pedagóg miestneho gymnázia strávil mesiac na začiatku školského roku. Levice potom spomenul ako miesto svojho pôsobiska v básni *Testament*.²²⁷ Levické dvory spomenul aj v básni *Emlékek útján* (*Na ceste spomienok*).

Spomedzi miestnych básnikov zo začiatku 20. storočia treba vyzdvihnúť piaristického mnícha a pedagóga Józsefa Csereyho (1850 – 1908). Najprv

225 150 éve született Kersék János – Koszorúzási ünnepség Léván. <https://ma7.sk/tajaink/150-eve-szuletett-kersek-janos-n-koszoruzasi-unnepseg-levan>

226 Müller, Péter: Sass János kötetének-keresztelőjével nyílt meg a karácsonyi könyvvásár a Reviczky-házban <https://felvidek.ma/2019/11/sass-janos-kotetenek-keresztelovejvel-nyilt-meg-a-karacsonyi-konyvvasar-a-reviczky-hazban/>

227 Juhász, Gyula: Testamentom. In: A lévai magyar tanítású nyelvű alapiskola emlékkönyve 1950 - 2000. Szerkesztők: Janovickyné Varga Éva – Kissné Dolník Beáta – Göbő Sándor. Atelier Gábiel, Pozsony, 2000. 12.

študoval v Leviciach, potom vo Vacove, kde vstúpil do rádu. Pedagogicky pôsobil na mnohých miestach, pred svojou smrťou aj v Leviciach. Išlo o literárne a hudobne mimoriadne nadaného pedagóga, ktorý sa rozumel aj stenografii a hovoril mnohými jazykmi. Publikoval odborné knihy o dejinách uhorskej a maďarskej vzdelanosti, o starogréckom duchovnom živote a o pôvode jazyka. Taktiež sa stal známym ako kňaz - básnik. Jeho básne vyšli v roku 1906 v zbierke *Tavaszevirágok (Jarné kvety)*. Počas pôsobenia vo Veľkej Kaniži napísal báseň *Szülőföldemnek (Môjmu rodnému kraju)*, v ktorej sa často vyskytujú v tej dobe obvyklé vlastenecké a lokálpatriotické prvky.²²⁸

Miestne literárne horizonty určite prekročili dvaja významní predstavitelia slovenskej literatúry, o ktorých v predchádzajúcich častiach už bola reč – Andrej Chudoba z blízkeho Pukanca a Mila Haugová z Bratislavy a Zajačej doliny. Haugová po svojej matke ovláda aj maďarčinu, ale svoje básnické dielo vytvorila po slovensky a stala sa organickou súčasťou slovenskej literatúry. Spomedzi povojnových maďarských básnikov, ktorí aspoň časť svojho života prežili v Leviciach, treba spomenúť Józsefa Gergelya (1937 – 2007), ktorý v 60. a 70. rokoch 20. storočia vyučoval v meste. Potom bol z politických príčin vytlačený zo školstva a zvyšok života strávil v Lučenci. V roku 2008, teda rok po jeho smrti jeho bývalí poslucháči založili Cenu Józsefa Gergelya, ktorú odovzdávajú v Komárne za najlepšiu divadelnú réžiu. Jeho hlavným básnickým dielom je zbierka veršov *Milyen szél (Aký vietor, 1997)*.

V prípade Andreja Chudobu, ktorý mal silnú tekovskú identitu, je potrebné vyzdvihnúť, že od prvej polovice 70. rokov 20. storočia aktívne spolupracoval s *Krúžkom mladých autorov*, ktorý v roku 1974 vznikol pri okresnej knižnici a združoval mladých ľudí zaujímajúcich sa o literatúru. Po desiatich rokoch snaženia a lobovania vydali zbierku *Cesty*. Rozhodujúca časť výberu diel nereflektovala vyslovene levické témy a prostredie, ktoré však určite ovplyvnilo podstatnú časť autorov. Hoci väčšinu z nich tvorili začiatočníci (napríklad Jana Ďurišová, Renáta Geseová, Eva Kodáková, Marián Kotora, Daniel Krchňavý, Eva Kristínová, Ľubica Kubalová, Angéla Polakovičová, Anton Stribuľa), alebo svoje diela publikovali len

228 Hol sírjaik domborulnak. Neves személyiségek sírhelyei és emlékművek a léva-i temetőben. Reviczky Társulás, Léva, 2009. 44.

na okresnej, zriedkavejšie na krajskej alebo celoštátnej úrovni ((Ľudovít Bakaj, Irena Dobrovoľná, Ján Malina, Katarína Považská, Norbert Považský, Oľga Prekopová, František Šelinger alebo Ľudovít Valábek), vyskytli sa medzi nimi aj autori už vydaných kníh, ako napríklad Peter Kružliak (1911-1976) alebo Juraj Červenák (1914-1997). Kružliak opísal svoje vojenské spomienky z obdobia druhej svetovej vojny, Červenák v románoch *Sitniansky rytier* a *Odeskí partizáni* taktiež spracoval partizánsku a odbojársku tematiku.²²⁹

V rokoch po páde komunistického režimu však tento krúžok nepracoval. K jeho obnoveniu došlo až v roku 2005 a Chudoba sa stal jeho čestným predsedom. V roku 2008 sa transformoval na občianske združenie a v súčasnosti funguje pod menom *Literárny klub Dúha*. Má približne dva tucty členov píšucich slovenskú poéziu i prózu. Organizujú taktiež rozličné autorské čítania, stretnutia so spisovateľmi a výlety. Väčšinou publikujú svoje diela v okresných novinách *Pohronie* a v *Slovenskej bráne*. Členovia miestnej maďarskej komunity s aktívnym záujmom o literatúru sa po zmene zriadenia v roku 1989 zoskupujú hlavne v literárnej sekcii obnoveného Združenia Reviczky, ako aj v miestnej organizácii Csemadoku. Tieto spolky pravidelne organizujú rozličné podujatia. Aktívnym organizátorom maďarského kultúrneho a spoločenského života v Leviciach je bývalý riaditeľ miestnej maďarskej školy László Újváry.

Spomedzi miestnych autorov, ktorí publikujú v rozličných maďarských časopisoch a novinách, treba vyzdvihnúť predovšetkým bývalého riaditeľa okresného Tekovského múzea a neskôr reformovaného kňaza Károlya Sándora (1938), ktorému dodnes vydali dve básnické zbierky. Jedna je orientovaná na detského čitateľa, preto v nej nie sú básničky s miestnou tematikou. Zbierka *Itt születtem (Tu som sa narodil)* z roku 1998 je venovaná okrem iného aj pohronskému kraju. Motív Hrona je prítomný hlavne troch básňach (*Mozaik/Mozaika, Őszi kép/Jesenný obraz a Dalol a róna/Spieva rúno*).²³⁰

Ďalej treba spomenúť inžiniera Lászlóa Üргеho (1939), ktorý je autorom básne *Barangolás Léván (Potulky po Leviciach)*, v ktorej reflektoval

229 Podrobnejšie pozri *Cesty*. Zborník regionálnych autorov levického okresu. Okresná knižnica v Leviciach. Levice, 1984. 73-78.

230 Sándor, Károly: *Itt születtem*. MsOS Levice, 1998. 40.

obraz a atmosféru mesta na prelome tisícročí. V básni je prítomný odkaz na nedávno postavený veľký kríž na vrchu Kalvária, ako aj na atómovú elektrárňu v Mochovciach. Tieto miesta spája s odkazmi na staršie levické pamiatky (hrad, hlavné námestie atď.). Na konci a začiatku diela autor vyjadruje svoju lásku k Leviciam, ako aj nostalgicko-subjektívny vzťah k rodnému mestu.²³¹ Üрге je zároveň organizátorom a moderátorom podujatia s názvom *Társsal-hangzó (Súzvučné hovory)* v rámci miestneho Csema-doku, kde vedie aj hudobnú sekciu.

Bývalý právnik László Weppery (1936) sa síce nenarodil v Leviciach, ale tu prežil väčšiu časť svojho života a aktívne sa zúčastňuje na miestnom kultúrno-spoločenskom živote. V básni *Lévai harangtornyok (Levické zvonnové veže)* svoj odkaz umiestnil do širšieho maďarského národnostného kontextu. Mesto, ktoré prešlo výraznými etnickými zmenami, sa tu stalo prostredím pre sformulovanie dlhodobejšieho, trochu pesimisticky ladeného odkazu. Len v názve je levickým dielom krátka báseň *A lévai piktorokhoz (K levickým piktorom)*. Weppery okrem toho v príležitostnej básni *Egy költő emlékére (Na pamiatku básnika)* spomenul levické roky Gyulu Reviczského, ktorý tu chodil do školy. Báseň vyšla v maďarskom týždenníku *Vasárnap*.

Medzi miestnymi autormi, ktorí tvoria po slovensky a dotýkajú sa domáceho koloritu, možno ešte spomenúť Gabrielu Frečkovú-Tóthovú (1940), ktorá svoj voľný čas venuje maľovaniu a poézii. Spomedzi levických budov a priestorov ju najviac oslovil miestny hrad, o ktorom napísala báseň *Levický hrad*. Autorka, ktorá ovláda oba miestne jazyky, vydala zbierku svojich slovenských básní pod názvom *Poézia vo farbách domova*.

231 Üрге, László: Barangolás Léván. In: Novák Mezölaky Margaréta: Léva. Madách Egyesület, Pozsony, 2014. 111-112.

*

Na záver možno konštatovať, že Levice napriek ich pomernej malosti, ako aj nedostatku vysokého školstva a výraznejšieho regionálneho významu, žijú aktívny literárny a kultúrny život. To rovnako platí v prípade minulosti, ako aj prítomnosti. V tomto procese hrajú dôležitú úlohu miestni nadšenci a lokálpatrioti, ale taktiež odtiaľto pochádzajúci literáti celonárodného a možno i európskeho významu. Levice zároveň nie sú na maďarskej a slovenskej literárnej mape len vďaka svojim rodákom, ale aj vďaka tým vzdelávacím inštitúciám, ktoré tu existujú od 19. storočia. Preto neprekvapí ani to, že bohatá história mesta, jeho budovy, priestory, problémy a atmosféra sú napriek sporadickosti trvale prítomné v literatúre. Z tohto pohľadu neexistuje väčší rozdiel medzi maďarskou a slovenskou kultúrou, obe majú určujúci význam v celom regióne. Svojím spôsobom sa tieto dve národné perspektívy z pohľadu Levíc celkom dobre dopĺňajú a aj tu sa prejavuje intenzívne prelínanie sa týchto dvoch národov, ich kultúry a literatúry.

Irodalom / Literatúra

- Bátovská, Jarmila: Schoellerovci, noví majitelia levického panstva. In: Monografia mesta Levice. Zost. Švolíková, Marta. Štúdio Harmony, Banská Bystrica, 2010.
- Bátovská, Jarmila: Od leta 1945 do februára 1948. In: Monografia mesta Levice. Zost. Švolíková, Marta. Štúdio Harmony, Banská Bystrica, 2010.
- Bátovská, Jarmila: Budovanie ľudovodemokratického zriadenia (1949-1960). In: Monografia mesta Levice. Zost. Švolíková, Marta. Štúdio Harmony, Banská Bystrica, 2010.
- Bátovská, Jarmila: Návrat demokracie po roku 1989. In: Monografia mesta Levice. Zost. Švolíková, Marta. Štúdio Harmony, Banská Bystrica, 2010.
- Bátovská, Jarmila: Vinice. In: Monografia mesta Levice. Zost. Švolíková, Marta. Štúdio Harmony, Banská Bystrica, 2010.
- Bel, Matej: Tekovská stolica. Zost. Turóci, Martin. Kysucké múzeum v Čadci. 2019.
- Bešinová, Eva: Gymnázium v Leviciach 1945-1989. In: Pamätnica gymnázia v Leviciach. Red. Opaterná, Ľubica – Vincze, Ladislav. Gymnázium Andreja Vrábľa. Levice, 2015.
- Brunclík, Jozef: Za Jozefom Melicherom. In: Jozef Melicher: Z Levíc, spoza Levíc. Výber z publicistiky. SB Press Tlmače, 2009.
- Cesty. Zborník regionálnych autorov levického okresu. Okresná knižnica v Leviciach. Levice, 1984.
- Chudoba, Andrej: Stopárka. Osveta, Martin, 1986.
- Chudoba, Andrej: Zázrak na konci sveta. Slovenský spisovateľ, Bratislava, 1993.
- Chudoba, Andrej: Noc sa plavou Indiánkou. In: Chudoba, Andrej: Sneh a havrany. Bratislava, 2002.
- Csáky Pál: Harmatos reggelek álmai. In: Csáky Pál: A pacsirta éneke. AB-ART, Győr, 2016.
- Dóka Klára: Levice za Esterházióvcov. In: Monografia mesta Levice. Zost. Švolíková, Marta. Štúdio Harmony, Banská Bystrica, 2010.

- Duba Gyula: Örvénylő idő. Madách Könyvkiadó, Pozsony, 1982.
- Evlia Cselebi török világotutazó magyarországi utazásai. 1660-1664. Második kiadás. Gondolat, Budapest, 1985.
- Féja Géza: Bölcsődal. Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc, 2002.
- Fekete István: Kittenberger Kálmán élete. Móra Ferenc Kiadó, Budapest, 1982.
- Grendel Lajos: Nálunk, New Hontban, Kalligram, Pozsony, 2001.
- Grendel Lajos: A kisvárosi hanyatlástörténet. In: Féja Géza: Bölcsődal. Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc, 2002.
- Grendel Lajos: Négy hét az élet. Kalligram, Pozsony, 2011.
- Grendel Lajos: Rossz idők járnak. Kalligram, Pozsony, 2016.
- Halász Iván: Dél-Szlovákia az irodalomban. UJS PF, Komárno, 2018.
- Haugová, Mila: Zrkadlo dovnútra. Koloman Kertész Bagala, Levice, 2013.
- Haugová, Mila: Tvrde drevo detstva. Z denníkov a rozhovorov. KK Bagala, Levice, 2013.
- Hoch, Michal Moše: A útechu nenájdeš. YMCA na Slovensku. Bratislava, 2011.
- Hol sírjaik domborulnak. Neves személyiségek sírhelyei és emlékművek a lévai temetőben. Reviczky Társulás, Léva, 2009.
- Hudzovič, Ján: Sto rokov učiteľského vzdelávania v Leviciach. Krajský pedagogický ústav. Bratislava, 1971.
- Hykisch, Anton: Atómové leto. Slovenský spisovateľ. Bratislava, 1988.
- Hykisch, Anton: Rozkoš dávnych čias. MS, Martin, 2009.
- Jablonzay Tímea: Traumatikus és szomatikus emlékezet egy korai holokauszt-regényben. Rudnóy Teréz: Szabaduló asszonyok. Tiszatáj, 2018. július-augusztus.
- Juhász Gyula: Testamentom. In: A lévai magyar tanítású nyelvű alapiskola emlékkönyve 1950-2000. Szerkesztők: Janovickyné Varga Éva – Kissné Dolník Beáta – Göbő Sándor. Atelier Gábiel, Pozsony, 2000.
- Krekovič, Eduard: Archeologické nálezy. In: Monografia mesta Levice. Zost. Švolíková, Marta. Štúdio Harmony, Banská Bystrica, 2010.
- Lukačka, Ján: Levice v stredoveku. In: Monografia mesta Levice. Zost. Švolíková, Marta. Štúdio Harmony, Banská Bystrica, 2010.

- Lukačka, Ján: Levice v období včasného novoveku. In: Monografia mesta Levice. Zost. Švolíková, Marta. Štúdio Harmony, Banská Bystrica, 2010.
- Maróthy-Šoltéssová, Elena: Sedemdesiat rokov života. SME Zlatý fond.
- Matuška, Alexander: Osobne a neosobne. Slovenský spisovateľ, Bratislava, 1983.
- Melicher, Jozef: Z Levíc, spoza Levíc. Výber z publicistiky. SB Press Tlmače, 2009.
- Melicher, Jozef: Levice, Levice, vychýrené mesto... In: Jozef Melicher: Z Levíc, spoza Levíc. Výber z publicistiky. SB Press Tlmače, 2009.
- Mikula, Valér a kol.: Slovník slovenských spisovateľov. ÚSL SAV – Kalligram, Bratislava, 2005.
- Ordódy Katalin: Az idegen. Madách Könyvkiadó, Pozsony, 1968.
- Ordódy Katalin: Kulcs és kard. Madách. Pozsony, 1991.
- Pamätnica gymnázia v Leviciach. 1815–2015. Zost. Opaterná, Ľubica – Vincze, Ladislav. Gymnázium Andreja Vrábla, Levice, 2015.
- Pamätnica Tekovskej knižnice v Leviciach. Zodp. red. Holubcová, Jana a kol. Tekovská knižnica v Leviciach, 2017.
- Péntek Orsolya: Lenni kell. Az első magyar holokausztregény és írója, Rudnóy Teréz nyomában. Múlt és jövő, 2016. 1. szám.
- Pius, Miroslav: Zvonovina. Tragický život tekovského majstra Urbana. SB Press, Tlmače, 2012.
- Rankov, Pavol: Szeptember elsején (vagy máskor). Fordította: Mészáros Tünde. Kalligram, 2011.
- Rudnóy Teréz: Öregember szerelme. Regény. Dante Kiadás, Budapest, 1942.
- Sándor, Karol: Mesačný pobyt v Leviciach. In: Historická mozaika. 2019.
- Sándor Károly: Itt születtem. MsOS Levice, 1998.
- Sándor László: Egy elfelejtett szlovenszkói írónő. Irodalmi Szemle, 1985/2.
- Součková, Marta: Kalendárium života a diela. In: Jozef Cíger Hronský – Prózy. Kalligram, Bratislava, 2008.
- Strasser Elemér: Lévai lexikon. Nyitrai és Társa, Léva, 1934.
- Šenkár, Patrik: Tragikomické bytie Stredoeurópana v próze Lajosa Grenдела. In: Kultúra a súčasnosť 8. Ed. Andruška, Peter, UKF, Nitra, 2010. 125-135.

- Švolíková, Marta: Školstvo v 19. storočí. In: Monografia mesta Levice. Zost. Švolíková, Marta. Štúdio Harmony, Banská Bystrica, 2010.
- Švolíková, Marta: Levice v Československej republike. In: Monografia mesta Levice. Zost. Švolíková, Marta. Štúdio Harmony, Banská Bystrica, 2010.
- Švolíková, Marta: Z histórie židovskej komunity v Leviciach. Tekovské múzeum v Leviciach, Levice, 2012.
- Švolíková, Marta: Československé štátne reálne gymnázium v Leviciach 1919-1938. In: Pamätnica gymnázia v Leviciach. Red. Opaterná, Ľubica – Vincze, Ladislav. Gymnázium Andreja Vrábla. Levice, 2015.
- Szilárd János: Egy viharvert legény tarsolyából. Budapest, 1932.
- Szirák Péter: Grendel Lajos. Kalligram, Pozsony, 1995.
- Tolnai Csaba: Levice na starých fotografiách. Stratené mesto. Agripa, Levice, 2015.
- Uhnák, Štefan: Návraty do nenávratna. Eko-konzult, Levice, 2011.
- Űrge László: Barangolás Léván. In: Novák Mezölkaly Margaréta: Léva. Madách Egyesület, Pozsony, 2014.
- Vincze, Ladislav: Po rakúsko-uhorskom vyrovnaní. In: Monografia mesta Levice. Zost. Švolíková, Marta. Štúdio Harmony, Banská Bystrica, 2010.
- Vincze, Ladislav: Piaristické gymnázium v Leviciach. In: Pamätnica gymnázia v Leviciach. Red. Opaterná, Ľubica – Vincze, Ladislav. Gymnázium Andreja Vrábla. Levice, 2015.
- Vincze, Ladislav: Maďarské kráľovské gymnázium v Leviciach 1938-1944. In: Pamätnica gymnázia v Leviciach. Red. Opaterná, Ľubica – Vincze, Ladislav. Gymnázium Andreja Vrábla. Levice, 2015.
- Zátoková, Mária: Slovník osobností levického regiónu. Textovo-bibliografický materiál. Tekovská knižnica v Leviciach. Levice, 2001.
- Životopis. In: Jozef Cíger Hronský. Dielo III. Tatran, Bratislava, 1993.

Internetes források / Internetové zdroje

- 150 éve született Kersék János – Koszorúzási ünnepség Léván. <https://ma7.sk/tajaink/150-eve-szuletett-kersek-janos-n-koszoruzasi-unnepeg-le-van>
- Duba Gyula: Curriculum vitae. <http://mmakademia.hu/mobil-eletrajz/-/record/MMA15766>
- <http://www.muzeumlevice.sk/index.php?mnu=HS&jazyk=SK&cstyle=>
<http://www.kkbagala.sk/>
<https://www.litcentrum.sk/institucia/kk-bagala/o-institucii>
<https://csemadok.sk/csemadok-szemelyisegek/ujvary-laszlo/>
<http://adatbank.sk/lexikon/kersek-janos/>
https://hu.wikipedia.org/wiki/Kers%C3%A9k_J%C3%A1nos
[https://hu.wikipedia.org/wiki/Juh%C3%A1sz_Gyula_\(k%C3%B6lt%C5%91\)](https://hu.wikipedia.org/wiki/Juh%C3%A1sz_Gyula_(k%C3%B6lt%C5%91))
https://web.archive.org/web/20140325035149/http://hu.zeliezovce.eu/?id_menu=0&module_action_41598_id_clanok=8483, továbbá <http://adatbank.sk/lexikon/ordody-katalin-bojsza/>,
<http://mek.oszk.hu/02200/02227/html/04/36.html>
<http://www.andrej.chudoba.szm.com/zivot.htm>
https://zlatyfond.sme.sk/dielo/314/Marothy-Soltesova_Sedemdesiat-rokov-zivota/
<http://www.andrej.chudoba.szm.com/zivot.htm>
<https://adatbank.sk/lexikon/gergely-jozsef-ifj/>
- Kovács Sándor: Bars vármegye közoktatásügye. In: Borovszky Samu: Magyarország vármegyéi és városai. Bars vármegye. Lásd <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Borovszky-borovszky-samu-magyarország-varmegyei-es-varosai-1/bars-varmegye-37EA/bars-varmegye-kozoktatásügye-irta-kovacs-sandor-3D45/a-levai-all-tanitokepzo-3D67/>
- Márkus Béla: Duba Gyula. <http://mmakademia.hu/mobil-eletrajz/-/record/MMA15766>
- Müller Péter Sass János-kötetének keresztelőjével nyílt meg a karácsonyi könyvvásár a Reviczky-házban <https://felvidek.ma/2019/11/>

- sass-janos-kotetenek-keresztelojevel-nyilt-meg-a-karacsonyi-konyv-vasar-a-reviczky-hazban/
- Renczés Nóra: A Lévai Magyar Királyi Állami Tanítóképző létrejötte. 2. és 4. http://magyarutca.org/nyeomszsz/orszavak/pdf/09_renczes_levai_tk.pdf
- Ungváry Krisztián: Értelmiség és antiszemita közbeszéd. Beszélő online. 6. évf. 6. szám. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/ertelmiseg-es-antiszemita-kozbeszed>

Levice/Léva and its region in the literature

Resume

The book presents several aspects of Levice/Léva town's life in a context of Hungarian and Slovak belles lettres. Levice/Léva is a district town situated on the traditional Hungarian-Slovak ethnic border in Southern Slovakia. The town has always an ethnically mixed population. Historically Hungarians represented the majority and Slovaks the minority of inhabitants, but the ethnic structure has changed in the politically complicated last century. Currently Levice/Léva is a Slovak town with Hungarian minority. The change of structure also related to the process of industrialization and urbanization.

Levice/Léva was traditionally part of the Hungarian Kingdom. After 1918 the town became a part of Czechoslovakia. During the Second World War Levice rejoined to Hungary. Between 1945 and 1992 the quickly industrializing town was a part of Czechoslovakia again. Currently Levice is a part of independent Slovakia (from 1993). The town lying on the geographic border between the plain and mountains is characterised by agricultural and wine production. The modern industry was born here only after the Second World War.

The structure of this publication follows the characteristic aspects of the local life. After the short historical introduction and presentation of the cultural and educational infrastructure follows the chapter on the social and mental peculiarities of Levice/Léva. The following chapter deals with the national and ethnic problems in the town. The third big chapter deals with the role of the vineyards and wine in the local life. The last chapter presents the local poets and their poetry. Every chapter contains many citations from the works of authors with local origin or educational background. Especially important role has played in the local life the high school (academy) for teachers which was established in 1870. The former piarist (currently state) secondary school exists in the town from 1815. A lot of important Hungarian and Slovak writers and other intellectuals have learnt or taught there. Many local authors speak both of the local languages – they are often bilingual. This bilingual and mixed ethnic character is one of the main peculiarities of Levice/Léva.

Univerzita J. Selyeho
Pedagogická fakulta
Bratislavská cesta 3322
SK-945 01 Komárno
www.ujs.sk

Halász Iván
Léva és környéke az irodalomban
(Az iskolai, szakmai és laikus közönség számára)

Ivan Halász
Levice a ich okolie v literatúre
(Pre školskú, odbornú a laickú verejnost')

Szakmai lektorok / Recenzenti:
Prof. PhDr. Peter Káša CSc.
PhDr. Karol Wlachovský

Szerkesztő / Redaktor: Dr. habil. PaedDr. Keserű József, PhD.
Nyelvi lektor / Jazykový korektor: Vlasta Zsákaiová; Fedinec Csilla, PhD
Fordítások/Preklady: Zsolt Jončev
Szakmai tanácsadó/Odborný konzultant: László Újváry

Nyomdai előkészítés / Tlačová príprava: TAMM - Téglás Attila

Nyomda / Tlačiareň: Grafis Media s.r.o., Dunajská Streda

Példányszám / Počet výtlačkov: 200

Kiadó / Vydavateľ: Univerzita J. Selyeho, Selye János Egyetem

Kiadás éve / Rok vydania: 2020

Első kiadás / Prvé vydanie

A kiadvány kereskedelmi forgalomba nem hozható! / Publikácia je nepredajná!

ISBN 978-80-8122-362-4